G. K. ČESTERTONAS

Esė

G. K. ČESTERTONAS

Ese

Rinktinė

Iš anglų kalbos vertė
MARIJUS AUDRIS PAKŠTAS
ir
VIDMANTAS ŠTILIUS

VILNIUS „MINTIS“ 1989

Če 445
84. 4DBr-4

Sudarė
ARVYDAS JUOZAITIS

Redaktorė DANUTĖ NAVICKAITĖ

Če 445 Esė: Rinktinė / Sudarė A. Juozaitis; Iš anglų k. vertė M. A. Pakštas, V. Štilius; [įž. str. „G. K. Čestertonas, arba Sveikos nuovokos netikėtumai“, p. 5-14, S. Averincevo]. — V.: Mintis, 1989. — 280 p.

ISBN 5—417—00056—6

Anglų rašytojas G. K. Čestertonas (1874—1936) žinomas kaip detektyvinių apsakymų apie tėtušį Brauną bei daugybės esė autorius. Jo kūryba žavi nuoširdžiu žmogiškumu, pilietiškumu, intelekto paradoksalumu, minties vaizdingumu. Lietuvių skaitytojui pateikiami G. K. Čestertono eseistiniai kūriniai, atspindintys rašytojo orientaciją į kultūros istoriją ir išreiškiantys nerimą dėl Europos kultūros likimo.

BBK84.4DBr-4
MBBK U(Anglų)

Č $\frac{4703010100-119}{M\ 851\ (08)-89}$ 101-89

ISBN 5-417-00056-6

© Vertimas į lietuvių kalbą, paaiškinimai, „Minties“ leidykla, 1989

GILBERTAS KYTAS ČESTERTONAS, ARBA SVEIKOS NUOVOKOS NETIKĖTUMAI

Man nebuvo jokio reikalo sutikti su G. K. Čestertonu, kad jis mane pradžiugintų. Mane stači į žavi jo subtilus jumoras. O tai ne vien „šmaikštumai", išdėstyti puslapyje nelyginant razinos putlioje bandelėje, ir ne išankstinis atsainių juokelių tonas, kurio nevalioji pakelti; jo jumoras neatskiriamas nuo pačios ginčo esmės, ir ginčo dialektika, kaip pasakytų Aristotelis, pražysta juo. Špaga blykčioja saulės spinduliuose ne todėl, kad fechtuotojas tuo rūpintųsi, o tiesiog kaunamasi ne juokais, ir judesiai labai vikrūs. Tų kirtikų, kuriems atrodė, kad G. K. Čestertonas žongliravo paradoksais dėl paradoksų, geriausiu atveju man gaila, o sutikti su jų pažiūromis negaliu,— tam aš tiesiog netinku.

H. S. Lujis „Džiaugsmo apimtas"

G. K. Čestertonas yra parašęs poemą, kuri vadinasi „Baltasis arklys"; jos herojus — Anglijos karalius Alfredas Didysis, 9 a. valdęs Angliją ir audringais barbarų antpuolių metais gynęs savo tautos garbę, teisėtvarką ir trapų kultūros palikimą. Apie G. K. Čestertono eiles apskritai nėra įprasta rimtai kalbėti, tačiau „Baltojo arklio" poetinę kalbą su dideliu užsidegimu gynė neseniai miręs anglų poetas V. H. Odenas — žinomas šiuolaikinės poezijos meistras ir, kas be ko, žmogus, savo skoniu bei kūrybinėmis temomis anaiptol neprimenantis G. K. Čestertono, veikiau netgi jo priešingybė, tad juo labiau verta atkreipti dėmesį į jo nuomonę. Tačiau dabar mus visgi ne tiek domina, gera ši poema ar bloga, ir netgi ne ji pati, o tik toji šviesa, kuria ji nušviečia visą autoriaus palikimą. Mat būtent šioje poemoje, kaip galbūt niekur kitur, G. K. Čestertonas išsakė rūpimus jam klausimus itin atvirai, be galo pasitikėdamas skaitytoju; ne veltui poemos kūrimas prasidėjo nuo susapnuoto posmo ir buvo lydimas stiprios emocinės įtampos. Panašu, kad „Baltasis arklys" G. K. Čestertonui yra „tai, ko reikia", — išpuoselėtas viduriukas ganėtinai margos visumos, kurią sudaro triukšmingi ir daugiakalbiai jo straipsniai, esė, apsakymai ir romanai. Poema nėra išversta ir vargu ar kada bus — pati jos eilėdara anglams tokia

tradiciška, kad kitomis kalbomis visai neskamba. Tikiuosi, kad keletas žodžių apie poemos prasmę bus šio straipsnio vinjetė.

Visų pirma — pavadinimas. Jis siejasi su plačiai žinomu, be galo senu piešiniu, vaizduojančiu arklį. Piešinys puikuojasi kreidinės kalvos šlaite, kažkur Berkšyre*; spėjama, kad jis buvo paliktas keltų. Silueto linijos švyti kreidos baltumu, kontrastuojančiu su žalia žolės spalva tose vietose, kur neatmenamais laikais buvo nuimta velėna, kuri, beje, sąžiningai nuiminėjama ir ligi šiolei. Nes žolė, žinia, stengiasi užkariauti visą erdvę aplinkui, užtvindyti baltas linijas žalia banga, ir jeigu žmonės iš kartos į kartą, iš tūkstantmečio į tūkstantmetį tų linijų nevalytų, senovinis siluetas jau šimtą kartų būtų buvęs prarytas stichijos. Vien tik protingos valios, kuri atkaklumu gali pranokti stichiją, dėka mes iki šiol grožimės ir stebimės šiuo siluetu, kuris buvo senas kaip ir pats pasaulis jau Alfredo Didžiojo laikais. Kyla klausimas: kada išties jis buvo sukurtas? Atsakymas: tada, kai pirmą kartą išraižė jo linijas, arba visai neseniai, gal net vakar, kai paskutinį kartą nupjovė žolę.

G. K. Čestertonas pavertė paslaptingą siluetą kalvos šlaite simboliu to, ką jis vadino Žmonijos tradicija; jam tai — labai svarbus žodžių junginys. Mes esame žmonės todėl, kad tėvai įskiepijo mums tam tikrus priesakus, vertinimus, dorovinius įgūdžius, nuvalkiotus truizmus arba, kitaip tariant, visiems žinomas tiesas, kurių žmogus mokėsi iš kartos į kartą, stodamas į žmonių sąjungą. Jais grindžiama viskas, įskaitant ir paprasčiausią sveiką estetinę reakciją. Kaip sakė rašytojas, į gamtos grožį mes gebam atsakyti dėkingu džiaugsmu vien todėl, kad mumyse nuo vaikystės yra įdiegtas įprotis dėkoti motinai už skaniai iškeptą pyragą; o kas nesugeba dėkoti, tam greit apkars ir gyvenimas — ne tik pyragas. Gali pasirodyti, kad žmonijos dorovinis palikimas duotas ir priimtas mūsų vieną kartą ir visiems laikams, kad jis yra saugus ir apdraustas, savaime mums priklausantis turtas. Tais laikais, kai rašė G. K. Čestertonas, o ypač tada, kai jis dar nieko nerašė, o tik formavosi kaip žmogus ir rašytojas, t. y. Viktorijos epochos saulėlydyje, tokio požiūrio pavojus buvo kur kas realesnis negu mūsų laikais. O ne, niekas nėra savaime suprantama, niekas nėra savaime pasiekiama. Jeigu tik mes rūpestingai nevalytumėm Baltojo arklio kontūrų, juos akimirksniu užgožtų žolė ir jie būtų prarasti visiems laikams. Ne dorovinė tradicija saugo mus — mes saugome ją (arba nesaugome).

---

*Baltasis arklys yra Vidurio Anglijoje, šalia Jufingtono. Jo ilgis — 374 pėdos. Sukurtas apie 350 m. pr. m. e. Vaizdavo keltų arklių deivę Eponą. (*Sud.*)

Tai yra rizika — žmogaus laisvės, kuri neįmanoma be rizikos, sąlyga. Tačiau rizikos problema — tai tik viena vilties problemos pusė.

G. K. Čestertono poema, kaip ir visa jo kūryba, grindžiama tikėjimu, kad viltis turi būti vienodai nutolusi ir nuo bailaus silpnumo, ir nuo tariamos stiprybės, kad gyvenimas yra riteriškas nuotykis, kurio baigtis visiškai nežinoma, ir kaip tik dėl to jį reikia suvokti prakilniai, linksmai. Pačioje poemos pradžioje karalius Alfredas — tik ką sutriuškintas, ir priešo galybė pakibo virš jo (tipiškas čestertoniškas įvaizdis!) „tarsi dangaus skliautas"; paskendęs sielvarte, jis teiraujasi aukštesniųjų jėgų, kuo visa tai baigsis, bet gauna griežtą atsakymą: žmogui leista gilintis į pačias giliausias, į pačias slėpiningiausias paslaptis, tačiau nedera klausti apie savo kovos baigtį, apie jos rezultatą. Jam pakanka žinoti, dėl ko yra kovojama. Pasvarstykime, kokios galimybės atmetamos šiuo atveju. Galima pasitikėti savimi, savo sėkme, savo pranašumu, bet tai yra koktu ir kvaila; galima būti apkerėtam nesėkmės pavojaus, bet tai yra koktu ir kvaila; galima vibruoti tarp sėkmės geidulio ir nesėkmės baimės, bet tai niekinga ir žema; galima pagaliau pasidaryti abejingam ateičiai, o tai jau yra mirtis. Kilnumas ir linksmybė — ten, kur išeinama iš šių keturių galimybių rato, ten, kur „linksmai einama į tamsą" iš anksto atsakant už visus galimus padarinius, kur visiškai rimtai, „kaip geram vaikui", visomis jėgomis pasineriant į gyvenimo žaidimą, tuo pat metu žiūrima į jo baigtį drąsiai, visiškai pasirengus būti sumuštam ir apjuoktam. Sakoma, kad juokas žudo. G. K. Čestertono pasaulyje juokas, arba dar tiksliau — pajuoka, atgaivina savo auką, jeigu toji pakankamai turi gyvenimo patirties, kad viską suprastų kaip dera. Karaliui Alfredui, persirengusiam elgeta ir nusisamdžiusiam pas neturtingą moterį padėti jai virtuvėje, bet nesusidorojusiam su savo užduotim, ta moteris skelia per veidą. Karaliui iš nosies ištrykšta kraujas; akimirkai sustingęs iš netikėtumo, karalius pradeda iš visos širdies juoktis, ir šitas juokas prižadina jį naujai išminčiai ir naujam gyvenimui. Dabar ir tik dabar jis — tikras karalius, nes jis jau buvo nusižengusiu tarnu. Už vieną luptą dešimtį neluptų duoda.

Mūsų vinjetės pabaigoje pažvelkime dar kartelį į poetinę G. K. Čestertono išpažintį.

Ankstyvuosiuose, nebrandžiuose jo eilėraščiuose, kurių literatūrinės kokybės nesiimtų ginti ne tik V. H. Odenas, bet ir labiausiai pakvaišęs G. K. Čestertono gerbėjas, girdėti motyvas, persmelkiantis visus šio autoriaus eilėraščius ir visą jo prozą: negimęs vaikas samprotauja, kas būtų, jeigu jį nors vienai dienai išleistų į pasaulį,

leistų dalyvauti gyvenimo žaidime ir kovoje. Tatai būtų toks neužtarnautas džiaugsmas, tokia garbė, kad jis negalėtų skųstis jokiais sunkumais ar įžeidimais. Tai ne optimizmas, bent jau pats G. K. Čestertonas nepavadintų savo tikėjimo optimizmu. Optimistas mano, kad viskas eina geryn, kad mūšis bus laimėtas; G. K. Čestertonas išdėstė savo mintis kitaip, daug rimčiau: būtis graži ne tuo, kad ji vis gerėja, bet tuo, kad ji priešpriešinama nebūčiai, kad ir kuo baigtųsi kova, reikia su dėkingumu suprasti tos kovos riziką su jos nenusakoma baigtimi, su kuria, kaip jau buvo sakyta, susieta žmogaus pasirinkimo laisvė. Žmogui duota viltis — ko gi jis dar gali reikalauti! Dėkingumas už riziką pavers pačius paprasčiausius, įprastus daiktus žėrinčiomis brangenybėmis, kaip ir dėkingumas vaiko, svajojančio apie gimimo stebuklą. Kitame, jau brandesniame eilėraštyje kalbama apie tai, kad pasaulis — tikras stebuklas tik tam žmogui, kuriam nėra kada grožėtis visomis tomis brangenybėmis, nes jis skuba į mūšį su slibinu. O stebuklas — tai juk viskas, ir nėra nieko, kas nebūtų stebuklas. Senatvėje G. K. Čestertonas rašė, kad jo jau nejaudina džiaugsmo ir liūdesio kaita, bet tebejaudina dienos ir nakties kaita, kad nakties tamsa atrodo jam, kaip kūdikiui, tik pradedančiam gyventi šiame pasaulyje, „tarsi debesys, platesni už pasaulį, tarsi pabaisa, sudėta vien tik iš akių“; ir akmenų, blizgančių šalia kelio, gali tiesiog nebūti, o vis dėlto jie yra.

„Tai, ko gali nebūti ir kas yra“— štai formulė, prie kurios įvairiais būdais grįžta mūsų autorius ir kuri labai artima jo minties ir vaizduotės centrui. Supratę ją, suprasime ir G. K. Čestertoną. Kiekvienas pasaulio daiktas, kiekvienas naudingas žmogaus darbas yra savo paties negalios įveikimas. Paprasti, nusibodę daiktai, vadinamoji buitis, aplinka — tai stebuklas, nes jie regimi taip, kaip juos regėtų tasai negimęs vaikas visatos tamsybės ir tuštumos fone. Norėdamas tai išreikšti, G. K. Čestertonas dažnai pasitelkdavo keistus įvaizdžius, primenančius garsų jo laikais siurrealizmą, bet turinčius, žinoma, visai kitą, ne siurrealistinių įvaizdžių prasmę. Atkreipęs į tai dėmesį, Lotynų Amerikos avangardizmo patriarchas, šaltas protautojas ir skeptikas Chorchė Lujis Borchesas mėgino kartą ne visai sėkmingai demaskuoti G. K. Čestertoną kaip pasaulinio siaubo dainių, juodojo jumoro meistrą, F. Kafkos bendramintį, vykusiai pasislėpusį po jaukaus linksmuolio kauke. Ch. L. Borchesas buvo visiškai neteisus, nors jis gana tiksliai įžvelgė tai, ką pats klaidingai aiškino. Kiekvieną daiktą G. K. Čestertonas matė nebylios ir didvyriškos savigynos prieš nebūtį būklėje, kai ardančios jėgos grasina sunaikinti jį, kaip piktžolės — Baltąjį arklį kalvos šlaite. Vien todėl, kad jis toks mažas, o chaosas neturi ribų, šio daikto vertė nusta-

tyta galutinai ir visam laikui. Tai nėra estetinis gėrėjimasis pasmerktų daiktų estetine puse, jų mielu, gosliu trapumu, kaip tai darė amžiaus pradžios dekadentai (prancūzas Anri de Renjė, vyresnysis G. K. Čestertono amžininkas, arba Michailas Kuzminas, jo vienmetis). Tai visiškai priešinga, riteriška esaties brolija kovoje su nebūtimi, karių draugystės šventoje kovoje su pražūties vilione, su dūlėjimu ir puvimu, su nieku. Pesimistas ir savižudys, G. K. Čestertono nuomone — dezertyras, vertas pasmerkimo, nes kovos įkarštyje nevalia išduoti „visatos vėliavos", būties tarpusavio sąsajų. Būties, o ne nebūties pasirinkimas jau savaime yra iššūkis ir valios aktas, sutikimas rizikuoti. Ir kaip tik todėl pasaulyje tiek daug grožio, kuris spindi tarsi kario, išėjusio į mirtiną kovą su priešu, ginkluotė.

Ginkluotės spindesys — regimas įvaizdis, garbės idealo metafora. Jeigu rizika apmokėta žmogiškos būtybės laisvė, tai žmogaus skausmu ir mirtimi apmokėta jo garbė.

O laikas bėgo, ir dėl garbės idealo ne juokais buvo nuogąstaujama. Įsiviešpatavo pažangos amžius, t. y. trestų ir monopolijų, specialistų ir ekspertų, dalykiškas, mokslinis ir pragmatinis amžius. Garbė? Kuo čia dėta garbė? Tačiau atsisakyti garbės, vadinas, nusisukti nuo visko, kuo save pateisina būtis. Įgyvendinimas to, ką F. Dostojevskis pavadino „teise į negarbę", nežabotų technikos jėgų šėlsmas, žmogiško saiko praradimas, nuogo tikslingumo triumfas — tai nebūties pavidalai. Ir štai apysakoje „Skrajojanti smuklė", toli gražu ne rimčiausioje G. K. Čestertono knygoje, dainoje, kurią herojus sukūrė savo širdies damai, skamba nuoširdūs žodžiai: „Valdove mano, šviesa merdi aukštybėse. Valdove mano, mirsim ir mes, jei mirė garbė". Jis žada: „Valdove, geriau negyventi iš viso, jeigu dabar yra svarbiausia išlikti gyvam..."

Bet vis dėlto iškelkime klausimą, kuriam gal ir stinga pagarbaus tono. Juk tokie žodžiai nesakomi taip nerūpestingai nei eilėse, nei prozoje, už juos kartais tenka brangiai mokėti, antraip jie tiesiog nieko nereikštų. Kuo gi užmokėjo šis lengvabūdis detektyvinių prasimanymų apie tėtušį Brauną kūrėjas, šis nenuilstantis ginčų mėgėjas, rašęs apie viską, kas egzistuoja po mėnuliu ir aukščiau, šis žmogus, kurio komiškas putlumas atrodė esąs nuoširdaus geraširdiškumo ir sėkmės ženklas — kuo gi jis užmokėjo už teisę kalbėti apie garbę ir mirtį, apie veržlų pasiryžimą rizikuoti ir pralaimėti?

Idant patirtume šių G. K. Čestertono posakių gyvenimišką rimtumą, turime pakalbėti ir apie jo paties gyvenimą.

Gilbertas Kytas Čestertonas gimė 1874 m. gegužės 29 d. ir mirė 1936 m. birželio 14 d. Mirties, einant šešiasdešimt antruosius metus, nepavadinsi ankstyva, bet visgi žilos senatvės jis nesulaukė. Tačiau ilgą laiką jautėsi senas, veikiau net perkaršęs. Ir jis pats, ir jo artimieji tvirtai žinojo, kad artinasi galas. Stebuklo nelaukė — stebuklas jau buvo įvykęs prieš dvidešimt metų, kai jis pakilo iš labai sunkios ir gana paslaptingos ligos, ilgam laikui nusinešusios jo sąmonę, patalo. Šiuo faktu netgi sunku patikėti, — šitaip puikiai jis yra užmirštas: G. K. Čestertonas buvo ligotas žmogus, jeigu ne iš viso — ligonis. Tačiau verta pažymėti, kad nei pats rašytojas, nei jo draugai bei amžininkai nelaikė jo ligoniu. Nė mažiausias šešėlis ar melancholiškas žavesys netemdė jo bruožų. Niekas nelaikė jo žūstančiu genijumi. Jis pats pasirūpino, kad taip nebūtų.

Gali būti, kad populiarus, priežodžiu virtęs G. K. Čestertono tuklumas, kaip ir jo didelis ūgis, buvo tam tikro bendro organizmo sutrikimo simptomai; kad ir kaip ten būtų, ir tuklumas, ir ūgis kliudė širdies darbui. Tačiau rašytojas padarė viską, kas nuo jo priklausė, kad iš jo kompleksijos būtų vien tik juokiamasi. Ir iš tikrųjų ji buvo jam tiesiog neišsenkamo juoko šaltinis. Kai kartą jį pakvietė dalyvauti kavaleristų pratybose su žirgais, jis pareiškė, jog tiktų hipodrome nebent kaip originali kliūtis, jei jį paguldytų ant nugaros, o arkliams lieptų šokinėti per jo monumentalų pilvą. G. K. Čestertono tuklumas buvo jo amžininkams linksmas, rablėjiškos dvasios simbolis. Bernardas Šo rašė: „G. K. Čestertonas — mūsų Kvinbas Flestrinas, žmogus kalnas, didžiulis apvalus cherubinas, kuris ne tik neįtikėtinai platus kūnu ir protu, bet tarytum nuolat plečiasi akyse į visas puses“. G. K. Čestertonui įkandin, svarbiausia jam pačiam pritariant, visi minėjo Kvinbą Flestriną, biblinį Leviataną arba Gargantiua, ir niekam net minties nebuvo apie ligoninę ar kapus. Skaitytojas tikriausiai prisimena, kad Kvinbu Flestrinu Liliputų šalies gyventojai praminė Guliverį. Kad ir ką sakytum, vis dėlto žmogų tai charakterizuoja. Tiesa, tai kartu ir angliškosios elgesio kultūros charakteristika; tuomet G. K. Čestertonas — garbingas, puikus jos tradicijų tęsėjas. Jam buvo būdinga nuleisti juokais viską, apie ką jis kalbėjo, išskyrus jo įsitikinimus ir etinį pasirinkimą.

Laiškai, rašyti G. K. Čestertono laukiant mirties, pasižymėjo tikru vyriškumu. Nėra reikalo patetiškai dėl to šūkalioti, tačiau tai, ką G. K. Čestertonas pažadėjo savo ankstyvuosiuose eilėraščiuose — nė akimirkai neleisti, kad savas skausmas aptemdytų visą pasaulį, — jis ištesėjo. Tai jau ne taip ir mažai.

Bet tai dar ne viskas. Kai mes kalbame apie G. K. Čestertono knygas, į galvą ateina paprasta mintis, bylojanti apie jo patirties

ribotumą vienu esminiu klausimu. Reikia pridurti, jog esminis šis klausimas buvo tik jam. Jo širdis šliejosi prie mielo mažo berniuko, žaidžiančio kareivėliais ir ginančio įsivaizduojamą pilį nuo viso pasaulio; ir pats jis stengėsi būti tokiu berniuku. Jo eilėse ir prozoje apstu batalinių metaforų, bet tai ne visada metaforos, dažniau tai scenos ir paveikslai, kuriuos reikia suprasti visai ne metaforiškai. Jo vaizduotę traukė tokie įvaizdžiai, ir jo mintys nuolat sukosi apie karą. Jis žavėjosi ir kryžiuočių, ir jakobinų žygiais, tai — gana keistas, tačiau charakteringas jam derinys, nes G. K. Čestertonas buvo doras katalikas, aistringas šalininkas varguolių teisės sukilti prieš turtuolius; bet svarbiau už viską jam buvo pats principas: puiku, kai žmogus taip gerbia savo tikėjimą, jog pasiryžęs už jį kautis. Jo kartos žmonėms panašios emocijos buvo nulemtos protesto prieš apgaulingą Viktorijos epochos ramybę, kurioje jie ir pradėjo savo gyvenimą. Būdamas visiškai nepanašus į militaristą, G. K. Čestertonas daug ir gana įnirtingai puolė pacifizmą, šventai tikėjo, kad Pirmajame pasauliniame kare jo šalis gina žmonėms bendras vertybes nuo barbariškų prūsų. Tuo pat metu jis svajojo apie mažų tautų sukilimą prieš didžiąsias imperijas, įskaitant ir Didžiąją Britaniją (šiuo klausimu jo pozicija buvo itin nuosekli, jis tvirtai stodavo į Pietų Afrikos būrų pusę bei gindavo airius). Kad ir kaip ten būtų, teisingą karą manė jis esant galimybe, tam tikromis aplinkybėmis — paskutine galimybe, priešpriešinančia didvyrių ryžtą ir entuziazmą prekijų išskaičiavimams, pasiaukojamą polėkį — mechaniškai tvarkai, dvasią — sotumui. Tuo metu daugelis taip manė. Ištisus keturiasdešimt G. K. Čestertono gyvenimo metų Europoje apskritai nebuvo karų. Karas tapo knyginių fantazijų iliustracija, o koks bus naujas karas su savo neregėta technika, niekas net įsivaizduoti negalėjo. Ne tik rašytojo mintys, bet ir jų intonacija praranda savo realumą kiekvieną kartą, kai kalbama apie karą, kurio jis nepatyrė ir niekada neregėjo savo akimis. Jo brolis Sesilis išvyko 1914 m. į prancūzų frontą, kur mirė nuo vidurių šiltinės. Gilbertas gi tuo metu sunkiai sirgo. Prieš jo paties valią likimas apsaugojo jį nuo fronto įspūdžių; jam nieko neprikiši, nebent tik tai, kad jis pernelyg nerūpestingai ir gražiai kalbėjo apie karo didingumą, apie „kardo garbę" ir kitus dalykus, lyg versdamas realybe savo paties metaforas.

O metaforų lygmenyje viskas teisinga. Kai kalbama apie karą, šventą kovą, būdingą kiekvienam, netgi pačiam taikiausiam amžiui, G. K. Čestertonas mato daugelį dalykų kur kas aštriau ir realiau negu utilitarinės civilizacijos rezonieriai. Eilėse apie slibiną yra toks momentas: visi pagaliau sutinka, kad slibinų nebūna,

kovoti nėra su kuo — nuobodu nors mirk. „Ir štai tada, tykiame sodelyje, kuriame niekada neaugo laukinė žolė, mes supratom staiga, kad tas baltas kelias, kylantis į kalną, — tai blizganti slibino uodega..." Kaip kad viskas mūsų žemėje yra stebuklas, viskas mūsų žemėje — kova, taip nėra nieko, kas nebūtų kova. Šitas žinojimas yra būtinas, jei norime kalbėti apie gyvenimą, apie tikrą gyvenimą. Jis nereikalingas nebent pokalbiui apie tikrąjį karą, vykstantį ne žmogaus sieloje ir ne tyliame meditacijų sodelyje, bet laukų ir kelių purve, išmaišytame auliniais kareivių batais. Tačiau tai jau kitas klausimas.

Atkreipkime dėmesį ir į tai, kad čestertoniškas požiūris į daiktus beveik visada būna iššaukiamai netikslus, kai kalbama apie konkrečias detales, ir netikėtai teisingas, netgi tikslus, kai kalbama apie bendras perspektyvas, bendras proporcijas. Tai primena poetų citatas, kurias G. K. Čestertonas principingai užrašydavo iš atminties, žinoma, negailestingai jas iškraipydamas ir pateikdamas čia pat visai neblogą paaiškinimą. Ir ne tik karas, absoliučiai viskas jo rankose virsdavo metafora, net sociologija ir politinė ekonomija. Žinovai pasakys, kad tai diletantiškas sociologijos ir vaikiškas politinės ekonomijos suvokimas, bet vis dėlto jų samprata — sveika ir skaidri. Kiekviena tema — akstinas dar ir dar kartą kalbėti apie tai, kas svarbiausia, apie tai, dėl ko žmonės gyvena ir lieka žmonėmis, kur slypi žmogiškosios vertės pagrindas, jos branduolys. Idealizuojami viduramžiai ar negrabi ateities utopija, paskubomis sulipdytas detektyvinis siužetas ar garsiakalbiai retoriniai straipsniai — tai viso labo įvairūs mėginimai priartėti prie šito branduolio, padaryti jį matomą. G. K. Čestertono metodas — alegorinis, netgi turi pasakėčios atspalvį, kadangi pasakėčios moralė iš tikrųjų jaudina jį. Neišsenkantis, kiek nuobodus kalbos ir minties potvynis, stiliaus blizgesio apraiškos, panašios į naujametinio žaisliuko blizgėjimą, ir po viso šito — viena ar dvi frazės, pasiliekančios mūsų širdyje. Viskas daroma dėl jų ir tik dėl jų.

❖

„Autobiografijoje" G. K. Čestertonas rašė, kad jo gyvenimas buvo labai laimingas. Jo žodžiais tariant, jis turėjo pačius geriausius pasaulyje gimdytojus, ypač tėvą, pačius šauniausius draugus, o jo žmona Frensė — tikra tobulybė, kuriai nereikia jokių pagyrų. Jis ją apdainavo tokiais žodžiais, kokių moterys jau seniai nėra girdėjusios, ir eilės apie ją — tai ne šiaip sau meilės eilėraščiai; aistra čia visiškai užleidžia vietą nuolankiam pasididžiavimui. „Tu regėjai jos šypseną? Ak, siela, būki verta jos",— kreipiasi jis pats

į save. „Tu regėjai jos ašaras? Ak, širdie, būki švari..." Vienas anglų poetas kalbėjo savo mylimai, jog negalėtų taip stipriai mylėti jos, jei dar stipriau nemylėtų garbės. Čia gi moteris mylima kaip ir garbė. O meilė yra garbės įsikūnijimas, apčiuopiama garbės apraiška. Ir kiekvienas džiaugsmas išlieka visam gyvenimui. Vaikystės ir gimtų namų šiluma, žaidimų aistra ir vaikiškas teisybės jausmas niekur nedingsta, jie gyvi G. K. Čestertono širdyje ir suteikia jo gyvenimui saiką, kryptį ir prasmę. Romantinė meilė neišnyksta: po ilgų vedybinio gyvenimo metų ji tampa dar stipresnė negu prieš santuoką. Gyvenimo patyrimas rodo, kad viskas, kaip ir vaikiškose fantazijose, — nepasiekiama. Žmogus sensta, bet nesensta jo džiaugsmas. „Ir vis dėlto viskas atgimsta, nors aš pats senstu, senstu ir mirštu."

Tačiau šitai galime teigti tik tikėdami juo. O ar galime juo tikėti?

Į taip iškeltą klausimą privalome atsakyti teigiamai. Tas, kuris neįtikėjo G. K. Čestertono džiaugsmu, jo ištikimybe, dėkingumu, teneeikvoja laiko skaitydamas jo knygas, o užsiima kuo kitu. Visų pirma jo knygos ne tokios, kurias galima skaityti vien iš literatūrinio smalsumo. Kita vertus, kiekvienas mūsų, susidūręs su tokiu skaudžiu nepasitikėjimu, turi teisę nutraukti pokalbį. Tuomet ar teisinga būtų džiaugtis, kad miręs rašytojas negali atgręžti nepagarbiam skaitytojui nugaros? Nėra pagrindo įtarinėti G. K. Čestertono, kad jis vietoj tiesos dėstė apie savo gyvenimą patrauklų melą, o tas, kuris kaltina jį be jokio pagrindo, jau yra šmeižikas. Be kita ko, yra šaltinių, patvirtinančių „Autobiografijoje" papasakotą gyvenimą. Reikia būti neprotingu ciniku, kad galėtum tvirtinti ar (kas yra dar blogiau) bent užsiminti, jog tėvų namuose, šeimoje ar draugų būryje negali būti tyrų ir sveikų santykių, nes esą iš esmės jų nėra. Tai ne tik bjauru, tai ir kvaila. Tokio ciniko reikia tik pagailėti — jo paties labui sugėdinti jį, o paskui pamiršti.

Kita vertus, G. K. Čestertono gyvenimo šūkis — būti laimingam — ne vien faktas, kurį būtų galima laikyti galvoje podraug su gimimo ir mirties datomis. Tai apskritai net ne fakto, o gyvenimo prasmės problema, ir išsprendžiama ji dalyvaujant pačiam subjektui, aktyviai jam pačiam talkinant. Juk gyvenimas išties teikia ne laimę, bet tik sąlygas laimei; tuo pat metu jis teikia aibę kitų malonių dingsčių, per kurias mes užmirštam dėkingumą likimui ir žmonėms, o kartu ir pačią laimę. Dėkingumas — tai laimės šerdis. Atskirkite dėkingumą nuo laimės ir pamatysite, kas tada liks? Viso labo palankios aplinkybės, ir tiek. O būti tikrai dėkingam — išties rimtas reikalas, ir kas pažįsta žmones, žino tai. Šitai yra žmogaus rankose: arba jis sugebės atleisti visa, kas buvo netaip,

ir pripažins savo laimę, arba toji laimė žus kartu su dėkingumu. Kaip tik todėl, kad G. K. Čestertonas rašo savo gyvenimą buvus laimingą, mes kur kas daugiau sužinome apie jį patį nei apie jo gyvenimą. Ankstyvosiose eilėse jam magėjo padėkoti už kiekvieną akmenį upelio dugne, už kiekvieną medžio lapelį ir už kiekvieną žolelę pievoje. Vėlyvoje „Autobiografijoje" jis padarė tai, kas yra dar sunkiau: jis padėkojo atskirai už kiekvieną žmogų. Tokia štai jo laimės filosofija. Tai — kaip tik filosofija, o ne dvasios polinkiai, ir svarbu yra suvokti, kam jie priešpriešinami.

Gyvuoja toks žodžių junginys — „teisė būti laimingam". Jo ištakų reikia ieškoti Ž. Ž. Ruso amžiaus ideologijoje; švietimo amžiaus deklaracijų politiniame kontekste jos turėjo aiškią prasmę, kuriai bent jau G. K. Čestertonas tikrai nebūtų prieštaravęs. Bet gryna formulė be konteksto tampa pavojinga. Žmogus išties įsivaizduoja laimę kaip jam priklausančią teisę, kaip kokią nors skolelę, kurios jam niekas nesiteikia išmokėti. Galima paleisti vėjais visą gyvenimą, reikalaujant iš žmonių ir likimo tos laimės, galima įkyrėti žemei ir dangui savo skundais dėl to, kad ji vis neateina. Bet jos neįmanoma gauti už vekselį, laimė gaunama tik dovanų. Ji neužtarnauta ir netikėta; jos pačios gali nebūti, gali nebūti ir mūsų. Tad kuris mūsų, klausdavo G. K. Čestertonas, yra vertas pažvelgti į vienišą pienę?

S. Averincevas

I. ŽMONIJOS TRADICIJA

PAPRASTUOLIS

Kodėl rašau šį esė, paaiškinimą arba dingstį galima rasti vienoje mintyje: ji man atrodo visiškai suprantama, tačiau keisčiausia, kad lig šiol jos niekas garsiai nepareiškė. Toji mintis, ko gero, laužo įprastus šių dienų polemikos rėmus. Ją galima panaudoti už ar prieš Demokratiją, nelygu kokia raide — didžiąja ar mažąja — parašysi tą keiksmažodį. Kaip ir daugelį kitų dalykų, ją galima tiesiogiai susieti su religija; tačiau su manąja religija — tik netiesiogiai. Aš tik konstatuoju faktą ir kol kas nieko neišskiriu ir neatmetu. Tačiau toji mano mintis pavojinga: ji gali reikšti, kad visa, kas šiandien virto tikrove, toli gražu ne tai, kas kadaise buvo sumanyta.

Tezė štai kokia: šiuolaikinė emancipacija yra ne kas kita, o tik dar vienas Paprasto žmogelio persekiojimo būdas. Jei ta emancipacija ką ir atnešė, tai tik išskirtinę laisvę darkytis Išsišokėliui. Ji įpūtė laisvės ekscentriškiems kai kurių turtuolių pomėgiams bei kai kurioms žmogiškiausioms kultūringųjų beprotybėms. Vienintelis tikras dalykas, kurį ji uždraudė, — tai sveikas protas. Bent jau šitaip suprato paprasti žmonės.

Griebęsi kovos septynioliktajame ar aštuonioliktajame amžiuje, galų gale pastebėjome, jog žmogus išties įgijo laisvę įsteigti sektą. Tačiau Paprastam žmogeliui, pasirodo, nereikia jokios sektos. Jis, pavyzdžiui, tebetrokšta sukurti šeimą. Ir kaip tik už šį troškimą jį ims pulti šiuolaikiniai emancipantai; jie pradės gniuždyti jį maltusizmo[1] arba eugenikos[2], arba sterilizacijos, o gal dar didesnio progreso — vaikžudystės —

[1]Skaičiai tekste reiškia nuorodas į paaiškinimus knygos gale. *(Red.)*

vardu. Vadovaujantis šiuolaikinės laisvės modeliu, jam bus leista skelbti visokiausias beprotiškas idėjas apie nekaltą prasidėjimą, tačiau užginta bent žodžiu užsiminti apie natūralų gimdymą. Bus pašlovintas jo noras pasistatyti skardinę koplyčią, kur jis galėtų garsinti citatą: „Enochas pagimdė Matūzalį“[3], tačiau paties bandymas ką nors pagimdyti — ne. Beje, istorija primena, kad ta sektantiška laisve mėgavęsi septynioliktojo ir aštuonioliktojo amžiaus žmonės dažniausiai buvę pirkliai ir manufaktūrininkai, mėgę gyventi komforte, o kartais ir prabangoje. Kita vertus, sterilizaciją primenantys sumanymai dažniausiai įgyvendinami žemesnėse klasėse (jei pavartotume liberalų šiuolaikinių vargšų pavadinimą).

Iš septynioliktojo ar aštuonioliktojo amžiaus protestantų pasaulio žengę į devynioliktojo ar dvidešimtojo amžiaus pažangos pasaulį, pamatytume tuos pačius dalykus. Skirtumas tik tas, kad dabar aikštingiausia laisvės forma, o·kartu ir savigyna bei dogma, yra Spaudos laisvė. Tai jau ne vien pamfletų, bet ir laikraščių laisvė. Nors, tiesą sakant, ji apskritai darosi vis mažiau laisva, nes palaipsniui virsta monopolija. Tačiau amžių sugretinimas dėl to nenukenčia — lieka tie patys principai. Šiuolaikinė emancipacija reiškia, jog kiekvienas gali leisti laikraštį, jei jis turi noro ir pinigų. Paprastuolis galėtų leisti sau tokią prabangą, tačiau jis nenori. Žinoma, jis tebenori paplepėti apie politiką alinėje ar smuklėje. Bet ir šias, visur plintančias kalbas apie politiką dažniausiai draudžia šiuolaikiniai judėjimai; senosios demokratijos uždrausdavo alines, naujosios diktatūros uždraudžia politiką.

Arba vėlgi: mums sako, kad šių dienų emancipantės — etika ir politika — jokiais būdais nevaržančios nė vieno, norinčio išleisti knygą, ypač mokslinę ir ypač psichologijos ar sociologijos traktatą. Tiesa, pageidaujama, kad jose būtų kuo daugiau prasimanymų ir santūrios pornografijos. Tvirtėjant tokiai šių dienų tendencijai, vis labiau aiškėjo, jog policija labai nesipriešins kokio turtuolio pageidavimui išleisti knygą su ištaigingomis meninėmis iliustracijomis ar mokslinėmis diagramomis. Daug labiau tikėtina, kad šiuolaikinė policija užkabins žmogų, traukiantį lėkštą dainelę, stūgaujantį nešvankią baladę ar vapaliojantį nereglamentuotos prozos kalba. Bet jei pa-

lygintume seną nešvankią dainelę, atliekamą senąja kalba, su naujovišku rašiniu, kuriame pilna analizės ir anarchijos, pajustume, kad mūsų simpatija traukiasi nuo rašinio. Senoji nešvankybė buvo skoninga ir didžiai narsi, ko negalima pasakyti apie diagramą ar statistikos lentelę; sēna visuomet buvo padoru ir nė iš tolo nekvepėjo siaubu. Todėl turėtų būti aišku, kodėl Paprastas žmogelis mažiausiai trokšta rašyti knygą — jis daug mieliau užtraukia dainą. Jam nė mintis nekils rašyti knygą iš psichologijos ar sociologijos, o juo labiau ją skaityti. Bet, radęs tinkamą progą, jis puola šnekučiuotis, dainuoti, šūkalioti, klykauti ir stūgauti. Ir nėra ko stebėtis, kad tokį žmogų policininkas užklups greičiau nei tą rašeivą, palinkusį ties moksline studija apie naują sekso teoriją. Dvasios protrūkiai šiais laikais baigiasi maždaug tokiais pat rezultatais kaip ir anksčiau. Tik dabar žmones areštuoja už tam tikros kalbos vartojimą ir jau seniai nebeareštuoja už tam tikros literatūrinės kalbos kūrimą.

Būtų nesunku rasti ir daugiau pavyzdžių įvairiems palyginimams, tačiau ir šiuolaikiniai pernelyg dažnai kartojasi, kad laikytume juos atsitiktiniais. Beje, tiesa ir tai, jog aštuonioliktojo amžiaus išsivadavimo judėjimas, amerikiečių ir prancūzų revoliucijos, nors ir apgynė daugybę gerų respublikoniško paprastumo dalykų, daug pilietinės laisvės, visgi iškėlė į dorybių rangą kelias akivaizdžiausias ydas, kurioms dabar, kaip ir kadaise, reikia grąžinti senuosius vardus. Kadaise garbės troškimas buvo laikomas atleistina yda, bet vėliau godumas tapo nedovanotina dorybe. Liberalūs ekonomistai stačia galva puolė į pagalbą aptekusiems turtais piliečiams, suteikdami jiems dar didesnę laisvę turtėti; o vargšams iškilmingai buvo dovanotas leidimas dar labiau nuskursti. Palūkininkui buvo leista plėšikauti ir toliau ir visai nebuvo pasirūpinta valstiečiu, besistengiančiu apsisaugoti nuo palūkininko. Gal ir prilygsta Kviečių duobė savuoju dydžiu Bedugnei, tačiau sunku patikėti, kad kviečių augintojas kada nors pakils iš dugno[4].

Vienaprasmė „liberalioji ekonomika“ skelbė laisvę tiems negausiems turtuoliams, kurie pakankamai laisvai jautėsi, nes turėjo pakankamai turto. Niekas nesistebėjo turtuoliu, „lo-

šiančiu" Kviečių biržoje. Tačiau visą laiką galiojo įvairiausi įstatymai, draudžiantys normalių žmonių lošimą, tai yra įstatymai prieš atsitiktinius žaidimus. Vargšui drausdavo lošti todėl, kad jis lošdavo daug rečiau už turtuolį. Parapijos seniūnas ar policininkas ir dabar gali sudrausti lošiančius monetomis vaikus, ir tik todėl, kad šie lošia mėtydami viso labo tik fartingą. Pažanga niekuomet netrukdė lošti sėkmės džentelmenams, nes tarp jų visad užstatoma daug daugiau negu fartingas. Švietimo ir emancipacijos amžius ypač skatino tuos, kurie užstatydavo svetimą sėkmę vietoj savosios. Be abejo, palyginimas visiškai aiškus. Pažanga, kuri lydi mus jau nuo šešioliktojo amžiaus, persekiojo Paprastą žmogelį visur, kur tik spėjo; draudė jo mėgstamą lošimą ir bruko tokį, kokio jis nesuprato; varžė jo linksmąsias nešvankybes ir plojo nešvankybėms, kurios jį vargino; tildė tarp žmonių kylančius politinius ginčus ir plojo politiniams triukams bei sindikatams, kurie buvo milijonierių privilegija; drąsino visus pasisakančius prieš Dievą, ypač lėkštus pedantiškus aktyvistus, ir tuo pat metu gąsdino kiekvieną, išdrįsusį pasakyti ką nors gera apie Žmogų, jo paprastus santykius su visuomene, motinyste ir kitais gamtos reikalais. Pažanga buvo atviras Paprasto žmogelio persekiojimas.

Pažanga turi savo hagiologiją, martirologiją, gausybę savų stebuklinių pasakų, žodžiu, kaip ir kiekviena kita religija; tačiau, nepaisant viso šito, ji nėra tikra religija. Yra paplitusi klaidinga nuomonė, esą jaunas ir pažangus asmuo visuomet tampa seno ir paprasto žmogaus kankiniu. Tai netiesa. Atvirkščiai, kankiniu visuomet tampa senas Paprastas žmogus. Nes iš seno Paprasto žmogaus visad sugebama atimti jo senas kasdienes teises. Jei ši pažanga ir toliau plėtosis, labai tikėtina, kad šešiems milijonams bus paprasčiausiai uždrausta miegoti, nes kokie šeši silpnapročiai nustatys, kad specifiniai kvėpavimo pratimai esą puikiausias miego pakaitalas. Ir labai sunku patikėti, kad iš tų šešių milijonų ką tik iškeptų lunatikų atsiras bent vienas, kuris trenks per tų šešių durnių mokslingas ir puskvaišes galvas.

Nebėra tokio dalyko, kurio dabar nebūtų galima atimti iš Paprasto žmogaus. Jau galime laukti ir naujo įstatymo,

uždrausiančio valgyti grūdus (juk iš jų gaminamas alus ir viskis!), tačiau nesulauksime įstatymo, švelniai užsimenančio naujosios filosofijos šalininkams apie ekonominę blogybę, imsiančią plisti nebeauginant javų, o iš jos plaukiančią ir etinę, kuri žada perdėtą įtarumą. Matydami ateityje tik pažangos principą, galime būti nustebinti žinios, jog už javų auginimą žmonės jau kariami ar deginami ant laužų. Nors, tiesą sakant, mokslo amžiuje juos greičiausiai pasodins į elektros kėdę.

Tad mano tezė nesikeičia: ne Išsišokėlis, o Paprastuolis persekiojamas. Ginant savąją poziciją, man tenka konfliktuoti su šiuolaikine reakcija, kuri, rodos, neslepia Paprasto žmogelio persekiojimų. Nė kiek neabejoju, kad daugelis šių laikų rašytojų ir mąstytojų jaučia nuoširdžią panieką Paprastuoliui. Tikra ir tai, kad aš pats jaučiu panieką tokią panieką jaučiantiems. Tačiau į problemą reikia pažvelgti plačiau, nes tai, ką mes vadiname reakcija prieš demokratiją, yra šiuo metu pats didžiausias demokratijos iškovojimas. Šiame ginče aš esu demokratas ar bent jau metu iššūkį demokratijos puolikams. Netikiu, kad daugelis šiuolaikinių žmonių pastebėjo tikruosius liaudies valdymo privalumus ar trūkumus. Mano abejonė — tai Paprastuolio abejonė.

Tad, trumpai tariant, turiu pažymėti, kad dabar įprasta sakyti, jog dėl daugumos nūdienos klaidų kaltas Paprastas žmogelis. O aš norėčiau parodyti, kokios stulbinančios klaidos buvo padarytos Išsišokėlio. Lengva šaukti ant minios, kad ji klysta, tačiau iš tikrųjų ji niekad neturėjo nė menkiausios progos suklysti, kol jos nesuklaidino. Lengva pavargus nuo demokratijos reikalauti aristokratinės nepriklausomybės protui. Bėda tik ta, kad kiekviena intelektualinė aristokratija dar niekad nebuvo suintelektualėjusi. Kiekvienas savo protu gali nuspėti, kad nebus išvengta neišmanėliškų klaidų. Tačiau tik tos klaidos, kurių niekas neįstengė nuspėti, kurios niekam net nešvystelėjo košmariškame sapne ir kurių nenumatė liguista vaizduotė, tik jos buvo Išmanėlių darbas.

Žinoma, ne klaida sakyti, kad miniai visada vadovavo kur kas labiau už ją išsilavinę žmonės. Bet daug teisingiau teigti, kad kaip tik mokslinčiai visada vedė minią iš kelio. Be galo lengva tvirtinti, kad kultūringas žmogus turįs būti minios va-

dovas, draugas ir filosofas. Deja, jis kone visais laikais buvo klaidinantis vadovas, netikras draugas ir labai paviršutiniškas filosofas. Ir dėl žmoniją ištinkančių katastrofų, kaip rodo istorija, kalti ne proziški eiliniai žmogeliai, kurie neva nieko neišmano, bet, kone visuomet, teoriškai mintijantys žmonės, kurie žino tik tiek, kad viską išmano. Pasauliui pravartu pasimokyti iš savo klaidų, kurios beveik visad būna mokytųjų klaidos.

Grįžtant atgalios, bet neperžengiant septynioliktojo amžiaus, galima pastebėti, kad nesutarimai tarp puritonų[5] ir liaudies kilo dėl to, jog saujelė išpuikėlių ėmė didžiuotis savuoju sugebėjimu paskaityti spausdintą knygą ir dėl to pareiškė panieką žmonėms, turintiems gerą atmintį, gražias tradicijas, gražius padavimus, gražias dainas; be to, žmonės dar turėjo ant stiklo, aukso ar tiesiog antkapio išraižytus gražius paveikslus ir todėl nejautė ypatingo poreikio skaityti knygas. Tačiau raštingųjų tironija neraštingųjų atžvilgiu augo. Bet kaip tik raštingieji buvo siauraminčiai, surūgėliai, riboto proto ir niurzgos; o didžioji dauguma beraščių buvo linksmi, laisvi, lakios fantazijos, guvaus proto. Žinoma, išsišokėliai, Kalvino[6] apsėstieji, vedė žmones pirmyn pažangos keliu. Ir atvedė į kalėjimą.

Knygiai valdovai ir valstybės vyrai išgalvojo škotiškąjį sekmadienį[7] Tuo tarpu tūkstančius jų pamintų tradicijų viduramžių vargetos sugebėjo perduoti iš lūpų į lūpas dabartiniams vargšams, o legendas, sklandančias po trobeles ir fermas (dažnai perpasakojamas žmonių, nemokėjusių nei skaityti, nei rašyti), surinko Skotas [8], vėliau aprašęs didžiuosiuose škotų romanuose. Tai buvo darbas, išjudinęs pasaulį, įkvėpęs romantizmą.

Aštuonioliktajame amžiuje mes matome visiškai naują partiją, kuri nuo ankstesniosios skyrėsi viskuo, išskyrus pačią esmę — ir čia aristokratija buvo susisukusi. Dabar jau nebe Kalvinas vedė naujuosius išsišokėlius, o sausa deistų[9] atmaina, sudžiūvusi labiau už ateistus; jie nebuvo pesimistai, bet kas iš to — jų optimizmas buvo labiau slegiantis už pesimizmą. Tai buvo bentamininkai, utilitaristai, „ekonominio žmogaus“ apaštalai[10], laisvieji prekybininkai. Jiems priklauso šlovė pio-

nierių, atradusių šiuolaikinės valstybės ekonomines teorijas ir apskaičiavimus, kuriais rėmėsi devynioliktojo amžiaus politika. Kaip tik jie moksliškai ir sistemingai dėstė tuos dalykus visuomenei ir netgi liaudžiai. Bet kokie tai buvo dalykai ir kokios teorijos? Galbūt geriausiai ir aiškiausiai naujoves atskleidžia tasai baisingas ir mistiškas Adomo Smito prietaras, teologinė teorija apie tokį pasaulio sutvėrimą, kur apvaizda liepusi žmonėms būti laimingiems tampant egoistais, arba, kitaip tariant, kur Dievas pasiryžęs viską taip sutvarkyti, kad tik žmonės taptų blogesni. Toje epochoje intelektualai mokė žmogelį, kad šis bus labai laimingas, jei tik galės laisvai pirkti ir parduoti, laisvai skolinti ir skolintis, laisvai engti ir išmesti į gatvę, tai yra laisvai vogti ir apgaudinėti. Žmogelis greit suprato, ką visa tai reiškia: lindynės, krizės...

Nėra reikalo daugiau pasakoti apie tų dviejų šimtmečių beprotybę ir kvailystes, kurias išsilavinę nenuoramos primetė neišsilavinusiai ir ganėtinai ramiai liaudžiai. Bet štai mobilūs intelektualai griebiasi naujos beprotybės ir virsta socialistais, ima niekinti smulkią nuosavybę lygiai taip pat, kaip ne per seniausiai niekino liaudies tradicijas. Tiesa, tų intelektualų gyvenime buvo skaidrus atokvėpis, kai šalia savimeiliškų melagysčių jie paskelbė ir keletą pirmykščių tiesų. Kai kurios jų iš tikrųjų gynė laisvę, žmogaus orumą ir lygybę, kaip skelbiama Nepriklausomybės deklaracijoje[11]. Tačiau netrukus visa tai buvo išdarkyta, o dabar ir pats melas neigiamas kartu su tiesa. Kyla reakcija prieš demokratiją, kitaip tariant, Išsišokėliui įgriso toleruoti Paprastuolio ramybę. Jam net pabodo rutina tapęs žmogelio praktinis engimas ir teorinis garbinimas.

Aš jo taip pat negarbinu, tačiau tikiu juo. Tikiu bent jau daugiau negu anuo. Ar reikia dar sykį pažvelgti į jų tarpusavio santykius, idant pateisinčiau savąsias simpatijas? Gerai: Išpuikėlis pranašesnis už Paprastuolį išsilavinimu; jis visada vedė pastarąjį pirmyn ir visada — iš kelio. Kai daug išpuikėlių tampa reakcionieriais, jie lieka tokie pat nesąžiningi ir šiurkštūs kaip ir revoliucionierių laikais. Jų antidemokratija lygiai taip pat persisunkusi veidmainyste kaip ir jų demokratija.

Belieka prisiminti naują bjaurią madą paprastus žmones

vadinti idiotais. Visų pirma tai pedantiškumas, kvailiausia tuštybės forma, nes „idiotas" yra graikiškas žodis, reiškiantis kvailį. Be to, šis pedantiškumas irgi netikras, nes dauguma vartojančių tą žodį vargu ar supranta graikiškai, o dar didesnė dauguma nė nesupranta, kodėl turėtų suprasti.

Bet yra dar viena dorovinė blogybė: kitus vadinantis kvailiais žmogus bent jau žino, jog pats ne kartą buvo apsikvailinęs. O apie idiotus jis kalba lyg apie beždžiones, tarsi jie būtų atskira gentis ar kasta. Paprastas žmogelis gali ir vėl nukentėti, jei tik nauja tironija ims tenkinti savas mokslines užgaidas, paskelbdama jį beždžione. Tačiau nesu tikras, ar pavyks jį persekioti labiau už idioto instinktus, kaip jis persekiojamas už žmogaus instinktus.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

TRYS ŽMONIŲ TIPAI

Yra trys žmonių tipai. Pirmasis tipas — tai žmonės. Jų yra daugiausia ir, tiesą sakant, jie geresni už visus kitus. Jie davė mums kėdes, ant kurių sėdime, drabužius, kuriuos vilkime, namus, kuriuose gyvename; galų gale mes ir patys priklausom tam tipui. Antrąjį tipą iš dalies galima pavadinti poetais. Dauguma jų — tikra rykštė artimiesiems ir palaima žmonijai. Trečiasis tipas — intelektualai. Neretai juos vadina mąstančiais žmonėmis. Jie yra pati tikriausia ir baisiausia prakeiktis ir artimiesiems, ir žmonijai. Kiekvienoje klasifikacijoje būna, be abejo, ir tarpinių atvejų. Dauguma gerų žmonių — beveik poetai, dauguma blogų — beveik intelektualai. Bet apskritai žmonės skirstomi taip. Ir prašom nemanyti, jog esu paviršutiniškas. Aš mąsčiau šia tema ištisas aštuoniolika minučių. Ir dar šiek tiek.

Žmonės (tie, kuriems ir mes didžiuodamiesi priskiriam save) turi savo tvirtus įsitikinimus, kurie vadinami truizmais.

Jie mano, kad vaikai esti malonūs, sutemos liūdnos, o tas, kuris stoja į kovą iškart su trimis priešininkais — šaunuolis. Ši nuomonė anaiptol nėra paviršutiniška. Ji nėra tik šiaip pareikšta. Meilė vaikams — sudėtingas ir netgi prieštaringas jausmas. Apskritai joje glūdi ir nerimastingas džiaugsmas, ir silpnumas. Kad ir kas tai būtų — pigus romansas ar paika novelė — sutemos juose juntamos labai subtiliai. Čia esama ir kančios, ir pasigėrėjimo, kuris tartum sukelia tą kančią. Sunku paaiškinti ir tą riterišką smarkavimą, apėmusį mus žiūrint į šaunuolį, stojusį nelygion kovon. Čia esama ir nuostabos, ir teisybės troškimo, ir gailesčio, ir sportinio įniršio. Minios pojūčiai labai subtilūs. Bėda tik ta, kad ji jų neišreiškia, tarsi laukdama, kol jie prasiverš nelyginant maištas.

Čia ir glūdi nesuprantamo poetų egzistavimo paaiškinimas. Poetai jaučia kaip ir visi žmonės, bet jie išreiškia tuos jausmus taip, kad visi suvoktų jų subtilumą ir sudėtingumą. Poetai krauju ir kūnu sutvirtina nedrąsų minios įmantrumą. Paprastas žmogelis prieštaringus savo jausmus sutalpina žodžiuose: „Nieko sau vyrukas"; Viktoras Hugo parašo: *„L'art d'être grand-père"*[12]. Komersantas lakoniškai pažymi: „Kažkodėl anksti temsta"; Jeitsas parašo: „Sutemose". Jūreivis sumurma: „Na ir šaunuolis"; Homeras papasakoja mums, kaip skarmaluotas žmogelis, įžengęs į savo namus, išvaiko iš už vaišių stalo didžius žmones. Poetai atskleidžia mums visa grožybe žmogiškus jausmus, bet nevalia pamiršti, kad tai — žmogiški jausmai. Niekas nėra sukūręs eilių apie tai, kokie pasidygėtini yra vaikai, kokios skurdžios sutemos ir koks menkysta yra žmogus, susikovęs iškart su trimis priešininkais. Šios nuomonės laikosi intelektualai, kitaip tariant, snobai.

Poetai pranašesni už kitus žmones, nes jie juos supranta. Nesvarbu, kad daugelis poetų, kaip antai Rablė ar Dikensas, rašo proza. O snobai pranašesni už paprastus žmones, nes jie nenori jų suprasti. Žmogiškus pomėgius ir įsitikinimus jie laiko bukiausiais prietarais. Snobų dėka žmonės pasijunta kvailiais; o poetų dėka pasijunta tokiais išmintingais, kokiais ir regėti savęs neregėjo. Ir vis dėlto žmonės padaro iš viso to neteisingas išvadas. Poetai žavisi žmonėmis ir atveria jiems širdis. Žmonės už tai nukryžiuoja juos ir apsvaido akmenimis.

Snobai niekina žmones. O žmonės už tai vainikuoja juos. Bendruomenių rūmuose daug snobų ir maža poetų. Žmonių ten nėra.

Dar kartą pakartosiu: poetai yra tie, kuriems vaizduotė ir kultūra padeda išreikšti ir suprasti kitų žmonių jausmus. Snobui kultūra ir vaizduotė, jo žodžiais tariant, „padeda gyventi intelektualų gyvenimą". Poetas išsiskiria iš minios savo jausmingumu. Snobas išsiskiria tuo, kad jis — bejausmis. Jo vidus perdėm skurdus, kad jis mylėtų žmones. Jam viena terūpi — kaip stipriau juos išūdyti. Jis viena težino — kad ir ką tie bemoksliai sakytų, jie vis tiek bus neteisūs. Snobai užmiršta, kad tas bemokslis turi subtilų nekaltybės pojūtį.

Štai vienas pavyzdys. Pažvelkite į pirmą pasitaikiusį satyrinį laikraštėlį ir jūs aptiksite įvairių juokelių apie uošvę ar anytą. Ko gero, jie pasirodys pernelyg grubūs, bet jie juk skirti minioms. Uošvė, ko gero, storulė, o laibas strazdanotas josios žentas šokinėja ant užpakalinių letenėlių. Ir visgi uošvės problema nėra paprasta. Svarbu, žinoma, ne tai, kad uošvės apkūnios ir storžievės (dažnos jų būna grakščios ir nepaprastai malonios). Svarbu tai, kad, panašiai kaip sutemose, čia tūno du jausmai. Šią sutemų esmę, šį opų ir ne tokį jau paprastą klausimą gali išreikšti tik poetas, pavyzdžiui, toks protingas ir tikroviškas prozaikas kaip Džordžas Mereditas[13] ar Herbertas Velsas[14] (su malonumu ką tik skaitinėjau jo „Veroniką"). Ir aš jais patikėsiu, nes jų rankose stebuklingas laikraštinės satyros raktelis. Bet čia pasirodo snobas ir taria: „Uošvė — štai kas tikrasis mūsų tėvynainis. Lyties skirtingumas negali turėti įtakos mūsų santykiams. Amžiaus skirtumas negali turėti įtakos jausmams. Uošvė — tai broliškas intelektas. Ir laikas galų gale atsikratyti šios pirmykštės šeimyninės hierarchijos". Štai kada jis šitaip pasakys (o jis pasakys kaip tik šitaip), aš jam atsakysiu: „Sere, jūs kvailesnis už skatikinius laikraštėlius. Jūs lėkštesnis ir tuštesnis už patį paikiausią kupletistą. Jūs didesnis storžievis ir nevėkšla už visą minią. Vulgarūs šmaikštuoliai kad ir nežino ką pasakyti, bet jie jau perprato šį sudėtingą klausimą. Jei Tamsta išties nematot, ko žmonos motina ir dukros vyras nepasidalina, jūs nesat atidus ir

geras, jūs niekad nesuprasit paslaptingos žmogaus sielos". Išties geriau išreikšti sudėtingą problemą taip, kaip tai daro žmonės, negu visai nematyti tos problemos.

Kitu pavyzdžiu bus sena patarlė: „Dviese gerai, o trise — jau *blogai*". Tai liaudiškai, kitaip tariant, neteisingai išreikšta tiesa. Trise anaiptol nėra blogai. Trise netgi gerai. Draugauti juk geriausia trise, kaip kad darė trys muškietininkai pačioje pradžioje. Bet jei jūs pasakysite, kad dviese ar trise — tas pat, jei jūs nemanot, kad tarp dviejų ir trijų yra kur kas gilesnė praraja negu tarp trijų ir milijono, aš, nors ir kaip būtų keista, esu priverstas pareikšti, kad jūs — snobas ir jums nebus gerai nei dviese, nei trise.

Iš esė rinktinės „Sumaištys ir dvejonės"

MOKYKLOS PRIETARAS

Klaidinga manyti, kad bėgantys metai atsineša su savimi praeities nuotaikas. Kitaip tariant, netiesa, kad žmonės sendami darosi reakcionieriais. Kai kurie paskutinio meto sunkumai kilo dėl atkaklaus seno revoliucionieriaus optimizmo. Garbūs seniai, kaip Kropotkinas, Vitmenas ir Viljamas Moris[15], nuėjo į kapus belaukdami Utopijos, jei ne Dangaus. Neteisybė, kaip ir daugelis kitų apgaulių, yra klaidinga pusiau tiesos versija. Tiesa arba pusiau tiesa nereiškia, kad žmonės turi iš patyrimo mokytis būti reakcionieriais, bet tai, kad jie iš patirties turi mokytis laukti reakcijų. Sakydamas reakcijos, jas ir turiu galvoje; prašau atleisti, kad dabartinės kultūros pasaulyje šitą žodį vartoju tikrąja prasme.

Jei berniūkštis iš savo šautuvėlio šaus į lapę ar į dvarininką, ar į valdovą suvereną, jis gaus pylos pagal santykinę tų objektų vertę. Tačiau šaudamas pirmą kartą, jis, ko gero, visai nesitikės atatrankos ir nežinos, koks tai stiprus smūgis. Galbūt jis visą gyvenimą vaikštinės pyškindamas į

tuos ar kitus jį supančius objektus, bet vis mažiau ir mažiau stebėsis atatranka, tai yra reakcija. Gal jis net atkalbės savo šešiametę sesutę nešauti iš stambaus, dramblių medžioklei skirto šautuvo ir tokiu būdu pats taps panašus į reakcionierių. Tą patį principą galima pritaikyti ir šaudymui iš didžiųjų revoliucijos šautuvų. Keičiasi ne žmogaus idealai, ne jo Utopija; ciniko žodžiai: „Pasenęs tu užmirši idealizmo mėnesieną", prieštarauja tiesai. Senatvėje žmogui kyla abejonių ne dėl idealo, bet dėl tikrovės. Ir vienas tų, neabejotinai tikrų dalykų yra reakcija, tai yra praktinė galimybė atsigręžti prieš tėkmę ir padaryti visai ne tai, ką norėjai. Patyrimas mus moko štai ko: žmonijos sandaroje ir visame mechanizme slypinti neaiški jėga dažnai visai netikėtai užbaigia žmonijos veiksmus, kurie mažne visuomet yra sudėtingesni, nei atrodo.

Tai vis sociologijoje glūdinčios nematomos kliūtys; viena jų siejasi su švietimu. Jei manęs paklaustumėte, ar aš pripažįstu liaudį, ypač varguomenę, piliečiais, galinčiais valdyti kraštą, griaustinio balsu atsakyčiau: „Taip". Jei manęs paklaustumėte, ar aš manau, kad jiems reikia duoti išsilavinimą plačiosios kultūros ir istorijos klasikų pažinimo atžvilgiu, vėlgi atsakyčiau: „Taip". Bet siekiant to tikslo, susiduriama su nematoma kliūtimi ar atatranka, kurią galima įgyti tik patyrimu, nes niekur apie ją nerašo. Popieriuje ji nenumatyta lygiai kaip ir šautuvo atatranka. Tačiau kaip tik ji šiuo metu yra pati praktiškiausia praktinės politikos dalis; kadangi tai labai sena politinė problema, ji šiek tiek išryškėjo (drįstu sutepti šiuos giedrus ir nešališkus puslapius tokia politine prielaida) tomis sąlygomis, išstūmusiomis priekin tiek daug gerbiamų socialistų ir plačiai pripažįstamų profsąjungų veikėjų.

Toji nematoma kliūtis štai kokia: savamoksliai per daug gerai mano apie švietimą. Galiu pridurti, kad pusiau mokyti visuomet apie švietimą galvoja tik iš geros pusės. Čia ne tas faktas, kuris išryškėja socialinio plano ar idealo paviršiuje; tokį dalyką gali pastebėti tik turėdamas patyrimo. Kalbėdamas apie savo troškimą, kad liaudiškas jausmas įgautų politinę išraišką, turėjau galvoje tikrą, čia gimusį liaudišką

jausmą, aptinkamą trečios klasės vagonuose, pasilinksminimuose ir liaudies šventėse, o ypač (uoliam ir draugingai nusiteikusiam teisybės ieškotojui) alinėse. Aš maniau ir dabar tebemanau, kad tie žmogeliai dažniausiai teisūs ten, kur diduomenės vadovai klysta. Ta nematoma kliūtis išnyra vienam kuriam tų žmonių pradėjus „save tobulinti", štai tada aš ir imu abejoti tokiu tobulėjimu. Man rodos, kad jis nepaprastai spėriai prisirenka daugybę visokiausių prietarų, iš kurių akliausiu ir tamsuoliškiausiu galima pavadinti Mokyklos Prietarą. Jis laiko Mokyklą ne tam tikra socialine institucija, kurią reikia taikyti prie kitų visuomeninių institucijų, pavyzdžiui, prie Namų, Bažnyčios ir Valstybės, bet tam tikru stebuklingu moralės fabriku, stebuklui padedant gaminančiu tobulus vyrus ir moteris. Nedvejodamas nė akimirkos jis pasiryžęs paaukoti tam Mokyklos stabui Namus, Istoriją ir Žmoniją su visais jos instinktais ir galimybėmis. Jis pasiryžęs tam stabui atiduoti bet kokią auką, ypač žmogišką. Jo galvos kertelėje (ypač tai pasakytina apie geriausius iš geriausiųjų) beveik visuomet glūdi vienas dviejų tos pačios koncentruotos koncepcijos variantų: arba: „Jei nebūčiau ėjęs į mokyklą, nebūčiau tuo didžiu žmogum, koks esu dabar", arba: „Jei būčiau ėjęs į mokyklą, būčiau dar žymesnis, nei esu dabar". Tegul niekas nesako, kad aš šaipausi iš nemokytų žmonių; ne iš jų nemokšiškumo, o iš mokytumo aš šaipausi. Nepainiokite tai ir su panieka pusiau mokytiems; man nepatinka kaip tik mokslingoji pusė. Ji man ne prie širdies ne todėl, kad aš būčiau prieš švietimą, bet todėl, kad, persisunkęs šiuolaikine filosofija ar visai be filosofijos, švietimas yra nukreipiamas prieš save patį, griaunantis įvairovės ir proporcijos pojūtį, kuris ir turėtų būti švietimo tikslu. Nė vienas tų švietimo garbintojų negavo paties geriausio; nė vienas, viską paaukojęs švietimui, nebuvo iki galo apsišvietęs. Nebūtina čia vardinti gausių gyvenamojo meto pavyzdžių, iliustruojančių tą monomaniją, greit virstančią beprotišku persekiojimu, primenančiu absurdišką baržose gyvenančių šeimų persekiojimą. Klaidinga nepaisyti principo; o principas toks, kad jokio džentelmeno švietimas nebus visiškas be mandagios paniekos švietimui.

Nerūpestingą frazę vartoju nerūpestingai, nes kalbu ne su džentelmenu, o su piliečiu. Vis dėlto tarp aristokratų įsigalėjusi istorinė nuomonė, kad esą jam, aristokratui, daug lengviau prisiliesti prie kultūros, dėl to jis ir pranašesnis už ją. Šiaip ar taip, mano minėta tiesa neturi nieko bendra su kokios nors ypatingos klasės ypatinga kultūra. Ji priklauso gausybei valstiečių, ypač tiems, kurie rašinėdavo eiles; štai kas suteikia natūralaus savitumo Robertui Bernsui[16] ir valstietiškos kilmės škotų poetams. Jėga, gimdanti tą kultūrą, veiksmingesnė už bet kokį kraują ar kilmę, yra religija, nes religiją galima apibūdinti kaip dalyką, sustatantį daiktus į savo vietas. Reikia dovanoti ir Robertui Bernsui už jo pakantumą religijai, kurią jis perėmė iš škotų kalvinizmo; tokiam paveldėjimui jis turėtų būti dėkingas. Jo instinktyvus požiūris į žmogų kaip į žmogų paveldėtas iš protėvių, kuriems religija rūpėjo daugiau už išsimokslinimą. Tą pačią akimirką, kai žmonės ima labiau kreipti dėmesį į mokytumą negu į religiją, jiems labiau ima rūpėti troškimai negu lavinimasis. Tai jau ne pasaulis, kuriame visos sielos lygios prieš dangų, bet pasaulis, kur kiekvieno protas siekia įgyti pranašumo prieš kitą. Nuo šiol išsilavinimas virsta paprasčiausia tuštybe, nepaisant to, ar žmogus lavinasi pats, ar jį tiesiog moko valstybė. Švietimas turėtų būti prožektorius, duotas žmogui tirti viską, o ypač nuo jo nutolusius daiktus. Švietimas vis labiau panašėja į prožektorių, nukreiptą į save. Galima šio to pasiekti, nukreipus vienodai ryškius ir netgi vulgarius prožektorius į daugybę aplinkinių žmonių. Tačiau vienintelis galutinis vaistas yra išjungti rampos šviesas ir leisti žmogui gėrėtis žvaigždėmis.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis“

MOKESTIS UŽ PATRIOTIZMĄ

Kažkas neseniai su manimi ginčijosi dėl kai kurių pastabų, kurias pareiškiau, kalbėdamas apie anglų savivalės Airijoje istoriją. Kaip ir daugeliu kitų kritikos išpuolių, šiuo norėta pasakyti, kad tai tik seni praeities dalykai, kadais vykę mūšiai, kad dabartinė karta už juos neatsako, kad, pasak kritiko, nei jis, nei aš niekaip negalime prie jų prisidėti ar juos pakeisti; jei ką ir reikėtų kaltinti, tai tik asmenį, kuris jau seniai pasimiręs, o mūsų kaltinti visai nereikia. Man rodos, į jo protestą yra įsimaišiusi nuomonė, jog bet kuriam anglui trūksta patriotiškumo, jei jis prikelia lavonus, norėdamas primesti jiems padarytą nusikaltimą.

Taigi keista štai kas: aš stoju už patriotizmo principą, o manasis kritikas tą principą neigia. Tiesą sakant, esu vienas iš nedaugelio tebegyvuojančių mano plauko žmonių, kurie dar tiki patriotizmu, ir vienas iš nedaugelio tebetikinčių demokratija. Abi šios idėjos devynioliktajame amžiuje beprotiškai, o dar geriau klaikiai iškraipytos arba išvis nušviestos iš kitos pusės; tačiau reakcija prieš jas šiandien labai sustiprėjo, ypač tarp intelektualų. Bet aš tikiu, kad patriotiškumas remiasi psichologine tiesa, savotiška socialine užuojauta panašiems į mus pačius, su kurios pagalba mes galime stebėti, kaip juose pasireiškia mūsų pačių galia, ir suvokti, kas dedasi jų viduje. Jei išties būtų toks dalykas kaip nacija, ta tiesa panėšėtų į dviašmenį kardą, kuriuo turėtume gerokai pasišvaistyti į abi puses.

Todėl savo kritikui atsakau štai kaip. Gryna teisybė, kad ne aš, G. K. Čestertonas, norėdamas susipažinti timptelėjau už barzdos Torių klano vadą; tai Jonas Plantagenetas[17] timptelėjo, vėliau tapęs karalium Jonu; manęs tada dar nebuvo. Ne aš, o kur kas žymesnis literatūros džentelmenas vardu Edmundas Spenseris[18] priėjo bendrą išvadą, jog airius vertėjo išnaikinti kaip gyvates; jis tuo klausimu neprašė mano

patarimo. Man neteko garbė juoko dėlei ietimi persmeigti airių damos po Drochedos apgulties[19], kaip tai padarė dievobaimingi puritonų kareiviai, vadovaujami Oliverio Kromvelio[20]. Mano rankraščiuose nepavyks rasti nieko, kas galėtų papildyti Bausmės įstatymų pradinį projektą, ir didžiai klaidinga manyti, kad buvau pakviestas į Slaptos tarybos posėdį, kai ji nusprendė išdavikiškai nutraukti Limeriko sutartį. Aš niekad nemoviau gobtuvo ant airių sukilėlio galvos, o devyniasdešimt aštuntaisiais tarp tūkstančio plakimų nebuvo nė vieno, kurį būčiau pats vykdęs ar netgi davęs tokius nurodymus. Jei tai ir turėta galvoje, nesunku pastebėti, kad kalbu gryniausią tiesą.

Tiesa ir tai, jog aš nejojau su Čoseriu[21] į Kenterberį ir nepakuždėjau jam kelių išmintingų užuominų geriausioms vietoms iš „Kenterberio pasakojimų". Tiesa ir tai, kad „Undinėje" susėdusioje draugijoje buvo didelis ir gailautinas tarpas, kad vargu ar nors vienas žodelis iš poetiškiausių Šekspyro vietų faktiškai priklauso man, kad aš nepakuždėjau jam žodžio „rožinis", kai jis suko galvą, ką rašyti toliau po „gausingų jūrų", kad praleidau progą patarti, jog „Hamletą" galima be galo šauniai užbaigti audringu Fortinbraso įsiveržimu. O ne, nors ir koks senas ir silpnas būčiau, veltui apsimetinėčiau netekęs kojos Trafalgaro mūšyje ar kad esu tokio garbaus amžiaus, jog galėjau išvysti (kaip kad troškau) spindinčią žvaigždėmis ant mirties denio ir trapią kilniausio visoje istorijoje jūrininko figūrą nykštukišku veidu.

Vis dėlto ir toliau ketinu didžiuotis ir Čoseriu, ir Šekspyru, ir Nelsonu[22], jausti, kad poetai tikrai mylėjo kalbą, kurią myliu ir aš, ir kad jūrininko jausmas jūrai buvo panašus į mūsiškį jausmą kalbai. Bet jei mes ryžomės sutikti su šia mistine bendrybe, šiuo aukštesniu „aš", turime sutikti su juo galutinai. Jei didžiuojamės tuo, ką turime geriausio, turime atgailauti ir dėl blogiausio. Kitaip patriotizmas bus išties skurdus dalykas.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

APIE POLITINĮ SLAPTUMĄ

Paprastai žmonija instinktyviai, be jokios ypatingos priežasties negali pakęsti, kai kas nors slepiama nuo jos — tai yra ji nepakenčia, kai kas nors sėkmingai dangstoma. Slėpynės — puiki pramoga, tačiau joje įkūnyta biblinio posakio „Ieškok ir rasi" tiesa. Paprasti žmonės (didingi ir nenurungiami savo gebėjimu džiaugtis) gali patirti begalinį malonumą, žaisdami vadinamąjį „Paslėpk antpirštį" vien todėl, kad iš tikrųjų žaidžiama „Rask antpirštį". Tarkime, iki žaidimo pabaigos antpirščio rasti nepavyko; tarkime, kad jo slėptuvė nežinoma; rezultatas būtų visai nežaismingas, jis būtų tragiškas. Tas antpirštis užtvindytų košmarais visus žaidėjų sapnus. Jie visi mirtų beprotnamiuose. Visas malonumas slypi pikantiškoje akimirkoje, kai nežinia virsta žinojimu. Detektyvai visada buvo populiarūs, ypač tie po šešis pensus; sėkmę garantuoja tai, kad detektyvo autorius nieko neslepia. Autoriumi žavimasi ne dėl to, kad jis surezga paslaptį, bet todėl, kad ją išnarplioja. Niekam neužtektų drąsos išleisti detektyvą, kuriame paslaptis paliekama neišaiškinta. Tai netgi Londono publiką sukiršintų revoliucijai. Niekas nedrįsta išleisti detektyvo, kuris neatskleistų paslapties.

Egzistuoja trys rūšys dalykų, kuriuose žmonių išmintis slaptumą vis dėlto leidžia. Pirmoji rūšis — tai jau minėtos slėpynės, arba detektyvinis romanas, kur leidžiama nuslėpti tik tam, kad paskui paslaptis išlėktų į orą ir subyrėtų į gabalus. Iš pradžių autorius pateikia įmantrų galvosūkį, kas nužudė vyskupą, kad galiausiai tarsi iš aukšto bokšto galėtų paskelbti visai demokratijai džiugią žinią, jog jį nužudė guvernantė. Šiuo atveju nežinojimas dargi vertingesnis, nes jis reiškia puikų ir tyrą pasirengimą sutikti baisios aukštuomenės gyvenimo nuobiras. Kita vertus, būti agnostiku reiškia kruopštų ir kuo tyriausią pasirengimą sutikti džiugius šv. Jono apreiškimus.

Prie šios pirmosios slaptumo rūšies neverta ilgam sustoti, nes jos galutinis tikslas yra ne paslapties išsaugojimas, o jos atskleidimas. Toliau eina antroji ir kur kas svarbesnė rūšis dalykų, kuriuos žmonija mielai nutyli. Jie tokie svarbūs, kad čia net nesvarstytini. Bet visi žino, ką aš turiu galvoje. Kalbėdamas apie juos, noriu pabrėžti, kad nors jie ir laikomi paslaptyje, kita vertus — tai *„secret de Polichinelle“*[23]. Dėl sekso ir kitų intymių dalykų tarp žmonių egzistuoja lyg ir tarpusavio supratimas: jie drausmina, bet tuo pačiu ir neįpareigoja. Apie tokius dalykus pageidautina nutylėti, bet nedraudžiama išmanyti. Priešingai, žmonės diskutuoja visai dėl kitko, o geriausiai žinomą dalyką jie apgaubia paslapties skraiste. Kaip tik dėl to apie tokį dalyką nebūtina plepėti garsiai.

Galiausiai eina trečioji rūšis dalykų, kuriuose civilizacija leidžia slapukauti ir atmeta visus klausinėjimus bei aiškinimus. Kalbu apie dalykus, kurių aiškinti nereikia, kadangi jie nepaaiškinami ir pernelyg migloti, instinktyvūs ir neapčiuopiami; tai — užgaidos, impulsai ir nekalčiausia išankstinio nusistatymo atmaina. Negalima žmogaus klausti, kodėl jis plepys ar tylenis, vien todėl, kad jis pats to nežino. Niekas neklausinėja (netgi Vokietijoje), kodėl žmogus vaikšto lėtai ar greitai, nes jis paprasčiausiai negalėtų atsakyti. Žmogus pats turi pasirinkti, kuriuo keliu eiti per mišką ar kaip praleisti laisvalaikį. Ir ne todėl, kad jis turi svarią priežastį, bet todėl, kad iš tikrųjų jo motyvas menkas, nes žmogų apėmęs jausmas silpnas ir greit išblėstantis, sunkiai paaiškinamas policininkui, kurio jau pats pasirodymas iš krūmų gali tą jausmą užgniaužti. Žmogus privalo veikti staiga, kadangi impulsas yra nesąmoningas, ir gali būti, kad jis daugiau nepasikartos. Kitaip tariant, žmogus turi veikti staiga, kadangi impulsyviai veikiant, nedvejojama nė akimirkos. Visus tuos žmogaus motyvus reikėtų slėpti, netgi fabijonininkai niekad neliepė į juos kištis.

Taigi paskutines dvi savaites laikraščiai buvo pilni įvairiausių svarstymų dėl kai kurių mūsų politinių finansų dalinių, o ypač partinių fondų slaptumo. Kai kurie laikraščiai taip ir nesuprato iki galo, dėl ko ginčijamasi. Jie tvirtino,

kad šešėlis krinta ir ant torių su leiboristais, o daugiausia, pasak keleto, ant jų pačių. Nuodugniau pasvarsčius, šis klaikus tvirtinimas atrodo grindžiamas štai kuo: toriai ir leiboristai gauna pinigus už tai, ką nuveikia. Visi žmonės šioje žemėje, kiek žinau, gauna pinigus už tai, ką dirba; vienintelis skirtumas, kad kai kurie, pavyzdžiui, toriai, juos dirba. Negaliu net įsivaizduoti, kad koks nors žmogelis drįstų palaikyti pasiūlymą, jog žmonės negautų pinigų. Žinant, kad vieni pinigai gaunami teisėtai, o kiti — ne, skirtumas tik tas, kad kiekvienas sveiko proto žmogus abejingai žiūri į Ladgeito aikštės viduryje dalijamus pinigus ir labai įtariai žiūri į tuos pinigus, kuriuos žmogus atiduotų tik uždarytas į dėžę ar persirengimo kabiną. Žodžiu, pernelyg kvaila manyti, jog fondų geidimas kada nors būtų svarstomas. Vienintelis dalykas, kurį net idiotas galėtų aptarinėti, yra fondų užslaptinimas. Vadinasi, belieka išsiaiškinti tik tokį klausimą: ar politinių piniginių reikalų dangstymas, pero titulų pirkimas, rinkiminių išlaidų padengimas gali būti priskirti kuriai nors iš trijų anksčiau minėtų slaptumo rūšių, kai žmonių tradicijos ir instinktas verčia slėpti. Aš siūliau tris slaptumo rūšis, kurios yra žmogiškos ir pateisinamos. Ar jomis remiantis galima ginti minėtą instituciją?

Taigi kyla klausimas, ar šis politinis slaptumas priklauso kuriai nors teisėta laikomai paslapties rūšiai. Mes bendrais bruožais suskirstėme teisėtas paslaptis į tris rūšis. Pirmiausia eina toji, kuri laikoma vien tam, kad vėliau ji būtų atskleista, kaip kad detektyviniuose romanuose; antroji paslaptis, kuri laikoma todėl, kad visi ją žino, pavyzdžiui, seksas; o trečioji paslaptis laikoma todėl, kad ji pernelyg delikati, miglota ir sunkiai paaiškinama, kaip kad pasirinkimas, kuriuo takeliu vaikštinėti. Ar į kurią nors šių rūšių įeina politinių ir partinių finansų slaptumas? Būtų absurdiška, didžiai absurdiška tvirtinti, jog įeina. Būtų beprotiška ir kerinčiai fantastiška manyti, jog mūsų politikai savo paslaptis saugo vien tam, kad galėtų daryti politinius atradimus. Šiuolaikinis peras viso labo tik apsimeta pelnęs savo titulą, kad galėtų kuo dramatiškiau, paniekos ir džiugesio pilnu šūksniu pasiskelbti iš tikrųjų tą titulą nusipirkęs. Baronetas vaizduoja, kad jo titulas pelnytas,

bet tuo siekia tik dar rafinuočiau ir šiurpiau pateikti reikšmingą istorinį faktą, kad tas titulas nepelnytas. Be jokios abejonės, visa tai skamba neįtikėtinai. Neįmanoma, kad visi mūsų valstybės vyrai tausotų save jaudinamai atgailai mirties patale. Kriminalinių istorijėlių autorius padaro savo herojų hercogu vien tam, kad galėtų jį sutriuškinti, apkaltinęs vagyste su įsilaužimu. Bet netenka abejoti, jog ministras pirmininkas pakelia žmogų į hercogus vien tam, kad galėtų jį sutriuškinti, apkaltinęs kyšininkavimu. Ne, detektyvinių romanų teorijos taikymo politinių fondų slaptumui saugoti teks (su atodūsiu) atsisakyti.

Negalima taip pat sakyti, jog dalykas paaiškinamas antruoju žmogiško slaptumo atveju, kuris yra toks slaptas, kad neįmanoma jo aptarinėti viešai. Padorumo laikomasi kai kurių kertinių žmogiškų reikalų atžvilgiu kaip tik dėl to, kad visi viską apie juos žino. Tačiau kai padorumas liečia įnašus, pirkimus bei pero titulus, jo nesilaikoma, kadangi daugelis eilinių piliečių žino, kas vyksta; jo laikomasi kaip tik dėl to, kad daugelis eilinių piliečių nežino, kas darosi. Paprasčiausia padorumo skraistė gaubia normalius poelgius. Tačiau niekas nepasakys, kad kyšio ėmimas — geras poelgis.

O jei šiai politinio slaptumo problemai pritaikysime trečią atvejį, rezultatas bus dar aiškesnis ir dar juokingesnis. Niekas nepasakys, jog pero titulų pirkimas ir panašiai laikomas paslaptyje todėl, kad šis dalykas toks miglotas, impulsyvus ir nereikšmingas, jog tenka jį laikyti individualios fantazijos reikalu. Vaikas pamato gėlę ir pirmiausia pajunta norą ją nuskinti. Bet niekas nedrįs teigti, kad aludaris, pamatęs pero karūnėlę, staiga panorės tapti peru. Vaiko potraukio nebūtina aiškinti policininkui vien todėl, kad jo neįmanoma paaiškinti. Bet ar kas patikės, jog šiuolaikinio komersanto uolios politinės ambicijos tokios pat miglotos ir nepaaiškinamos? Pliaže gulintis žmogus gali svaidyti akmenėlius į jūrą be jokios priežasties. Bet ar kas patikės, jog aludaris mėto kapšus aukso į partinius fondus be jokios regimos priežasties? Gaila, bet tokios politinių lėšų slaptumo teorijos reikia atsisakyti, o kartu su ja — ir kitų dviejų pateisinimų. Tokio slaptumo nepaaiškinsi, kaip kad gali paaiškinti sensacingą pokštą, žmonių

savitarpio supratimą ar nenusakomą asmeninę užgaidą. Išties keista, kad toks slaptumas nepaklūsta iškart visoms trims sąlygoms ir rūšims. Jis neslepiamas tam, kad būtų atskleistas, jis slepiamas tam, kad būtų laikomas paslaptyje. Jis laikomas paslaptyje ne todėl, kad tai bendra žmonijos paslaptis, bet todėl, kad žmonija neturi jo žinoti. Jis nėra užslaptintas todėl, kad pernelyg nereikšmingas, bet todėl, kad jis pernelyg svarbus būti iškeltas viešumon. Trumpai tariant, tai tikras ir, ko gero, retas politinis slėpiningos vyriausybės reiškinys. Mes turime visiems ir tuo pačiu mažai kam prieinamą doktriną. Angliją iš tikrųjų valdo dvasininkų intrigos, o ne dvasininkai. Savo šalyje turime viską, kas priskiriama išvirkščiai religijos pusei: išrinktųjų ir privilegijuotųjų klasę, šventus žodžius, kurių ir norėdamas neištarsi, svarbius dalykus, žinomus tik nedaugeliui. Tikrai mums netrūksta nieko, tik religijos.

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius"

APIE VĖLIAVAS

Paskutiniu metu visų nacijų vėliavos linkusios į dryžuotumą, nesvarbu, ar tai būtų siauručiai amerikiečių vėliavos dryželiai, ar plačios prancūzų vėliavos juostos. Nors ir sakome, o dažniausiai visai pagrįstai, kad šių dienų pasaulis sudėtingas, viena yra visiškai teisinga, kad dabarties dalykai mėgsta paprastumą, kartais net perdėtą. Daug tokio grubaus paprastumo slypi trispalvių madoje, kuri atėjo drauge su daugiau ar mažiau racionalios prancūzų tautos maištu aštuonioliktojo amžiaus gale. Galbūt joje atsispindi matematinė prisiekusio logiko dvasia, kai į mūšį žygiuojama su vėliava, primenančia Euklido diagramą. Jo glaudžiausiu suartėjimu su heraldika galima laikyti piešinuką iš lygiagrečių tiesių, kurios negali susikirsti. Atrodo, lyg virš iečių ir kardų būtų iškelta vėliava, turinti lygiakraščio trikampio formą arba sukirpta pagal įžam-

binės kvadratą. Toji prancūzų trispalvė taip šlovingai nusidažė didvyriškumo, kančių ir revoliucijos romantikos spalvomis, puikiomis pergalėmis ir už pergales puikesniais pralaimėjimais, kad, žiūrint atgalios, ji tapo gyvai romantiška ir dargi didingesnė už visus tuos karališkus erelius bei leopardus. Tačiau galimas daiktas, kad ją sugalvoję žmonės klaidžiojo po šaltą racionalizmo aušros rasą ir manė planuoją kažką racionalaus, panašaus į mašinos modelį. Galbūt jie sukarpė vėliavą dalimis taip pat, kaip ir pačią šalį suskirstė į departamentus, ignoruodami senųjų Prancūzijos provincijų romantines tradicijas. Galbūt šitai jie darė taip pat ramiai ir pasitikinčiai, kaip kad skaldė didžiųjų hercogysčių karūnas ir monetas pagal tikslią dešimtainės sistemą. Tačiau, nepaisant racionalios respublikos, romantika vėl atgijo ir pasireiškė racionalios respublikos forma. O kitos tautos, mėgdžiojusios netgi Prancūziją šioje ir kitose srityse, kaitaliojo sąvoką ir spalvą daug simboliškiau, nei tai reikalinga praktiniam tautų žymėjimui. Flandrijos vėliavos juoda, auksinė ir raudona spalvos dvelkia prisiminimu apie Brabanto liūtą[24]; naujosios airių vėliavos pakraštyje einanti oranžinė juosta išreiškia stiprią vienybės viltį; ją galima vadinti Nekeltišku pakraščiu. Ir ne šiaip, o tarsi nujausdamas atgimstant naują, dar stipresnę viltį, net į naująją Kavūro ir Garibaldžio[25] trispalvę įsibrovė riteriškas skydas su kryžiaus ženklu.

Ko gero, tokių šiandienos politinių simbolių supaprastinimą galima palyginti ne tik su prastinimu moksle, bet ir mene. Stivensonas[26] sakė, kad geometrijos uždavinys yra tikslus ir aiškus meno kūrinio atitikmuo, o daugelis jo meto menininkų, be jokios abejonės, buvo linkę supaprastinti savo meną iki kraštutinumo. Tais laikais kritikai dažnai skųsdavosi, kad Vistlerio[27] paveikslai esą paprasčiausios vienspalvės juostos: pilkas dryžis — vietoj dangaus ir žalia dėmė — vietoj jūros; ir visa tai išties buvo taip pat blanku kaip ir vėliavos. Nesuklysime, sakydami, kad Vistleris, ta labai karinga asmenybė, būtų ir mūšin ėjęs mosuodamas pilka juoda balta trispalve. Bet vėlei ir čia tinka tas pats bendras principas; net paprastumas išlaikė polinkį į įvairovę, ypač nacionalinę. Greit buvo pastebėta, kad charakterio negalima

supaprastinti be jokio pagrindo ar rasti jam paaiškinimą už būties ribų. Tai niekur nepasireiškė taip ryškiai, kaip tuose kraštuose, kur mokslas atseit esąs abstrakčiausias, o menas — labiausiai nuasmenintas. Pavyzdžiui, negali būti nieko beasmeniškiau už impresionizmą, tačiau visi, tyrinėjantys jo ištakas, patirs labai prancūzišką įspūdį. Tiek moksle, tiek mene buvo pastebėta, kad netgi visuotinis supaprastinimas neatsikratė pagrindinio suskirstymo principo, kuriuo vadovavosi ir paprasčiausia trispalvė vėliava.

Tačiau šiame simbolyje glūdi ypatinga tiesa, kuri nepaprastai veikia tautų tarpusavio santykius. Ją galima išreikšti ta pačia metafora. Belgų vėliava gali būti, kaip sakytų Vistleris, kombinacija iš juodos, geltonos ir raudonos spalvų, arba itališkoji gali sukelti visai kitokį pojūtį, pridėjus baltą ir žalią spalvas. Bet yra vėliavų, kurių spalvinis derinys toks pat, tik spalvos išdėstytos skirtingai. Ir tai bene taikliausia metafora, kuria galime išreikšti labai gyvybiškai svarbų ir netgi pavojingą panašumą bei skirtumą. Prancūzų respublikos vėliava yra raudona, balta ir mėlyna; beje, Jungtinių Valstijų vėliava, tokia pat, tik dar yra Žvaigždės ir Dryžiai[28]. Kai Napoleonas išstūmė anglus iš Tulono[29] ir kai Nelsonas sutriuškino prancūzus ties Trafalgaru[30], abi tame didvyriškame mūšyje susirėmusios šlovingos kovinės vėliavos buvo trispalvės ir to paties spalvų derinio. Kai Česapyko pergalė[31] trumpam iškėlė Jungtinių Valstijų vėliavą virš jūrų valdovės, ji jau buvo nauja vėliava, nors ir sena trispalvė. O geraširdžiai senieji anglų toriai, taip mėgę prie portveino traukti patriotinę dainą žodžiais „Triskart „sveiks" už Raudoną, Baltą ir Mėlyną", būtų nepaprastai supykę, jei ne įsiutinti, kokiam mandagiam prancūzui linktelėjus atsidėkojant už tokį komplimentą Respublikos ir Revoliucijos vardu. Jie būtų dar labiau suirzę, jei koks linksmai ir broliškai nusiteikęs anglosaksas iš Alabamos būtų išreiškęs savo pasitenkinimą tuo, kad senoji šalis pagaliau pastebėjo priekyje žengiančias Žvaigždžių ir Dryžių dorybes. Visos spalvos iš tikrųjų tokios pat, visi žino, kaip atrodo mėlyna ar raudona, ir kiekvienas anglosaksas panorėjęs galėtų palyginti mėlyną su jūra, bendra abiem nacijoms, arba raudoną — su krauju, tirštesniu už vandenį.

Bet faktas lieka faktu, ir gyvenime žmones veikia ne jų vartojami atspalviai, bet iš atspalvių sukurti paveikslai. Šiuo atžvilgiu forma yra daug galingesnė už spalvą. Ženklą, emblemą, objektą žmonės pastebi greičiau negu jį sudarančius daugiaspalvius elementus. O tai, kaip jau sakiau, yra alegorija.

Kai žmonės susiduria su svetima tauta, jie ne taip smarkiai stebisi radę ar neradę pažįstamų dalykų, kiek neradę jų įprastoje vietoje. Svarbu ne tai, kad žmogus neranda raudonos, baltos ir mėlynos spalvos prancūzų ar amerikiečių vėliavoje, bet kad raudona jis visada pastebi ten, kur tikėjosi mėlynos, o mėlyną — kur vylėsi rasiąs baltą. Dabartinis žmogiškų ir etinių elementų mišinys skirtinguose kraštuose nėra toks jau skirtingas. Gėrio ir blogio kiekis maždaug toks pat kaip ir visur žmogaus sielos moralinėje pusiausvyroje ir žūtbūtinėje kovoje. Tuo atžvilgiu galime sakyti, kad kiekviena tauta yra juodo ir balto mišinys. Ko gero, nelabai maloni istorinė aliuzija, kad amerikiečių istorija parašyta juodu ir baltu. Ir vis dėlto ši istorinė aliuzija būtų puiki istorinė iliustracija. Per visą aštuonioliktąjį ir ankstyvą devynioliktąjį amžių Amerika ir Anglija nemaloniai stebėjosi viena kita ne todėl, kad abi buvo tobulos ir nuoseklios, bet kadangi abiejose nelygybė pasireiškė ten, kur kita tikėjosi lygybės. Anglai žinojo, kad jie dar nėra atsikratę dvarininkų valdžios, kuria daugelis jau norėjo atsikratyti; tačiau su pasitenkinimu ramino save, sakydami, kad nors ir turi jie dvarininkų, užtat nebeturi vergų. Amerikiečiai prisipažindavo nepanaikinę vergystės, daugelis net apgailestaudami ar gėdindamiesi, bet jie jautė, kad, šalia vergų, turi ir laisvų piliečių. Jie jautė, kad Anglija neturi nė žalio supratimo apie laisvų piliečių prigimtį. Šitas teigimų—priešpriešinimų žaidimas pastebimas abiejų nacijų didžiose tautos asmenybėse. Toks pažangus demokratas kaip Džefersonas[32] tebeturi vergų. Toks nusenęs toris kaip Džonsonas[33] vis dar baisisi vergija. Bet Džefersonas niekaip negalėjo suvokti, kaip Džonsonas gali lenktis tam senam kvailiui Jurgiui III[34]. Dar menkiau jis perprato aristokratijos sąvoką, lygiai kaip antrasis — vergijos sampratą. Galime kone teigti, kad vienu atveju buvo lordai ir nebuvo vergų, o kitu — buvo vergai, bet trūko lordų.

Toks nesutarimas visuomet sunkina tautų tarpusavio supratimą. Jis niekad nepasireiškė taip ryškiai kaip dabartiniuose Anglijos ir Amerikos santykiuose. Aš tyčia paėmiau seną ir gerai žinomą pavyzdį bei aiškią ir populiarią metaforą, kad atskleisčiau esminį dalyką skirtume tarp pačių elementų ir elementų santykio, tarp spalvų ir spalvų derinio. Ir šiais laikais, kai žmonės tiek daug kalba apie taikos ir tarptautinio sutarimo būtinybę, aš laikau šią problemą viena tų, apie kurias daug kalbama, bet mažai galvojama.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

TOMIS IR TRADICIJOS

Ne per seniausiai mėginau įtikinti socialistinio laikraščio darbuotojus ir skaitytojus, jog demokratija visgi nėra bloga savo esme. Man nepasisekė. Laikraščio darbuotojai ir skaitytojai — mieli ir linksmi žmogėnai; tačiau jie niekaip negali suvokti paradoksalaus teiginio, esą vargšai yra teisūs, o turtingi — neteisūs. Nuo to laiko mano vardas siejamas su džinu ir šeimyninėm peštynėm. Džino aš negaliu pakęsti, o peštynėms man neužtenka energijos. Aš dažnai galvodavau, ar verta dar kartelį mėginti įrodyti, kodėl vargšai yra teisūs, ir šiandien kaip beprotis vėl stoju į kovą. Jūs paklausite kodėl. Todėl, kad šiandien, vaikščiodamas tarp vargingų ir niūrių lūšnų, išgirdau moteriškę sakant vaikui: „Na, Tomi, o dabar eik žaisti". Nepiktai, o su sveiku nekantrumu, būdingu jos lyčiai.

Aš norėčiau dar kartelį atgaivinti mirusias demokratijos dogmas ir paaiškinti, kokia šių žodžių prasmė. Bet reikėtų pagaliau suprasti, kad ir nuvalkiota mintis gali būti teisinga. Tūkstančiai žmonių gali kartoti kokią nors tiesą, patys ja netikėdami, bet ji vis tiek bus tiesa. Pavyzdžiui, liberalizmas —

tiesa, nors daugelis liberalų — tik mitas. Galima tikėti Kristų, bet daugeliu krikščionių — ne. Kartais tą tiesą nešioja ir saugo veidmainiai. Aštuonioliktojo amžiaus pradžioje vigai[35] šventai laikėsi laisvės ir savivaldos priesakų, nors visi iki vieno buvo niekingi padlaižiai ir ištvirkę despotai. Aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje madingi prancūzų abatai laikėsi katalikiškų tradicijų, nors abejoju, ar buvo tarp jų bent vienas tikintis. Bet atėjus demokratijai, vigų išsaugota Aldžernono Sidnėjaus[36] tradicija pravertė. Kai grįžo tikėjimas, pravertė abatų išsaugota Liudviko Šventojo[37] tradicija. Sakydamas, kad vargšų tradicija teisinga, aš nemanau, jog jie laiko save teisiais. Kaip tik šitaip jie ir nemano. Juk sunkiausia yra įtikinti vargšus, kokie jie teisūs.

O teigiu aš štai ką: kaip kad pataikūniškam vigų parlamente ar netikinčių abatų pamoksluose būta tiesos, taip ir vargšai turi savo tiesas, kurios mums, deja, nepasiekiamos. Jie visgi nėra visiškai teisūs. Jie teisūs sąlyginai. Užtat mes — visiškai neteisūs.

Aš dažnai prisimindavau įvairius pavyzdžius; štai vienas jų. Kažkaip įsigalėjo požiūris smerkti vargšus už jų terliones laidojant žmogų. Nesakau, kad juodos skarelės atitinka mano įsivaizduojamą gedulingą apdarą ar kad tupinėjančių apie karstą mis Džons ir mis Braun šnabždesys skamba prakilniu „Likido“ sielvartu. Aš neneigiu, kad mes, apsišvietusieji, galėtumėm padaryti tai kur kas geriau. Aš tik sakau, jog šito mes apskritai nedarom. Mes tik nusprendėm kažkodėl, jog terliotis ir vargti laidojant žmogų — vulgaru, ir tuo parodėm nesupratą žmogaus psichikos. Šermenys bus pakenčiamos tiktai tada, kai joms teiksite kuo daugiau reikšmės. Jei jūs sukviesite draugus, išgersite su jais, pašūkausite, pasikalbėsite, pagirsite velionį — nuotaika tučtuojau pasikeis. Viskas atrodys žmogiška prie atdaro karsto. Siaubinga, kai į artimųjų mirtį žiūrima kaip į tam tikrą nuosavybę, paslaptingai, kaip kad daro mūsų elegantiškieji stoikai. Tai kartu ir veidmainiavimas, ir puikybė, ir skausmas. Vargšai jaučia tai, ir mums visomis išgalėmis nepavyktų priversti juos atsisakyti šermenų. Jie sėdi per šermenis nedemokratiškoj ir apgaulingoj šaly, jie rengia jas blogai, bet už jų stovi visa

žmonija, ir tame šermenų šurmulyje ir triukšme girdėti „Iliados" šarvojimo tradicijų aidas.

Arba dar vienas, linksmesnis pavyzdys. Vargšai turi tam tikrą nuomonę apie žaidimą ir darbą. Nenoriu teigti, jog jie dirba ar žaidžia geriau už mus. Žaidžia jie vidutiniškai, o dirbti įsigudrina kiek galima mažiau (ką aš ir pats daryčiau jų vietoj būdamas). Bet jie teisūs teoriškai ir filosofiškai. Nuo mūsų, t. y. aristokratų (dovanokit už šitą „t. y."), jie skiriasi tuo, kad jiems darbas yra darbas, o žaidimas — žaidimas. Jiems dirbti reiškia daryti tai, ko nenori, žaisti — daryti, ką nori. Darbo esmė — įstatymas, o žaidimo — laisvė.

Sakyčiau, viskas labai paprasta. Bet apsišvietusieji nesugeba šito suprasti. Nesuprato šito ir tie, kurių žinioje švietimas. Iš tokio nesupratimo išaugusi visa anglų privilegijuotoji klasė. Džentelmenas įpratęs žiūrėti į savo darbą (diplomatiją, parlamentą, finansus) kaip į žaidimą, o į žaidimą — kaip į darbą. Jis išmokytas žaisti politiką ir dirbti kroketo aikštelėje. Morisas Beiringas[38] teisingai sakė, jog žaidimas angliškoje mokykloje — jau ne žaidimas, o pamoka; labai nuobodi pamoka. Todėl, kad turi apsimesti linksmu. Naujųjų auklėjimo metodų šalininkai nori, kad vaikiški žaidimai būtų pamokantys ir reikšmingi. Jie rikiuoja vaikus į architektūrines grupes, verčia juos šokti etiškai ir žiovauti estetiškai. Jie nori prasiskverbti į vaikiškus žaidimus. Tai būtų tas pat, kas įsibrauti į vaikišką sapną. Žaidimas, kaip ir sapnas, yra poilsis.

Pailsęs sergėtojas neramios išminties — toji moteris — pasakiusi: „Tomi, eik žaisti". Galbūt Tomiui sunku, galbūt jį verčia dirbti. Bet ji neverčia jo žaisti. Ji paleidžia jį žaisti, prisigerti vienumos ir laisvės, ir tuo metu jo neprižiūri joks Frebelis ar daktaras Arnoldas, jis pats sau šeimininkas. Nežinau, ar man pasisekė paaiškinti, jog vargšai laikosi sunkiai nusakomos tiesos. O mes — idealiai nublizginto melo. Šiandien, manau, padirbėjau lig valiai. Eisiu pažaisti.

Iš „Poezijos ir esė rinktinės"

LENGVABŪDIS

Viena tų keistų ir lig šiol nesuprantamų asociacijų įpratino daugybę žmonių manyti, jog lengvabūdiškumas siejasi su malonumu. Beje, tik rimtas žmogus sugeba kaip reikiant mėgautis gyvenimu. Net tie, kuriuos paprastai priskiriame visuomenės drugelių klasei, labiausiai gėrisi gyvenimu užėjus krizėms, kurios potencialiai būna tragiškos. Žmogus gali mėgautis tik kertiniais dalykais. Kad galėtų pasijuokti iš nekalčiausio ir šmaikščiausio pokšto, žmogus turi būti suleidęs šaknis į esminę sampratą apie gėrį; o dalykų gerumas, žinoma, reiškia jų rimtumą. Kad galėtų pasigėrėti dargi paprasčiausiu padekatru[39] kokiame nors labdarybės šokyje, žmogus tuo akimirksniu turi jausti, kad pagal tą pačią melodiją šoka ir žvaigždės. Ir tikrai žmonės, išpažinę senąsias pasaulio religijas, manė, kad žvaigždės šoka pagal jų šventyklų melodijas, ir lig šiol nė vienas žmogus savo šokiu jų nenurungė. Bet nuoširdus mėgavimasis, malonumas be dvejonės, be atsitiktinio nusivylimo, be *arrière pensée*[40] prieinamas tik rimtuoliui. Vynas, pasak Šventojo rašto, džiugina žmogaus širdį, bet tik to, kurs ją turi. Taip tad ir gera nuotaika vadinamas dalykas prieinamas tik nuotaikos žmogui.

Laisvo elgesio žmogų, aukštuomenės lengvabūdį, mes visi pažįstame, o tie, kurie jį išties pažįstame, žinome, kad jei jis ir turi bruožą, ryškesnį už visus kitus, tai tas bruožas — pesimizmas. Mintis apie linksmą, nerūpestingą, madų besivaikantį žmogų, apdujusį nuo pagoniškų malonumų, yra gryniausias prasimanymas religingų asmenų, kuriems tokio žmogaus savo gyvenime neteko sutikti. Malonumų mėgėjas yra viena iš pasakėlių, kurias išgalvojo dievobaimingieji. Puritonai[41] pervertino svarbą tos jėgos, kuriai padedant, pasaulis patenkina sielą; pripažindami, kad nusidėjėlis yra linksmas ir nerūpestingas, jie atskleidė stipriausią savo kaltinimo dalį. Tiesą sakant, puritonizmas paprastai klysta kaltindamas lengvabūdį visomis

įmanomomis ydomis. Pavyzdžiui, jis teigia (ir tai — mėgstama frazė), kad lengvabūdis esąs nerūpestingas. Iš tikrųjų lengvabūdis yra labai rūpestingas. Jis ne tik iššvaisto valandų valandas pasirengimui bei panašiems techniškiems dalykams, bet ir didesnė jo gyvenimo dalis prabėga tokius techniškus dalykus kritikuojant ir aptarinėjant. Kiekvienu paros metu galime jį aptikti plepant apie kieno nors apsiaustą ir ar jis tinka savininkui, kad kažkas turi visai niekam tikusį pietų servizą; visus tuos klausimus jis aptarinėja daug iškilmingiau už bet kokį popiežių ar Generalinę tarybą. Tada jo veido išraišką galima apibūdinti greičiau kaip liūdną nei rimtą arba greičiau beviltišką nei rūsčią. Religiją galima nusakyti kaip jėgą, verčiančią mus džiaugtis dėl reikšmingų dalykų. Taip pat madingą lengvabūdiškumą galima apibrėžti kaip jėgą, kuri verčia mus liūdėti dėl menkniekių.

Lengvabūdiškumas neturi nieko bendra su laime. Jis žaismingai skraidžioja daiktų paviršiumi, o tas paviršius kone visuomet būna šiurkštus ir grublėtas. Lengvabūdis yra tas, kuris nesugeba nieko įvertinti ir pasverti kaip reikiant. Praktiškai jis kaip reikiant neįvertina netgi paprastai lengvabūdiškais laikomų dalykų svarumo ir reikšmės. Jis taip nesimėgauja savo cigarais kaip beglobis vaikėzas cigarete; jis nepatiria tokio malonumo, žiūrėdamas baletą, kaip vaikas — „Pančą ir Džudę“. Bet būkime sąžiningi ir pripažinkime, kad savo lengvabūdiškumu jis nėra vienišas: kitos žmonių klasės irgi vertos tokio pat priekaišto. Tad, pavyzdžiui, vyskupai paprastai būna lengvabūdžiai, valstybės veikėjai paprastai būna lengvabūdžiai, tie, kurie sąmoningai vengia karinės tarnybos, paprastai būna lengvabūdžiai. Filosofai ir poetai dažnai būna lengvabūdžiai; politikai visada būna lengvabūdžiai. Nes jei lengvabūdiškumas reiškia dalykų pilnatvės ir vertės pojūčio trūkumą, jis tikriausiai turi gausybę pasireiškimo formų, šalia paprasčiausio vėjavaikiškumo ir malonumų vaikymosi. Dauguma žmonių laikosi nusistovėjusios nuomonės, jog nepagarba paprastai pasireiškia kandžiais juokeliais. Bet visai įmanoma nepagarba, išreikšta žodžių rinkiniu, neturinčiu nė menkiausio nepadorumo pėdsako, ir jumoro priemaišomis neužteršta siela. Tikros nepagarbos puikų

ir amžiną apibrėžimą galima rasti neteisingai suprastame ir užmirštame įsakyme, pasak kurio, Viešpats nelaikys nekaltu to, kurs minės Jo vardą be reikalo. Čia vėlgi miglotai nujaučiama esant kažkokio ryšio su juokais, linksmybe ir žodžių žaismu. Bet tai, žinoma, nėra tiesioginė tos frazės prasmė. Ką nors pasakyti juokaujant nereiškia pasakyti be reikalo. Išsakyti mintį su satyros ar individualios kritikos gaidele nereiškia pasakyti ją be reikalo. Pasakyti ką nors fantastiška, pavyzdžiui, fragmentą iš Elflando raštų, nereiškia kalbėti be reikalo. Tačiau išsakyti mintį pompastiškai ir beprasmiškai iškilmingai, išsakyti taip, kad iškart jaustųsi išankstinis nusistatymas ir miglotumas, išsakyti taip, kad jau tą pačią akimirką ji būtų nesuprantama, išsakyti taip, kad ir pats doriausias klausytojas galų gale paklaustų, kam iš viso reikėjo kalbėti ir klausytis,— tai ir yra tikrąja, svariąja senųjų Mozės žodžių prasme minėti be reikalo. Viešpaties vardą be reikalo daug dažniau mini pamokslautojai negu pasauliečiai. Tikrai šventvagis iš esmės yra natūralus ir proziškas, nes banaliai kalba apie dalykus, kurie, jo manymu, yra banalūs. Tačiau eilinis pamokslautojas ir religinis oratorius banaliai kalba apie tai, ką pats laiko dieviška. Taip laužomas vienas iš Įsakymų: nusidedama minint jo vardą. Minėkite jį, jei norite, pasiutusiai, minėkite pašaipiai, minėkite brutaliai ir piktai, minėkite jį vaikiškai, minėkite klaidingai, bet neminėkite be reikalo. Panaudokite šventenybę kokiam nors keistam ar naujam tikslui ir tą naudojimą pateisinkite; pasinaudokite šventenybe kokiu nors abejotinu ar eksperimentiniu tikslu ir palydėkite savo poelgį sėkme; panaudokite šventenybę kokiam nors niekšiškam ir smerktinam tikslui ir kantriai laukite galo. Bet nenaudokite šventenybės be jokio tikslo, nekalbėkite apie Kristų, jei galite puikiausiai pakalbėti apie poną Perksą; nenaudokite patriotiškumo, garbės ir šventos komunijos šlubuojančios kalbos spragoms užkišti. Tokia yra lengvabūdiškumo nuodėmė, kuri geriausiai apibūdina didesnę religinės klasės dalį.

Taip mes grįžome prie išvados, kad tikras rimtumas vienodai nuvertintas tiek tarp religingų, tiek tarp netikinčių, tiek žemiškame, tiek dvasiniame pasaulyje.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

MATŪZALIETIS

Anądien aptikau laikraštyje gana įdomią ir giliai filosofinę skiltelę. Žmogus, stodamas į karo tarnybą Portsmute, gavo užpildyti paprasčiausią, visais panašiais atvejais naudojamą anketą, kurioje, be kita ko, buvo ir grafa apie tikėjimą. Rimtai ir iškilmingai žmogus įrašė toje grafoje žodį „Matūzalietis". Aš manau, kad tas, kuriam yra tekę peržiūrinėti tokius popierius, susidūrė su daugybe keistų tikėjimų; nebent visa kariuomenė būtų nusiritusi velniop. Bet žmogus, išmanydamas tokius specifinius dalykus, negalėtų priskirti Matūzalio[42] tikėjimo prie vadinamųjų protestantizmo atmainų, Bosiujė[43] žodžiais tariant. Tarnautojas aistringai domėjosi sektų doktrinomis ir siekiais. Jis paklausė kareivį, ką tatai reiškia. Kareivis atsakė, jog tai yra jo tikėjimas: „Gyventi kiek įmanoma ilgiau".

Taigi, pavadintas įvykiu Europos religijos istorijoje, kareivio atsakymas pasirodė vertingesnis už kaupus mėnesinių, savaitinių ir kasdieninių leidinių, aptarinėjančių religijos problemas. Kasdien laikraščiai supažindina mus su naujais filosofais, skleidžiančiais, beje, ir naujas religijas. Tačiau per visus du stulpelius, turinčius ištisus du tūkstančius žodžių, nėra kito tokio sąmojingo ir išmintingo žodžio kaip „Matūzalietis". Literatūros, pavyzdžiui, visa esmė — sutrumpinti ilgas istorijas; štai kodėl šiuolaikinės filosofijos knygos nelaikomos literatūra. Tas kareivis nešiojo savyje galingą literato dvasią. Podraug jis buvo vienas didžiųjų sentencijų kūrėjų, tarkim kaip Viktoras Hugo[44] ar Dizraelis[45]. Jis surado vieną vienintelį žodį, paaiškinantį šių dienų stabmeldystę.

Ir štai nuo šiol, pasirodžius pas mane šiuolaikiniam filosofui (o jų laukia ištisos virtinės, nusidriekusios gatve) su savo nauja filosofija, aš, nujausdamas jų daugiažodžiavimą, turėsiu ką pasakyti, trumpai atsikirsdamas vienu paprastu,

kupinu įkvėpimo žodeliu. Kai kurie jų pradės šitaip: „Naujasis tikėjimas, paremtas ta pirmaprade gamtos energija..." „Matūzalis",— griežtai atkirsiu aš; „Labas rytas. Žmogaus gyvenimas,— sakys kitas,— žmogaus gyvenimas — tai pirminė ir vienintelė šventenybė, laisva nuo dogmų ar įsitikinimų..." „Matūzalis,— šveisiu aš jam.— Galite eiti." „Mano tikėjimas — tai tikėjimas džiaugsmu,— dar kitas (senas, praplikęs ir kosintis žmogėnas su akiniais nuo saulės) mėgins man aiškinti,— kūniškojo sužydėjimo ir ekstazės religija, ir mano..." „Matūzalis",— vėl sustaugsiu aš, audringai plodamas jam per nugarą, ir jis parkris. Tada pasirodys perbalęs jaunas poetas (kaip jau yra buvę ne kartą) avinėlio garbanom ir tars: „Nuotaika ir impresija — štai kas yra tikrovė, tačiau ir jos nuolat keičiasi, o gal ir visiškai... Todėl aš vargu ar išvis galėčiau nusakyti savo tikėjimą..." „Aš galiu,— pasiskubinčiau rūsčiai pasakyti,— tavo tikėjimas — gyventi ilgai, ir jei tamsta dar užsibūsi čia nors akimirką, visa tai neteks jokios prasmės."

Naujoji filosofija iš esmės yra tik senovinių ydų garbinimas. Yra buvę sofistų, kurie, gindami žiaurumą, vadino jį vyriškumu. Yra buvę sofistų, kurie, gindami ištvirkimą, vadino jį jausmų laisve. Yra buvę sofistų, kurie, gindami dyką buvimą, vadino jį menu. Tikrų tikriausiai šiame sofistikos šėlsme atsiras vienas, trokštantis dievinti bailumą. Bet jei jau mes sykį gyvename šiame nesveikame pasaulyje, kupiname tikrai beprotiškų žodžių, tai labai svarbu yra užtarti tą bailumą.

„Ar gyvenimas ne puikus ir ne vertas išganymo?",— pasakys nubėgdamas kareivis. „Argi negalima būtų pratęsti šio nuostabaus sveikos nuojėgos stebuklo?",— pasakys šeimos galva, slėpdamasis po stalu. „Argi aš neišliksiu čia, šioje žemėje, kol dar žydi rožės ir lelijos?",— pasigirs miestelėno balsas iš po lovos. Bus tada vienodai lengva apginti bailį tarsi kokį poetą ar mistiką, kaip tatai daroma daugelyje dabarties knygų. Jausmingas žmogus ginamas tarsi koks poetas ar mistikas; despotas taip pat ginamas tarsi poetas ar mistikas. Kol bus mokoma pompastiškojo sofizmo ar kokio kito liguistumo ir kol jis bus skelbiamas nuo pakylos, tol bus jam

paklūstama, bet jo teikiamoje malonėje jau matosi didžiulis sąmyšis, kaip sąmyšis mažų žmogelių, gyvenančių tarp tų knygų ir pakylų. Rasis naujas, Matūzaliečio tikėjimas. Su savo kunigais ir altoriais. Prisiekę jo šalininkai tūkstančiais plūs atlikti didžiąją priesaiką — gyventi ilgai. Bet yra viena paguoda — jie to nenori.

Šio, tikrojo gyvenimo (kuris ganėtinai priimtinas šiandienos tikėjimui) garbinime yra štai kad ir toks dalykas: jis neatsižvelgia į ryžto ir nesėkmės paradoksą savo paties tiksluose; turbūt nė vienas žmogus nežus anksčiau už Matūzalietį. Ryžto paradoksas tas, kad žmogus, norėdamas ilgiau gyventi, turėtų mažiau rūpintis savo gyvenimu. Čia aš pamaniau, kaip vis dėlto mažai įkvepianti mūsų gyvenimui yra Matūzaliečio teorija, nes joje egzistuoja viena mįslė, kuri nėra lengvai įmenama. Jei „gyventi kiek įmanoma ilgiau" yra žmogaus tikėjimas, tad kodėl gi jis stoja į karo tarnybą šioje žemėje?

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius"

FANATIKAS

Fanatikas — tai tas, kuris į nieką, išskyrus savo paties nuomonę, negali žiūrėti rimtai. Fanatizmas neturi nieko bendra su nuoširdžiais ir beribiais įsitikinimais. Žmogus gali sudegti laužo liepsnose už savo įsitikinimus, gali iškviesti į dvikovą visą pasaulį, bet tai nebus joks fanatizmas. Tačiau jeigu jis negali suvokti, kad jo dogma — tai vis dėlto tik dogma, kad ir kokia ji būtų teisinga, štai tada jau jis tampa fanatiku. Persekiojimai už įsitikinimus yra gėdingi, bet jie nėra akli. Persekiotojas gali puikiai suvokti protu tas nuodėmes, kurias jis siekia išpirkti kardu. Manyti Koraną esant kažkuo antgamtiška ir aukščiausia anaiptol dar nebus fanatizmas. O fanatikas mano jį esant vieninteliu įmanomu, savaime

suprantamu, natūraliu dalyku. Krikščionis, laikantis kiną stabmeldžiu, — ne fanatikas. Fanatiku jis tampa uoliai teigdamas kinus esant krikščionimis.

Šiuolaikinė, naujoviška fanatizmo rūšis — tai pastangos vulgariai ir miglotai aiškinti tokius dalykus, kurių apskritai nederėtų aiškinti. Mes pasineriam į nusistatymų rūką, girdėdami, jog žmogus tapo ateistu, nes jis, girdi, panūdo mažumėlę palėbauti; arba tapo socialistu, nes jis pavydi turtingiesiems; arba įtikėjo Dievą, nes jam paspendė pinkles šventikai. Visi šitie kvaili ir anaiptol netaiklūs paaiškinimai tik dar kartą įrodo, kad mes anksčiau nė nesusimąstydavom apie taiklų, tikslų kaip brėžinys aiškinimą: ir ateizmas, ir socializmas, ir krikščionybė patys savaime įtikinantys. Kam gi spęsti pinkles ar gundyti, jei galima paprasčiausiai atversti?

Kitaip tariant, žmogus visada sugeba prasiskverbti į priešininko vidų, jei tik jis — laisvai mąstantis žmogus. Negaliu vadinti laisvu žmogumi to, kuris māno visus požiūrius esant vienodai klaidingus arba teisingus. Tai ne laisvė. Tai silpnaprotystė. Laisvas — tas, kuris sugeba matyti vienodai aiškiai ir tiesą, ir klaidas. Kuo nuoširdžiau žmogus įsitikinęs, tuo keisčiau skambės jam tokie teiginiai, kaip, tarkim: „Nemanau, jog apsišvietęs žmogus galėtų būti įsitikinęs, kad...“, „Negaliu suprasti, kaip misteris Džonsas sugeba tikėti tokiomis...“, ir po šių žodžių paprastai pasakoma kokia nors paprasta, nekalta nuomonė. Žmogui leista tikėti tuo, kuo tik jis nori. Aš, tarkim, puikiai suprantu, kodėl misteris Džonsas sugeba tikėti kokiomis nors idiotiškomis tiesomis. Jei jūs įsitikinęs, kad turite rankose žemėlapį, tai ten matysite ne tik tiesius, bet ir klaidingus kelius. Jūs žinote, kaip eiti tuo keliu, bet žinote taip pat ir kaip nuo jo nuklysti. Jums suprantama paklydimo logika. Išmokit galvoti apie priešininko teoriją netgi tada, kai ji jums atrodo neįtikėtina.

Netgi žodynuose paaiškinimai dažniausiai užtikrinami pavyzdžiu. Aš pasidalinsiu pavyzdžiu iš savo patirties. Kas gali būti labiau įprasta mūsų keistajame amžiuje už taktiškumo, skonio ir stiliaus konkrečiuose dalykuose bei pritrenkiančio bukaprotiškumo abstrakcijose derinį. Pas mus nevyksta didžiųjų filosofų kovos, nes mes susirūpinę tiktai skoniu; o

dėl skonio nesiginčijama. Žymus kritikas iš *„New Age“*[46] parašė apie mane straipsnį, kuris, beje, mane gerokai pralinksmino. Porą stulpelių — perdėm malonių ir tuo pačiu kupinų užuojautos, atsiliepimų ir subtilių pastebėjimų — jis užbaigė štai tokia pribloškiančia fraze (jeigu tiksliai prisimenu): „Tačiau negaliu pripažinti žmogaus, tikinčio dogma, protiškai lygiu sau“. Ir aš įsivaizdavau, kaip šaunuolis alpinistas, jau bemaž užsiropštęs į penkių šimtų pėdų aukštį, atleidžia pirštus ir tekšteli į purvą.

Kas gi tai, jei ne senas mielas fanatizmas, šitoji paskutinė frazė? Vargšas mano kritikas pasirodė besąs iš daugelio nelaimingų žmonijos vaikiščių. Jis teturi vieną pasaulį. Be abejo, kiekvienas žmogus turi tik vieną, tikrąjį pasaulį. Bet anas nesugebėjo net suvokti kitų pasaulių.

O mano protas ne toks subtilus. Bet jis laisvas. Aš galiu pamatyti kad ir šešis ar net septynis pasaulius. Vienas pasaulis man primena tarsi kokią spiralę, kuria nepailstamai kopia Ani Bezent; kitas pasaulis panašus į laikrodžio vidurius, kur romiai tiksi Mak Kebo smegenys; trečias — klaikus Hardžio[47] pasaulis, jo įkūrėjas — žiaurus ir kvailas kaip kaimo avinas; dar kitas — Jeitso[48] pasaulis, kurio skaidriame margumyne spinduliuoja patamsiai. Be abejonės, aš galėčiau išvysti ir savo oponento pasaulį, vargas tik, kad jis nesugeba jo sklandžiai perteikti. Kadangi šitoks jo pasakymas: „Kiekvienas, kas tiki dogma“, reiškia ne daugiau nei šūkis: „Jip-jip-jip-jip-jaa!“, esu priverstas (kad ir kaip būtų sunku) įtraukti jo vardą į didžiųjų žmonijos fanatikų sąrašą.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas“

BEPROTYBĖ IR MOKYTUMAS

Nors ir kaip būtų keista, vis labiau įsitikinu, kad Britų muziejaus biblioteka[49], be visų kitų savo funkcijų, atlieka dar ir

privataus beprotnamio funkciją. Šiuose mokslo rūmuose, gėrėdamiesi amžių išmintim ir valstybės tarnautojų parama, tykiai bastosi žmogeliai, kurie tik mūsų humaniško amžiaus dėka nulipo nuo šiaudų krūvos. Giminės, sakoma, dažnai pasiunčia ramų pamišėlį į biblioteką, idant tas pažaistų dinastijas ar filosofus, kaip kad sergantis vaikas žaidžia kareivėliais. Aš nežinau, ar tai tiesa, bet šioje keistenybių šventovėje apstu tragedijų, juo labiau kad keistenybė — gana dažnas tragedijos palydovas.

> Ten vaikšto senos meilės
> Palūžusiais sparnais,
> Ten traukia žuvę metai
> Su negandų pulkais.*

Šioje bibliotekoje mačiau žmonių, visiškai praradusių žmogišką išvaizdą, tarytum jie būtų čia gimę ir pasirengę čia numirti, taip ir nesuspėję išvysti dienos šviesos. Jie — tarsi kokia mažutė fantastiška požemių tautelė, tarsi nykštukai žinių urvuose. Aišku, būtų skubota ir neteisinga apkaltinti juos visus pamišimu. Knygų žiurkės meilė nutriušusiam foliantui dažnai esti kur kas sveikesnė už poeto meilę saulei ar jūrai. Nepaaiškinamas seno profesoriaus prisirišimas prie senos skrybėlės ne toks atrodo keistas, kaip aukštuomenės damos potroškis pasisiūdinti apdarą pas madingiausią siuvėją. Mes turbūt per dažnai pamirštame, kad ne tik sąlyginumų pažeidimas, bet ir patys sąlyginumai gali būti beprotiški. Aišku viena — niekas nėra apibūdinęs beprotybės. Dažniausiai — tai įvairios žmonių keistenybės. Negali tvirtinti, jog esame visi bepročiai, bet nesame visi ir protingi, kaip kad nesame ir sveiki. Jei tarp mūsų atsirastų bent vienas absoliučiai sveikas žmogus, aš manau, jog jį tučtuojau uždarytų į beprotnamį. Daugelis didžių pranašų buvo laikomi bepročiais, o jie, nors ir būdami bejėgiai, stulbino savo blaivumu. Dažniausiai mokyti keistuoliai vadovaujasi pačiom žmogiškiausiom paskatom. Sakoma, kad tie keistuoliai — tai kolekcionieriai, pasimaišę dėl senųjų šriftų; o iš tikrųjų jie tik ir laikosi tų pačių šrif-

---

Ištrauka iš A. Č. Svinberno (1837—1909) eilėraščio „Prozerpinos sodas". *(Vertė L. Pažūsis).*

tų dėka, antraip tinginystė ir abejingumas seniai būtų sudrumstę jų sielas. Tačiau skaičiavimai, išrašai ir visa kita, kas pedantiška šiame nekaltame užsiėmime, moko juos to paties, ko ir tolygūs kalvio kūjo dūžiai į priekalą. Jie moko juos blaivaus, sveiko mąstymo. Daugelis darbų nėra tokie jau beprasmiai ir nuobodūs, kaip mes įpratę juos įsivaizduoti. Ir vis dėlto beprotybė glaudžiai susieta su mokytumu. Knygos, tie žmonijos draugai, sukilusios gali tapti mirtinais priešais ir sunaikinti patį savo kūrėją. Šnopuojantis, palinkęs virš senos popieriaus skiautelės (ją gali įsikišti į kišenę) žmogėnas pats savaime — tragiškas nevykėlis, tarsi papuolęs po traukinio ratais nelaimingasis. Iš tikrųjų jis — savižudis. Žmonės, rašę knygas, gali ir žūti per jas. Beprotybė pasislėpė ramiose bibliotekose. Bet šios beprotybės esmė nėra taip lengvai nusakoma.

Man regis, žmogus, teikiantis pirmenybę simboliams, o ne tikrovei, jau yra pamišėlis. Pats tikriausias pavyzdys — religinis maniakas, dėl krikščionybės paaukojęs gailestingumą ir dvasios sveikatą. Yra ir kitokių pavyzdžių. Pinigai — irgi simbolis. Jie simbolizuoja vyną ir žirgus, gražius rūbus ir didelius miestus, lengvą gyvenimą ir ramią palapinę kažkur paupy. Šykštuolį vadinčiau pamišėliu vien dėl to, kad jis iš visos virtinės malonių dalykų vis dėlto išsirenka pinigus. Bet juk knyga — tai irgi simbolis. Žmogus, pasirinkęs ne gyvenimą, o knygą,— toks pat beprotis kaip ir anas šykštuolis. Be abejo, knyga — tai šventovė, ir čia, šioje mažytėje šventovėje, surinkta galybė neįkainojamų vertybių. O beprotybė prasideda ten, kur iš vertybių statoma šventovė. Tai ir yra ta baisioji stabmeldystės nuodėmė, nuo kurios jau kažin kaip seniai mus mėgina sulaikyti religija. Šioji stabmeldystė pasireiškia tuomet, kai daiktas, sukurtas mūsų džiaugsmui, tampa svarbesnis už patį jo teikiamą džiaugsmą. Tarkim, girtuoklystė. Tai pati tikriausia stabmeldystė. Ji prasideda tada, kai vienas kuris nors malonumas, teikiamas gėrimo, tampa svarbesnis už bet kurį malonumą pasaulyje, kol galų gale sunaikina save patį. Nežinia kodėl laikomas linksmu poetu, Omaras Chajamas[50] kadaise labai taikliai apibūdino savo ketureiliuose baisius gėrimo padarinius:

Kai Vynas, lyg tas klastingas Stabmeldys,
Nuplėšė Garbę man, galvoju vis —
O ką gi juo prekiaujantys pirkliai
Už jį bent kiek vertesnio įsigys.*

Persų poetas buvo nepaprastai talentingas ir kūrybingas, bet visa jo vaizduotės galia nesugebėjo atrasti margame gyvenime nieko, kas galėtų prilygti raudonam skysčiui po tam tikrų cheminių reakcijų. Stabmeldys nesibodi vienu kuriuo nors malonumu nustelbti galybę kitų malonumų. Jis puola į visišką matematinę ir dvasinę klaidatikystę. Jam dalis tampa didesne už visumą. Meilė knygoms gali tapti panaši į nepaliaujamą girtavimą. Iš tikrųjų esama žmonių, kurie teikia pirmenybę knygoms, bet ne puikiems peizažams, juokui, žygdarbiams, nuotykiams, tikėjimui — visam tam, kas jose rašoma. Jie skaito apie dieviškus paveikslus ir nesibodi savo tingios menkystės, skaito apie kilnumą ir narsą ir nesigėdina savo egocentriško smulkmeniškumo. Jie tapo vaiduokliško pasaulio piliečiais ir kaip tikri stačiatikiai savo rojuje šuns šešėliu medžioja elnio šešėlį. Beprotybė suka šituo keliu.

Vaiduokliškoje šykštuolių, girtuoklių ir kumyrų žemėje būta daugelio didžių mokslavyrių. Kaip ir daugelyje etinių problemų, pykčio šaknys čia glūdi ne tiek kliaudose, kiek dorybių trūkume. Kvailas yra ne potraukis prie knygų, bet abejingumas gyvenimui. Idealioje visuomenėje, kur žmonės pasinėrę į sudėtingus ieškojimus ir skaičiavimus, specialiu parlamento potvarkiu juos įpareigotų po keturiasdešimt penkias minutes per dieną šnekėtis su smuklininku ar namų šeimininke ir jodinėti ant asilo po Hemstedo parką. Jiems nereikėtų laikyti egzamino iš senosios graikų kalbos ar senųjų pabūklų istorijos — juk tai jų hobis, ir jais galima pasikliauti kaip vaikais, žaidžiančiais skaičiuotes. Jie būtų klausinėjami Londono gatvių žargono. Būtų tikrinama, ar jie žino omnibuso spalvas. Visa, kas sugretino beprotybę ir mokytumą, būtų plėšte plėšiama iš jų. Jie būtų mokomi tapti paprastais žmonėmis, o tai jau beveik reiškia — gerais žmonėmis.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas“

Vertė L. Pažūsis.

PASIPŪTIMAS IR KARIKATŪRA

Jeigu jau norite savimi didžiuotis, tai didžiuokitės nors tomis savybėmis ir gabumais, kurių neturite. Jūsų tuščiagarbiškumas būtų tada paviršutiniškas. Jūs tiesiog klysite, kaip klysta žmonės, kuriems pasidingojo karališkas kraujas jų gyslose arba kurie tariasi atradę būdą lošti ruletę nepralaimint. Neegzistuojančios vertybės negali sugadinti ar iškraipyti tų, kurios išties egzistuoja. Galima didžiuotis tuo, ko nėra jumyse, ir išlikti kukliam. Tikrosios vertybės liks nepaliestos ir tyros, jūs jų net nepastebėsite ir nesugadinsite. Jūs puikiausiai galite būti džentelmenas ir doras žmogus, nors jus ir persekioja mintis, jog jūs garsus smuikininkas. Bet jei jūs nors trumpam suvoksit, jog jūs džentelmenas, mintis netruks dingti.

Yra ir dar viena puikavimosi rūšis; ją aptikau ne per seniausiai. Žmogus gali didžiuotis ne tariamomis vertybėmis, bet ir ne tikromis. Jis gali puikuotis neturįs konkrečių trūkumų, bet tuo pačiu ir nesusimąstydamas, ar tai gerai. Menkas, išpuikęs tarnautojėlis jums pasakys: „Galiu tik didžiuotis savimi, aš — civilizuotas žmogus, o ne tas kraugerys Pamišėlis Mula[51]". Jam derėtų šitaip atsakyti: „Geri žmonės nėra tokie kraugeriai kaip Mula. Bet jūs geras anaiptol ne dėl to, kad nesat kraugerys, bet dėl to, kad jūs ir ne visai žmogus. Jūs nepasigailėsite priešo, jūs tiesiog nuo jo pabėgsite". Niūrus puritonas pasakys: „Galiu tik didžiuotis savimi. Aš negarbinu stabų, kaip tie stačiatikiai graikai". Jam irgi derėtų atsakyti: „Galite negarbinti stabų, nes esate aukščiau to. Bet jūs negarbinat jų tik todėl, kad nesugebat jų nukaldinti. Tikras tikėjimas gal ir aukščiau už stabmeldystę, bet jūs — kur kas žemiau. Jūs ne toks dievobaimingas, kad nusilenktumėt akmeniui".

Šaunusis mūsų karikatūristas P. S. Guldas ne per seniausiai nuostabiai kalbėjo apie šiuolaikinę karikatūrą. Be abejo, šiuolaikinė anglų karikatūra neteikia pagrindo puikavimuisi,

nebent būtų kalbama apie patį misterį Guldą. Bet dėl savo kuklumo šiuo maloniu pasiūlymu jis nepasinaudojo; jis tik apsidžiaugė kitkuo, apie ką žmonės jau nuo seno yra šnekėję ir ko dar nė karto savo autoritetu neparėmė tikras karikatūristas. Jis manąs, kad „mums reikėtų didžiuotis savimi, nes mūsų karikatūros labai skiriasi nuo ankstesnių grubių šaržų". Kaip praneša laikraštis, vėliau jis šnekėjo ir taip: „Rolandsono ir Gilrėjaus[52] laikų politinis šaržas, gali pasirodyti mums grubus ir žiaurus. Kai kur svetimose šalyse, „netgi Amerikoje", politinė karikatūra — tarsi tautos veidas. Reikia pripažinti, kad mes šio etapo išvengėme. Jei mes ir elgiamės žiauriai iš politinių paskatų puldami savo priešininką, mes bent sukeliam gailestį savo aukoms. Mes naudojame trintuką ten, kur anksčiau būdavo itin negailestingai šaržuojama. (Juokas ir plojimai.)"

Kiekvienas, šiuos žodžius skaitęs ar girdėjęs, ras juose daug tiesos ir atviraširdiškumo. Bet, be šito, juose yra ir netikro optimizmo, kurį esu minėjęs. Prieš pradedant didžiuotis tuo, kad neturite jokių nedorybių, vertėtų paklausti savęs, kodėl jų neturite. Ar todėl, kad jas pakeitė visai priešingos dorybės? O gal todėl, kad jas pakeitė visai priešingos nedorybės? Ar tiesa, kad mūsų politinė satyra tokia didžiadvasė ir gailestinga? Ar tiesa, kad joje tėra meilė ir atleidimas? Argi todėl mes pasigailim ministro, kad tarp jo nusikaltimų ir beprotysčių mes pamatom spindint užslėptas dorybes, apie kurias jis ir pats nieko nenutuokia? Ar vien iš geros širdies, sujaudinti opozicijos lyderio heroizmo, mes atleidžiam jam? Trumpai tariant, ar tiesa, kad mes nežiaurūs, nes esam geri ir stovime kur kas aukščiau viso šito? Ar tiesa, kad mes skiriamės nuo žiaurių žmonių? Ar tiesa, kad mes išvengėme vėzdo etapo?

Man regis, jog ir geriausiu atveju taip nėra. Ar jums neatrodo, kad toks politinės satyros globojimas — tai mūsų pamėkliško politinio gyvenimo išdava. Rolandsonas ir Gilrėjus kovėsi ne todėl, kad gimė smuklės bernais. Jie kovėsi, nes turėjo dėl ko kautis. Nesunku išlikti mandagiam tokioje situacijoje, kuri anaiptol neturi nieko bendra su tavimi, bet žmonės, kupini įtūžio, veržėsi į mūšį ir grūmėsi su priešais dėl

Anglijos, Prancūzijos ar Airijos laisvės. Nesunku įrodyti, kad jie nebuvo rafinuoti dėl savo grubumo. Patys aršiausieji kovotojai buvo ir subtiliausi žmonės. Patys nepakančiausi ir labiausiai įtūžę kovotojai buvo patys švelniausi ir jautriausi žmonės. Tarkim, Nelsonas[53] buvo nervingas ir delikatus kaip moteris, ir nė vienas sveiko proto žmogus jo nepavadintų grubiu, bet kai įvykiai palietė jo šalį, jis pratrūko plūstis ir šaukti: „Mušk! Mušk! Mušk... prancūzus!“ Galima rasti pavyzdžių ir kitur. Kamilis Demulenas[54] irgi buvo toks žmogus — puikiai išauklėtas, taurus ir minkštaširdis kone iki ašarų. Bet jis pasakė: „Esu pasiryžęs apglėbti Laisvę ir ant lavonų krūvos“. Dar daugiau pavyzdžių surasime Airijoj. Robertas Emetas[55] — gal vienas garsiausių iš tos daugybės jausmingų ir įtūžusių žmonių. Man regis, misteris Guldas nėra teisus, teigdamas, jog politinis aršumas, kaip ir akmeninis kirvukas ar gauruotas barbaras, yra senų netašytų laikų atgyvena. Žiaurumas, man regis, — pati baisiausia nuodėmė. Intelektualus žiaurumas, be abejo, — baisiausias iš visų žiaurumų. Bet jame nė per nago juodymą nerasi nieko laukinio ar negrabaus. Didieji renesanso menininkai kuo nuostabiausiai maišydavo tiek dažus, tiek nuodus; didieji renesanso kunigaikščiai išrasdavo muzikinius instrumentus, bet išrasdavo jie ir kankinimo įrankius. Klasta, žiaurumas, troškimas ką nors užgauti — baisūs dalykai, ir jų pradžia ten, kur viena prieš kitą sustoja didžiosios tautos ar susikerta didieji siekiai. Galima džiaugtis, kad pas mus šito nėra, bet nėra reikalo tuo ir didžiuotis. Vargu ar mes šito išvengėme, ar peraugome — veikiausiai mes iki to nepriaugome. Veikiausiai didžiosios dorybės — Nelsono ir Emeto — dar tik turi gimti, ir tik tada gali mus ištikti šis blogis. Kiekvienu atveju aš manau, jog mūsų karikatūristai atleidžia savo priešams ne todėl, kad stovi aukščiau, o tik todėl, kad priešai menkesni už juos pačius. Mes neišvengėme vėzdo etapo, mes jo paprasčiausiai dar nepriėjome. Mums derėtų būti geresniems, tyresniems ir narsesniems tam, kad jį pasiektume.

Ką gi, didžiuokimės dorybėmis, kurių patys neturim. Bet nesipuikuokim perdėm tuo, nuo ko esam nepajėgūs išsivaduoti. Negyvenamoje saloje žmogus juk pagaliau gali džiaugtis

turįs laiko apmąstymams. Bet nieku gyvu negali didžiuotis tuo, kad šitaip atsiskyręs, jis kas vakarą vaikšto į svečius. Mūsų Anglija gali džiaugtis savo tyliu, monotonišku ir bedančiu politiniu gyvenimu. Bet jai nėra ko didžiuotis tuo, kad šitaip atsiskyrusi ji išvengia politinių susidūrimų. Abipusis dviejų Anglijos politikų mandagumas rodo tik gerą išsiauklėjimą, bet nieku gyvu ne gailestingumą. Nuo to neatsiejamas kitas anglų pasipūtimo pavyzdys. Mūsų valstybės veikėjai, sėdėdami parlamente skirtinguose suoluose, namuose sutaria kuo puikiausiai. Iliuzijų nereikėtų ir čia. Ne dėl paslaptingo atlaidumo ir ne dėl šėtoniškos logikos jiems pavyksta nekęsti savo artimo nuo trijų iki dvylikos ir mylėti jį nuo dvylikos iki trijų. Jų santykiai geresni nei Prancūzijoje, Amerikoje ar Anglijoje prieš šimtą metų tik todėl, kad mūsų politinis gyvenimas ramesnis, ir todėl, kad mūsų politinis gyvenimas fiktyvesnis. Mūsų visuomenės veikėjai nesipyksta asmeniniame gyvenime, nes jie nesipyksta ir visuomeniniame. O jie nesipyksta todėl, kad sudaro vieną klasę. Kviestiniai pietūs — štai jų tikrasis gyvenimas. Toriai ir liberalai pakenčia kits kitą ne todėl, kad jie būtų didžiadvasiški, o tik todėl, kad jie didžiaponiški.

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius"

VANDALIZMAS

Vandalizmas būna dvejopas — teigiamas ir neigiamas; panašiai kaip senovės pasaulio vandalai, kurie griaudavo pastatus, ir juos atstatantys šiuolaikinio pasaulio vandalai. Ilga procesija tipiškų šiuolaikinių mąstytojų, kurie pernelyg pavargo mąstydami, jau paliko po savęs kalbos pėdsaką arba tradiciją, kuri teigia mintį, jog visa, kas konstruktyvu, yra gera, o tai, kas destruktyvu, — bloga. Kiekvienas, norintis pasiklysti tokios logikos, o greičiau — nelogikos labirintuose,

gali imti ir apmąstyti kokį nors vieną teiginį, pavyzdžiui, kad ir: gera — įkalti kuolą, apdėti jį žabų kūleliais ir sudeginti žmogų, o bloga — išnaikinti sodinukus ar kirsti medžius, nes kitaip to laužo nesukrausi. Tačiau kaip tik šiuo vandalizmo atveju ypač svarbu prisiminti, kad tikrasis ginčas sukasi visai apie ką kita. Renkantis vieną iš dviejų blogybių, geriau būti barbaru, kuris naikina tai, ko pats dėl vienos ar kitos priežasties nekenčia ar nesupranta, tačiau galbūt nuoširdžiai gėrisi visais jam suprantamais dalykais, negu būti vulgariu statytoju, renčiančiu statinį, tiksliai išreiškiantį asmeninius polinkius, ir tokiu savo poelgiu sukuriančiu kolosalų savo sielos menkumo įvaizdį. Destruktyvusis vandalizmas — didžiulė blogybė tiek šiandien, tiek ir visais laikais, bet niekad nebuvo taip suklestėjusi kaip dabar; ir išties — ne ką blogesnis reiškinys už daugybę konstruktyvesnių gyvuojančių dalykų.

Svarbu žinoti, kad yra dvi paprasčiausio naikinimo atmainos, bet nė viena jų neatitinka kilniausio žmonių kultūros lygio, kaip ir pačio gėdingiausio. Pirmiausia, žinoma, vandalas yra ikonoklastas. Jis gali naikinti vienus ar kitus meno kūrinius, kadangi jie iš tiesų prieštarauja jo moraliniams įsitikinimams. Taigi puritonų fanatikas iš Amerikos gali pamanyti esąs paties Viešpaties lieptas padėti dinamito po Vestminsterio abatija, nes joje pilna stabų, tai yra religinių statulėlių. Keista, tačiau jis būtų beveik teisus. Ji išties pilna stabų, bet tai ne religinės statulos. Kiekvienas iš pirmo žvilgsnio gali pastebėti, jog viduramžiškos šventųjų ir angelų figūrėlės nėra garbinamos vien todėl, kad prie jų meldžiamasi. Tačiau aštuonioliktojo amžiaus valstybės vyrų ir generolų statulos virto tikrais stabais. Jos pastatytos ne Dievo garbei, o šlovina vyrus, kuriuos jos vaizduoja, kuriuos reikia šlovinti dėl jų pačių, kaip kad pagonys garbindavo pusdievius ir didvyrius. Lordas Polkertonas ir admirolas Bengsas pavaizduoti ne garbinantys, o garbinami. Nes aštuonioliktasis amžius, vadinamas Šviečiamuoju amžiumi, buvo tikrų tikriausias stabmeldystės amžius. Visa tai, beje, tik tarp kitko. Esmė ta, kad tasai amerikietis fanatikas daug šaunesnis vaikinas už amerikietį parduotuvės savininką, kuris sukaustytų pusę Lon-

dono savo pigių ir neskoningų parduotuvių grandinėmis. Jei ikonoklasto padėtas dinamitas nugriautų visą Vestminsterio abatijos fasadą, šitai mane išgąsdintų mažiau nei kokiam nors jankių prekeiviui kilusi mintis pastatyti bokštą su varpais, aukštesnį už Vestminsterio katedrą. Įdomu stebėti nedaugelį išlikusių kritikos ir jautrumo nervų. Manau, kad jei amerikietis pastatytų anapus upės, priešais Vindzoro pilį, dar vieną, tik kiek didesnę, bet lygiai tokios pat dantytos formos ir suplanavimo pilį (be to, iš pigių ir sutrūnijusių medžiagų), o paskui, akivaizdžiai niekindamas karaliaus vėliavą, iškeltų savo senos šeimos vėliavą, atsirastų daugybė tokių, kurie pasakytų tam amerikiečiui, nepaisydami jo turtų, kad to jau per daug. O tai rodo, kad geriau įžeidinėti religiją negu įžeisti karališkąją didenybę.

Antra vertus, kalbėdami apie didžiąją dorovinę laisvę ir būdami pakantūs vandalų atžvilgiu, turime prisiminti, jog gyvenime yra vienas dalykas, turintis netgi teisę į savo vietą gyvenime, nors tą vietą ne visad lengva rasti, nepastūmus į šalį pranašesnių dalykų. Mes kalbame apie pozityvų ir negatyvų pradą, apie kūrimą ir naikinimą, tačiau tam tikra prasme toks sugretinimas neteisingas. Naikinimas nėra neigimas, bent jau ne visada ir ne visur. Naikinimas teikia malonumą; jis gali būti nekenksmingas ir, žinoma, nekaltas. Jis nekaltas, nes jį ypač jaučia vaikai, kai pirmąkart plėšo popierių ar laužo pagaliukus. Esu tikras, kad nedaugelis esame visai praradę savo nekaltumo jausmą, kad negalėtume atsigerti iki soties iš džiaugsmo šaltinio, pavertę dulkėmis laimingus namus. Ar yra žmogus, kurio siela būtų mirusi ir kuris niekados, stovėdamas padorioje svetainėje, nejaustų pašėlusio troškimo griebti vazonėlį su gėle ir pasiųsti jį tiesiai su stiklais per arkinius langus į sodą arba gatvę? Tokių dalykų nebūtina visiškai sterilizuoti, jie irgi iš Dievo. Viskas paaiškinta baladėje, kurią sukūriau su savo draugužiais prieš daugel metų, kai ant kilimo sutrupinau didžiulį bokalą. Joje yra priedainis: „Man ausį glosto dūžtantys stiklai“. Ir nors nenorėčiau, kad Šartro katedros stiklą išpyškintų kas nors, vien patenkindamas tokį pomėgį, puikiausiai įsivaizduoju du žmogiškų būtybių tipus, kurie gali jį išdaužti ir likti žmonėmis.

Tai gali padaryti tik beprotis, pamanęs, jog Kristaus gyvenimo paveikslus sukūrė nekrikščionis; tai gali būti ir berniukas, nes jam patinka dūžtančio stiklo garsas. Štai tiek galiu pasakyti, siekdamas apginti kur kas garbesnį vandalą — Naikintoją.

Bet Naująjį Vandalą apginti kur kas sunkiau. Grubus kuriantis vandalas yra daug baisesnis už marą ar kitą pražūtį. Daug lengviau kalbėti apie nugalėtoją, kuris visus išnaikina, tai vadindamas taika, negu apie tą, kuris padaro švytuoklę, ją vadindamas pažanga. Jis įstringa į atmintį kaip pozityvus ir gyvas niekšybės ir kvailumo paveikslas. Pasaulį nusiaubę barbarai buvo pranašesni vien tuo, kad jie nereikalavo atsiminti visų jų niekšybių ir barbarybių. Kaip tik tai ir daro „kuriantis" vulgarus žmogus. Kaip tik tai ir daro Šiuolaikinis Vandalas. Nemalonu pagalvojus, kad jei žūstanti civilizacija prisiviliotų jėgas, panašias į Senuosius Vandalus, jei užplūstų klajoklių gentys iš Azijos ar Rytų Europos, atsinešdamos su savimi senojo pasaulio gyvulišką, kone laukinį hunų ar bašibazukų naikinimo pavyzdį, jie, žinoma, sulaužytų ir sugriautų visą naująją civilizaciją, o tie aukštyn kylantys, žėrintys dangoraižiai arba ilgos eilės spindinčio stiklo vitrinų gulėtų šiukšlių krūvose greta kitų daiktų.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

VULGARUMAS

Vulgarumas — didis šio amžiaus atradimas kaip, tarkim, telefonas ar radijas. Galima būtų įrodyti, kad telefonas nėra toks baisus kankinimo įrankis kaip žnyplės ar kankinimo suolelis, kaip ir galima įrodyti, jog ankstesniais laikais būta nuodėmių, kur kas didesnių už vulgarumą. Lygiai kaip Leonardo da Vinčio užrašuose mes surandam aeroplano piešinius ar Graikijos filosofų kūriniuose — idėjas, artimas šiuolaikinei fizikai, taip ir praeityje iškildavo auksinė vulgarumo vizija,

kuriai lemta buvo įsišaknyti pasaulyje. Ją galima rasti punų prašmatnybėje, kuri taip jaudino graikų ir romėnų šnirpšles, ar visiškame estetų, tokių kaip Neronas, skonio neturėjime.

Ir visgi tasai reiškinys toks naujas, kad pasaulis dar nėra radęs jam pavadinimo, o tik pasiskolino visai netikusį lotynišką žodį, kuris reiškia visiškai ką kita. Elektrai vadinti mes ėmėme vartoti graikišką žodį „gintaras", nes nežinojome tikro jos vardo. Norėdami pavadinti savybę, turinčią mažai ką bendra su liaudimi, mes ėmėme vartoti lotynišką žodį *vulgus*, reiškiantį paprastą liaudį. Ir iš tiesų per ilgą žmonijos istoriją vulgarumas nebuvo įprastas ir priimtinas paprastai liaudžiai. Ir žemdirbiai, gyvenantys pagal gražų padavimą, ir kaimiečiai, gyvenantys savo skurdžiuose kaimuose, ir galų gale pirmykščių barbarų gentys vargu ar buvo vulgarūs? Netgi pjaudami vienas kitą, sugalvoję vergovę, rydami tuos pačius žmones ir juos aukodami, jie nebuvo vulgarūs. Visi keliautojai pažymi jų įgimtą orumą ir jų apeigų iškilmingą rimtį. Netgi pačiuose didžiausiuose šiuolaikiniuose miestuose ir civilizacijose varguoliai nėra itin vulgarūs.

Ne, tai — naujas reiškinys, ir jam reikia naujo pavadinimo ir netgi naujo paaiškinimo. Nesakau, kad aš sugebėsiu jį paaiškinti. Bet neseniai skaitydamas šiuolaikinę knygą apie meilę, panorau išsakyti kelis pasiūlymus.

Kiek aš sugebu prasiskverbti į jo esmę, man atrodo, jog vulgarumas turi du būdingus jam bruožus, kuriuos pavadinčiau laisvumu ir paviršutinišku visa ko žinojimu. Pirmasis reiškia, kad žmogus tikrąja to žodžio prasme išsilieja, jo mintys ir jausmai srūva iš jo be atrankos, kontrolės ar kitokių pastangų. Visas jo turinys — tai ne kokie nors rinktiniai žodžiai, kuriems lemta užkliūti artikuliacijos organuose; tas turinys išlenda iš jo nesulaikomai kaip prakaitas. Toks žmogus nesiliaus aiškinęsis, nes jis nei savęs nesupranta, nei žino aiškinimo ribą. Tai toks žmogus, kuris yra kiaurai perpratęs moteris, kuris visada sutars su vaikais, jam lengva kalbėti, rašyti, lengva kalbėti viešai, nes jo pasitenkinimas savimi apvainikuotas tuščiu pasisekimo iliuzijos debesiu.

O antrąjį bruožą pavadinčiau profanacija. Horacijus kalbėjo apie *profanum vulgus*[56], ir iš tiesų ši savybė, šis visa

ko žinojimas — tai nežinojimas nieko, tai netektis visko, kas šventa, tai nuodėmė prieš nežinomybę, paslaptingumą ir grožį žmoguje.

Toks visažinis sprendžia apie viską pamiršęs kuklumą, su panieka, nė nenumanydamas, kad viskas pasaulyje savaip yra šventa. Dabar jis pasirengęs visokiausių niekų rašliavai. Visa, kas rimta, nusipelno jo nesąmonių srauto, nes vargu ar galima vulgariai kalbėti apie menkaverčius dalykus.

Kvailys taip apkvaitęs pats nuo savęs, kad jam ir į galvą neateina, jog galima išsigąsti kokios nors kitos temos. Kalbėdamas apie šiuolaikinę moralę, jis gali būti stabmeldišku lygiai kaip ir puritonišku kvailiu. Pirmu atveju jis paistys niekus apie meilę, žavesį ir stipriojo teisę gyventi; antru — tuos pačius niekus apie krikščionišką vyriškumą, paauglystės žavesį ir motinystės grožį. Blogiausia tai, kad jam į viską nusispjaut. Niekada nerasi tokio sklandumo ir pasitikėjimo įsimylėjėlio laiškuose mylimai moteriai ar šventojo kalbose apie didžią nuodėmę. Jie abu šneka tik tai, ką reikia, arba visai tyli.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

APIE JUOKĄ

Pasiūlę, progai pasitaikius, diskusiją apie juoką, mes susilauktumėm iš savo pašnekovų dvejopos reakcijos. Tikriausiai jie nusijuoktų, kas, be abejo, būtų protingiausia tokiu atveju, nes praktika yra geriau nei bet kokie priesakai; ir kiekvienas, besirengiantis rašyti šia tema straipsnį (ką aš ir darau), tikrai nusipelno pajuokos. Susipratę nusijuokti, jie tikriausiai turėtų susiprasti ir išeiti; šneka neįvyko, ir sąmojaus dvikova truko vos akimirką.

Jeigu jie visgi nenusijuoks, išgirdę tokį pasiūlymą, jie pasielgs šit kaip: nutaisę savo pasigailėtinuose veiduose ypač

rimtą ir niūrią išraišką, jie ims kalbėti apie pirmapradę pitekantropo psichologiją ir jo besąlyginius refleksus; po poros linksmo plepėjimo mėnesių jie būtinai nuspręs, kad „vis dėlto juoką reikėtų kildinti iš kokių nors žiaurumo instinkto apraiškų" (tuo jie aiškiausiai atskleis savo merdinčio proto simptomus). Vadovaudamiesi šiuolaikiniu papratimu, jie kiek galėdami nemoksliškiau vartoja mokslinius terminus. Žiaurumo instinktas įrodytas ne ką daugiau už stiklo kramtymo instinktą; kai kurie pamišėliai, kaip ir žymūs žmonės, ryja stiklus; man regis, garsusis seras Ričardas Grenvilis turėjo tokį įprotį. Kai kuriems žmonėms būdingas toks iškrypimas, vadinamas žiaurumu; tačiau mes nieko nepaaiškinsim, sakydami, kad pirmykščių žmonių sugebėjimas juoktis išsirutuliojo iš jų žiaurumo. Lygiai taip mes galėtumėm paaiškinti pirmapradės poezijos atsiradimą pitekantropo kokaino potroškiu. Be abejonės, visos šitos begėdiškos pseudomokslinės insinuacijos, neturinčios anaiptol nieko bendra su tikru mokslu, užtat turinčios aiškų dorovinį arba antidorovinį pagrindą, siekia įtikinti mus, jog žmogus paveldėjęs visas savo savybes iš kažkokio abejotino neišsivysčiusio pirmuonio, kuris visą laiką gyveno aptemęs iš baimės ir neapykantos.

Šitoks juoko aiškinimas, matyt, iš tiesų juokingas. Bet kas iš mūsų gali prajuokinti vaiką paprasčiausiu tvarkos nepaisymu, tarkim, uždėjęs žaisliniam meškiukui akinius. Negi mes turime patikėti, kad vaiko minčių urvelyje prabudęs trogloditas mėgaujasi nepratusio prie akinių meškiuko kančiomis ar draugiškai džiūgauja, matydamas trumparegio dėdės sumišimą? Vaikai labiausiai juokiasi iš tokių nesąmonių, kur, pavyzdžiui, rašoma apie tai, „kaip karvė peršoko mėnulį". Negi ir čia mes turim įsivaizduoti juos besidžiaugiančius ilga ir žvarbia šiltakraujo žinduolio kelione po šaltus kosminius tyrus? Ašku, kad netikėta ar neįprasta situacija pralinksmina juos kur kas anksčiau, negu jie suspėja pagalvoti apie jos nepatogumus. Kodėl gi netikėtumas taip linksmina? Tai rimtas klausimas, ir nepažvelgę iš kitos pusės į visą žmogaus istoriją, mes nesugebėsim į jį atsakyti, neradę kantrybės gerbti aibės paslapčių paslaptį ir laukti tik tokių paaiškinimų, kurie išties paaiškina, o ne supainioja, mes taip pat nieko

nesuprasim. Bet, tikiuosi, tai labiau susieta su žmogaus didybe nei su jo niekingumu; taip pat tai labiau susiję su žmogiškosiom keistenybėm šioje keistoje žemėje negu su žmogaus brutalumu, maišančiu jį su nuobodžia purvyne.

Nenuostabu, jei mūsų amžius, kai žmonės kalba apie juoko prigimtį taip niūriai ir pesimistiškai, pats prarastų tą juoką mene ir literatūroje. Aš dargi įsivaizduoju, kad mene ir literatūroje yra daugiau jumoro — juoko juose mažiau. Pastebėjau, kad šitie antižmogiškos erezijos nuodai veikia tuos, kurie yra girdėję pragaištingą teoriją. Galėjo būti, kad kokie nors doktrinieriai ar, tarkim, atmosferos įtaka ne tik juoko prigimtį, bet netgi džiaugsmą padarė sausesnį bei mažesnį, jei iš viso ne piktą ir pagiežingą.

Dabartinė kultūra neturi nieko prieš šypseną, bet ji nepakelia juoko. Tarp šypsenos ir juoko yra trys skirtumai. Pirmas tai, kad šypsena lengvai gali pereiti į pajuoką; antras tai, kad šypsena, visada asmeninė ir slapi (ypač kai ji pagiežinga), o juokas — užkrečiantis ir visuomeninis reiškinys; jį netgi galima laikyti viena iš kolektyvinės valios atgyvenų; ir trečias skirtumas tai, kad juokas yra beginklis, naivus ir tyras, nerūpestingas ir toks žmogiškas, jog kartais net tampa nuolankus. Mūsų kultūra dabar yra tokioje stadijoje, kai besišypsantys kritikuoja besijuokiančius. Kiekviename šiuolaikiniame romane galite perskaityti: „Grigsbis paglostė smakrą ir išdidžiai nusišypsojo". Bet labai retai, netgi romane, rasite: „Grigsbis, atmetęs ir užvertęs galvą į lubas, praplyšo išdidžiu juoku". Tą akimirką, kai Grigsbis, užmiršęs visą savo orumą, nusikvatos, jis neteks dalelės to Grigsbių išdidumo, už kurį jį taip gerbė aukštuomenė ir taip trokšta nunerti kailį prasčiokai (kaip kad senasis Veleris yra pasielgęs su misteriu Stiginsu[57]).

Klysta tas, kuris mano, jog pasaulis tapo žiauresnis, atsisakęs seno, gero papratimo nunerti kam nors kailį, tarkim, misteriui Stiginsui. Skirtumas tas, kad būti žiaurus turi teisę tik Grigsbis, o paprasti ir nuolankūs žmogeliai negali nieko. Mintyse besišypsantis Grigsbis kur kas žiauresnis ir piktesnis (aš kalbu apie paprasčiausius piktus ketinimus) nei pastvėręs batą Veleris ar pats Dikensas[58], rašantis knygą. Švelnesnė

ir romesnė elgsena (šiuolaikinis dalykas) jausmų nesušildė. Tenka tad prisipažinti, kad jau seniai išnyko tas kandžios pajuokos draugingumas, per amžius aidėjęs kaimo smuklėse. Tais stačiokiškais laikais žmonės, be abejo, galėjo nemėgti svetimšalio ar šiaip kokio atpirkimo ožio. Bet jie mylėjo vienas kitą daug stipriau nei mūsų dabartiniai intelektualai. Bret Harto mušeikų, mosuojančių pistoletais ir peiliais, stovykloje ar rūsyje, kur misteris Bardela gavo buteliu per galvą, būdavo daugiau jausmų, arba sentimentų, jei norite, negu tarp mūsų intelektualų, kur sielos — vienišos kaip galvos, įšalusios į ledą Dantės pragare. Taigi šiame šiuolaikiniame ginče apie šypseną ir juoką aš esu juoko pusėje. Juoke išliko senoviniai ištikimybės ir dvasios pakilimo vėjai; jie nusodina išdidžiuosius ir išvaiko paslaptis; žmonės užsimiršta prieš tai, kas yra aukščiau jų ir nuo ko (juokaujant) jie negali atsispirti. Šventasis mėgsta gerus dalykus, bet atsisako jų; snobas niekina juos, bet neatstumia. Tačiau kai jis išgirsta ką nors gera, jis nesugeba išlaikyti savo paniekos. Šiuo neįtikėtinu atveju jis nesišypso — jis juokiasi.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis“

PASTABA APIE NUDIZMĄ

Patys protingiausi nūdienos rašytojai turi vieną savybę, prieš kurią aš norėčiau pasisakyti. Ši savybė tokia: jie bodisi spręsti apie vieną ar kitą reiškinį tiesiai ir iki galo. Jie rašo taip, tarytumei, be kraštutinumo, egzistuotų dar vienas kitas kraštutinumas. Radau puikų pavyzdį labai geroje Sesilės Hamilton knygoje „Šiuolaikinė Vokietija“. Viename jos skyrių kalbama apie nudistus — žmones, atgaivinusius adamitų[59] ereziją ir, be kita ko, stebėtinai rimtai nusiteikusius savo pačių atžvilgiu. Manau, kad mis Hamilton ilgai dvejojo, ar jai, kaip protingam žmogui, pasijuokti, ar žavėtis, kaip žymiai ir

pažangiai damai. Ir ką gi ji pasirinko? Ogi štai ką: ji prisiminė manieringą aštuonioliktojo amžiaus novelę „Paulius ir Virginija“ ir pareiškė, kad jeigu jau būtų „duota pasirinkti Virginiją ar vokietę nudistę, ji pasirinktų vokietę“. Viešpatie, o kam gi rinktis? Kodėl nepažiūrėjus į nudizmą tokį, koks jis yra, į rūbus tokius, kokie jie yra, kaip sprendžia ir visados spręsdavo visi blaiviai protaujantys žmonės? Nesu įpareigotas prisiminti pakvaišusį, iš troškulio numirusį fakyrą tuomet, kai man reikia kalbėti apie beviltišką girtuoklį. Jei reikės pasisakyti apie šykštuolį, aš, nė negalvodamas apie pamišusį aristokratą iš Vienos, kuris prisigėręs nuskandino išvietėje šimtą tūkstančių auksinų, pasakysiu: jis — šykštus. Nesuprantu, kam mis Hamilton reikia dar vienos nesąmonės, kad pasmerktų tą pirmąją?

O dabar apie kitką. Atrodo, mis Hamilton maniusi, jog Virginija — krikščioniško dorovingumo pavyzdys. Tačiau ji klysta. Krikščionių teologai tikrai pasakytų, kad Virginijos žygdarbis — artimas savižudybės nuodėmei ir kad tas pasakojimas apie ją sukurtas ne krikščioniškais, bet stabmeldiškais laikais; ikirevoliucinė Prancūzija žavėjosi stoikais, kurie neprieštaravo savižudybei. Po teisybei, visas tas pasakojimas — tai klasikinės romantikos sekimas. Ji nieko nepasako apie krikščionybę — tiek šiuolaikinę, tiek viduramžių. Virginija — viduramžių herojė, o krikščioniškoji — ledi Godiva.

Galų gale nesu įsitikinęs, kad jeigu būtų „duota pasirinkti“, aš pasirinkčiau vokietę nudistę. Virginija paaukojo savo gyvenimą dėl nesuprastos garbės. Bet buvo garbė ir buvo auka. Galimas dalykas, kad vargšė, visai sugluminta mergina, paaukojusi savo gyvybę tuščiai, būtų paaukojusi ją ir dėl žodžio ar tikėjimo, ar dėl savo draugų garbės galų gale. Neturiu pagrindo manyti, kad nudistė yra girdėjusi ką nors apie aukas, o tuo labiau apie garbę. Apie ją tik viena galima pasakyti (apie nudistę): jai patogiau vaikščioti be rūbo, kaip ir kiaulei ar kokiam kitam gyvuliui. Šito lyg ir mažoka, kad ja patikėtum.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis“

APIE SĄLYGINUMUS

Cinikai (tie švelnūs avinėliai) sako, kad metai ir patyrimas tik įtikina mus, jog pasaulyje viskas dirbtina ir tuščia. Jie sako, kad jaunystėje mes visur regime rožes, bet tik nuskynę jas įsitikiname, kad jos popierinės. Tikiuosi, visi gyvieji žino, kad tikrovėje viskas yra atvirkščiai. Tiesa, metams bėgant mes tampame konservatyvesni; bet tik ne todėl, kad daug naujų dirbtinių dalykų būtų atsiradę, o todėl, kad daug senų dalykų pasirodė esą tikri. Iš pradžių tiek visokius sąlyginumus, tiek tradicijas mes laikėme beprasmiais dalykais. Vėliau sąlyginumas po sąlyginumo, tradicija po tradicijos — viskas įgauna prasmę, tarsi akyse atgyja. Iš pradžių mums atrodo, kad jie tik kur ne kur siejasi su gyvenimu; vėliau pamatom juos turint šaknis. Mes manome, kad skrybėlės nukėlimas prieš damą — stačiai varginanti taisyklė; vėliau patiriam, kad tai tikras riteriškumas, Europos šlovė. Mes manom, kad persirenginėti prieš pietus kvaila ir dirbtina, ir tik metams bėgant mes suvokiam puošnaus drabužio idėją, kuri yra natūralesnė nei pati gamta. Aistringais jaunystės metais mums viskas atrodė negyva; brandos metais viskas tampa gyva. Atsibudę sode, mes įsivaizduojam aplinkui esant popierių. Tik kiek vėliau, palietę gėlelę, sužinom, jog tai rožė.

Yra labai geras pavyzdys apie didį poetą, kuris ilgus metus tiek man, tiek ir daugeliui kitų buvo ir liks vienintele paspara. Manau, nėra ko ir ginčytis, jog Voltas Vitmenas[60] — vienas didžiausių Amerikos sūnų. Ir Ibsenas[61] — didis, ir Zola[62], ir Meterlinkas[63], bet jie, atrodo, bus ėmę įsipykti. Užtat Vitmeno žmonės nesugebėjo nei kaip reikiant suprasti, nei pamilti. Jis kaltinamas egoizmu; o iš tikrųjų dar niekas po Kristaus nėra taip stipriai pajutęs begalinės žmogaus vertės. Jis kaltinamas grubumu; o iš tikrųjų dar niekas po Kristaus nedrįso kalbėti taip paprastai ir aiškiai. Bet pamažu su amžiumi įgaudami vis daugiau to džiaugsmingo konservatyvumo, mes

suvokiam, kad Vitmenas klydo, užmiršdamas eilėdaros sąlyginumus. Jis klydo, atsisakydamas tolygaus ritmiškumo. Jam atrodė, kad jis atmeta kažką dirbtina, kažkokį lipdybinį papuošalą. O iš tikrųjų jis atstūmė kažką natūralaus ir tikra, kas glūdi širdyje it pyktis, ko reikia it mėsos. Jis užmiršo, kad visa, kas gyva, juda ritmingai, kad ritmingai plaka širdis ir jūros paklūsta ritmui. Jis užmiršo, kad visi vaikai išradinėja ritmus ir rimus ir net labiausiai laukinį šokį sudaro pasikartojimai. Visa gamta ritminga tarsi muzika; ir civilizacijai nelengva tą ritmą suardyti. Visas pasaulis šneka eilėmis, ir tik mes, varginamai paprasti žmonės, įsigudrinam kalbėti proza.

Gal kiek švelniau, bet tą patį galima pasakyti ir apie Vitmeno atsisakymą vadinamojo (dažniausiai taip vadinamo) kuklumo. Padorumo kultas — ne pats geriausias pokštas; jis tik parodo dorovės nuosmukį. Šis kultas — tai nepadorios visuomenės moralė. Kas perdėm rūpinasi savo kuklumu, tas nekreipia per daug dėmesio į tikrąjį sielos švarumą; prisiminkim rytietiškus rūmus bei Londono salonus. Ir visgi Vitmenas neteisus. Tegul ir pasąmonėj manydamas, kad padorumas ir kuklumas — dirbtini dalykai, jis buvo neteisus. Kaip ir gailestingumas kartu su kitomis pripažintomis labdarybėmis, kuklumas kilęs iš pačių natūraliausių būties gelmių. Kuklinasi, užsisklendžia savyje ir šalinasi žmonių patys paprasčiausi iš mūsų — vaikai, laukiniai arba žvėrys.

Pirmoji gamtos pamoka išmokė mus ką nors slėpti. Daug natūraliau yra slėpti nei aiškinti ir vilkti viską į dienos šviesą. Jei moterys iš tiesų yra kuklesnės ir vertesnės už mus, vyrus, jei jos santūresnės ir tikrąja to žodžio prasme „moka valdytis“, jeigu jos tokios (o jos tokios yra, aš tai žinau), tai viskas vėlgi labai paprasta: jos stipresnės už mus ir daug paprastesnės. Nelengvas užsiėmimas — gyventi išverstais viduriais. Tam, kad tikrai atsiskleistų, žmogui reikalingas ir tikras kuklumas.

Kad ir kokia būtų įmantri filosofinės ir visuomeninės sistemos mintis, nepasiekę mūsų itin civilizuotos pakopos, žmonės negalėjo tapti visiški ir principingi bedroviai. Ką nors slėpti taip pat natūralu kaip ir valgyti duoną. Laisvai apie viską šnekėti imta tik motorų laikais.

Iš „Poezijos ir esė rinktinės“

APIE SĖKMĖS GARBINIMĄ

Mūsų laikais pasirodė ypatingos rūšies knygos ir straipsniai, kuriuos aš sąžiningai ir iškilmingai galėčiau pavadinti pačiais kvailiausiais pasaulyje. Jie žymiai šiurpesni už patį šiurpiausią riterinį romaną ir žymiai nuobodesni už patį nuobodžiausią religinį traktatą. Dar daugiau — riteriniai romanai porino bent jau apie riterystę, o religiniai traktatai — apie religiją. O šitie dalykai — apie nieką, apie tai, kas vadinama Sėkme. Kiekvienoje lentynoje, kiekviename žurnale galima rasti patarimų, ką daryti, kad mums sektųsi. Tos knygos moko mus sėkmės visur kur, ir parašė jas žmonės, manau, neturėję sėkmės rašydami knygas. Iš pradžių reikėtų pasakyti, kad toks dalykas kaip sėkmė iš viso neegzistuoja. Arba, jei norite, nėra tokio dalyko kaip nesėkmė. Jeigu žmogui kur nors pasiseka, tai ir reiškia, kad yra tas kas nors, o ne jokia sėkmė; milijonieriui pasisekė būti milijonieriumi, asilui — asilu. Gyvam žmogui pasisekė likti gyvam, o mirusiam — numirti. Bet palikim čia išsakytą nevykusią logiką bei nevykusią filosofiją ir pažiūrėkim iš tų rašytojų pozicijų: neva sėkmė yra pinigai arba dar geriau — visuomeninė padėtis. Jie dedasi moką paprastus žmones, kaip tiems sulaukti pasisekimo savo darbe: jei, tarkim, esi statytojas — kaip geriau statyti, jei esi biržos makleris — kaip geriau perprasti jos paslaptis. Be kita ko, jei esi prekybininkas, galima tave pamokyti, kaip tapti geru buriuotoju, o jeigu esi paprastas žurnalistėlis, galima pamokyti, kaip tapti lordu; na, o jeigu tu Vokietijos žydas — tiesiog padaryti tave anglosaksu. Tai visai aiškūs ir dalykiški patarimai, bet aš visgi manau, kad žmonės, nusipirkę tas knygas (jei kas nors jas iš viso perka), turi ne tik moralinę, bet galbūt ir juridinę teisę paprašyti grąžinti už jas pinigus. Juk niekas nedrįstų išleisti knygos apie elektrą, kurioje nė žodžiu neužsiminta apie elektrą, niekas nedrįstų spausdinti straipsnių apie botaniką, iš kurių tik aiškėja, jog autoriui nežinoma, kuri

augalo dalis vystosi po žeme. O mūsų šiuolaikiniame pasaulyje tiesiog apstu knygų apie sėkmę, kuriose nėra nė menkiausios minties ir vargu ar iš viso yra prasmė.

Akivaizdu yra tai, kad kiekviename dorame užsiėmime (kaip, tarkim, mūrininko ar rašytojo) galimi tik du keliai į sėkmę. Galima arba labai gerai dirbti, arba sukčiauti. Abu šie keliai tokie paprasti, kad nėra reikalo ką nors daugiau aiškinti. Jei varžotės šuoliuose į aukštį, arba iššokit aukščiau už visus, arba tiesiog apsimeskit, kad jau padarėt tai. Jei norit sėkmingai sužaisti vistą, arba būkit geru žaidėju, arba žaiskit pažymėtomis kortomis. Jums gali prireikti knygų apie šuolius, jums gali prireikti knygų apie vistą, apie sukčiavimą žaidžiant kortomis, bet niekada neskaitykite knygų apie sėkmę. O ypač tų, kurių šimtai dabar guli knygynuose.

Galimas dalykas, kad jūs užsimanysit šokinėti ar žaisti kortomis, bet jums tikrai nesinorės skaityti tuščių postulatų apie tai, kad šuolis yra šuolis, o žaidimą laimi tas, kuris išlošia. Jei tie rašeivos būtų rašę ką nors apie šuolius, tai atrodytų maždaug taip: „Šuolininkas turi užsibrėžti sau konkretų tikslą. Jis turi siekti iššokti aukščiau už priešininką. Jam negali kliudyti jokia kilniadvasiška silpnybė (paskleista pas mus niekingų imperijos priešų). Jis turi nuolat prisiminti, kad varžybose yra varžomasi ir kad, kaip visiškai teisingai yra pasakęs Darvinas, „prie sienos stoja silpniausieji“. Štai kas gali būti porinama toje knygoje, ir, be abejonės, tai gali pasirodyti visai naudinga, ypač jeigu perskaitysit ją tyliu ir išraiškingu balsu kokiam nors jaunuoliui, besirengiančiam šuoliui. Arba pamėginkit įsivaizduoti, kad savo intelektualinėse paieškose sėkmės aiškiaregys susidūrė su kitu mūsų minėtu atveju — žaidimu kortomis. Štai kokį stiprybės receptą mes gautumėm: „Žaidžiant kortomis, būtina išvengti tos svarbiausios (itin būdingos sentimentaliems humanistams) klaidos — neleisti priešininkui išlošti. Jūs turit nutverti jį, sugniaužti ir — tiesiu keliu į pergalę. Idealizmo ir prietarų laikai jau praėjo. Mes dabar gyvenam mokslo, rūstaus bet blaivaus proto amžiuje. Jau įrodyta, kad žaidime, kuriame susitinka du žaidėjai, jei nelaimi vienas, tai laimi kitas“. Visa tai, be abejo, kelia ūpą, bet jei man tektų žaisti kortomis, aš veikiau perskaityčiau kokią ne-

didelę ir išmintingą knygutę apie žaidimo taisykles. Be žaidimo taisyklių, dar galima pasikliauti talentu ar savo nesąžiningumu, ir aš pasirenku vieną jų. Kurį būtent — nesakysiu.

Vartydamas vieną populiarų žurnalą, radau stulbinamai taiklų pavyzdį. Straipsnis vadinosi „Instinktas, kuris padaro žmones turtingus“. Straipsnio pradžioje puikavosi lordo Rotšildo portretas. Yra daugybė sąžiningų ir nesąžiningų būdų praturtėti, bet žinau tik vieną „instinktą“, kurio funkcija ta pati, — tai krikščioniškųjų teologų grubiai vadinama „šykštumo nuodėmė“. Tačiau ne apie tai kalbama. Norėčiau, kad kitose rinktinės eilutėse jūs rastumėt bent dalelę tų tipiškų patarimų apie sėkmę. Tai labai naudinga — beveik ir abejoti nereikia dėl mūsų paskesnio žingsnio.

„Jau pati Vanderbilto[64] pavardė — tarsi sinonimas praturtėjimo savo apsukrumo dėka. Kornelijus, visos giminės šaknis, buvo vienas pirmųjų Amerikos komercinių magnatų. Savo karjerą pradėjo jis, būdamas neturtingo fermerio sūnus, o baigė — multimilijonierius.“

„Jis turėjo pinigo instinktą. Jis nepraleisdavo nė vienos galimybės, o tos galimybės jam atsivėrė, panaudojus garo variklį jūreivystėje ir nutiesus pirmus geležinkelio bėgius turtingose, bet atsilikusiose Jungtinėse Amerikos Valstijose, todėl jis ir susikrovė tą didžiulį turtą. Savaime aišku, mes negalim visi sekti didžiojo geležinkelių monarcho pėdomis. Tos galimybės, kurios susidarė jam, mums nesusidaro. Pasikeitė aplinkybės. Bet, nepaisant to, mes galim savo srityje esamomis aplinkybėmis panaudoti jo metodus — nepraleisti galimybių ir sąžiningai kaupti turtus.“

Iš šių keistų pastraipų aiškiai matyti, kokia iš tikrųjų yra šių straipsnių ir knygų esmė: tai ne dalykiškumas, tai net ne cinizmas — tai misticizmas, baisus pinigų kaupimo misticizmas. Šių pastraipų autorius neturi nė menkiausio supratimo, kaip Vanderbiltas susikrovė turtus ir kaip tai daroma. Jis, be abejo, kažką mąstė, darydamas savo išvadas, bet tai anaiptol nė kiek nesusieta su Vanderbiltu. Jis tiesiog pajunta prostraciją nuo to milijonieriaus paslapties. Kai mes tikrai garbinam ką nors, mums miela ne tik tai, kas gerai pažįstama, bet ir tai, kas paslaptinga. Mes džiūgaujam dėl tos nežinomybės,

kaip kad vyras, mylintis moterį, esti pavergtas jos neracionalumo. Arba kad ir dievobaimingas poetas, šlovinantis viešpatį, džiaugiasi, kad jo keliai nežinomi. Tų pastraipų autorius, be abejo, neatrodo turintis ką nors bendra su Dievu ir (sprendžiant iš jo nepraktiškumo) vargu ar kada yra mylėjęs moterį. Bet jo santykiai su dievinamu Vanderbiltu išties yra mistiški. Jis tiesiog mėgaujasi tuo, kad jo kumyras Vanderbiltas toks nepasiekiamas ir nesuvokiamas. Jo sielą užpildo kažin koks gudrumo protrūkis, jį apima menko dvasininkėlio ekstazė, nes jis rengiasi pagarsinti tą didelę paslaptį, kurios ir pats nežino.

Kalbėdamas apie praturtėjimo instinktą, tas pats autorius pažymi: „Senovėje to instinkto egzistavimas buvęs perprastas. Graikai išreiškė tai legendoje apie Midą[65], žmogų, kuris paversdavo auksu viską, ką paliesdavo jo rankos. Jo gyvenimas buvęs nepaliaujamas turtėjimas, nes visa, kas papuldavo jam po ranka, virsdavo auksu. Viktorijos laikų išminčiai vadino tai kvaila pasaka, o mes šiandien sakom, kad tai tiesa. Visi mes žinom, kad tokių žmonių esama. Nuolatos sutinkam arba skaitom laikraščiuose apie žmones, kurie viską paverčia auksu. Sėkmė mina jiems ant kulnų. Jų gyvenimo kelias veda juos tik aukštyn. Jiems tiesiog negali nesisekti".

O Midui, deja, galėjo. Jo kelias nevedė aukštyn. Jam teko badauti, nes pyragas ir sumuštiniai su kumpiu jo rankose virsdavo auksu. Čia ir slypėjo legendos esmė. Nepaisant to, rašytojas ketino kažką delikačiai nutylėti, juo labiau kad straipsnį puošia lordo Rotšildo portretas. Senosios žmonijos pasakos be galo išmintingos, ir nereikia braukyti kai kurių vietų Vanderbiltui pateisinti. Nereikia laikyti karaliaus Mido sėkmės simboliu, jis juk buvo pats nelaimingiausias iš visų nevykėlių. Kas be ko, jis dar turėjęs ir asilo ausis (ir, kaip daugumas garbių ir turtingų žmonių, stengėsi tai nuslėpti). Jei aš gerai prisimenu, tai jis su savo kirpėju pasidalino ta paslaptim, ir anas, užuot pasielgęs pagal „sėkmės bet kokia kaina" tradicijas, nesiėmė šantažuoti karaliaus, bet pažnibždėjo šią intriguojančią paslaptį nendrėms, kurios mokėjo tuo pasinaudoti. Legenda byloja, kad nendrės papasakojo viską praskrendančiam vėjui. Aš su pagarba žiūriu į lordo Rotšildo portretą, su pagarba skaitau apie Vanderbilto karjerą. Aš žinau, kad nesuge-

bėsiu paversti visko auksu, aš, beje, tai daryti ir nemėginau, nes man patinka visai kitokios substancijos, kaip, tarkim, žolė ar geras vynas. Aš žinau, kad tiems žmonėms pasisekė, kad jie kažką pralenkė, kad jie buvo tokiais valdovais, kokių žmonės ir žinoti nežinojo, kad jie kūrė rinkas ir keliavo per žemynus. Bet man vis dingojasi, kad kažkokią smulkmeną jie slėpė, ir aš girdžiu, kaip vėjo ūžesy juokiasi ir šnabžda nendrės.

Galų gale tikėkimės, kad išgyvensim iki to laiko, kada šitas absurdiškas knygas apie sėkmę aptrauks užmaršties dulkės ir pajuoka. Jos nemoko žmonių sėkmės, jos moko neapykantos, duoda peno blogajai sėkmės mistikai. Puritonai[66] amžinai smerkia knygas, žadinančias geismą. O ką gi mes galime pasakyti apie knygas, kurios žadina dar baisesnius potroškius — šykštumą ir pasipūtimą? Gal prieš šimtmetį buvo paplitęs Stropaus Pameistrio idealas, ir vaikams tuomet sakydavo, kad, mylėdami darbą ir būdami taupūs, jie visi taps lordais merais. Tai apgaulė, bet tai žmogiška ir turi dalelę dorovinės tiesos. Mūsų visuomenėj saikingumas nepadės vargšui praturtėti, bet padės jam labiau gerbti save patį. Geras darbas nepadarys jo turtingu žmogum, bet geras darbas padarys jį geru darbininku. Stropus pameistrys užaugo padedamas kelių nedidelių dorybių, bet tai vis dėlto buvo dorybės. O ką gi mes pasakysim apie maldas naujajam Stropiam Pameistriui, Pameistriui, kuriam padeda nuodėmės?

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius"

APKALTINIMAS NEPAGARBUMU

Man dingojasi, kad mes vis dėlto sulauksim to laiko, kai skonio ir grožio sampratos atvers tarp žmonių (ne visų — tik dalies jų) begalines prarajas, kaip kad kadaise juos buvo atskyręs tikėjimas ir gėrio supratimas. Dėl kilimų raštų ar jų spalvos kraujas užlies gatves, minios sukils prieš skrybėlai-

čių madas, ir ginkluotų sukilėlių būriai strimgalviais nurūks gatvėmis deginti eilinės milžiniškos piramidės, sukrautos iš Viktorijos laikų[67] baldų. Bet greičiausiai taip neatsitiks. Estetika — ne moralė, ji neišugdo narsumo ir drąsos. Bet mūsų laikais yra ganėtinai daug (net per daug) žmonių, skonių klausimu parodančių tokį patį nepakantumą ir maištavimą, kuris tampa mums savaime suprantamas, kai paliečiami gėrio ir blogio klausimai. Žodžiu, skonis tapo moralės reikalu. Norėčiau, kad nors moralė jiems netaptų skonio reikalu. Štai, pavyzdžiui, paskutiniu metu gavau begalę tulžingų laiškų dėl savo straipsnio apie triukšmą. Ši tema itin smarkiai įpykdė korespondentus. Aš skrupulingai imuosi ginti tokius dalykus, kurie daugeliui nepatinka. Gailestingumą, mėsą ar, tarkime, patriotizmą. Bet dar niekados man neteko patirti tiek įširdžio, kilusio po straipsnio apie triukšmą, kuris, beje, nėra susietas nei su gėriu, nei su blogiu ir tėra asmeninio skonio reikalas (kaip ir mano ryškių spalvų pomėgis). Vienas korespondentas, tiesa, mėgino įsiterpti į tą diskusiją iš moralės pozicijų. Aš buvau pasmerktas už juokus, adresuotus savo mirties patalui. Nežinau, ką jam ir atsakyti, išskyrus juoką. Aš iš tiesų nenumanau, kaip man elgtis su šia ganėtinai svarbia interjero detale.

Reikėtų atsisakyti šitokių pažiūrų. Atsisakyti dėl pagarbumo ir rimtumo. Visiškai beprasmiška drausti žmogui juokauti sakralinėmis temomis. Ir štai kodėl. Visos temos sakralinės — kitokių pasaulyje nėra. Kiekviena žmogaus gyvenimo akimirka be galo reikšminga. Mes išprotėtumėm įsivaizdavę, koks svarbus ir reikšmingas yra kiekvienas žmogaus žingsnis, kiekvienas jo judesys. Jei negali pasijuokti iš mirties patalo, negali juoktis ir iš pyrago. Pyragas juk, į jį įsigilinus, artimai siejasi su mirties patalu. Jei negalima juokauti tokia tema kaip mirtis, tai negalima juokauti iš viso. Juk miršta kiekvienas žmogus. Nelygu kaip — vienas lėčiau, kitas greičiau. Žodžiu, jei negalima juokauti rimtomis temomis, nereikia juokauti visai. Taip senovėje manė daugumas puritoniškųjų asketų (kuriuos, beje, labai gerbiu). Jie iš tiesų manė, jog gyvenimas pernelyg rimtas, kad iš jo būtų galima juoktis. Tai vienas iš dviejų požiūrių. Nuoseklus yra ir kitas požiūris. Aš manau taip: gyvenimas pernelyg rimtas, kad iš jo nesijuoktume.

Be abejo, skirtumas tarp šių požiūrių, kurio aršusis korespondentas taip ir neužčiuopė, yra. Juoktis galima iš ko tik nori, tik ne bet kada. Tam tikromis akimirkomis juokauti negalima. Mes juokaujame, kalbėdami apie mirties patalą, bet tik ne prie jo, juokaujam, šnekėdami apie bažnyčią, bet ne joje. Gyvenimas yra rimtas dalykas. Bet visados gyventi rimtai nereikia. Čia ir glūdi bažnyčios esmė. Juk mes įžengiame į jos vidų tam, kad pirmąsyk išvystume ją supantį pasaulį. Bažnyčia — tai tokia pat *camera obscura*[68]. Mūsų išblaškyti reginiai čia įgyja paveikslo prasmę, gyvenimas tampa be galo mažas ir todėl rimtas. Žmonės įpratę rimtai žiūrėti į arką ar mažą šviestuvą. Žmonės įpratę nerimtai, nepagarbiai, lengvabūdiškai žiūrėti į mus supančią Visatą, į beribį dangų. Visata — beformė ir nekonkreti. Ji sprūsta mums iš rankų, ji — visur ir niekur. Ji per daug didelė, kad žiūrėtume į ją rimtai, su pagarba.

Čia vertėtų pabrėžti dar kai ką. Kaip jau minėjau, tam tikru atžvilgiu viskas yra rimta ir svarbu, bet buitiniu, gyvenimišku atžvilgiu kai kuriuos dalykus galime pavadinti nerimtais, kaip kad kaklaryšis, kelnės, cigarai, tenisas, golfas, chemija, astronomija, geologija, biologija ir kita. Jeigu jūs perdėtai rimtas, oficialus, pasinaudokit šiais dalykais. Čia jie nepakenks niekam. Pažvelkite į nepakartojamus škotus. Jie juokauja, šnekėdami apie tikėjimą, bet apie golfą — niekada. Tamstos neimsit prastai žaisti golfo dėl to, kad šnekate apie jį pernelyg rimtai. Bet yra pavojus tapti prastu krikščionimi, jei pernelyg iškilmingai imsit žiūrėti į tikėjimą. Be baimės galima rimtai šnekėti apie kaklaryšius. Tai nėra visas jūsų gyvenimas (tikiuosi, kad ne visas). Bet ten, kur paliečiamas visas jūsų gyvenimas — tikėjimas ar filosofija, — negalima apsieiti nejuokavus. Jeigu vis dėlto apsieisit — laukite proto aptemimo.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas“

DETEKTYVINEI LITERATŪRAI APGINTI

Jeigu norėsit suprasti, kodėl detektyvinė literatūra tokia populiari, jums visų pirma teks atsisakyti kai kurių paplitusių štampų. Nereikia manyti, pavyzdžiui, jog žmonės mėgsta blogą literatūrą, o tuo pačiu ir detektyvus, dėl to, kad jie blogai parašyti. Ne visos knygos, ar jos būtų negražios, ar blogai parašytos, tampa populiarios. Geležinkelio žinyne nerasi nei jumoro, nei psichologijos, bet jo niekas ir neskaito vakarais prie židinio. Jeigu detektyvai skaitomi dažniau nei žinynai, vadinasi, jie įdomesni. Tik sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, daugelis gerų knygų tapo populiarios; o dar sėkmingiau susiklosčius aplinkybėms, kur kas daugiau blogų knygų populiarios netapo. Visai įtikėtina, jog blogas detektyvas būtų skaitomas ne ką mažiau už gerą. Aš labai apgailestauju, kad daugumas žmonių visiškai negali įsivaizduoti gero detektyvo, jiems tai dar labiau nesuvokiama nei geras velnias. Jie turbūt mano, jog blogai yra tiek parašyti apie nusikaltimą, tiek ir jį įvykdyti. Gal visgi ir galima suprasti šiuos nervingus žmones — juk kraujo detektyvuose ne mažiau nei Šekspyro dramose.

Ir vis dėlto gerą ir blogą detektyvą skiria tokia pat praraja kaip gerą ir blogą epinį romaną. Detektyvas — ne tik pilnateisis literatūrinis žanras, jis taip pat ir visuomenės gyvenimo puoselėtojas. Išties tik detektyvuose (pirmiausia juose) atsispindi šiuolaikinio gyvenimo poezija. Žmonės per amžius gyveno tarpukalnėse ir giriose ir tik labai vėlai suprato, kiek daug ten romantikos. Galgi ir mūsų ainiai išvys gamyklos kaminus — rausvus nelyginant kalnų viršūnes, o gatvės žiburius — nelyginant medžius. Detektyvinė literatūra atveda mus į didžiulį, šiurpų, nuo nieko nepriklausomą miestą, ir tuo, be abejo, detektyvas panašus į „Iliadą“. Esat turbūt pastebėję, kaip laisvai seklys vaikšto po Londoną, tarytum pasakų princas fėjų šaly: skaidriom stebuklingos važiuotės spalvom žėri priešais jį omnibusai, tarsi galybės kaukų akys švyti miesto

žiburiai, saugantys tą galbūt baisią ir grėsmingą paslaptį, kurios nežino skaitytojas, bet žino rašytojas. Kiekvienas gatvės vingis tarsi pirštas nukreiptas į ją; apie ją byloja ir baisūs namų siluetai tamsiame dangaus skliaute.

Sunku parodyti Londono romantiką, nors apskritai miestas juk poetiškesnis už kaimą; gamta — tai beprasmiškų jėgų chaosas, o miestas — sąmoningų. Gėlės ar kurpės piešinys gal reiškia ką nors, o gal ir nereiškia nieko. Bet kiekvienas grindinio akmuo, kiekviena sienos plyta, be abejonės, ženklina kažką — jie pasiųsti mums it koks laiškas ar telegrama. Visos siauriausios gatvelės sulig kiekvienu linkiu saugo atmintyje žmogaus sielą, žmogaus, sukūrusio jas. Kiekvienas akmuo — tai dokumentas, Babilono dantiraštis; kiekviena čerpė — tarsi grifelinė lentelė, primarginta skaičių, kurie moko mus. Nuostabus ir fantastiškas Šerloko Holmso skrupulingumas, parodantis mums kiekvieno miesto kampelio romantiką ir visa, kas tik pabrėžia begalinę įvairių apkalų ir atbrailų svarbą. Neblogai būtų pripratinti paprastą žmogų įdėmiai stebėti dešimtis praeivių vien tam, kad išsiaiškintų, ar vienuoliktasis nebūsiąs žymus vagis. Be abejo, galima geisti ir kitokios, kilnesnės Londono romantikos; galima manyti, kad žmogaus sielos viražai įdomesni už kūno ir kartu, kad dorybių ieškojimas kur kas labiau viliojantis nei ydų. Bet nuo to laiko, kai, išskyrus Stivensoną[69], visi mūsų didieji rašytojai atsisakė rašyti apie šiurpias nuojautas, apimančias tuomet, kai iš tamsos į tave žvelgia didelio miesto akys, mes turim deramai įvertinti tą vulgariąją, švebelduojančią liaudišką literatūrą, kuri nenori nūdienoje ieškoti prozos, o visame, kas įprasta, — kasdienybės. Visais amžiais menas mėgo modernų apdarą ir modernią buitį; dailininkai aprengdavo žmones prie Nukryžiuotojo Florencijos dvariškių ir flamandų biurgerių liemenėmis. Žymūs aštuonioliktojo amžiaus aktoriai vaidindavo Makbetą su nupudruotais perukais. Įsivaizduodami Alfredą Didįjį[70] su golfais arba Hamletą su fraku ir krepo juostele, mes puikiai suprasim, kaip esam nutolę nuo tokio apdaro savo gyvenimo poezijoje. Visgi nevalia sustingti atsisukus atgal nelyginant Loto žmonai[71]. Negalėjo nebūti liaudiškos literatūros apie šiuolaikinio miesto romantiką; ir radosi populiarūs detektyvai, tokie pat netašyti ir

gaivūs, kaip baladės apie Robiną Hudą[72].

Detektyvai atliko dar vieną kilnią misiją. Nuo tada, kai žmogus, priešindamasis civilizacijos automatizmui, ėmė skelbti suirutę ir maištą, detektyvinis romanas primena mums, kad nėra romantiškesnio ir maištingesnio nuotykio nei pati civilizacija. Šie pasakojimai apie budrųjį sargą, sergstintį visuomenės bastionus, tarsi primena mums, kad mes — tai tvirtovė apsuptyje, o nusikaltėliai, chaoso vaikai — tai šnipai mūsų stovykloje. Nevalia pamiršti, kad, kai seklys kiek arogantiškai atsistoja priešais vagių buveines, priešais jų peilius ir revolverius, poetiškas čia būna kaip tik jis — visuomeninio teisingumo pasiuntinys, o plėšikai ir pasiaubėliai — paprastai užmiršti konservatoriai, senosios vilkų ir beždžionių laisvės šalininkai. Detektyvo romantika žmogiška — tai tiesa. Ji remiasi tikėjimu, kad dorybė — tai pats drąsiausias ir slapčiausias sąmokslas. Ji primena, kad tylūs, nepastebimi žmonės, kurie mus saugo, — tai laimingi keliaujantys riteriai.

Iš esė rinktinės „Gynėjas“

PAGARBOS VAIKAMS GYNIMAS

Kiekvienas normalus žmogus žavisi dviem vaikų savybėmis: jie labai rimti ir, be to, labai laimingi. Toks tyras džiaugsmas įmanomas tik tuomet, kai nėra jumoro. Pačios rimčiausios filosofijos ir rimčiausi filosofai nėra perkandę tos rimties, kuria spinduliuoja trijų mėnesių kūdikio akys. Vaikai būna rimti, nes jie stebisi pasauliu, ir toje nuostaboje nėra mistikos, užtat yra daug sveiko proto. Gimus vaikui, visa atsinaujina ir dar kartą stoja prieš žmonijos teismą — čia ir glūdi vaikų žavesys. Kai, eidami gatve, matom apačioje nuostabias dideles galvas, net per dideles tokiam nedideliam kūnui, nelyginant grybų kepurės, nevalia užmiršti, kad kiekvienoje jų — nauja visata, tokia pat nauja, kokia buvo septintąją sutvėrimo dieną.

Kiekvienoje galvoje — nauji žvaigždynai, nauja žolė, naujas miestas, nauja jūra.

Blaiviai mąstantis žmogus visada miglotai nujaučia, jog geriau yra skverbtis gilyn nei veržtis aukštyn; mums tereikia suprasti, kas yra Žemė, ir mes žinosime viską pasaulyje.

Lygiai taip pat mes nujaučiam, kad, praplėtę įpratimo šydą, žvaigždes mes regėtumėm tokias, kokias mato jas kūdikis, ir nereikėtų naujo apreiškimo. Ši didi tiesa ir yra pagarbos vaikams pamatas; ji neleis niekados tai pagarbai pranykti. Suaugusius žmones, kažkuo vis susirūpinusius, vis kažkur besiveržiančius, nesunku įtikinti, kad jiems lemta sutikti daug naujo ir nuostabaus, bet, tiesą pasakius, mes patys dažnai neįvertinam to, ką turim. Galima pasiekti dangų ir surasti galybę dangaus kūnų, bet vieno jų mes neatradom iki šiol — to, po kuriuo gimėm.

Tiesa, vaikai be ypatingų pastangų kuria ir naują dangų, ir naują žemę; bet tai dar ne viskas. Dar didesnį poveikį jie daro mums. Vadovaudamiesi maištinguoju mokymu apie nuostabų pasaulį, mes visiškai pakeičiam savo elgseną. Net patiems papraščiausiems tamsuoliams atrodo stebuklas, kad vaikai šneka, vaikšto, samprotauja. Cinikas filosofas triumfuoja ir su pašaipa aiškina, jog visa tai, ką taip aukština vaikų garbintojai, iš tikrųjų neverta dėmesio. O vis dėlto teisus yra vaikų garbintojas. Juk bet kokie žmogaus žodžiai ar jo darbai, kad ir kas jis būtų — vaikas ar suaugęs, ar tas pats cinikas, — tai juk ir yra tikras stebuklas.

Su vaikais mes elgiamės teisingai, o su suaugusiais — ne. Mūsų bendravimas su savo bendraamžiais — liokajiškai rimtas, jame apstu abejingumo. O į vaikus mes žiūrim iš viršaus, viską atleidžiam jiems ir juos gerbiam. Mes lankstomės prieš suaugusius, nukeliam skrybėles, stengiamės jiems nepriekaištauti ir vis dėlto negerbiam jų taip, kaip derėtų. Su vaikais mes smaginamės, mokom juos, galim papešti už plaukų, gerbiam, mylim, net jų prisibijom. Suaugusiuose mes ieškom žinių ar dorybių, ir tai nėra sunku. O vaikai tiesiog žavi mus savo klaidomis ar išdaigomis.

Turbūt mūsų gyvenimas būtų daug teisingesnis, jei visiems suaugusiems, nepaisydami jų titulų ar tipų, parodytumėm

tą neišmanią meilę, tą kuklią pagarbą, kokią rodom vaikams. Vaikui sunku įvaldyti pašnekesio meną, bet jo klaidos mums atrodo nuostabesnės už visą teisingą kalbą. Jeigu mes sugebėtumėm pažvelgti šitaip į ministrą pirmininką ar lordus kanclerius, jei mes imtumėm baugščiai tvatinti jų padrikas kalbas, jų nevėkšliškus mėginimus žmoniškai prašnekti, mes patys taptumėm daug protingesni ir pakantesni. Dažniausiai vaikai nori viską išbandyti, kas, be abejonės, visiškai išmintinga, bėda tik, kad tai pridaro namų ūkiui nemažai žalos. Jei mes sugebėtumėm žiūrėti šitaip į mūsų finansinius piratus ir arogantiškuosius politikus, jei galėtumėm viso labo tik prikaišioti jiems, sakydami: „Išaugs ir supras", su kokia tad nuostaba ir kaip lengvai mes mokėtumėm pažvelgti į žmogaus silpnybes. Mūsų jausmai vaikams įrodo, kad atlaidus gerumas puikiai dera prie garbinimo, artimo baimės. Mes atleidžiam vaikams taip pat šventvagiškai pakančiai, kaip kad Omaras Chajamas[73] „atleido" Aukščiausiajam.

Paprastumas ir sąžiningumas mūsų santykiuose su vaikais pagrįstas tuo, kad mes laikom nuostabiais tiek juos pačius, tiek jų veiksmus. Savęs kažkodėl mes nelaikom nuostabiais. Vaikai — be galo maži, ir jau vien dėl to jie — kaip stebuklas, kaip mažytė tautelė, su kuria gali bendrauti tik žiūrėdamas pro mikroskopą. Vargu ar atsirastų žmogus, turintis širdį ir fantazijos, kuris, pamatęs vaiko rankelę, nė trupučio nenusigąstų. Kai pagalvoji, jog šitą mažutį riešą judina žmogaus jėga, atrodo, tarsi toji jėga būtų persikėlus į plaštakės sparną ar medžio pumpurą. Matydamas tokį panašų į save ir kartu tokį mažą padarėlį, nejučiom pagalvoji, kad pats būsi gal ir per daug išaugęs.

Vaikai — be galo juokingi, o tai turbūt didžiausia jėga, vienijanti pasaulį. Jų negrabus rimtumas jaudina labiau nei nuolankumas; jų iškilmingume daugiau tikėjimo nei šventiniam optimizmo šokyje; didelės ir blizgančios jų akys žvelgia į žvaigždes ir neleidžia joms pranykti, o juokingas kauburėlis nosies vietoje tiesiog pranašauja mums tą linksmybę, kuri laukia mūsų rojuje.

Iš esė rinktinės „Gynėjas"

LĖLIŲ TEATRAS

Pilkame mūrinių namų miestelyje, prisiglaudusiame viename, istorija dvelkiančiame Jorkšyro klonyje, patekau į lėlių teatrą ir, kaip ir prieš penkis šimtus metų mano protėviai, žiūrėjau spektaklį. Pjesė buvo nuostabiai išversta iš senosios vokiečių kalbos, lėlės — be galo gyvos ir juokingos. Bet jei jums juokas ir tikėjimas — du nesugretinami dalykai, jums nėra kas veikti viduramžiuose, o ir apskritai gyvenime.

Pjesė berods buvo vėlyvojo penkioliktojo amžiaus. Legenda apie Faustą[74] turi tą keistą ir niūrų ano amžiaus atspalvį. Labai gaila, kad mes dažniausiai pamatom tik praeities paskuigalį ir tepamenam praėjusių dienų saulėlydžius! Yra aibė pavyzdžių. Vienas jų — tai Napoleonas. Jis iškyla prieš mus kaip storas nusipenėjęs tironas, užgožęs savo negailestinga karo mašina visą Europą. Bet, kaip sakė lordas Rozberis[75] — ir tai buvo paskutinioji, ne, veikiau priešpaskutinioji jo frazė, — savo karjeros pradžioje, tais šlovingais metais, padariusiais jo vardą nemirtingą, Napoleonas buvo tarsi berniūkštis, tarsi šaunus berniūkštis, truputį užsispyręs, truputį garbėtroška, bet užtat įsimylėjęs moterį ir atsidavęs Prancūzijos, teisingumo ir vienybės labui.

Kitas pavyzdys — tai viduramžiai. Jų mes atsimenam taip pat paskutinįjį, dekadentiškąjį laikotarpį. Viduramžiai mums — tik šiurpus demonų ir nusidėjėlių, raupsuotųjų ir eretikų šokis. Bet tai dar ne viduramžių gyvenimas, tai viduramžių mirtis. Tai Liudviko XI ir Ričardo III, bet ne Liudviko IX ir Eduardo I[76] dvasia.

Liūdna Fausto istorija išjuokia pasipūtėlišką mokytumą; ji kupina blaivaus mąstymo, joje apstu rūstybės, niūrumo, ir ko jau ko, bet liguistumo joje nėra. Bet visgi ir tai ne geriausias viduramžių dvasios pavyzdys. Tikruosius viduramžius mes jau veikiau surasi-

me kilnioje sakmėje apie Tanhoizerį, kurioje sužaliuoja vyskupo, pamynusio gailestį ir užuojautą, lazda[77]

Bet pjesėje gyvuoja dvi nuostabiausios mintys, neapleidusios žmonių ir tuo pačiu sunkiausiu laikotarpiu; tai du didieji viduramžių juokai, amžini žmonijos juokai. Kur gyvi tie juokai, ten nėra vietos beprotybei ir išpuikimui, ten pilna išminties ir vilties. Pirmasis juokas: vargšas turi tapti pranašesnis už turtingą; antrasis: vyras bijo žmonos.

Esu girdėjęs, jog, sudavus žmogui per kelį, kilsteli visa koja, o jeigu ji nekilsteli — tas žmogus nenormalus. Aš, beje, įsitikinęs, kad tokių vietų esama ir sieloje. Jūsų siela suparalyžiuota, jei jūs nereaguojate į tuodu juokus. Tie, kurie kiūto godulio ar ekonominės vergijos pragaro karalystėje, vilties dar turi (aš linkęs manyti, kad turi, nes visi mes ten kiūtome), bet tie, kurie nesidžiaugia valstiečiui apgavus didiką, — vilties tikrai neturi. Dar turi vilties dykaduoniai ir palaidūnai, tie, kurie paliko savo žmonas, ir tie, kurie jas lupa; bet tam, kuris nebijo žmonos, —vilties neliko.

Pirmąją mintį pjesėje įkūnija daktaro Fausto tarnas Kasparas. Sentimentalūs toriai, virkaudami dėl feodalinių laikų, mėgsta sakyti, kad tomis dienomis Džekas buvęs ne ką prastesnis už savo poną. Bet veik visoje viduramžių literatūroje Džekas kur kas geresnis už savo poną; Kasparas, be abejonės, taip pat geresnis už Faustą. Pjesės pabaigoje žuvus Faustui, Kasparas linksmai šoka: jį juk paskyrė miesto sargu.

Ankstyvesniuose legendos variantuose šis viduramžių juokelis buvęs dar linksmesnis. Mokslininkas perkratė visas bibliotekas, ieškodamas formulės (mūsų laikais beveik užmirštos), įgalinčios valdyti piktas dvasias. Pagaliau, atradęs stebuklingąją knygą ir atvertęs reikiamą puslapį, jis išėjo atsinešti kažkokių magiškų reikmenų. Akimirksniu pasirodęs tarnas perskaitė burtažodį, ir tuoj radosi stichijos dvasios. Jis jas gerokai pramankštino. Be gailesčio, it koks siurblys jis vis kvietė ir vijo jas, o tos lakstė nuo daktaro namų iki savo būsto, kurio pavadinimas padoriuose sluoksniuose visai neminėti-

nas, kol nukeipo. Ši scena — viduramžių dvasios apogėjus: sveika mintis, kad džiaugsmas ir juokas padaro visus lygius, tai didi mintis, bylojanti, kad juokas nugali pragarą.

Buvau sužavėtas tuo, kad lėlės kalbėjo Jorkšyro dialektu. Jaučiau čia kažką sveikatinga ir viduramžiška. Senose pjesėse, kaip ir senuose paveiksluose, buitis visados yra šiuolaikiška. Šitaip ta vienintelė naujovė tiksliau už viską perteikė viduramžių dvasią.

Kitas senas geras pavyzdys — tai juokas apie piktą žmoną paskutinėje scenoje. Daktaras (gal ištaigai, o gal begaliniam savo orumui parodyti apsivilkęs išverstais kailiniais), bėgdamas nuo velnių, susiduria su savo tarnu. Tarnas svetingai rodo jam namus mėlynais vartais: „Ten gyvena manoji senė, o jos velniai bijo kur kas labiau nei jūs jų". Faustas, nepaisydamas kvietimo, toliau postringauja (čia ir buvo jo klaida), o bokšto laikrodis jau skelbia vidurnaktį. Iš dangaus girdėti baisūs balsai, šnekantys lotyniškai; Faustą kartu su jo ištaigingais kailiniais pagriebia juodieji velniukai. Ir teisingai daro, — per didelis jis buvo gudragalvis.

Iš esė rinktinės „Milžiniški mažmožiai"

CHORAS

Mūsų atitrūkimą nuo liaudies ryškiausiai rodo tai, kad mes beveik visiškai liovėmės dainavę. O jeigu jau dainuojam, tai nedrąsiai, dažnai negarsiai, veikiausiai vadovaudamiesi anaiptol kvaila ir man nesuprantama mintimi, jog dainavimas yra menas. Mūsų saloninis aristokratas klausia damos, ar ji dainuojanti. Senieji užstalės demokratai šaukdavo: „Dainuok", ir žmogus dainuodavo. Man patinka tų praėjusių laikų puotų

atmosfera. Man malonu įsivaizduoti, kaip mano protėviai — nebejauni, visų gerbiami žmonės — sėdi už stalo ir choru prisipažįsta, jog niekada neužmirš jaunų dienų ir tra-lia-lia, arba tikina, jog numirs už Anglijos garbę ir Oho-ho-ho. Netgi jų nuodėmės (per kurias, manau, daugelis dainų tekstų likdavo mįslėmis) atrodė švelnesnės ir žmogiškesnės nei tos pačios nuodėmės šiandien. Aš teikiu visišką pirmenybę Ričardui Sviveleriui prieš Stenlį Orterį[78]. Aš teikiu pirmenybę žmogui, truktelėjusiam purpurinio vyno už tai, kad nuo draugystės sparnų nenukristų nė plunksnelė, prieš tą, kuris išgėrė lygiai tiek pat viskio su soda ir prašo neužmiršti, kad jis atėjęs vienas ir nėra įpareigotas ką nors girdyti iš savo kišenės. Senoviniai, linksmieji pašlemėkai (su visais savo tra-lia-lia) linksminosi kartu, ir žmonėms buvo gera. O šiuolaikinis alkoholikas (be visų šitų tra-lia-lia) — netikintis Dievą atsiskyrėlis, asketas, ateistas. Geriau jis sėdėtų sau vienas ir rūkytų opiumą ar hašišą.

Bet senas, geras choras žavus ne vien tuo, kad tai liaudies menas. Buvo jis įdomus ir kitkuo. Choras, netgi komiškasis, turėjo tą patį tikslą kaip ir graikų chorai. Jis susieja šitą, štai šitą mūsų istoriją su pasauliu, su filosofine daiktų esme. Kaip kad ir senose baladėse, o ypač tose apie meilę; čia visada esti priedainis apie tai, kad žolė žaliuoja arba paukšteliai gieda, ir žydi pavasarį giraitės. Tai primena atvirus langus raudos namuose, per kuriuos bent akimirkai mums atsiveria šiek tiek taikesnės scenos, šiek tiek platesni seni amžinieji reginiai. Daugelis kaimiškų dainelių apie žudynes ir mirtį turi nuostabiai linksmą priedainį, nelyginant gaidžio giedojimas, tarytumei choras protestuotų prieš tokį niūrų požiūrį į gyvenimą. „Berkšyro nelaimėje“[79] ilgai dainuojama apie piktadarę seserį ir nusikaltėlį malūnininką, bet čia įsiterpia choras:

> Būsiu aš ištikimas mielajai savo,
> Jei ji manęs nepaliks.

Šis be galo išmintingas sprendimas mus grąžina į tikrovę, primena, jog Berkšyras garsėja ne tiktai savo nelaime. Nelaimingąją merginą nuskandino, malūnininką (kurį spėjom nuoširdžiai pamilti) pakorė, tačiau rubinu žėri vynas ir žydi

prie upės sodai. Piktas užstalės priedainis visai neapdainuoja to nuolankumo prieš likimą, kurį skelbia panašūs į Omarą Chajamą hedonistai[80]. Bet jie turi šį tą bendro: ir ten, ir čia žmogus žvelgia toliau, už nelaimės ribų. Choras žiūri viršum paskenduolės ir pakaruoklio galvų ir mato nesuskaitomą galybę įsimylėjėlių, vaikštinėjančių pievomis.

Štai tokio niūrių istorijų palengvinimo, sužmoginimo mes visai neturime. Šiuolaikinis meno kūrinys privalo, kaip dabar sakoma, būti „prisodrintas". Nelengva paaiškinti, ką tai reiškia. Šiaip ar taip, tas kūrinys turi išreikšti bent vieną klaidingą mintį. Šiuolaikiniai tragedijų rašytojai dažniausiai rašo trumpai. Jeigu jie rašytų išsamiau, kur nors imtų ir pratrūktų džiaugsmu. Tie jų kūriniai — tarytum dūris: greiti ir skaudūs. Be abejonės, jie yra gyvenimiški — juose galima rasti tai, kas mūsų šauniame mokslo laimėjimų amžiuje nutinka kai kuriems žmonėms. Jie panašūs į liguistą, trumpą šiuolaikinių žmonių gyvenimą. Bet kai įmantrioms natūroms pabodo šiurpūs trumpi atsitikimai ir jie ėmė rašyti šiurpias knygas, skaitytojai sunerimo ir ėmė reikalauti romantikos. Ilgi romanai apie juodą miesto skurdą išties nepakenčiami. „Berkšyro nelaimė" turi priedainį. O Londono — neturi. Žmones džiugino pasakojimai apie svetimas šalis ir praeitį, jie džiaugėsi išpustytomis kaip dalgis Stivensono[81] knygomis. Ne, aš ne toks ribotas ir nemanau, kad vien romantikai teisūs. Retkarčiais pravartu prisiminti ir mūsų niūrią civilizaciją. Reikia atpasakoti vienišo, puolusio į neviltį žmogaus gyvenimą jau vien tam, kad geresniais laikais mūsų pagailėtų (o gal net ir nusilenktų mums). Bet aš norėčiau, kad nors kartais įsiterptų choras. Aš norėčiau, kad po agoniško kankinimo, iki pamišimo nesveiko skyriaus įsiterptų žmogaus balsas ir stūgautų skaitytojui, jog dar ne viskas. Mėgaukitės žiaurumu ir abejonėmis, svarbu, kad laiku įsiterptų choras.

Pavyzdžiui, skaitome: „Honorija numetė Ibseno tomelį ir sunkiais žingsniais nuėjo prie lango. Ji aiškiai suvokė, kad jos gyvenimas ne tik sudėtingas, bet ir visai nejaukus ir daug šaltesnis negu daugelio besparnių miesčionių. Ir tra-lia-lia". Arba: „Jaunas dvasininkas gražiai nusijuokė į paskutinius savo prosenelės žodžius. Jis per daug gerai žinojo, kad nuo

tada, kai Fogas nustatė ožių gauruotumo paveldimumą, religinė etika grindžiama visiškai naujais principais. Ir o-ho-ho-ho-ho-ho-ho!" Arba dar: „Jurijelis Meibliumas niūriai žiūrėjo į savo sandalus. Jis suprato pagaliau, kokie beprasmiški ir antivisuomeniški pančiai, siejantys vyrą su moterimi, suprato, kad kiekvienas turi eiti savo keliu, nemėgindamas statyti tiltų per skiriančią jų sielas prarają." Ir staiga pasigirsta kurtinantis nemirtingas žmonijos choras: „Būsiu aš ištikimas mielajai savo, jei ji manęs nepaliks".

Iš esė rinktinės „Sumaištys ir dvejonės"

DUOBKASYS

Neseniai žiūrinėdamas Mančesterio bibliotekoje senovinius rankraščius, buvau nustebintas tų miniatiūrų, taip dažnai dabar giriamų ir taip retai suprantamų, tobulybės. Labiausiai aš buvau nustebintas vienos savybės, liudijančios didį jų paprastumą ir sveiką sielą. Tai, ką rengiuosi pasakyti, gerai žinojo Platonas; tai žino ir kiekvienas vaikas. Ir Platonui, ir vaikui svarbiausia laive yra tai, kad jis laivas. Ir kai senovės dailininkai piešdavo laivą, jie visomis išgalėmis stengdavosi, kad išeitų laivas, o ne kas kita. Jeigu jie piešdavo karalių, jis iš tiesų karaliaudavo; jei piešdavo žiedą, jis iš tiesų žydėdavo. Galėjo suklysti jų ranka, neteisingai braižydama kontūrą, bet neklydo jų sąmonė, nes jie žinojo, kur slypi daiktų esmė.

Miniatiūros esti infantilios pačia tikriausia ir maloniausia to žodžio prasme. Kol mes jauni, stiprūs ir atviraširdžiai, mums pažįstami daiktai; kai mes pasenstam ir išsikvepiam, mes pažįstam daiktų savybes. Sveikas ir pilnavertis žmogus suvokia laivą visais pojūčiais, visapusiškai. Vienas pojūtis sako, kad laivas yra didelis ir baltas, kitas — kad jis juda ar plūduriuoja ant vandens, trečias — kad skrodžia audringas bangas,

ketvirtas — kad laivas persunktas jūros kvapais. Kurčias suvokia laivą plaukiant tik iš kranto judėjimo; aklas — iš skrodžiamos bangos garso; kurčias aklasis — iš jūrligės priepuolio. O tai jau impresionizmas — tikrai šiuolaikinis reiškinys.

Impresionizmas pašalino visas devyni milijonai devyni šimtai devyniasdešimt devyni tūkstančiai devyni šimtai devyniasdešimt devynias suvokimo priemones, išskyrus vieną. Gamta dovanojo mūsų jausmams ir įspūdžiams abipusę paramą; o mes norime pakeisti vienas suvokimo priemones kitomis. Impresionistai norėtų paversti žmoniją ciklopų kaimene. Tad nenuostabu, kad Vistleris[82] vaikščiojo su monokliu, — kreiva ir visa jo filosofija. Kaip tokio tipo dailininkai reikalauja tikėti tik akimis, taip ir tokio tipo poetai reikalauja tikėti tik dalele smegenų. Nūdienės pjesės nepripažįsta nieko, kas neatitinka jų subtilios (vos nepasakiau — slaptos) atmosferos. Galit pasakyti, kad jums nepatinka „Hamletas" ar „Romeo ir Džuljeta". Bet jums visgi tenka pripažinti, kad jie išlaikė juoko antplūdį. Galbūt vokiečių profesorius ir priveikė nelaimingąjį „Hamletą", bet Duobkasys jo nepriveikė. Kai Hamletas sutiko Duobkasį, jis pastebėjo (kitaip negu mes), kad iš rimtų dalykų gali juoktis net tie, kurie labai glaudžiai su jais siejasi. Linksma Duobkasio daina — didvyriškas demokratijos himnas, ir sulig pirmaisiais jos garsais, nelyginant gaidžio giedojimu, sudūžta visas Pelėjo ir Melisandos[83] pasaulis.

Kai kas linkęs manyti, kad Šekspyras nemylėjo liaudies, nes jis, vos progai pasitaikius, imdavo koneveikti tamsuomenę; o kiekvienas liaudį mylintis žmogus turi begalę priežasčių ją koneveikti. Juk tamsuomenė — tai liaudis, neturinti demokratijos. Bet jei manote, kad Šekspyras sąmoningai ar nesąmoningai nenorėjo pažinti grubių liaudiškų tiesų ir kandaus liaudiško jumoro, tučtuojau perskaitykite sceną su Duobkasiu. „Ar tas vyrukas nenutuokia, ką dirba, kad dainuoja kasdamas kapą?" Šiuo sakiniu Šekspyras leido mums pajusti, kiek Hamletas yra žemiau už Duobkasį. Hamletas, toks, koks jis yra, galėtų būti ir Meterlinko herojumi; juk ir pjesę apie save jis norėtų padaryti panašią į Meterlinko: stilistiškai nuoseklią, rafinuotą, trumpai tariant, monotonišką. Jis norėtų, kad Duobkasys būtų liūdnas, kad Duobkasys tarsi susilietų su visa scena. Bet Duobkasiui harmonija nė motais, — duobkasiai ne tokie.

Paprastas žmogus, kad ir koks būtų baisus jo užsiėmimas, niekada nenorėjo ir nenorės atrodyti tragiškas.

Tuos, kurie išties gerai pažįsta Londono vargetas, stebina du dalykai: jų nuolatinės nelaimės ir begalinis juokavimas. Pasaulio laimė, kad vargšai moka surasti ir juoką, ir nešvankybes prie tų gilių kapų, kuriuos jie kasa. Šekspyras parodė galįs suprasti liaudį, padaręs juodadarbį laimingą, o princą — visišku likimo nuskriaustuoju. Daugelis aimanavo dėl krūvos numirėlių paskutinėje „Hamleto" scenoje. Galima sakyti ką tik nori, bet Duobkasio palaikų ten nerado niekas. Poetai paversdavo karalius savo tragedijų herojais, ne tik meilikaudami, bet ir gailėdamiesi jų. Žmonės, kurie nuo senų senovės kasa ir rausia, aria ir kerta, matė daugybę įvairių valdžių, retsykiais gerų, bet dažniausiai blogų. Tačiau dirbdami jie visados dainavo; netgi statydami aukštus kapus faraonams. Mūsų šiuolaikiniuose civilizuotuose miestuose jie irgi dainuoja dirbdami, nors kasa duobes patys sau.

Lengvabūdiški mano postringavimai prasidėjo gotiškomis miniatiūromis, jomis jie ir pasibaigs. Keistose, spalvingose viduramžių maldaknygėse apstu stilių ir madų įvairovės, bet ten nė su žiburiu nerasi šiuolaikinės ereziškos stiliaus vienovės. Mūsų amžininkai, kurie netiki Dievo, vis dėlto kalba apie jį daug pagarbiau nei anų laikų tikintieji. Mūsų dienų šventvagiavimas nė lygintis negali su romių ir dievobaimingų viduramžių žmonių juokeliais. Štai vienas pavyzdys iš tūkstančio. Esu matęs miniatiūrą, kurioje drauge su visais Nojaus arkoje plaukė septyngalvis Apokalipsės žvėris su savo septyngalve pačia; turbūt tam, kad išsaugotų vertingą rūšį iki paskutiniojo teismo dienos. Jei Volteras[84] būtų šitai sumetęs, esu tikras, jis nebūtų praleidęs progos pasišaipyti. Tais laikais žmones suturėdavo „bažnyčios rūstis", o ne skonis ar „saiko jausmas". Anie žmonės anaiptol nemanė, jog mes turim žiūrėti į pasaulį viena akimi, jų sielos buvo stereoskopinės. Jie baidėsi kreivojo dailininkų impresionizmo; savo laimei, jie nepažinojo ir puskvaišio filosofų impresionizmo.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas"

APIE ARCHEOLOGIJĄ

Egzistuoja keistas prasimanymas, kad senovės akmenų tyrimas žmones veikia stingdomai. Viena tokio mokslo figūrų yra archeologijos profesorius, visuomet sausas kaip pergamentas ir griežtas kaip hieroglifas. Netgi grožinėje literatūroje jis yra vienas labiausiai išgalvotų personažų. Nežinau kodėl reikia manyti, kad mumijas tyrinėjantis asmuo būtinai turi priminti mumiją. Mes nereikalaujame, kad botaniko plaukai būtų žalsvi ar kad kiekvieno geologo veido spalva būtų panaši į seną raudoną smiltainį. Mes nelaukiame, kad ornitologas imtų šokinėti plasnodamas abiem rankom lyg sparnais. Mes nesiviliame, kad konchologas imtų ir susiriestų kaip koks padaras savo kriauklėje. Tad nėra jokios dingsties senienas studijuojančiam vyrui ir pačiam būti senam, o tyrinėjančiam negyvus daiktus — pačiam merdėti. Tiesą sakant, daugelis mano pažįstamų, pasižyminčių savotiška aistra praeičiai, buvo neįprastai linksmi ir energingi. Būti kasinėtoju praktiku, matyt, reiškia būti nuotykių ieškotoju, praktiku, puikiausiai nutuokiančiu apie kelionės pinkles ar net pavojus. Skotas savo geriausiame romane „Antikvarininkas“[85] parodė savąjį įžvalgumą, pavaizduodamas tyrinėtoją ne tik atkaklų, bet ir įžvalgų. Tikrai ponas Oldbakas laikosi liberalių ir kone revoliucinių pažiūrų, o jo draugas seras Artūras Vorderis nuo jo skiriasi tik tuo, kad yra stačiai konservatyvus ir reakcingas. Pirmasis senasis džentelmenas yra antikvarininkas, o kitas — tik seniena. Aš nesakau, kad nė vienas antikvarininkas neklysta; netgi daugiau galbūt klysta už poną Oldbaką, kuris apsiriko dėl Eikeno „Ilgojo Samčio“. Bet jis, neabejoju, buvo guvus ir linksmas, juo labiau guvus ir linksmas, nes praleido daug laiko tarp numirėlių.

Taigi čia susiduriame su svarbiu dalyku, kuriam skiriama per mažai dėmesio. Jį geriausiai pastebėsime, palyginę senus romanus, į kuriuos gilinosi Antikvarininkas, — arba tie-

siog seną romaną apie Antikvarininką — su vadinamuoju naujuoju romanu, gana būdingu mūsų dienoms. Turiu galvoje romaną apie ateitį — dažnai apie labai tolimą ir paprastai tokią keistą ir vaiduokliška kaip pati gūdžiausia praeitis. Kartais jis aprašinėja Utopiją, tobulą valstybę ar visuomenę, į kurią nuves mūsų žmonijos vystymosi tendencija. Nelabai sąžininga tvirtinti, kad tik vienoje kitoje utopiškoje istorijoje galima aptikti vadinamojo juoko. Apytikrės išimtys būtų Moro „Utopija“[86] ir Viljamo Morio kūrinys nuostabiu beatodairišku pavadinimu „Žinios iš niekur“[87]. Šie du kūriniai yra išimtys kaip tik todėl, kad nei Moras, nei Moris tikrai nebuvo šiuolaikiniai ir kad Moris buvo labiau viduramžiškas už Morą. Tačiau net patys futuristiškiausi kūriniai neturi lengvabūdiškumo, o to reiškinio priežastis susijusi su tikrais faktais, kalbančiais praeities vardu.

Mes dažnai kalbame apie praeitį kaip apie mirusį dalyką, tačiau vienu atžvilgiu praeitis visuomet yra gyva, o ateitis — ne. Mes žinome, kad praeitis žengė pirmyn gyvomis pėdomis, o ateitį galime suvokti tik kaip einančią į priekį pagal negyvas, tai yra mechaniškas kryptis. Jei manome, kad ateitį apskritai įmanoma numatyti, tai tik naudojantis matematiniais metodais, apskaičiuojant vidurkius, tendencijas ir nuoseklias pokyčių kreives. Galime nuspėti, kad gyventojų skaičius padidės viena ar kita proporcija, o mirtingumas — vienokiu ar kitokiu laipsniu, bet negalime vertinti būsimų santuokų ir žmogžudysčių taip, kaip vertiname praeities santuokas ir žmogžudystes. Galime spėlioti, kad tas ar kitas išradimas bus toliau tobulinamas, o tas ar anas kelionių maršrutas — toliau vystomas, kad padidės mokestis ar išsiplės prekyba. Galbūt mūsų spėliojimai klaidingi, bet nekyla abejonių, kad nuspėjame suapvalintais skaičiais. Mes negalime numatyti stulbinančių trupmenų, į kurias sveiką skaičių dalina sumos dėmenys. Tas gyvas, galime sakyti — vulgarias, trupmenas mes visada matome žvelgdami atgalios. Kaip tik netikėti dalykai, kurie, rodos, niekur netinka, kurie šliaužioja ir kabarojasi, puikiai atgaivina praeitį. Štai kodėl bet koks ateities spėjimas, netgi tokio genijaus kaip ponas Velsas, visada atrodo panašus į ilgą nulių virtinę. Mūsų tėvai pasitenkindavo, sakydami, kad ateitis lygi

x, arba nežinomajam. Mūsų ateities spėjikai pasitenkina įrodymu, kad x=0. Matematinis nulio ženklas apvalus, harmoniškas ir simetriškas, susidedantis iš taisyklingos kreivės, bet kartu tuščias ir blankus tarsi veidas be bruožų. Visais tais bruožais jis primena įprastą utopišką ar pesimistišką pranašavimą apie žmonijos ateitį. Tačiau istorija niekad nebuvo vien tik nulių virtinė. Pagaliau religijos istorija buvo žaidimas kryžiukais nuliukais.

Ateitis negyva, nes visas jos spėjimas yra savotiškas fatalizmas. Jis negali numatyti laisvos žmonių veiklos, o nuspėja tik privalomą veiklą. Kalbama ne apie tai, ar pranašystė optimistiška, ar pesimistiška, bet apie pačios pranašystės prigimtį. Linija gali kilti arba leistis žemyn, nelygu, kas ją brėš: optimistas ar pesimistas; tiems, kurie tiki pasikartojimu ir likimo ratu, linija gali paprasčiausiai eiti ratu. Ji gali kilti aukštyn, įgaudama spiralės formą, arba leistis žemyn kaip laikrodžio švytuoklė. Bet visų šių linijų esmė ta, kad jos neišvengiamai matematinės. Nė viena jų negali panėšėti į meniškus paveikslus. Visos jos privalo būti matematinės ir nė viena negali eiti atskirai.

Tik praeityje mes randame užbaigtą piešinį, nes vien tik praeityje randamos laisvos linijos. Kitaip tariant, žiūrėdami į nuveiktus žmonių darbus, mes matome, koks laisvas buvo jų pasirinkimas. Bet svarstydami, ką žmonės darys ateityje, mes negalime numatyti, ką jie pasirinks. Mes tegalime numatyti, ką jie privalo nuveikti. Be neišvengiamų dalykų, mes daugiau nieko neįstengiame išpranašauti. Todėl mūsų pranašystė, teisinga ji ar klaidinga, apibūdins žmonių visuomenę tik iš „priklausomos“ pusės. Būdama laisva, ateities karta puikiausiai gali sugriauti mūsų pranašystę.

Taigi istorinė praeitis pilna tokių laisvų poelgių ir sugriautų pranašysčių. Ateitis gali susidėti tik iš tikėtinų dalykų, ir tiktai praeitis susideda iš visiškai nenumatytų įvykių. Todėl istorija ir net archeologija pačios yra stulbinančios, nes jos nagrinėja netikėtumus. Pavyzdžiui, žmogus, žiūrėdamas į apskritus dabarties mašinų dantračius ir negalėdamas atsidžiaugti, kaip jie sukasi, galėtų apytikriai apskaičiuoti, kaip didesnius bei greičiau besisukančius dantračius arba didesnį jų kiekį

panaudoti ateityje. Tačiau tas, kuris žiūrėjo į romėnų ir normanų senosios architektūros apvalias arkas, negalėjo iš jų numatyti, kad po šimto metų subtili gotikos energija stiebsis į dangų. Tarsi ietys ir strėlės kils į viršų jos bokštai ir nusmailintos arkos. Tai buvo laisvos vaizduotės, laisvos valios pasireiškimas. Netgi jei iš gotikos ir nieko neliktų, tik vienur kitur dunksantys pilki, apsamanoję ir gebenėmis apaugę griuvėsiai, ir jei visi bokštai bokšteliai būtų nugriuvę, o smailios arkos — nutrupėjusios, vis tiek jų tyrinėjimas būtų be galo įdomus, nes tai būtų jaudinantis naujo dalyko tyrimas.

Mes negalime nujausti visiškai nežinomų dalykų, nes ir pati nuojauta yra didžiausia paslaptis. Jei mes ir nutęsime dabarties gijas į ateitį, mums vis vien nepavyks nors kiek pagyventi toje ateityje ar sukurti vien jai būdingą reiškinį. Galime nuspėti, ką nuveiks vėlesnė karta, bet niekad nežinosime, su kokiais netikėtumais ji susidurs. Galime truputėlį numatyti apie mūsų vaikaičių palikimą ir nieko — apie jų netikėtas sėkmes ar beprotiškus nuotykius. Todėl trokšdami netikėtumų ir nepaprastų nuotykių, turime įsigilinti į savo protėvių, o ne proanūkių įpročius. Jei geidaujame audringų naujovių ir stulbinančių emocijų, jų rasime yrančiuose akmenyse ir blunkančiuose gobelenuose, senienų muziejuje arba kapavietėje.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

NAUJOVIŠKAS FANATIZMAS

Mane maloniai stebina tai, kad tiek amerikiečių, tiek anglų literatūroje ryškėja nauja išankstinio nusistatymo atmaina. Išankstinis nusistatymas nereiškia žmogaus tikėjimo savo teisumu: tai ne išankstinis nusistatymas, o sveikas protas. Fanatizmas pasireiškia tuo, kad žmogus yra įsitikinęs kito žmogaus visišku klydimu, jei tas klysta vienu kuriuo nors požiūriu, ir kad šis būti-

nai yra neteisus, net jei nuoširdžiai tiki savo teisumu. Paskutinis atvejis taikytinas daugiausia literatūroje ir kalbant apie literatų sugebėjimus. Jis juo labiau panašus į senų laikų fanatizmą, nes jam yra priešingas.

Visi žinome, kas retkarčiais atsitikdavo puritonų laikais ar dar kritiškesnio aštuonioliktojo amžiaus klasicizmo epochoje. Tarkime, jaunas ir pilnas idealų poetas parašo maždaug tokio stiliaus eilėraštį:

Virš krioklio vandenų veržlių ir miško
Vangus mėnulis meilės spinduliais sutvisko.

Poetas buvo laikomas gana padoriu; galbūt eilėraštis buvo vertas net premijos. Paskui pasklido kalbos, kad poetas, truputėlį išgėręs, išreiškė savo abejones dėl tikslios Habakuko[88] knygos datos. Kilo baisus skandalas; jaunuolį išmetė iš koledžo kaip ateistą; tada mokyti kritikai grįžo prie eilėraščio ir pažvelgė į jį iš naujo rūsčia ir įtaria akimi. „Veržlus krioklys", šiaip ar taip, skambėjo labai revoliucingai ir kvepėjo panteistine anarchija. Frazė „vangus mėnulis" žadino pačias gašliausias aistras. Pasakymas „meilės spinduliai" turėjo liūdnai pagarsėjusią paleistuvystės prasmę.

Šiandien viskas vyksta kitaip, tik išankstinis nusistatymas toks pat. Jaunas poetas idealistas, pilnas naujų grožio vizijų, rašo ir jas atitinkančias eiles:

Beprotnamio vaiduokliai riaugsi ir išspjauna aušrą.
Dienos šviesa — konvulsijos beprasmės; ir kojos stabarėja kaip kelmai.

Ir visi jauni kritikai žino, kad jis visai nieko, jaučia kosminį ritmą, žodžiu, savas vaikinas.

Paskui iš lūpų į lūpas pereina šnibždesys, kad jį matę prie vyskupijos bažnyčios, netoli Vermonto. Greit paaiškėja siaubinga tiesa. Jis prisipažino reporteriui, kad tiki Dievą. Paskui jaunieji kritikai niūriai grįžta atgal ir įsikniaubia į jo poeziją; nors ir kaip keista, pirmąkart pastebi, kad klaikiai senamadiškai skamba pasakymas „dienos šviesa", kai tuo tarpu Binksas galėjo pasakyti „dangaus erdvė", o galiausiai vaiduokliai ir yra toks dalykas, kuriuo tikėti episkopatiečius verčia jų vyskupai.

Nors kai kurių blogų pavyzdžių galima rasti ir Anglijoje, tačiau tai yra griežtai tiksli biografija žmogiško genijaus, kuris atkeliavo pas mus iš Amerikos, — turiu galvoje misterį T.S. Elio-

tą[89]. Perdėtume sakydami, kad misteris Eliotas buvo išmestas iš Harvardo universiteto už didelį religingumą, kaip kad Šelis[90] buvo išmestas iš Oksfordo už ateizmą. Misterio Elioto charakteris jokios religijos liko nepaliestas kone iki pat gyvenimo galo, kol jis išsakė viską, kas tik įmanoma šiuolaikinio skepticizmo ir nusivylimo naudai.

Nuo to viskas atrodo dar juokingiau. Faktiškai kažkoks anglų kritikas apkaltino jį mus prašius „tikėti neįtikimu". Kokia prasmė vadinti ką nors neįtikimu, jei toks žmogus kaip Eliotas tuo jau tiki. „Bevaisės žemės" autorius žino visa, ką reikia žinoti apie skepticizmą ir pesimizmą; tad kodėl nesutikus su tuo, kad jo įsitikinimai yra tiktai jo įsitikinimai, ir negrįžus prie teisingos jo rašinių kritikos?

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

APIE KOMIŠKĄJĄ DVASIĄ

Ne taip seniai vienos šmaikščiausių paskutinio meto pjesių autorius pateikė publikai dar vieną komediją, kuri buvo sutikta švilpimu; o tie, kurie vargiai leistųsi švilpti, nuobodžiavo. Kadangi aš pats nemačiau nei tos nusisekusios, nei paskutinės jo pjesės, tai savaime aišku, kad neketinu komentuoti ir autoriaus gerųjų savybių. Tačiau toks kontrastas žadina tam tikrus šiuolaikinės komedijos apmąstymus, kurie galbūt padėtų įminti šią mįslę. Visi sutiks, kad kalbama apie vadinamąsias „šiuolaikines" pjeses, o tai turėtų reikšti komedijas apie kokteilius, dirbtinę veido spalvą ir žmones, kurie vaikštinėja išglebę vietoj to, kad suktųsi pašėlusiame laisvės ir gyvenimo džiaugsmo šokyje. Šiuo atveju kai kas aiškiai jautė, jog filmo herojaus pasirodymas su mėlyna pižama buvo mažytis absurdas. Kai kam iš mūsų, deja, filmo herojaus išvaizda visuomet atrodo absurdiška, netgi kai filmas būna visiškai išblukinęs herojaus naktinę eilutę. Tačiau net tos perdėtai jautrios sielos tik nujaučia herojaus absur-

diškumą, nes išties tasai turėtų būti herojiškas. Galbūt čia ir slypi tiesa, turinti ryšį su reakcija į šią komediją. Tą tiesą galima nusakyti taip: kur vėši įžūlumas, ten nėra vietos ironijai.

Jau iš pirmo žvilgsnio aiškiai matyti, kad juokas susijęs su kokiu nors rimtu dalyku. Ramti-fu vyskupas yra juokinga figūra, kadangi Romos vyskupas — rimta figūra. Šią akimirką į galvą man šauna baisi mintis, kad galbūt naujajame pasaulyje atsiras tokių, kurie nieko nežinos apie Ramti-fu vyskupą ir jo misionieriškas pastangas, kurie, ko gero, puls prie bažnytinio žinyno ir ims tyrinėti atlasą, vildamiesi atrasti jo vyskupiją. Nežinau, kiek žmonių šiais laikais skaito „Bebo balades", tačiau skaitantieji ras daug išmonių, kur kas juokingesnių už bet kurią kokteilinę komediją. Tie, kuriems kada nors teko skaityti šį kūrinį, galbūt prisimins minėtą asmenį, jei pasakysiu, kad Ramti-fu vyskupas turėjo dar vieną asociacinį ryšį su Romos vyskupu. Jo vardas buvo Piteris. Jis pamokslavo Ramti-fu žmogėdroms ir įkalbėjo juos vilkėti drabužius, tarp mūsų kalbant, panašius į jo paties rūbus; galiausiai kiekvienas tų laukinių barbarų atrodė kaip koks pusiau ar paskubomis apsirengęs anglikonų vyskupas. Tačiau jo žymiausias žygdarbis buvo mokymasis šokti, ir visai ne vangia šių laikų maniera, o pašėlusiai ir fantastiškai, kad pralinksmintų Ramti-fu saliečius. Jau vien tai padės paaiškinti kontrastą, kurio reikia komedijai. „Bebo baladėse" iš vyskupo pusės atrodė labai juokinga raitytis siautulingomis pozomis kaip kokiam akrobatui; buvo išties juokinga, kad vyskupas apskritai šoka. Manyčiau, kad ir pagonys turėjo aukštų žynių, kurie šokdavo per dideles iškilmes, kaip kad Dovydas šoko prieš Arką[91]. Tie žmonės nemanė, kad visų gerbiamas žynys savo šokiu galėtų sukelti juoko priepuolį, kadangi tasai žynys buvo tiesiog žmogus, kuris šoka. Kaip nėra vietos juokui ten, kur viskas rimta, taip jis netinka ir ten, kur viskas pernelyg juokinga. Žmogus, kuris aukšto rango Romos ir Ramti-fu šventikus laiko vienodai absurdiškais ir senamadiškais, nepastebės jokio skirtumo tarp jų ir primityvaus laukinio žynio kulto arba tarp šokančio dervišo ir šokančio Dovydo. Kai kas į bažnytinius simbolius, paskutinius barbariškumo reliktus, žiūri kaip į groteskiškus ir bereikšmius daiktus, kuriuos laikas išmesti. Tokie žmonės vargiai įžvelgs kokį nors skirtumą tarp Ramti-fu vyskupo valdžios simbolių ir fetišų

bei totemų tos genties, kurioje nuostabusis vyskupas atlikinėjo savo misiją. Tarkime, kad mes tikrai sutikome sugretinti klerikalizmą ir kanibalizmą. Tada jau negalėsime šaipytis iš vyskupo, įsivaizduodami jį apsirengusį (ar nuogą) kaip žmogėdrą. Komiško kontrasto pojūtis vargiai bus stipresnis už tą, kurį jaučiame stebėdami ir lygindami Sandvičo saliečių ir Saliamono archipelago čiabuvių elgseną. Toje netvarkoje komiškumo bus ne ką daugiau negu maišalynėje tarp vienos laukinės genties, kuri kepdavo savo misionierius, ir kitos, kuri savuosius misionierius virdavo. Ten, kur abu objektai vienodai groteskiški, nelaukime grotesko efekto. Pagarbumas turėtų reikšti kažką rimta ne todėl, kad galėtume pasišaipyti. Gal ir juokingi atrodo vyskupo getrai, bet tik todėl, kad jie — vyskupo. Paimkime už rankos kokį nors žmogelį, niekad negirdėjusį apie jokį vyskupą, ir pavedžiokime jį po didžiulę parduotuvę, kur pardavinėjami vieni getrai; ir drįstu abejoti, kad net dešimttūkstantoji getrų pora, kurią jis paims apžiūrėti, pati savaime sukeltų tam žmogeliui juoko priepuolį. Šiuolaikinė komedija kolekcionuoja getrus, bet išleido iš akių vyskupą, tad ir visas juokas liko nesuprastas.

Taigi, samprotaudami apie senųjų komedijų dirbtinumą ir lėkštumą, turime galvoje ne visai tą patį. Kongryvas[92] ir Šeridanas[93] tais laikais nežiūrėjo į pasaulį rimtai. Tačiau jų komedijos nevaizdavo tokio pasaulio, kur niekas į nieką rimtai nežiūri. Su gerbtinais dalykais jose buvo elgiamasi nepagarbiai. Dar daugiau, tie gerbtini dalykai buvo išties gerbiami. Šimtai užuominų rodė, kad dalykai, iš kurių šaipomasi paprastai visų laikomi pagarboje. Gal Kongryvo dialogas ir įžūlus tuo atžvilgiu, kad jis paviršutiniškas. Tačiau autorius visai nenori pasakyti, kad tas paviršutiniškumas neturi tvirto pagrindo. Senoji komedija primena sceną, kur žmonės ant kruopščiai išblizgintų grindų šoka menuetą; bet tai — tviskančios ąžuolo grindys. Naujoji komedija primena sceną, kur žmonės šoka čarlstoną ant ledo plutelės — labai jau plono ledo. Abejos grindys nepaprastai lygios; abejos — labai slidžios; tiek ant vienų, tiek ant kitų retkarčiais atsitinka ne visai orių incidentų. Bet mes žinome, kad Kongryvo herojus nenusiris grindimis; kad žemė neprasivers ir jo nepraris; kad jis nenukris su trenksmu į vyno rūsį ir nesukuls kelių tuzinų seno tauraus portveino butelių. Antruoju atveju jaučiame, kad ledas gali iš-

tirpti ir kad po tuo tvirtu ir tviskančiu ledu— vanduo; kartais, drįstu pripažinti, gana drumstas. Bet, šiaip ar taip, senasis pašaipūnas šoko ant kažkokio tvirto pagrindo, gali būti, kad šokių aikštelė buvo jo motinos kapas. O tasai keistas senas paprotys nors kiek gerbti kapus ir net motinas buvo stačiai būtinas kad ir to paties mirties šokio groteskiniam efektui. Tuo tarpu ledas greit ištirpsta ir virsta paprasčiausiu bespalviu vandenėliu; tad besišaipantieji iš visko, pasirodo, šaiposi iš savęs. Būdami nepastovūs kaip vanduo, jie ilgai neišsilaikys.

Mat pasaulyje, kur viskas juokinga, nieko negali išjuokti. Neįmanoma nuplėšti kaukę nuo kaukės, kadangi ji tuščiavidurė, kaip ir pridera kaukei. Kaip apversti daiktą aukštyn kojomis, jei neaišku, kur turi būti galva ir kur — kojos. Jei gyvenimas tikrai jau toks beformis, kad neatskirsi jo galvos nuo uodegos, tai negalėsi patraukti ir už uodegos ir, žinoma, negalėsi pastatyti jo ant ausų. Taigi tam tikroje gyvenimo pakopoje lengvabūdiškumas tampa beformybe. Jei rašytojas komikas nelaiko užslėpęs kur nors galvos kertelėje savos teorijos apie teisingą gyvenimo būdą arba kieno kito teorijos apie neteisingą gyvenimo būdą, arba bent jau kokios neigiamos sampratos, kad kažkas klysta, laikydamas tokį gyvenimą neteisingu, toks rašytojas tikrai neturi apie ką rašyti. Jis mėgina išspausti vieną tų komedijų, kuriose visi abejingi viskam ir visiems; bet juk neįmanoma sužadinti jaudulio kelių skirtingų nuobodybių susidūrimu. Nuobodybė pavojingai užkrati ir dažniausiai persiduoda su rampų šviesa. Priežastis ta, kad lengvabūdiškame poelgyje nėra nė lašo rimtumo, tad tuo pačiu ir satyros. Satyrikas pasiųstas į žemę ne pasijuokti iš vyskupo; jis pasiųstas vienui vienas į šį šaltą pasaulį pasišaipyti iš getrų. Senieji estetai mėgo aiškinti, kad Menas greičiau amoralus negu nedoras. Kur kas teisingiau būtų pasakius, kad Menas gali būti nedoras, bet negali būti amoralus. Amorali komedija sparčiai netenka savo komiškumo.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

ATKAKLUSIS TIKRĀTIKIS

Neseniai manęs paprašė paaiškinti vieną mano keistą savybę. Tą prašymą aptikau iškarpoje vieno mielaširdingo (nors gal ir su jaučiama nuostaba) straipsnio, išspausdinto Amerikoje. Kaip aš supratau, autoriui dingojosi, kad nepaprasta būta paprasto, nedora — doro. O aš tuo tarpu ir paprastas, ir doras tikrąja tų žodžių prasme: sveikos nuovokos vedamas, paklūstu tvarkos ir dorovės papročiams, esu dėkingas Kūrėjui už pasaulį ir vertinu jo teikiamas malones— gyvenimą ir meilę, pripažįstu taip pat jas žabojančius įstatymus — riteriškumą ir vedybas, puoselėju ir gerbiu kitas manosios žemės ir senolių tradicijas. Daugelis tiesiog nesupranta, kaip aš galiu, madingam slovakų tapytojui nutapius žolę pilka spalva, tebematyti ją esant žalią, kaip aš galiu pakęsti dienos šviesą, kai trylika lietuvių filosofų[94], sutūpę rateliu, kiek įmanydami ją koneveikia; kas galų gale man šovė į galvą būti vedybų, o ne skyrybų, ir vaikų, o ne abortų, šalininku? Nesiimu čia ginti kiekvieno savo įsitikinimo atskirai. Manau, tokios pat nuomonės laikosi daugumas dabar gyvenančių ir iki šiolei gyvenusių žmonių, tad atsakysiu vienu kartu į viską, juo labiau kad noriu įtikinti, jog darau visa tai ne kokioje nors padidėjusio jausmingumo būsenoje. Kilniadvasiškai postringauti nėra sunku, tad aš metu skaitytojui iššūkį — tesuranda jis nors vienintelę ašarą mano atsakyme. Visi mano įsitikinimai atsirado anaiptol ne širdžiai, bet protui paliepus.

Pasakysiu dar daugiau. Skeptikus, o ne mane užvaldė jausmai. Didžiojo mūsų laikmečio maištų ir protestų dalis — tai viso labo tik keliaklupsčiavimas prieš jaunystę. Mano bendraamžiai, palaimingai apsvaigę nuo savo skambių žodžių: „Mes visa širdimi už jaunimą", stoja ginti bet kokias mados užgaidas. O aš nedarau šito dėl tos pačios priežasties, dėl kurios nedažau plaukų ir nenešioju korseto liemeniui paploninti. Madingos kalbos, kad jaunimas visados teisus, man atrodo apgailėtinai sentimentalios. Beje, nėra reikalo ir ginčytis — jos labai natūralios. Kiekvienam juk

malonu matyti laimingą jaunuomenę, bet kai viskas pavirsta principo reikalu, — tai jau kondensuotas sentimentalumas. Galgi tamstos viso labo norite, kad pasaulyje rastųsi kuo daugiau laimingų žmonių? Na ir kas — pasaulyje kur kas daugiau tų, kurių amžius tarp trisdešimties ir septyniasdešimties. Paaukoti viską jaunimui — tas pats, kas lankstytis prieš turtinguosius; jie taps privilegijuota klase, o visi kiti — pataikūnais. Bet ne tai svarbiausia, — jauniems juk gera ir be šito. Tad jeigu iš tiesų norite kiek pradžiuginti pasaulį, geriau pasižiūrėkite į senius. Kaip matot, aš tik faktais remiuosi, o ne jausmais. Ir pavyzdžių galima rasti gausybę, tarkim, kad ir riteriškumas. Riteriškas elgesys su moterim paaiškinamas ne romantiškumu, o tik paprasta „lyties problema“, kuri ne tik kad neromantiška, bet dar daugiau — ji tokia realistiška, kad net aprašyti sunku.

Pravartu būtų paminėti kovotojus už laisvąją meilę, kurie dar labiau sentimentalūs nei kiti. Užtenka prisiminti jų liguistą potraukį į eufemizmą; juk net ir jų mėgstamiausias devizas toks nuglaistytas ir suredaguotas, tarytumei būtų rengiamas spaudai: jie kviečia mus nesibodėti laisvąja meile, turėdami galvoje „laisvąją gašlybę“. Bet būdami sentimentalūs ir jausmingi, jie nesugeba apsieiti nesimaivę ir vis suokia apie meilę. Galėtumėm sudirbti visą jų filosofiją, jei tik jie išdrįstų prašnekti lygiai taip nepadoriai ir tiesmukiškai, kaip kad elgiasi. Tačiau aš nuklydau į kitą pusę ir dabar grįšiu prie pagrindinės temos.

Tie, kuriuos mes vadiname intelektualais, sudaro dvi grupes: vieni tiesiog garbina intelektą, kiti juo naudojasi. Išimčių būna, bet dažniausiai tie žmonės visgi labai skirtingi. Kas naudojasi protu, niekados neims jo garbinti — jis per daug gerai tą protą pažįsta; tie, kurie jį garbina, juo nesinaudoja, sprendžiant jau vien iš to, ką jie apie jį šneka. Šie veikiausiai ir buvo pradžia viso to šiuolaikinio šurmulio apie intelektą, intelektualizmą, intelektualumą ir intelektualųjį gyvenimą. Juk ištiės intelektualus pasaulis — tai visokie būreliai, susiėjimai, kuriuose kalbama apie knygas, paveikslus (ypač apie naujus), apie muziką (ypač šiuolaikinę). Apie šį pasaulį iš pradžių derėtų pasakyti tai, ką Karlailis[95] pasakė apie žmoniją: beveik visi jie kvailiai. Visiškus kvailius ypač masina tasai intelektualumas tarsi kates šiluma. Teko lankytis tokiuose būreliuose, ir paprastai keletas dalyvių visada suge-

bėdavo pasirodyti daug kvailesni negu žmogus apskritai gali būti. Be kita ko, jie tiesiog spinduliavo,pakliuvę į tokią intelektualią aplinką. Atsimenu garbų barzdočių, sprendžiant iš visko, ir miegantį svetainėje, kuris kartkartėmis, reikalaudamas visiškos tylos, pakeldavo pirštą ir perspėdavo visus: „Mintis", ir tuojau paleisdavo ką nors tokio, ko ir karvė pasigėdytų. Galiausiai tykus ir kantrus svečias (berods, tai buvo mano draugas Edgaras Džipsonas) neištvėrė ir sušuko: „Viešpatie, ir šitai jūs vadinate mintimi? Ne, iš tiesų tai, jūsų manymu, mintis?!" Reikia pasakyti, kad visos jų mintys buvo maždaug tokios, o ypač laisvamanių.

Be abejo, išimčių būta ir šiuo atveju. Netgi intelektualų būrelyje gali surasti protingą žmogų. Juk netgi gabūs ir protingi žmonės neretai būna tokie garbėtroškos, kad ir kvailių liaupsės tinka jiems kuo puikiausiai, tad jie nesako to, ką protingi žmonės suvoktų esant tiesa, bet sako tai, ką kvailiai mano esant protinga. Toks buvo Vaildas[96]. Kai jis pasakė, kad ištvirkusi moteris niekada nenusibos[97], aš manau, kad jis leptelėjo paprasčiausią beprasmybę, neturinčią netgi jokio šmaikštumo. Šis pasakymas — tai „mintis", kurią reikia paskelbti iškėlus pirštą būriui nesugebančių protauti vėplių. Jų varganose tamsiose galvelėse cinizmas miglotai asocijuojasi su šmaikščiu sąmojingumu, tad jie ir ima žavėtis Vaildu, kuris numoja ranka į sąmojingumą ir puola į cinizmą. Bet, kita vertus, jis pats yra pasakęs: „Cinikas žino visa ko vertę, tačiau nepažįsta vertybių"[98]. Štai čia aforizmas be priekaištų; jame yra ir prasmės, ir šmaikštumo. Bet jeigu šis aforizmas būtų buvęs suprastas, Vaildas būtų tučtuojau nuvainikuotas, nes juk aukštino jį kaip tik už cinizmą.

Šitame šaltų intelektualų pasaulyje, kur tiek daug kvailų ir tiek mažai sąmojingų ir visai nedaug protingų žmonių, užraugtas madingo maišto pradas. Iš šito pasaulio ateina kiekviena nauja Naikinančioji Kritika (kurią, dar nespėjusią nieko sugriauti, pakeičia Naujausioji Kritika). Kai mums iškilmingai praneša, kad pasaulis sukilo prieš tikėjimą, prieš šeimą ar patriotizmą, nereikia užmiršti, kad sukilo kaip tik *šitas* pasaulis ir kad šis pasaulis maištauja visada ir prieš viską. Jis sukyla ne tik dėl savo kvailumo ar tuštybės. Jis turi tam priežastį. Toji priežastis — labai svarbi, ir aš prašau kiekvieno, kuris pasirengęs galvoti, o ypač galvoti laisvai, skirti tos priežasties apmąstymui nors

vieną minutę. Štai ji: to pasaulio žmonės yra labai glaudžiai susiję su menu ir taiko jo įstatymus tiek etikai, tiek filosofijai. O tai jau loginė klaida. Nors ko čia norėti: jau sakiau, kad intelektualai nėra protingi.

Menas, mūsų akmens amžiaus požiūriu, egzistuoja Dievo garbei arba, išvertus į šiuolaikinį psichologinį žargoną, tam, kad kurstytų ir palaikytų žmogaus nuostabą. Drobę ar knygą galima teigti nusisekus, jei po to mes, pamatę debesį ar medį, tarsim: „Aš mačiau tai aibes kartų, bet tokio dar nė karto nemačiau". Norint sulaukti šitokios sėkmės, reikia keisti regėjimo kampą — juk esmė kaip tik ta, kad skaitytoją ar žiūrovą reikia užklupti visiškai nepasirengusį, nematiom prisėlinus prie jo. Dailininkas ar rašytojas turi nušviesti daiktus nauja šviesa, ir anaiptol ne nuodėmė, jei jis apšvies juos ultravioletiniais, niekam kitam nematomais spinduliais — tarkim, tamsiai violetine širdgėlos ir beprotybės spalva. Bet jei jis mėgins pasiekti tai ne tik mene, bet ir gyvenime, jis panėšės į skulptorių, per savo išsiblaškymą ėmusį tašyti kaltu pozuotojo plikę.

Dėl aiškumo pateiksiu dar vieną pavyzdį. Dabar įprasta juoktis iš salsvojo, saldaininio meno arba, kitaip tariant, iš lėkšto ir saldaus meno. Ir tikrai visai nesunku, nors ir ne visai malonu, įsivaizduoti saldainių dėžutę, kurios viršelį puošia rausvai dangiška mergina auksinėm garbanom, su rože rankoje. Vietoje rožės ji gali nervingai maigyti laišką ar žverblėti sutuoktuviniu žiedu, ar jausmingai mojuoti nosinaite gondolai pavymui, visu tuo tik pykindama jautrų žiūrovą. Man labai gaila to žiūrovo, bet aš su juo nesutinku.

Ką gi mes turim galvoje pavadindami tokį vaizdelį idiotišku, banaliu ar netgi šleikščiu, jog net patys saldainiai, esantys dėžutėje, mūsų nė kiek nenuramina? Mums atrodo, kad net ir grožis gali pabosti, kaip kad pabosta saldumynai. Mes jaučiam, jog tai viso labo tik kopija, kopija tūkstantosios kitos kopijos, bet tik ne mergaitės, mėnesienos ar rožės atvaizdas. Vienas dailininkas mėgdžiojo vieną, kitas — kitą ir taip be galo, metai iš metų, nuo pirmųjų, tikrai romantiškų paveikslų. Bet rožės nekopijuoja rožių, mėnesiena — mėnesienos, ir netgi pati mergina tik iš išorės mėgdžioja kitą. Tereikia įsivaizduoti, kad visa tai vyksta aplinkui, ir mes suprasim, kad čia nėra jokio šleikštulio. Mergaitė, jaunutė

moteriškos lyties atstovė, pirmąsyk apsilankė pasaulyje, o jos jausmai pirmąsyk aplankė ją. Jeigu ji sumanė atsistoti balkone su rože rankoje (kas nūnai visai neįtikėtina), vadinasi, tam buvo kažkokios priežastys. Kai kalbama apie gyvenimą, ne taip svarbu originalumas ir prioritetas. Bet jeigu jūs matote tą gyvenimą esant viso labo nuobodžiu ir įsipykusiu ornamentu, tada, be abejonės, rožė pasirodys jums popierinė, o mėnesiena — teatrališka. Jūs džiūgausit, sulaukę bet kokios naujovės, jūs žavėsitės tuo, kuris nupieš rožę juodai, kad jūs suprastumėt, koks iš tikrųjų gilus jos raudonis, o mėnesieną — žaliai, kad suvoktumėt, jog tas atspalvis daug švelnesnis ir subtilesnis už baltą spalvą. Ir jūs būsit teisus. Bet juk rožė visuomet liks rože, mėnulis — mėnuliu, o mergaitės vis nepaliaujamai džiaugsis juo ir puoselės sužadėtuvių žiedo šventybę. Viena yra perversmas mene ir visai kas kita — dorovėje, tad būtų kvaila šiuos dalykus painioti. Tai, kad jums nusibodo rožės ir mėnuliai ant saldainių dėžučių, dar nereiškia, kad mėnulis daugiau nesukelia potvynių, o rožėms nereikalingas juodžemis.

Žodžiu, tai, ką kritika vadina romantizmu, yra ne tik realūs, bet netgi racionalūs dalykai. Kuo sėkmingiau žmogus panaudoja savo protą, tuo aiškesnis jam tampa tas faktas, kad tikrovė negali pasikeisti nuo to, jeigu ją pavaizdavo kiek kitaip. Kartojasi ir pabosta tik atvaizdai, o jausmai lieka jausmais, žmonės — žmonėmis. Jeigu iš tikrųjų gyvenime, o ne knygoje mergaitė laukia jaunuolio, jos jausmai — čia tai tikrai jau senoviška — kaskart būna vis nauji. Jei ji nusiskynė rožę, jos rankoje — be galo senas simbolis ir kartu visai šviežia gėlelė. Mus džiugina mergaitės ar rožės grožis, jei mūsų galvoje dar likę vietos šalia visokių madingų įmantrybių; o jeigu tos vietos nėra, tada štai mes ir įžiūrėsim vien paveikslėlį ant saldainių dėžutės. Jei mes galvosim tik apie eiles, paveikslus ar naujus stilius, romantika mums atrodys senamadiškas ir išgalvotas dalykas. Jei mes galvosim apie žmones, mes suprasim, kad jie yra romantiški. Rožės vis tiek paslaptingos ir nuostabios, nors eilės apie jas seniai visiems pabodo. Tas, kuris visa tai supranta, gyvena faktų pasaulyje. O tas, kuris galvoja tik apie netikusias eiles ar neskoningus apmušalus, gyvena tariamų reginių pasaulyje. Šitame pasaulyje kaip tik ir gimė šiuolaikinis, skepticizmo pilnas maištas. Jo gimdytojai —

intelektualai — kalbėjo apie knygas, pjeses ir paveikslus, bet tik ne apie gyvus žmones. Jie atkakliai kėlė gyvenimą į sceną, taip ir nesugebėję pamatyti jo gatvėje. Jie dievagojosi, kad jų knygose vis daugiau realizmo, bet jų pokalbiuose buvo vis mažiau realumo. Jie įvairiai eksperimentavo, keitė regėjimo kampus, ir tai išėjo tik į naudą bendram reikalui, bet visiškai netiko būties įstatymų sampratai. Jiems prisikasus iki etikos ir filosofijos, buvo sukurta begalė paveikslų — be ryšio ir be prasmės. Menininkai nuolat mato pasaulį savaip, tam tikroje šviesoje, ir ta šviesa kartais esti tokia netikėta, tarsi žaibo blyksnis. Bet kai mūsų anarchistai šiais blyksniais ėmėsi švytinti žmogaus gyvenimą, tai jau buvo nebe realizmas, o visiška nesąmonė. Koks nors dailininkas tam tikrais sumetimais gali nupaišyti rožę juodai, bet pesimistai netruko nuspręsti, kad raudona meilės ir būties rožė iš tikro — juoda, kokią ją ir paišo. Koks nors poetas tam tikrais sumetimais gali pasakyti mėnulį esant žalią, ir filosofas netruks iškilmingai pareikšti, kad mėnulyje knibždėte knibžda kirminų nelyginant žaliame sūryje.

Yra tiesos tame sename gerame lozunge: „Menas menui". Bet suprasti jį reikia kiek kitaip: tegul menininkai užsiima savo menu. Kad ir kokie būtų žmogaus gyvenimo įstatymai, vargu ar jie keičiasi podraug su besikeičiančiomis kelnių ar eilėdaros madomis. Tie įstatymai yra objektyvūs tarsi potvynis ar juodžemis, ir niekas nevalioja pabėgti nuo potvynio ar nuneigti juodžemį, pareiškęs, kad mėnesiena ir rožė — tai atgyvenusi seniena.

Aš nekeičiu savo požiūrio į tuos dėsnius, nes aš nežinau, kodėl turėčiau jį keisti. Kiekvienas, kuris paklūsta proto, o ne minios balsui, netruks suvokti, jog gyvenimas — tiek dabar, tiek ir visais laikais —neįkainojama dovana, ir įsitikinti tuo nesunku — tereikia prikišti revolverį pesimistui prie smilkinio. Sveikas protas ir gyvenimiška patirtis mums kalba apie tai, kad romantiška meilė — jaunystės palydovas, o brandos metais ją pakeičia ir pratęsia sutuoktinių ir tėviška meilė. Tų, kuriems svarbi ne mada, o tiesa, neišmuš iš vėžių palaidumo ir dirglumo pagimdytos nesąmonės. Bet tie, kurie mato tik tai, kas madinga ar nemadinga, ir neskiria tiesos nuo melo, tie viso labo yra nelaimingos žodžių ir tuščių formų aukos. Juos erzina popierinės gėlės, tad jie netiki, kad gyva rožė būna su šaknimis, netiki jie ir

tuo, kad rožė turi spyglius — bet tik tol, kol patys sustaugia iš skausmo.

O viskas taip yra dėl to, kad mūsų pasaulis išgyvena ne tiek dorovinę, kiek protinę krizę. Drąsūs šiuolaikiniai žmonės, žiūrėdami į graviūrą, kurioje pavaizduotas kavalierius, asistuojantis krinolinuotai damai, šypsosi kvailai kaip koks kaimo mulkis prasčiokas, stebėdamas svetimšalį, pasipuošusį neregėta skrybėle. Jiems teužtenka protelio, kad pastebėtų, jog dabar merginos darosi šiuolaikines šukuosenas ir pripažįsta trumpus sijonėlius, o tuo tarpu jų kvailos prbobutės nešiojo krinoliną ir raitė garbanas. Ir to berods visai pakanka, kad būtų patenkintas jų neįnoringas jumoras. Snobai — neįmantrios būtybės; jie tarsi laukiniai. Nors ne, jie panašūs į paprastą Londono žioplį, kuris leipsta juokais, sužinojęs, kad prancūzų kareiviai vilki mėlynom striukėm ir raudonom kelnėm, o ne raudonom kelnėm ir mėlynom striukėm kaip kad visi anglai. Aš nekeisiu dėl jo savo pažiūrų. Pagaliau ar verta?

Iš esė rinktinės „Tiesa“

APIE PABAISAS

Kartą aptikau laikraštyje tokią žinutę ir persirašiau ją: SUGAVO GNOMĄ.

Vakarų Airijoje, Malingaro mieste, neregėtą sąmyšį sukėlė pranešimas apie tai, kad buvo aptikta būtybė, kurią, pasak pačių vaikų, jie esą jau trys mėnesiai matydavę netoliese Delvino. Du polismenai priemiesčio miške aptiko kažkokį neūžaugą ir pristatė jį į Malingaro prieglaudą, kur jis tebėra iki šiolei. Neūžauga godžiai valgo, bet jokie mėginimai jį prakalbinti nedavė rezultatų. Jis tik burbuliuoja ir urzgia, šitaip atsakinėdamas į pateiktus klausimus. Prieglaudos gyventojai smalsiai, bet ir ne be baimės stebi jį.

Galgi prasidėjęs naujas mokslo etapas ir bandymų sfera

pagaliau įgaus sąlytį su gyvenimu? Vis, rodos, imi ir skaitai: „Vakarinėje Londono dalyje, netoliese Roten Rou, neregėtą sąmyšį sukėlė žinia apie sugautą stambų kentaurą, kurį lig šiolei matydavo tik pulkininkai ir jaunos merginos". Arba dar: „Vakarinėje Margeto dalyje nesiliauja kalbos, kad pagauta undinė". Ir galiausiai: „Drąsus kalnietis užsiropštė į statų kalną, vildamasis atrasti erelio lizdą, o pamatė ten angelų lizdą". Išties suglumina štai tokia paprasta žinutė laikraštyje apie vieną tarpinių grandžių tarp žmogaus ir kitų būtybių pasaulio. Nemažiau įdomu ir tai, kad gnomas buvo nugabentas į pavargėlių prieglaudą. Tai, beje, visiškai pagrįstų abejonių išaiškinimas (visai įtikėtinas ir protingas). Jei mes iš tiesų pagautumėm kentaurą, kurgi jį dėtumėm: į arklidę ar į prieglaudą? Jei mes sužvejotumėm undinę, kurgi ją siųstumėm: į prieglaudą ar į akvariumą? O ką darytumėm su angelu, kurgi jo vieta: karvelidėje ar alumnate?

Mintis apie „trūkstamą grandį" egzistavo dar prieš Darviną[99] ir prieš tuos paslaptingus, bet sudvasintus antrojo ešelono poetus, kuriems turėtumėm būti dėkingi už tai, kad tariamės nors maža dalimi suvokę evoliuciją. Žmones nuolat džiugino mintis, kad tarp gyvulio ir žmogaus esama tam tikros tarpinės grandies: tai įrodo kentaurų ar undinių egzistavimas arba, jeigu jums labiau patinka, jų nebuvimas. Tik blogiausia, kad nėra nei kentaurų, nei undinių. Visa kita — nuostabu. Tas pats ir su „trūkstama grandimi": viskas gerai, išskyrus viena — niekas jos taip ir nesurado. „Trūkstamai grandžiai" galima prikišti dar ir tai, kad ji labiau panaši į pasaką, kaip ir kentauras su undine bei visi kiti reginiai, kurie, beje, tik įkūnija mūsų svajones apie žmogaus ir gyvūno sandūrą. Taigi „trūkstama grandis" bloga tuo, kad jos iš tiesų trūksta.

Yra ir dar viena labai paprasta skirtybė. Senovėje žmonės išgalvodavo sau pabaisas ir įžiūrėdavo jose tik pabaisas — išimtį, bet ne taisyklę. Jie, be kita ko, ir nekurdavo taisyklių iš tokių „netaisyklingų" padarų kaip kentauras, undinė, grifonas ar hipogrifas. O dabar žmonės visaip mėgina sukurti taisyklę iš „trūkstamos grandies", jau tapusios jiems tarsi lemtimi, nors jie ir vaikosi ją kaip kokį nusikaltėlį. Visuomenę labai masina ta nežinoma pabaisa, tarsi tai būtų

tikras žmonijos protėvis, turintis ir žmogaus, ir beždžionės bruožų. Senovėje žmonėms atrodė, kad egzistuoja arklio ir žmogaus, žmogaus ir žuvies sąmaiša. Bet ta sąmaiša niekados nesidaugino, niekas to, beje, ir nelaukė. Niekam nė mintis nekildavo, pažvelgus į kentaurą, parašyti rankų ir kanopų higienos vadovėlį arba žavintis auksu žėrinčiais merginos plaukais, priminti jai, kad jos kojos suaugo į žuvies uodegą. O nūnai įprasta elgtis su žmogum taip, tarsi jis pats ir būtų ta „trūkstama grandis". Nesiliaujama badyti pirštais visų žmogaus beždžioniškų kvailysčių ir jo žvėriško grubumo. Tie šiuolaikiniai galvočiai vis aiškina, kad nors ir labai gražios esti moterys, jos viso labo tik pusžmogiai. Na, o jeigu netikit, paskaitykit Šopenhauerį[100] ar kokį kitą populiarų dabarties pranašą. Štai čia ir glūdi skirtumas tarp senųjų ir šiuolaikinių pabaisų.

Nėra pasaulyje trūkstamos grandies. Nėra pasaulyje ir undinės, bet užtat atsirado gnomas, kuo gyviausia pabaisa, neišvengusi teisėtvarkos globos. Radosi daugybė mokslavyrių, įrodinėjusių, kad pabaisos būti negali, bet ar verta apie tai šnekėti, lygiai kaip neverta šnekėti ir apie tai, kad tuo pat metu radosi tokia pat daugybė visiškų bemokslių — vaikų, motinų, darbininkų, valstiečių, žvejų, — kurie tą pabaisą matė. Beveik visi paprasto žmogaus porūšiai matė ją. Gnomą matė žvejys. Jį matė fermeris. Įtikėtina, kad gnomą matė ir laiškininkas. Ir visgi buvo viena viešpaties vaikų atmaina, kurią tas stebuklas aplenkė: policininkas dar nebuvo matęs gnomo. Beliko tik spėlioti, ar gnomas nuskraidins policininką į stebuklų šalį (kur tvarkos saugotojas gaus atpildo amžiną fėjų karalienės meilę), ar policininkas nusives jį į nuovadą.

Nugalėjo šio pasaulio viešpačiai. Ne elfas skraidino policininką — policininkas ėmė ir pristatė jį į pavargėlių prieglaudą, kartu pradėdamas naują mokslo, tyrinėjančio pasakas ir padavimus, erą.

O kaipgi elgsis mūsų mokslavyriai, ūmai įsitikinę tuo, kad pačios neįtikinamiausios istorijos turi realų pagrindą, kad anksčiau galiojusi tvarka — dar ne viskas, kad esti tokių stebuklų, apie kuriuos gali tik pasakyti, kad jie neįmanomi, bet jie egzistuoja. Tikrai nežinau, kaip jie elgsis, žinau tik, ko norėčiau aš pats. Aš norėčiau, kad jiems nepristigtų sveiko proto, kaip kad

jo nestigo viduramžiams. Juk ne vien todėl, kad pabaisa pasirodė besanti dvigalvė, man turbūt nederėtų atsisakyti tos vienintelės galvos, kurią nešioju ant pečių. Viduramžiais žmogus tikėjo, kad esti žmonių su šuns galvomis, bet jis nedarė išvadų, kad dėl šios priežasties jis turėtų keisti savo galvą į asilo. Visokiom nesąmonėm tikėjo viduramžių žmogus, bet jis visados išlikdavo stiprus ir protingas; arba jei norit — jis neprarasdavo sugebėjimo blaiviai mąstyti; tik mąstė jis apie tai, ko nėra. Tiesa, jis klaidingai įsivaizdavo Afriką, bet jis kartu ir nereikalavo, kad būtų taip, kaip jis mano. Jis turėjo vadinamąjį „tiesos troškimą" ir sykiu mokėjo pripažinti savo klaidas. Paprastą žmogų jis laikė esant be galo svarbų. O nepaprastas žmogus jam tebuvo pasaka, ir jis visai teisingai manė, kad kuo tikroviškesnė ta pasaka, tuo ji nuostabesnė. Žmogus su šuns galva negalėjo pakeisti jo požiūrio į žmoniją apskritai: juk tai buvo panašu į juokelį ar pokštą. Kad ir kaip būtų gaila, dabar mokslas apie žmogaus sielą visus netikėtumus vadina žmogaus lemties spėjimu ar išmėginimu. Tarkim, kad ir tokį keistą psichologinį reiškinį, kaip, sakysim, „asmenybės susidvejinimas", koks nors senamadis racionalistas ar agnostikas būtų pavadinęs stebuklu ir tikrai būtų atsisakęs juo tikėti. Dabar juo tiki, bet nelaiko stebuklu arba, kitaip tariant, nelaiko išimtim. Juo grindžiamos įvairiausios išvados, lipdomi įvairiausi prasimanymai apie „aš" ribas, sielų persikūnijimus ir panašiai. Jei žmogaus kūne iš tikrųjų gali būti dvi sielos, tai aš manau, jog tai (tarsi dvi nosys viename veide) — viso labo tik išmonė, ir ji nepajėgs užgožti paprasto žmogaus džiaugsmų. Gal ir yra koks nors tūlas Džonsas, kuris, paliepus jam nusišluostyti nosį, ims ir paklaus: „Kurią?" Bet juk tai nereiškia, kad visa žmonija turi po dvi nosis.

Štai jis, pats didžiausias pavojus žmonijai, neseniai atradusiai gnomą. Greit mes atrasim visas pabaisas ir visas dievybes, visus amžinuosius žmonijos pokštus. Bet mes nerasim jų ten, kur rado pagonys, linksmoje ir jaunatviškoje aplinkoje, plepėdami su kokia dievybe ar plekšnodami milžinui per petį. Ne, mes perdėm seni ir niūrūs, mes pasirengę tučtuojau paskelbti išimtį taisykle. Jei mes atrasim pusžmogį, mes nedelsdami visi tapsim pusžmogiais. Aš gal nelabai

ir sieločiaus, jei tą gnomą tarsi piktą burtininkę būtų apmėtę akmenimis ar pavaišinę pienu tarsi gerąją fėją. Baisu yra jį tyrinėti, kaip kad ir baisu jį tupdyti į prieglaudą. Turiu tik vieną paguodą: ko jau ko, bet dirbti jis ten nedirbs.

Iš esė rinktinės „Vertinga įvairovė“

FILOSOFIJAI METAS ATGIMTI — KODĖL?

Jei žmogus turi kokius nors įsitikinimus, jį visad ištinka siaubingi dalykai. Tai ir yra toji priežastis, dėl kurios filosofijai metas atgimti. Toks žmogus yra praktiškas, progresyvus, veiksmingas; jis tiki evoliucija, visuomet griebiasi to darbo, kuris po ranka, jis atsidavęs žygiams, o ne žodžiams. Tačiau palaužtas aklo bukagalviškumo ir nepamalonintas likimo, jis ima smukti į bedugnę, kurioje taip stinga paguodos ir tiek daug šūkių. Dalį jų aš ką tik išvardijau. Tie šūkiai — vien stingamų minčių pakaitalas arba svetimų minčių aidas. O šitai jau pasako tą tiesą, kad, net atsisakęs bet kokios filosofijos, žmogus nesugebės virsti gyvuliu — jis nepasiduos savo instinktams. Gyvuliai laimingesni, nes jiems nereikalinga jokia filosofija. O žmonės visad turi rinktis vieną iš dviejų: arba jie sąmoningai seka kuria nors filosofine sistema, arba nesąmoningai renka diskreditavusios save, neišbaigtos ir sugriuvusios sistemos trupinius. Šie trupiniai — išvardyti šūkiai: produktyvumas, evoliucija ir kiti. Praktiškumo idėja — štai kas liko iš pragmatizmo[101], kuris pats, deja, išlikti nepajėgė. Neįmanoma būti praktiškam be Pragmos. Bet kas gi būtų, jei sutikęs kokį praktišką žmogelį paklaustum jį, seną, mielą bukaprotį: „Kur tavo Pragma?“ Pasakymas: „Griebkis to darbo, kuris po ranka“, yra visiška nesąmonė, kad ir kiek kartų ją rašytumėm į užrašų knygeles. Devynis kartus iš dešimties tai reikštų daryti tai, kam esi mažiausiai tinkamas, kaip, tarkim, valyti langus ar talžyti policininkui galvą. „Darbai, o ne žodžiai“ —

puikiausias pavyzdys „žodžių, o ne minčių". Mesti akmenėlį į tvenkinį — tai darbas, o pasiųsti žmogų į katorgą — tai jau žodis. Žinia, yra ir visai tuščių žodžių. Jie — žurnalistinės išminties ir populiaraus mokslo kompetencija.

Daugelis mano, kad filosofija paini ir įkyri, kad tai ne tik ilgų žodžių grandinė, bet ir painių minčių raizginys. Tokie žmonės nemato, kas dedasi aplinkui. Bauginančios juos blogybės ir toliau egzistuoja, o taip yra greičiausiai todėl, kad išvis nėra filosofijos. Laikraščiuose apstu įmantriausių žodžių, kuriuos politikieriai neteisingai vartoja. Politiniai ir visuomeniniai santykiai — beviltiškai painūs, daug painesni už viduramžių scholastiką; skirtumas dar tas, kad viduramžių žmonės nepasiklysdavo painiam labirinte, o mes pasiklystame. Patys praktiškiausi šių dienų reiškiniai — kyšininkavimas ir politinė korupcija — beviltiškai supainioti, o mes taikstomės su jais ne todėl, kad perpratome juos, o todėl, kad nieko nesuprantame. Dalykiniam pasauliui trūksta metafizikos — tai supaprastintų jį.

Žinau, šie žodžiai bus sutikti su panieka ir stačiokišku prieštaravimu: esą ne laikas dabar nesąmonėms ir paradoksams, esą reikėtų dabar praktiško žmogelio, kuris iškuoptų visą šitą maišalynę. Žinoma, toks žmogelis gali ateiti (kiek jau jų buvo!), o atėjęs nusinešti su savimi keletą milijonų gyvybių ir palikti dar didesnę netvarką. Praktiški žmogeliai kaip tik šitaip tvarko reikalus, ir priežastys čia gana aiškios. Šie nepakankamai subtilūs ir nesąžiningi žmogeliai elgiasi taip dėl to, kad jie pasiklydo tarp skirtingo pobūdžio motyvų, iš kurių valdžios niekaip negali ištrūkti. Štai jie: 1) žmogui būdingas nuoširdus pinigų troškimas; 2) lėkštas snobiškas veržimasis būti pirmuoju pažanguoliu ir neatsilikti nuo amžiaus ritmo; 3) baimė, kad jaunimas manys tave esant jau „nebe to lygio"; 4) miglotas, bet nuoširdus patriotizmas ar tautinės dvasios patosas; 5) kartojimas klaidos, padarytos misterio H.Dž. Velso[102] knygoje apie evoliuciją. Jei visa tai tūno žmogaus galvoje ir jei jis nenutuokia, kaip jam tai surūšiuoti, jis tučtuojau bus triukšmingai paskelbtas praktišku žmogumi. Tačiau šis praktiškas žmogus yra visiškai bejėgis keisti ar tobulinti tokią nepraktišką maišatį. Dėl

keistų priežasčių apie tokius žmones įprasta sakyti, kad „jie žino, ko nori“. O išties kaip tik to jie ir nežino. Kai kada jie, lyg koks dvimetis vaikas ar šuo, žino, ko nori, bet netgi ir šiuo atveju jie nežino, kodėl jie to nori. Kaip tik šie „kodėl“ ir pasidaro ypač svarbūs, kai tenka galvoti, kaip viena ar kita civilizacija ar kultūra pateko į neįžengiamas džiungles. Jau mūsų senoliai suprato, kad mums reikia ne praktiško politiko, bet karaliaus filosofo.

Aš atsiprašau už „karalių“, kurį nebūtina čia minėti, bet manau, kad tikrai šiuo atveju reikalingas filosofas, kuris turėtų išmanyti, ar reikalingas šis žodis, ar ne. Romos respubliką ir visus jos piliečius baugino žodis „karalius“, dėl to jie ir sugalvojo žodį „imperatorius“. Didžiuosius respublikonus, sukūrusius Ameriką, taip pat baugino žodis „karalius“, kuris tačiau grįžo pas juos virtęs „plieno karaliumi“, „naftos karaliumi“, „kiaulienos karaliumi“ ar dar kokiu kitu monarchu. Filosofui anaiptol nėra reikalo pasmerkti šią naujovę, bet jis privalo aiškiai suprasti, kodėl jam nepatinka tas „karalius“. Jei jam nepatinka žmogus, vilkintis šermuonėlių kailinius, ar tas, kuriam kadaise dvasininkas uždėjo ant viršugalvio metalinį žiedą, — tai vienas dalykas. Bet jei jam nepatinka žmogus, valdantis pasaulį, — tai jau visai kas kita. Jei jam nepatinka, kad kailius ar valdžią tėvas perleidžia sūnui, jis turėtų patikrinti, ar kas nors panašaus nevyksta ir šiandien. Žodžiu, jis turi tikrinti daiktus mintimis, idėjomis, o ne skambiu skiemeniu ar keturių raidžių žodžiu, prasidedančiu raide „r“[103].

Filosofija — tai išrutuliota iki galo mintis. Dažnai — tai iš tikrųjų varginanti nuobodybė. Tačiau žmogus neturi kito pasirinkimo: jeigu jis neturės išbaigtų minčių, jį persekios neišbaigtos (o neišbaigtas mintis šiandien mes vadiname kultūra ir švietimu). Žmogus visada yra veikiamas kokių nors minčių — savų ar svetimų. Jei trūksta savų, jis skolinasi jų iš pažįstamų žmonių arba tiesiog iš paneigtų teorijų bei nepatikrintų gandų. Viskam mes turime matą. Tačiau kyla klausimas: kuo dabar matuojamas pats matas?

Pateiksiu vieną iš tūkstančio pavyzdžių. Ką pasakys šiuolaikinis žmogus, išgirdęs apie ką nors neįtikėtina, tarkim,

apie stebuklą? Aš turiu galvoje tai, kas vadinama virš visko, o turėtų būti vadinama tiesiog antgamtišku. Juk kas yra virš visko, tas yra ir virš mūsų, o didžioji dauguma šiuolaikinių stebuklų atrodo tartum kiltų iš po mūsų. Taigi ką pasakys šiuolaikinis žmogus, susidūręs su kažkuo, kas nėra paaiškinama įprastai ar kaip kitaip? Daugumas šiuolaikinių žmonių tuoj pat pultų šnekėti nesąmones. Kai tokius dalykus jie aptinka romanuose, laikraščiuose ar žurnaluose, jie sako: „Bet, drauge mielas, juk mes gyvename dvidešimtajame amžiuje!" Vertėtų pasimokyti logikos, idant apsisaugotum nuo šitokio idiotizmo. Antraip, juk galima lygiai taip pat sėkmingai pasakyti: „Bet, drauge mielas, juk dabar antradienio popietė!" Jei stebuklų nebūna, tai jų nebūna niekada — nei dvidešimtajame, nei dvyliktajame amžiuje. Jeigu jų visgi pasitaiko, niekas neįrodys, kad esama meto, kuomet jų nėra. Geriausia, ką galima būtų pasakyti apie skeptiką, yra štai kas: jis šneka ne tai, ką māno, ir todėl, be abejo, negali manyti tai, ką šneka. Jis māno, kad stebuklais nevalia tikėti dvidešimtajame amžiuje, o tikėti dvyliktajame amžiuje buvo galima. Jis vėlgi klysta. Teoriškai jis neteisus todėl, kad data čia visiškai nesvarbu, o svarbu tik išankstinė nuostata: laisvamanis galėjo netikėti ir pirmajame amžiuje, o mistikas tikės ir dvidešimt pirmajame. Tiesos požiūriu jis neteisus todėl, kad esama daugybės požymių, rodančių, jog dvidešimt pirmajame amžiuje mistikos ir stebuklų bus daugybė, nes jau dvidešimtajame amžiuje jų nuolat daugėja.

Aišku, ne kiekvienas atsakymas turi būti toks lėkštas. Bet tokį jį lengviausia įsivaizduoti, nes jis labiausiai tipiškas, beveik automatiškas, atėjęs iš pasąmonės gelmių. Automatiški žodžiai be galo svarbūs psichologui. Nebūkime perdėm rūstūs tam garbiam džentelmenui, tikinusiam savo brangų draugą, esą jiedu abu gyvena dvidešimtajame amžiuje. Jo esybės gelmėse visgi slypi kažkas, ko jis negali suformuluoti, — štai kodėl aš ir manau, kad reikėtų turėti gilesnį filosofinį išprusimą. O jis māno štai ką: „Egzistuoja teorija, aiškinanti slėpiningą mūsų visatą. Antroje aštuonioliktojo amžiaus pusėje ir devynioliktajame amžiuje kaskart vis daugiau žmonių ja tikėjo. Beveik visi išradimai ir moksliniai atradimai

ėjo petys į petį su šia teorija vos ne iki devynioliktojo amžiaus vidurio. Tiems atradimams mes turim būti dėkingi už dabartinę tvarką (arba netvarką). Ši teorija teigia priežastis ir padarinius suaugus į vieną nedalomą visumą, tarsi kokį neišvengiamą likimą; ji taip pat teigia valios nebuvimą tiek už pasaulio ribų, tiek ir jame pačiame. Taigi, nesant tokios valios, jai privalu realizuotis pačiai, kaip kad automobilis rieda be žmogaus pagalbos. Devynioliktajame amžiuje šia teorija tikinčių žmonių buvo kur kas daugiau nei devintajame. „Aš pats ja tikėjau ir todėl, žinia, netikiu stebuklais." Tai gera ir logiška mintis, bet yra ir priešinga jai mintis: „Aš ja netikėjau, aš nepaklusau kitų nuomonei ir dėl to tikiu stebuklais".

Elementariausio filosofinio išprusimo nauda ta, kad jis suteikia galimybę suvokti štai kad ir tokią formuluotę: „Tik nuo proceso prigimties priklauso, ar gali jame būti išimčių, ar ne". Žmogus, neturįs supratimo apie filosofiją, tik pasibodės šiuo paprasčiausiu truizmu ir pavadins tai metafiziniais tauškalais. Nueidamas jis pasakys: „Dvidešimtajame amžiuje to negali būti", o tai jau gryniausi tauškalai. Šią formuluotę galima išaiškinti pačiais paprasčiausiais žodžiais. Jei žmogus diena iš dienos, metai po metų mato prieš akis tekant upę, jis veikiausiai bus garantuotas, manding, net kirs lažybų, kad toji upė tekės tol, kol jis bus gyvas. Bet jis negali būti tikras, kad toji upė neims tekėti atgal į savo aukštupį, kol jis nežino, kodėl ji vis teka į žemupį. Paaiškinti tai gravitacijos dėsniu — paprasta, bet tai jau bus fizikinis, o ne filosofinis atsakymas. Tai apskritai net ne atsakymas, o tik eilinis teigimas, jog egzistuoja žemės trauka. Tuo tarpu lieka nepaaiškinti kur kas svarbesni dalykai: ar yra už sistemos ribų tai, kas ją galėtų keisti. Įsivaizduokim, pavyzdžiui, jog upę žmogus regi sapne. Jis gali šimtą kartų sapnuoti ją vis tekant į savo žemupį, tačiau bergždžia būtų tikėtis, jog šimtą pirmąjį kartą ji neims tekėti atgal į savo aukštupį. Sapnas lieka sapnu, ir mes žinome, kad už jo ribų dar kažkas yra. Mes turime žinoti daiktų prigimtį ir jų savybių priežastingumą. Jeigu reiškinys sukurtas ir jo prigimtis nulemta Kūrėjo, tai jo pasikartojimas yra tik tam tikro asmens valios apraiška. Vadinasi, nesunku įsivaizduoti tą asme-

nį panorėjus priešingo dalyko. Jeigu tikintis žmogus laikomas kvailiu, tai nėra ko tikėtis, kad jį laikys protingu, kai jis tikės stebuklais. Tačiau tikėti visa tuo galima, nė kiek neprieštaraujant mąstymo nuoseklumui.

Šiuolaikinis žmogus neverčiamas gali pasirinkti kokią nori filosofiją. Bėda tik ta, kad toks žmogus net pasirinkęs nenutuokia, ką padaręs. Jam pažįstama vien tik jos frazeologija. Jis gali paklusti kaskart vis kitiems spiritisto patarimams arba vis kitam Lurdo[104] gydytojų paskirtam gydymo kursui. Todėl jo atsakas į stebuklą tebus tušti žodžiai arba dar geriau — kokie nors plepalai.

Kai, pavyzdžiui, toks nuostabus žmogus kaip H.Dž. Velsas sako, kad „protingi žmonės“ negali tikėti visokiais antgamtiškais reiškiniais, jis, be jokios abejonės, šneka anaiptol ne kaip protingas žmogus. Kitaip tariant, jis šneka ne kaip filosofas, nes nepasako to, ką māno. O māno jis štai ką: protingi monistai ar protingi deterministai[105] negali tikėti. Bet juk protingas žmogus gali puikiausiai turėti savą, logiškai nuoseklią šio paslaptingo pasaulio koncepciją. Mes neatrodysime mažiau protingi, įsivaizduodami, kad visa, kas patiriama, yra tik sapnas. Protingas žmogus gali manyti visa esant iliuzija, kaip kad māno kai kurie budistai, gali manyti, kad visa yra kūrybinės valios kūrinys, kaip kad māno krikščionys.

Mums vis tvirtinama, kad žmones pakankamai griežtai suskaidė skirtingi tikėjimai. Ir vis dėlto mes gerokai prisidėtume prie pažangos, jeigu savąjį tikėjimą paremtume filosofiniais įsitikinimais.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis“

II. KRAŠTAI IR TAUTOS

NETIKĘS KELIAUNINKAS

Aš myliu Prancūziją ir džiaugiuosi pirmąkart aplankęs ją dar jaunystėje. Nes jei jau anglui teko pažinti prancūzą, jis tad pažino ir patį svetingiausią iš visų svetimšalių. Artimiausia mums šalis nūnai yra labiausiai nutolusi. Italija ar Ispanija ir netgi Lenkija kur kas labiau panašios į Angliją nei šita stačiakampė lygiateisių miestelėnų ir Romos karių tvirtovė, kur apstu šeimos tarybų, kur gyva *patria potestas*[1] ir privatinė nuosavybė, saugoma romėnų teisė ir kur yra krikščionybės lopšys. Tai patvirtina ir Italijos pavyzdys. Kai pirmąsyk apsilankiau Florencijoje, lyg per miglą pastebėjau, kad mieste buvo gausu anglų ledi ir visos jos buvo teosofės. Aplankęs Romą, aš nuvykau į Paryžių, kur netrukau įsitikinti, kad buvau ne visai teisus. Esama tam tikrų sąsajų tarp Anglijos ir Italijos kultūros, bet jų visai nėra tarp Anglijos ir Prancūzijos kultūros. Iš tiesų čia yra kažkas nuoširdaus ir romantiško, ir tai labai pagražina tas sustirusias uolas, besidriekiančias link Perudžios, kas, beje, labai glaudžiai susieta su abiem tautom. Anglai brangina šv. Pranciškų[2], ir kartu jiems nė motais Paskalis[3] ar Arso kiurė[4]. Nemokėdamas italų kalbos, anglas imsis Dantės vertimo, bet jis neprisilies prie Rasino[5], net jeigu ir mokės prancūziškai. Trumpai tariant, jie turi šiokį tokį supratimą apie viduramžių Italiją, tuo tarpu jie net nepastebi grandiozinės granito uolos — prancūzų klasicizmo atošvaitos.

Paskutinįkart lankydamasis Amerikoje, perskaičiau ten ne mažiau kaip devyniasdešimt paskaitų žmonėms, kurie man nebuvo padarę nieko pikta; visas tas įstabus nuotykis nelyginant koks sapnas iškrinka atskiromis dalelėmis. Šveicorius,

panašus į graikišką riešutą senas negras, ketino pavalyti man skrybėlę. Aš atsisakiau, ir tas ėmė man priekaištauti, sakydamas: „Na ir kas gi čia, jaunuoli? Per anksti jūs pasiduodat. Ponioms patikti reikia“. Los Andžele pas mane į viešbutį užsuko ganėtinai rimtos išvaizdos pasiuntinys nuo kažkokio žymaus kino magnato. Jis pasiūlė man nusifotografuoti tarp dvidešimt keturių plūduriuojančių gražuolių kaip Leviatanui tarp nereidžių; aš atsisakiau, ir visi liko nustebę. Kai Indijanoje pasakojau apie Viktorijos laikų literatūrą, vienas studentas, bergždžiai mėginęs pagauti debatų apie evoliuciją niuansus, parašė vidury tuščio lapo: „Darvinas pridarė daug žalos“; nesu tikras, kad tas studentas klydo, žinau tik, kad jis kiek supaprastino mano mėginimą papasakoti, kaip aš nesuprantu tų miglotų ginčų apie Mendelį ir Lamarką[6]. Kartą šnekėjausi apie religijos istoriją su labai žymiu skeptiku ir veltui aš mėginau užvesti kalbą apie graikų dievybes arba azijietišką asketizmą: jis net galvoti apie nieką negalėjo — tik apie Joną ir Banginį[7]. Komišką lektoriaus dalią apsunkina dar ir amžina pragaištis — kad ir ką darytum, vis tiek bus juokinga; bet, kaip aš pastebėjau, vargu ar amerikiečiai rimčiau nei aš pats vertino mano paskaitas. Tikras amerikietiškas atsiliepimas buvo rimtas ir įtikinantis. Vienas stambaus stoto mechanikas pasakė man: „Žmonėms jau reikia grįžti į fermą“.

Kai aš lankiausi Lenkijoje[8], buvau gavęs net vyriausybės kvietimą, bet man parodytas svetingumas padarė kur kas gilesnį įspūdį, ir vargu ar aš galėsiu prisiminti ką nors oficialaus. Varšuvoje yra požeminė kavinė, kurioje vyrai geria „Tokajų“; jie kiekvieną tarnautoją gali pagydyti nuo oficialumo. Ten sykiu giedamos ir lenkų žygio dainos, bet Krokuva dabar kur kas tautiškesnis miestas, nes ji jau ne sostinė, ir jos paslaptys kur kas geriau pažįstamos tokiems žmonėms kaip profesorius Romanas Dybovskis[9], negu kiekvienam kitam, kurs susipainiojęs valstybės valdymo mene. Iš to sunkaus meno aš suvokiau štai ką: užtenka žinoti tik tai, kad laikraščiai, svarstantys vadinamąją lenkų koridoriaus problemą[10], nieko, išskyrus nesąmones, daugiau nepasako. Tiksliausias apibendrinimas būtų toks: visi dabarties įvykiai bus aiškesni,

jei kiekvienas suvoks tą akivaizdų faktą, kad lenkas visados turi blogybių pasirinkimą.

Buvau susitikęs su didžiuoju Pilsudskiu[11], ir šis puikus, gal net nuožmus sėkmės karys man pats sakė, kad iš dviejų blogybių jis teikia pirmenybę Vokietijai. Akivaizdu buvo ir tai, kad jo konkurentas Dmovskis[12], kuris, beje, irgi nuostabiai linksmino mus savo kaimietiškame prieglobstyje, buvo iš dviejų išsirinkęs tą kitą. Esu sutikęs šį įdomų žmogų ir anksčiau, kai daktaras Saroela atsivedė jį į mano namus, kur tas belgas išdykėliškai išvedžiojo apie lenkų antisemitizmą ir įtikinamai bylojo: „Galų gale juk jūsų religija atėjo iš žydų". Lenkas į tai atsakė: „Mano religija atėjo iš Jėzaus Kristaus, kurį nužudė žydai". Pilsudskis, beje, jautė Lietuvai prielankumą, nors lietuviai su lenkais visą laiką kivirčijosi. Jis mylėjo Vilnių, o kiek vėliau aš pats atradau pasienyje tą istorinę vietą, kur lenkai su lietuviais gyveno sandraugoj — net jeigu tuo metu tarp jų ir vyko karas.

Tuokart aš keliavau kartu su viena sąmojinga lenkų ponia, kuriai buvo gerai pažįstamas visų europiečių, o kartu ir anglų charakteris (toks jau barbariškas slavų įprotis); aš pastebėjau, kaip jos balsas pasikeitė, gal net kiek atšalo, kai mes sustojome šalia didelės arkos, vedančios į šoninę gatvelę. Ji tarė: „Čia negalima važiuoti"; aš bemaž nustebau, nes kelias pro vartus buvo užtektinai platus, o gatvė, be abejonės, nebuvo uždaryta. Kai mes ėjome pro arką, tokiu pat bespalviu balsu ji tarė: „Čia nusiimkit kepurę". Ir tada aš išvydau atsivėrusią gatvę. Pamačiau beribę minią, suklupusią ant grindinio veidu į mane. Dingojos, kad už manęs kažkas vaikšto, o gal koks paukštis plevena man virš galvos. Aš atsigręžiau ir pamačiau virš vartų didelius langus, atvertus į kambarį, pilną aukso ir spalvų mirgesio. Tai buvo paveikslas, o atskiros jo dalys judėjo nelyginant lėlių spektaklyje; jis sukėlė manyje keistus dviprasmiškus prisiminimus, tarsi svajonę apie tiltą lėlių spektaklyje, kurį mačiau vaikystėje. Ir tada aš suvokiau, kad iš tų besikaitaliojančių paveikslo dalių skambėjo ir liejosi senovinė Minios didybė[13].

Papasakosiu dar vieną atsiminimą. Susipažinau su vienu jaunu grafu, kurio milžiniškas ir brangus senovinio stiliaus

rūmas užmiestyje buvo sudegintas ir nuniokotas besitraukiančios armijos po Varšuvos mūšio. Žiūrėdamas į kalnus sutrupinto marmuro ir sudraskyto gobeleno, vienas iš mūsų pratarė: „Tai siaubinga matyti šitaip išniekintus tėvų namus". Bet jaunuolis, kuris atrodė jaunas net savo eigastim, gūžtelėjo pečiais ir nusišypsojo, nors sykiu atrodė ir kiek liūdnas. „Ne, aš jų nekaltinu už tai, — tarė jis. — Aš irgi buvau kareivis, netgi toje pačioje kampanijoje, ir aš žinau tas pagundas. Aš žinau, ką jaučia krentantys iš nuovargio, mirtinai sušalę žaliūkai, kai jie paklausia savęs: „Kas gi atsitiks to vyruko krėslams ar užuolaidoms? Juk aš tik apsirūpinsiu šiluma nakčiai.

Šiaip ar taip, visi mes buvome kareiviai, o tai, žinia, sunkus ir siaubingas gyvenimas. Aš nepykstu dėl to, ką jie padarė čia. Viena, dėl ko man pikta... Tuoj aš jums parodysiu".

Jis nusivedė mus ilga tuopų alėja, kurios gale buvo matyti šv. Mergelės statula apdaužytomis rankomis ir sutrupinta galva. Bet tos rankos visgi buvo iškeltos; ir keista, bet šita suluošinta mergelė, rodės, turėjo daug daugiau prasmės nei jaunojo grafo atlaidumas, ji tik meldė gailestingumo negailestingai žmonių giminei.

Galų gale keisčiausia šalis, kurioje man kada nors teko lankytis, pasirodė besanti Anglija. Bet aš aplankiau ją dar būdamas kūdikis ir štai pats tapau keistuoliu...

Iš „Autobiografijos"

APIE ANGLĄ UŽSIENYJE

Po užsienius keliaujančiam anglui jau nuo seno buvo priekaištaujama, kad jis ten pernelyg jaučiąsis kaip namie. Jį kaltino tuo, kad pirmos klasės viešbutį užsienyje prilyginąs tik ketvirtos klasės angliškam viešbučiui ir kad ten keliąs triukšmą lyg kokioje nušiurusioje alinėje. Jei kaltinime ir būta tiesos, tai ji seniai taikytina kur kas gyvesniam neišprusėlio tipui; lyginant su kai kuriais svečiais iš Amerikos, anglų keliauninkas gali būti per klaidą palaikytas kultūringu žmogumi. Jis jau yra įgavęs britaniškos aplinkos spalvą; vargiai jį atskirsi nuo „čiabuvių", kaip jam pačiam kadais išsprūdo. Tai galima pavadinti savotiška *supanašėjimo* forma. Bet senasis kaltinimas turi vieną ypatingą aspektą, kuris man atrodo keistesnis ir mįslingesnis už visus kitus. Turiu galvoje tuos atvejus, kai anglas išties nusišnekėdavo ar dargi keldavo triukšmą, reikalaudamas ko-nors vien todėl, kad tai jam žinoma, bet ne todėl, kad jam ar jo tėvams nuo seno įprasta. Galiu suprasti anglą, prašantį angliškų dalykų, tačiau keista, kad jis reikalauja ne pačių angliškiausių. Kai kuriuos tikrai angliškus dalykus jis jau prarado pačioje Anglijoje ir vargiai galėjo tikėtis rasiąs juos Europoje. Daugumą iš to, ką jis tikėjosi aptikti Europoje, dar visai neseniai jis rado pačioje Anglijoje. Norėdamas išgerti, jis prašydavo škotiško gėrimo; jis netgi pasiduodavo nepakeliamam nacionaliniam pažeminimui, pavadindamas gėrimą škotišku. Norėdamas pažaisti, jis siūlydavo škotišką žaidimą, akimis ieškodavo landšafto, ištisai pritaikyto golfui, kurį pats žaidė dar tik kokį dešimtmetį. Jis nevaikštinėjo, ieškodamas kriketo, kurį anglai žaidžia jau šešetą šimtmečių, aikštelės. Taigi, reikalaudamas škotiškų vejų vietoj kriketo aikštelių ir škotiško viskio vietoj alaus, jis tikėjosi gausybės įtaisų ir patogumų, neretai kur kas labiau amerikietiškų negu angliškų, o kartais net labiau vokiškų negu angliškų. Gal mano argumen-

tas pasirodys fantastiškai drąsus, jei pridursiu, kad net arbata savo kilme tokia pat rytietiška kaip ir hašišas. Bet, žinoma, anglui reikalauti arbatos visose kontinento kavinėse iš anglo pusės taip pat kvaila, kaip kinui reikalauti opiumo visose Old Kent Roudo alinėse. Galiausiai jį galima pastatyti į vieną gretą su prancūzu, rėkaujančiu Tūtingo arbatinėse, kad į jo sąskaitą įtrauktų raudoną vyną. Bet aš per daug nesipiktinu seno kirpimo anglu, prašančiu, tarkime, „popietinės arbatos", kuri pagarsėjusi kaip angliška. Aš greičiau dejuoju dėl šių dienų anglo, kuris žūtbūt užsinorės amerikietiško gazuoto vandens su ledais Rusijos lygumose ir būtinai atstums arbatą, nes ji bus patiekta su citrina ar tiesiai iš virdulio. Šis keistas aklo prieraišumo kai kuriems užsieniniams dalykams bei aklo atsisakymo daugelio kitų dalykų prieštaringumas ir suderinamumas man atrodo tikra paslaptis, kurią reikia įrašyti prie, ko gero, slaptingiausio nacionalinio charakterio visame krikščioniškame pasaulyje. Galima puikiai suprasti ir atleisti, kai žmogus iš Market Harboro pasigenda seniausių Senosios Anglijos dalykų, keliaudamas po Lietuvą. Bet, kai žmogus iš Market Harboro pasigenda Niujorko naujovių ir tikrai nustemba neradęs jų tarp lietuvių valstiečių[14], atrodo dar keisčiau negu pats tų daiktų troškimas.

Tačiau šį anglišką ekscentriškumą lydi kur kas rimtesnė anglų klaida. Anglija turi daugiausia pagrindo didžiuotis tais dalykais, kuriuos ji išsaugojo dar nuo krikščioniškojo pasaulio senosios kultūros laikų, kai tuo tarpu visas likęs pasaulis juos seniai apleido. Jie kartu yra ir unikalūs, ir visuotiniai tautos gyvenimo triumfai bei trofėjai. Jie angliški tuo atžvilgiu, kad anglai juos išsaugojo, ir visuotiniai tuo atžvilgiu, kad juos išsaugoti derėjo visai žmonijai. O europietiški jie tuo atžvilgiu, kad priklauso išties visai „baltai civilizacijai", ir angliški tuo atžvilgiu, kad daug kur Europoje jau prarasti. Esu girdėjęs anglus giriantis visokiausiais absurdiškais dalykais, pradedant vokišku krauju ir baigiant žydais politikieriais; bet negirdėjau, kad nors vienas anglas bent žodeliu užsimintų apie kurį tikrai anglišką dalyką.

Pavyzdžiui, vienas tokių akivaizdžių atvejų yra židinys senąja lotyniška žodžio *focus* prasme. Židinys minimas jau se-

nojoje romėnų kultūroje, o kartu ir visose nuo jos atsišakojusiose Europos šalių kultūrose. Židinys minimas visur, bet ne visur rasi patį židinį. Užtat kone visuose namuose jį rasi Anglijoje. Keista ironija, kad prancūzų poetas ar italų oratorius, pilnas taurių jausmų didžiai pagoniškai praeičiai, lyg niekur nieko kalba apie žmogų ir jo kovą už savo židinio ir altoriaus išsaugojimą, kai tuo tarpu jis pats seniai pamiršo židinius, kaip kad mes — altorius. Žmogus krikščionis, kuris tikrai mena židinį, deja, jau seniai prarado įprotį kalbėti apie jį. Aš, žinoma, nesakau, kad tikrai niekur visoje Europoje nėra ugniakurų, ypač pas vargšus, kurie visad išsaugo seniausias ir didžias praeities tradicijas. Aš kalbu apie mastą; apie tai, kad tas pats paprotys gali būti kur kas labiau paplitęs vienoje vietoje negu kitoje ir šiuo atžvilgiu jis, be abejo, Anglijoje paplitęs kaip jokiam kitam krašte. Beveik visur kitur tvirtai įsigalėjo kur kas dirbtinesnis ir pilkesnis įtaisymas, vadinamas krosnimi. Jokiu būdu niekad negalima nė iš tolo lyginti to atviro namų aukuro, kur matyti šokanti skaisti liepsna, su aiškiu materialisto įpročiu užsklęsti šilumą didelėje dėžėje. Čia galima prisiminti tokį pat puikų palyginimą tarp laukinio, bet pasigėrėtino pagoniško papročio sudeginti mirusįjį ant malkų krūvos, kad jis liepsnos ir dūmų stulpu nukeliautų į dausas, ir mūsų laikų niekingo pagoniškumo, kuris apsiriboja vadinamąja kremacija. Panašiai ir krosniai būdingas visas tas vartotojiškas pakuros deginimo bjaurumas. Atviras židinys visada dvelkia didybe, netgi žiūrint Šadrako, Mešačo ir Abednego akimis. Jų prieraišumas ugniakurui buvo įgavęs gana herojišką atspalvį. Palyginkime, ir pajusime, koks šaltis ir vienatvė supa vargšą užsienietį, kuris nė iš tolo negali svajoti apie poilsį prie kaitraus židinio, nebent mestųsi į kraštutinumą ir padegtų savo namą.

Tad kreipiuosi į visus tuos, kurie išdainavo šimtus angliškų dainų, išklausė šimtus angliškų kalbų, perskaitė šimtus angliškų knygų apie daugiau ar mažiau gyvą arba išpūstą patriotizmą, ir prašau pasakyti, ar jie kada nors matė anglus didžiuojantis perėmus šį krikščionišką įprotį? Tas keistas tuščias tarpas mūsų didybėje dar kartą patvirtina neseniai pastebėtą šiuose kraštuose dalyką: kad mūsų šaliai labai trūksta

stipraus tautinio jausmo; kad mes labai uoliai pasiduodame svetimoms įtakoms — iš Vokietijos, iš Škotijos, o daugiausia — iš Amerikos.

Kad būtų aiškiau, pasakysiu vieną nereikšmingą dalyką: žinoma, patį principą galima perteikti ir daugybe kur kas ryškesnių pavyzdžių, įkūnijančių tą pačią tiesą. Angliška smuklė, nors ir labai krikščioniška įstaiga, buvo daugiau nei įstaiga krikščioniškame pasaulyje. Kadaise ji buvo ypač angliškas dalykas. Sakau buvo, nes kapitalistinė monopolija ir beprotiški draudimai bendromis pastangomis pavertė ją istorine sąvoka. Gali būti, kad užeiga greit visai apmirs ir taps šlovingu istoriniu paminklu. Čia reikia atkreipti dėmesį ir į kitas šalis; vienos jų turėjo panašias įstaigas, o kitos niekada nėra turėjusios tokių. Jei kalbėtume apie atvirą židinį ar pakurą, jos tikrai turėjo tokį paprotį, deja, jo neišsaugojo. Tačiau kiekvienas keliauninkas svečiose šalyse gali pastebėti, kad naujovės iškyla ne ant tų pačių senų pamatų. Mes sugadinome anglišką smuklę, bet pagaliau mes juk ir turėjome ją sugadinti; o daugelis šiaip jau pasigėrėtinų nacionalinių tradicijų nekėlė susižavėjimo ir todėl išliko. Europoje, ypač jos pakraščiuose, galima pamatyti, kaip naujausia technika diegiama, aplenkiant visas patogias, komfortiškas tarpines grandis. Naujasis amerikiečių barbariškumas nukreiptas tiesiog į seniausią europiečių barbariškumą. Ten niekas nėra girdėjęs apie santūrios geraširdės civilizacijos tarpsnį, kurį atvykėliai tiek iš naujų, tiek iš senų šalių randa Anglijoje. Bet jie gali ir pavėluoti, nes anglai gali būti jau sunaikinę paskutinį Anglijos pasididžiavimą. Kai apie visa tai pagalvoju, mane pribloškia keista tėvynainių savybė: jų pasipūtimas, o ypač — jų kuklumas.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

ŠIUOLAIKINIO TURIZMO FILOSOFIJA

Aš labai norėčiau sužinoti, kodėl visgi intelektualus žmogus (kalbu apie jo protinius sugebėjimus) nemėgsta apžiūrinėti paminklų. Kodėl taip skaudžiai žeidžia jo sielą jau pati mintis apie linksmą šarabaną[15], sausakimšą turistų, riedančių apžiūrėti istorinių vietų, kur gimė Nelsonas ar mirė Simonas de Monforas?[16] Tiksliai žinau, bent jau šiuo atveju, ko trūksta šiam miglotam atsiribojimui nuo turistų ir įžymiųjų senienų. Nepaisydamas visų savo nuodėmių, pridėjęs prie širdies ranką galiu pasakyti, kad joje nerasite apgailėtinos paniekos nei turistams, nei patiems paminklams. Menkesnis už nepagarbumą praeičiai būna tik nepagarbumas dabarčiai, aistringam ir spalvingam gyvenimo šokiui, kur tarp galybės iškilmių karietų bei pergalės vežimaičių garbingą vietą užima ir mūsų šarabanas. Nėra nieko vulgariau už panieką vulgarumui, kai šaipomasi, išvydus kokį klerką ar londonietį, leidžiančius savo laisvą dieną pajūrio smėlynuose. Žmogus, kuris atsiminė londonietišką klerko tartį, atsimins ir prancūziškąją Simono de Monforo tartį. Žmogus, kuris šaiposi iš Džonso, pametusio skrybėlę, šaipysis ir iš Nelsono, kadaise netekusio rankos[17]. Panieka visai nesunkiai peršoka į tikrą vulgarumą. Lengva šaipytis iš to, kad Monforas yra svetimšalis, o Nelsonas — luošys, kaip kad lengva šaipytis ir iš mūsų tragikomiškos giminės ugningų kalbų ar suluošintos patriotų kariaunos. Turistų ir paminklų aš bodžiuosi anaiptol ne todėl, kad esu linksmas ir nerūpestingas pasaulietis. Aš iš tiesų gerbiu tuos didžius žmones, kuriems pakako drąsos numirti, kaip kad gerbiu ir mažuosius, kuriems pakanka drąsos gyventi.

Net sutikus su visu tuo, vis dėlto kyla ir kitų minčių. Galima, tarkim, sakyti, kad tiek patys paminklai, tiek turistai savaime suprantama — geri dalykai, bet jie nedera sykiu, nelyginant žibuoklės su pelargonijomis. Katiliukai juk irgi yra nuostabūs (galima primygtinai raginti žmones dėvėti juos),

bet jų architektūrinis stilius visai ne toks kaip Ilio katedros, tai — kupolai, mažyčiai renesanso dvasia alsuojantys rokoko stiliaus kupolai, kurie visai nedera prie aštrių skliautų, tarsi iečių susmigusių į padebesius. Šarabanai būna gražūs (galima taip pasakyti), užkėlus juos ant pjedestalo, bet jie nedera prie trijų denių laivo, kuriame mirė Nelsonas, vingių ir kontūrų; čia visai kas kita. Štai kodėl, pasakytų mūsų išminčius, reikia skirti demokratiją nuo senovės. Yra gerų dalykų, kuriuos reikia skirti ir laike, ir erdvėje, kaip kad ir laikas su erdve yra du skirtingi dalykai. Katalikų bažnyčia gimusius patepa vandeniu, o mirusius — aliejumi, bet niekada nesumaišo aliejaus su vandeniu.

Toks paaiškinimas įtikėtinas, bet nemanau, kad jis išsamus. Pirmas prieštaravimas toks: kad ir koks būtų — pasiturintis ar rafinuotas — lankytojas, nuodugniai suplanuotas „garsių vietų" lankymas bematant nušveis jo sielą į komizmo bedugnę. Koliziejaus apžiūrinėjimas mėnulio šviesoje man visados atrodė toks pat vulgarus, kaip ir noras pamatyti jį scenoje. Milijonierius — Monblano papėdėje, milijonierius — dykumoje prie sfinkso, milijonierius — Stonhendže[18] man atrodys toks pat juokingas kaip ir kiekvienoje kitoje vietoje. Kita vertus, jei žmogus su katiliuku ant pakaušio vienas pats ir visai atsitiktinai užsuks į Ilio katedrą, manau, nė vienas gotikos mylėtojas neturės nieko prieš jo katiliuką; kas be ko, jiems gali nepatikti pakaušis. Bet iš tikrųjų yra kur kas gilesnių prieštaravimų teorijai apie dvi nesuderinamas vertybes — paminklą ir smalsuolių minią. Juk tos senienos pirmiausia kaip tik įdomios liaudžiai, nes kaip tik liaudis jas išsaugojo. Seniausias Gyventojas visados buvęs drimba kaimietis; tikrai niekad neteko girdėti jį buvus džentelmeną. Juk kaip tik valstiečiai prisimena kautynių laukus, kaip tik jie regėjo, kylant tuos soborus. Tik jų atmintyje dar gyvos fėjų išdaigos ir grėsmingi šventųjų stebuklai. Aukštesniuose sluoksniuose visa, kas antgamtiška, tuoj buvo paversta puikybe. Senajame testamente yra labai svarbūs žodžiai: „Jei nėra pranašysčių — miršta žmonės"[19]. Gyvenime tas pat: „Jei nėra žmonių — miršta pranašystės".

Taigi, jeigu žmogus nemėgsta su visu būriu lankyti paminklų, tai dar nereiškia, kad šventovių bei dievybių nevalia gre-

tinti prie paprastų žmonių minios. Netgi priešingai — šventumas ir demokratija istorijoje visados ėjo greta. Tiek šventoves, tiek dievybes juk kūrė tas pats paprastas žmogus. Ir visados tai buvo daroma vėlgi tam pačiam paprastam žmogui. Kam tik mėgintų rafinuoti šiuolaikiniai menininkai pritaikyti savo teoriją apie specialisto vertinimą ir subtilų skonį, jie pirmiausia turėtų žinoti, kad su šiuo monumentaliu istoriniu dalyku tai padaryti nepavyks. Juk suprantama, kad viešas pastatas skirtas stebinti viešai. Net ir labiausiai rafinuoto aristokrato antkapis yra demokratiškas, nes jis skirtas tam, kad į jį žiūrėtų. Neirstantis granitas nėra aristokratiškas, tokie yra tik yrantys palaikai, bet jeigu jau žmogus iki galo nori likti aristokratu, teliepia palaidoti savo lysvėje už namo. Net labiausiai uždarų ir slapčiausių sektų maldos namai iš išorės vis tiek yra visuotiniai; ir čia visai nesvarbu vidiniai apribojimai. Jų sienos ir langai — akistatoj su kiekvienu kompaso tašku, su kiekviena visatos sfera. Tie maldos namai būna maži kaip mūsų pastogė, bet jie yra visuotiniai nelyginant paminklas; juk jeigu sektantai iš tikro siektų slaptumo, jie, manau, rinktųsi privačiuose namuose. Kad ir kur ir kada mes statytumėm rūmus ar galerijas, kolonas ar statulas, mes prabylame į liaudį kaip demagogai.

Valstybės veikėjo statulą galima vertinti ir rinktis kaip ir patį valstybės veikėją. Kiekviena epitafija bažnytinėje plokštėje iškalama miniai kaip ir rinkiminės kampanijos plakatai. Toliau šitaip samprotaudami, mes suprasim, kodėl šiuolaikinis turizmas nekelia mums vulgaraus bjaurėjimosi kapais ir bjaurėjimosi niekšais. Juk galų gale esama begalės kapinių, kur ištisai palaidoti niekšai, bet vis dėlto tie paminklai nenustoja savo šventumo ar liūdesio.

Man regis, tikroji priežastis štai kokia: soborai ir triumfo arkos buvo statomi ne tiems, kurie vadinami kultūringesniais ar subtilesniais už šiuolaikinius turistus, o tiems, kurie yra paprastesni ir tamsesni už juos. Gyvų akmenų klodai, nelyginant sustingę fontanai, sukurti ir pastatyti taip, kad kristų į akį paprastam žmogeliui, einančiam kur nors su savo reikalais. Jeigu juos pamatysi, jų niekad neužmirši. Kad geriau sektųsi atgaivinti mūsų kapų ir soborų paslaptį, reikia žiūrėti į juos visai

ne taip, kaip siūlė Raskinas[20]: ne atidžiau, bet atlaidžiau. Nusipirkę Meidstoune dviratį, važiuokit aplankyti tetos į Duvrą, ir jūs išvysite Kenterberio katedrą tokią, kokią ją dera matyti. Keliaukit per Londoną trumpiausiu keliu iš Kroidono į Hemstedą, ir pirmąsyk Nelsono kolona primins jums apie Nelsoną[21]. Jūs įvertinsit Herefordo katedrą, jei atvykote čia nusipirkti sidro, bet ne pažiūrėti architektūros. Jūs tikrai pamatysit Vandomo aikštę[22], jei atvykot į Paryžių su reikalais, bet ne ieškoti meno. Nes mūsų protėviai kūrė šiuos stebuklus paprastiems ir darbštiems, dažnai susirūpinusiems ir praktiškiems žmonėms. Čia, tiesa, slypi dar kai kas, ne mažiau svarbus dalykas — žmonės katedroje melsdavosi. Bet kai kalbame apie šiuolaikinius turistus, meno mylėtojus, šito, aišku, galime ir nepaisyti.

Iš esė rinktinės „Sumaištys ir dvejonės“

PRANCŪZAI IR ANGLAI

Kiekvienam aišku, kad skirtumas tarp internacionalisto ir kosmopolito — didžiulis. Visi geri žmonės yra internacionalistai. Beveik visi blogieji — kosmopolitai. Norint tapti internacionalistu, reikia pirmiausia būti nacionalistu[23]. Dažniausiai tie, kurie vadina save taikos bičiuliais, niekad kaip reikiant ir nesusimąstė apie šį skirtumą, todėl jie nedaro įspūdžio daugeliui savo tautiečių. Tarptautinė taika reiškia taiką tarp tautų, o ne taiką, kuri viešpataus po tautų sunaikinimo ir kuri panėšės į palaimingą budistų ramybę po mirties. Tikram europiečiui aukso amžius siejasi su krikščioniškuoju rojumi: tai vieta, kur žmonės mylės vienas kitą, o ne susilies vienas su kitu kaip indusų danguje. Visa tai įdomiai atsispindi tautiniame charakteryje. Man rodos, jog kuo labiau žmogus išties vertina kitos tautos sielą ir žavisi ja, tuo mažiau stengsis ją pamėgdžioti; jis suvoks, kad toje sieloje slypi kažkas pernelyg gilaus ir

savito, kad būtų įmanoma ją pakartoti. Anglas, kuris domisi Prancūzija, sieks atrodyti prancūzu; bet anglas, kuris žavisi Prancūzija, visuomet liks užkietėjusiu anglu. Tai ypač akivaizdu mūsų santykiuose su prancūzais, kadangi vienas nuostabiausių tos nacijos bruožų — iškelti aikštėn visas savo ydas, o neeilines dorybes — slėpti. Galima netgi teigti, kad jų ydos yra tikros dorybių dorybės.

Štai prancūzų nepadorumas reiškia jų aistringą pomėgį viską tempti į dienos šviesą. Tenykščių valstiečių šykštumas tik liudija jų nepriklausomybę. Tai, ką anglai vadina prancūzų grubumu gatvėje, tėra tik dar vienas jų socialinės lygybės aspektas. Susirūpinę prancūzų veidai byloja apie moters atsakomybę, o nevalingas jų vyrų skubotumas ir iš čia kylantis veiksmų brutalumas susietas su jų neišsenkama ir neeiline karine narsa. Tad iš visų šalių Prancūzija mažiausiai tinkama lėkšto neišmanėlio žavėjimuisi. Tegul geriau kvailys neapkenčia Prancūzijos: meilė jai kvailį netruktų padaryti niekšu. Jis, be abejo, gėrėsis ja ne vien dėl pagirtinų, bet ir dėl nebūtų dalykų. Jį žavės darbščiausios pasaulyje tautos mandagumas ir tingumas. Jo pasigėrėjimą kels neabejotinai respektabiliausios ir banaliausios pasaulyje nacijos potraukis į romantiką bei fantaziją. Tokią klaidą anglas padarys tik per savo pernelyg skubotą susižavėjimą Prancūzija; tačiau tai bus tik menka klaidelė palyginti su klaidinga nuomone apie save patį. Anglas, kuris skelbiasi tikrai besižavįs prancūzų realistiniais romanais, o šiuolaikiniame prancūzų teatre tikrai jaučiąsis kaip namie ir kad jam iš tikrųjų nekelia pasipiktinimo pirmąkart matytos kandžios prancūziškos karikatūros, didžiai nusikalsta savo paties nuoširdumui. Jis žavisi tuo, ko nesupranta. Jis pjauna ten, kur nepasėjęs, ir ima iš ten, kur nepadėjęs; jis nori paragauti vaisiaus, niekad nepurenęs žemės po vaismedžiu. Jis siekia nusiraškyti rinktinį prancūziško cinizmo vaisių, niekad nearęs kietos, bet dosnios prancūziškos dorybės dirvos.

Anglai supras šitai tik tada, kai visa tai jiems paaiškinsi iš kito galo. Sakykime, prancūzas atkeliautų iš demokratiškos Prancūzijos pagyventi Anglijoje, kur viskas skendi aristokratijos namų šešėlyje ir kur netgi laisvė savo kilme —

aristokratiška. Ir jeigu tasai prancūzas, pamatęs mūsų aristokratiškumą, juo susižavėtų, o išvydęs mūsų snobizmą, jį pateisintų, ir jeigu jis taip pat įsigeistų dėtis snobu, iškart aišku, ką pamanytume. Mes į tokį prancūzą žiūrėtume kaip į šlykštų menką uodą, kuris, mėgdžiodamas anglišką aristokratiškumą, mėgdžioja anglų ydą, netgi nesuprasdamas plagijuojamos ydos, o ypač to, kad toji yda kartu yra ir dorybė. Jis neperprastų tų dalykų, kurie balansuoja anglišką snobizmą ir suteikia jam žmogiškumo, begalinio anglų širdingumo, jų svetingumo, poetinio sielos polėkio, jų sentimentalaus konservatyvizmo, kuris taip prie širdies bajorų smulkmei. Prancūzų rojalistas žino, kad anglai myli savo karalių. Tačiau jis nesupranta, jog garbinti karalių — žema, o šlovinti karalių be valdžios — kone kilnu. Hanoverių dinastijos[24] suverenų bejėgiškumas padėjo iškilti lojaliam Anglijos piliečiui vos ne lig riteriško ir kilnaus jokūbiečio. Prancūzas mato, koks paslaugus anglas tarnas, ir nesupranta, kad tasai paslaugumo neturi nė lašo; nesupranta, kad anglai sukūrę tik legendą apie šmaikštų ir ištikimą tarną, savo asmenybe prilygstantį šeimininkui — Kalebą BoldersToną, Semą Velerį[25]. Prancūzas mato, kaip nuoširdžiai anglai didžiuojasi peru, ir niekaip negali patikėti, kad didžiausios pagarbos peras susilaukia tik tuomet, kai elgiasi paprastai. Jiems patinka nepasipūtęs, draugiškas didikas: vergas gali būti nuolankus, bet ir šeimininkas neturi pūstis. Tasai šeimininkas yra Gyvenimas, kuriuo jie norėtų džiaugtis; o tarp geidaujamų malonumų jie nieko netrokšta nuoširdžiau, kaip patirti dosnybės džiaugsmą — svaidyti pinigus į minią; arba tiksliau, jei pasakytume puikiu viduramžių žodžiu, *largesse*[26] — gausybės džiaugsmą. Štai kodėl vežikas nepavadins jūsų džentelmenu, jei apmokėsite tik pasakytą sumą. Nuskriausta liks ne tik jo kišenė, bet ir siela. Suduotas smūgis jo idealui. Jūs sudarkėte tobulo aristokrato paveikslą. Visa tai išties labai subtilu ir neapčiuopiama; todėl sunku atskirti, kur — paprasčiausias vergavimas, o kur — taurios anglų meilės lordui savotiška išraiška. Ir apskritai joks prancūzas neįstengtų tai perprasti. Jis čia įžvelgtų vien vergavimą; ir jei prancūzui šitai patiktų, jis mielai taptų vergu.

Tad kiekvienas anglas greičiausiai (iš pirmo žvilgsnio) pamanys, kad prancūzų atvirumą galima pavadinti tiesiog grubumu. Ir bukas tas, kuriam toks brutalumas patinka. Neįmanoma iškart perprasti tautinių vertybių. Reikia daugybę metų gyventi visko pertekus, pamažu stiebiantis didiesiems parkams, bręstant ąžuoliniams rąstams, rūsių ir užeigų tamsoje rūgstant raudonam vynui, reikia ne vieno šimtmečio Anglijos pramogų ir gyvenimo — štai tada pagaliau subręs didžiulis, genialus angliško snobizmo vaisius. Be to, reikia patrankų ir barikadų, dainų gatvėse ir apiplyšusių žmonių, kritusių už idėją, kad galima būtų pateisinti tą baisų prancūzų nepadorumo žiedą.

Ne taip seniai buvau Paryžiuje ir su savo draugužiu anglu nuėjau į be galo nuostabų spektaklį iš trumpų prancūziškų pjesių, kiekvieną maždaug po dvidešimt minučių. Jos visos buvo stulbinamai efektingos; tačiau viena ypač padarė tokį įspūdį, jog mes su draugu išėję ne juokais susikibome ir vos neprireikė policijos mudviem išskirti. Pjese norėta parodyti, kaip žmonės elgiasi skęstant laivui ar šiaip kokios nelaimės jūroje metu, kaip jie iškart palūžta, ima spiegti, kaip jie grumiasi vienas su kitu be jokios regimos priežasties, pagauti aklos neapykantos viskam aplinkui. O gale dar pridėta, pasitelkiant visą tą kandžią ironiją, kurią pradėjo Volteras[27], scena, kur kažkoks valstybės vyras prie jų kūnų sako kalbą apie tai, kad žuvusieji buvę tikri didvyriai ir mirę broliškai apsikabinę. Mudu išėjome iš teatro, ir draugas, ilgai gyvenęs Paryžiuje, pasakė kaip tikras prancūzas: „Koks puikus meniškas pastatymas! Tiesiog nuostabu!“ „Ne, — atrėžiau, stengdamasis kiek įmanoma pavaizduoti tradicinę Džono Bulio piešinukų „Panče“[28] pozą. — Ne, nieko nuostabaus! Galbūt net ir pati pjesė be prasmės; o jei ji beprasmė, tai man ji visai nerūpi. Bet jei ten ir glūdi kokia nors mintis, tai aš ją supratau; idėja yra ta, kad po visu tuo pompastišku riteriškumu slypi ne šiaip gyvuliai, o ujami galvijai. Aš nedaug ką žinau apie žmones, o ypač apie prancūzus. Bet aš žinau, kada pjesė siekia pakylėti žmogaus sielą ir kada — ją prislėgti. Žinau, kad „Sirano de Beržerakas“[29] (kur aktoriai kalbėjo dar greičiau) turėjo padrąsinti žmogų. Bet žinau, kad tuo pačiu norėta jį įbauginti“. „Tie sentimentai ir moralai kalbant

apie meną", — pradėjo bičiulis, bet aš pertraukiau jo žodžius, nes į galvą šovė mintis. „Teikis paklausyti, — tariau, — ką Žoresas pasakė Lybknechtui[30] socialistų konferencijoje: „Jūs nesikovėte barikadose. Jūs anglas, kaip aš, tad turėtumėte būti toks pat pakantus kaip ir aš. Toji liaudis turi šiokią tokią teisę kelti pasibaisėjimą mene, nes ji buvo žiauri politikoje. Jie gali pakelti kandžias pašaipas scenoje, nes gatvėje jie yra regėję didesnių kankynių. Žaizdas jie gavo mūšyje už demokratijos idealus, lygiai kaip ir kovoje dėl katalikybės idėjos. Tad jie visiškai nenustebtų, jei nukentėtų ir dėl literatūrinių idėjų. Bet, po velnių, aš niekad to nesuprasiu! O visų blogiausia, kad aš, komfortą mėgstantis anglas, turiu ieškoti komforto tokiuose dalykuose. Prancūzai juose ieško ne komforto, o greičiau neramumų. Ta nerami tauta stengiasi išsilaikyti nuolatinėje revoliucinių nuotaikų agonijoje. Revoliucijos ištroškusius prancūzus gali įkvėpti bet koks žmonijos pažeminimas. Bet, gink dieve, kad du malonumų ieškantys anglai jų ieškotų pažeminime!"

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius"

ESĖ APIE DU MIESTUS

Ne taip seniai išvykęs iš Anglijos, atsidūriau Paryžiaus mieste. Jei žmogus iš mėnulio nukristų į Paryžių, jis iškart suvoktų besąs didžios nacijos sostinėje. Tačiau jei krisdamas (gal nuo kurio kito mėnulio krašto) jis pataikytų į Didįjį Londoną, vargu ar pamanytų atsidūręs didžios nacijos sostinėje. Šiaip ar taip, nacija jam nepasirodytų tokia didi, kokia ji yra iš tikrųjų. Mažai ką pakeistų ir prielaida, kad tasai mėnulietis nemoka perskaityti mūsiškų raidžių, ko ir reikia tikėtis, nebent pradinis mokymas toje planetoje būtų pažengęs stebėtinai toli. Tiesa ir tai, kad nemaža skirtumų tarp Paryžiaus ir Londono galima rasti netgi pavadinimuose.

Tikri demokratai visuomet teigia, kad Anglija — aristokratiška šalis. Tikri aristokratai visuomet tvirtina (dėl kažkokios mįslingos priežasties) kraštą esant demokratišką. Bet jei ką apniks rimtos abejonės šiuo klausimu, tegul ima ir įsigilina kad ir į gatvių pavadinimus. Pavyzdžiui, beveik visos gatvės šalia Strendo pavadintos kokios nors didikų šeimos pirmuoju vardu, antruoju vardu, trečiuoju vardu, ketvirtuoju, penktuoju ir šeštuoju vardais, neužmirštant giminiečių, artimųjų ir viensėdijų — Arundelio gatvė, Norfolko gatvė, Viljerso gatvė, Sautmptono gatvė ir begalė kitų. Pavadinimai skiriasi, idant tą pačią šeimyną pažintume keliomis pavardėmis. Štai jums Arundelio ir Norfolko gatvės, o ten .— Bakingamo ir Viljerso. Stačiai intelektualinė šventvagystė išsižioti, kad tai ne aristokratiška. Aš pats esu paprastas pilietis, o mano pavardė — Gilbertas Kytas Čestertonas; prisipažinsiu atvirai: jei netoli Strendo rasčiau iš eilės tris gatves — pirmąją Gilberto, antrąją Kyto, o trečiąją Čestertono, — pamanyčiau, kad mano asmuo įgijo šiek tiek daugiau svorio visuomenėje, negu apskritai nusipelnė jos gerovei. Jei Londonas priklausytų prancūzams (neduok dieve!), jiems atrodytų vienodai kvaila minėtas gatves pavadinti tiek Bakingamo hercogo, tiek mano vardais. Jos atsišakoja nuo vienos pagrindinių Londono arterijų. Taikant prancūzų metodus, vienai būtų duotas Šekspyro, antrai — Kromvelio[31], dar kitai — Vordsvorto[32] vardai; kiekvienos šių gatvių gale stovėtų atitinkamo korifėjaus statula, o visos kitos gatvelės aplinkui primintų mums, kada buvo priimtas Reformos bilis[33] ar įsteigtas Penio paštas[34].

Tarkime, mėnulietis pamėgintų surasti tam tikrus asmenis Londone pagal vietovardžius. Išeitų šmaikštus farsas, parodantis mūsų nelogiškumą. Išprotavęs, kad Bakingamo gatvė pavadinta Bakingamų šeimos garbei, mūsų herojus, savaime suprantama, nukulniuotų į Bakingamo rūmus pasimatyti su Bakingamo hercogu. Didelei savo nuostabai, ten jis rastų ne tą, kurio ieškojo[35]. Paprasta mėnuliška logika jam pašnibždėtų keliauti į Marlboro rūmus, norint rasti Marlboro hercogą (bet vargu ar toks noras jam kils). O ten galima aptikti tik Velso princą[36]. Galiausiai supratęs, kad Marlborai gy-

vena Blenheime, taip pavadintame įamžinant didžiąją Marlboro pergalę[37], mėnulietis, be abejo, patrauktų tenai. Jis eilinį kartą apsigautų, paliepęs vežikui sukti į Vaterlo pas Velingtono hercogą[38]. Man keista, kad lig šiol niekas nesukūrė nutrūktgalviško romano apie nuotykius ateivio, ieškančio garsiųjų anglų aristokratų tik pagal pavadinimus: klausinėjant Bedfordo grafo to paties pavadinimo miestelyje, mėginant aptikti kokius nors Norfolko hercogo pėdsakus Norfolke. Ko gero, jis net nukaktų į Velingtoną Naujoje Zelandijoje, tikėdamasis pasiekti Velingtonų tėvoniją. Paskutiniame skyriuje galima būtų aprašyti, kaip jis rengiasi pokalbiui su Velso princu ir mokosi valų kalbos[39].

Netgi jei tariamasis keliautojas nemokėtų nė vienos žemiškos raidės, esu tikras, kad jis įžvelgtų skirtumą tarp Londono ir Paryžiaus, ir iš esmės — pagrindinį skirtumą. Jis neįstengtų perskaityti užrašo „Voltero krantinė", bet į akį kristų pašaipi statula tvirtais tiesiais keliais; neturėdamas jokio supratimo apie Volterą, jis pajustų volteriško miesto dvasią. Jis nežinotų, kad Flitstritas gavo pavadinimą nuo Flito kalėjimo. Bet ta pati tautinė dvasia, dėl kurios Flito kalėjimas atrodė uždaras ir ankštas, tebetvyro Flitstrite[40]. O jei norite, galite abu juos laikyti jaukiais. Mano manymu, Flito kalėjime daugiau patogumų (kaip anglai juos supranta) negu prie Voltero statulos. Esu tikras, kad ateivis iš mėnulio ir nemokėdamas prancūziškai atpažintų Prancūziją; lygiai taip pat, negirdėjęs nė žodžio, atpažintų jis ir Angliją. Juk žmonės blogiausiu atveju susikalba ženklais. Kalbėti statulomis tolygu kalbėti ženklais; susišnekėti miestais taip pat reiškia susirodyti ženklais. Kolonos, rūmai, katedros, šventyklos, piramidės sudaro didžiulį nebylų raidyną, tarytum koks milžinas laikytų iškėlęs savo akmeninius pirštus. Galų gale svarbiausi dalykai visuomet nusakomi ženklais, netgi jei jie, kaip ir šv. Povilo katedros kryžius, yra dangaus ženklai. Kas nesuvokia ženklų, tas niekad nesuvoks ir žodžių.

Esu linkęs manyti, kad mokymas visų pirma turėtų siekti įdiegti žmogui paprastumą. Kitaip tariant, pagrindinis mokymo tikslas nėra išmokyti atskirų dalykų; o ne. Pirmiau-

sia jis turi apvalyti protą nuo to, kas išmokta. Mokymo tikslas — išguiti visuotinį nuobodį ir įtūžį, sugrąžinti žmogui pakilią būseną, kuri nevalingai mus apima, rašant apie vaikus ar berniūkščius. Jei būčiau egzaminuotojas, paskirtas išegzaminuoti visus kitus egzaminuotojus (o tai šiuo metu atrodo neįtikėtina), aš paklausčiau mokytojų, kiek žinių jie įkalė; aš paklausčiau, kiek keroto ir niekingo nemokšiškumo jie išmūrijo nelyginant kokį karališkos pilies bastioną. Nors ir kaip ten būtų, esu linkęs teigti, jog žmonėms reikia tiek paprastumo, kad jie sugebėtų pamatyti daiktus iškart tokius, kokie jie yra. Manęs nedomina, ar žmonės įstengia perskaityti krautuvių iškabas, užtat labai rūpi, ar jie moka pirkti jose. Man visai nesvarbu, ar jie gali parodyti Londoną žemėlapyje, svarbu, kad jie žinotų, kur yra Brikstonas. Man nerūpi, ar jie moka prie dviejų pridėti du matematine prasme; man užtenka, kad jie įstengtų tuos du skaičius sudėti metaforiškai. Tačiau visas tas ilgokas savaime suprantamo požiūrio išdėstymas vis dėlto grąžina prie maniškės metaforos. Neduočiau nė grašio už aklai iškaltą abėcėlę; daug svarbiau, kad žmonės mokėtų suprasti nebylų raštą.

Deja, pasidomėjęs mūsų liaudies švietimu įvairiais aspektais, priėjau išvadą, kad iš viso nieko nedaroma šiuo klausimu. Mūsų mažieji londoniečiai mokomi pažinti Londoną prabėgomis ir tiesmukai. O juk Londoną pažinti kur kas sunkiau negu kokią kitą vietą. Londonas yra mįslė. Paryžius — paaiškinimas. Paryžiečio vaiko lavinimas kažkuo primena to miesto nepainių gatvių ir taisyklingų aikščių schemą. Kai paryžietis berniūkštis susipažįsta su prancūzų švietimu ir romėnų teise, jis mato juos atkartotus begalės švytinčių pastatų architektūroje, daugybės gatvių susikirtimuose. O anglų mokinukas, kalęs į galvą apie miglotą pažangą ir idealizmą, aplink viso to nemato. Jis niekur nieko nemato, vien tik Sapolijų ir *„Daily Mail“*[41]. Arba mes turime pertvarkyti Londoną taip, kad jis atitiktų mūsų švietimo idealus, arba taip pakeisti savo švietimo sistemą, kad ji derintųsi prie didingo Londono grožio.

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius“

APIE EUROPĄ IR AZIJĄ

Atsiliepdamas į vieno labai žymaus komersanto pareikštą nuomonę, kad Kinijoje viskas būtų susiklostę gerai, išgrūdus iš ten misionierius ir palikus tik pirklius, aš pridurčiau (kaip nežymią pataisą), kad viskas būtų išėję į naudą, jei būtume išvarę prekiautojus, o palikę misionierius. Jei ne tas menkutis skirtumas, mielai pritarčiau visai šio teiginio esmei ir struktūrai.

Negana to,- tame pasakyme yra daug ir tiesos. Žinoma, nenoriu teigti, kad viskuo kalta tik viena pusė; ar kad nėra ribos, ties kuria mūsų veikėjai susipintų ar susikeistų vietomis. Galėjo pasitaikyti ir visokių misionierių, kurie vien tik derėtųsi ir engtų kaip kokie prekijai. Be abejo, yra ir įkyrių prekiautojų, kurie pamokslauja ir moralizuoja uoliau už misionierius. Tačiau esminis skirtumas išlieka, ir todėl kiekvienas blaiviai mąstantis pilietis ryžtingai turėtų stoti misionierių pusėn. Jei mūsiškė civilizacija ir turi ką duoti kitiems planetos gyventojams, tai visų pirma reikia kalbėti apie idėjas, o ne apie tai, kaip parduoti kelnes, batus ar cilindrą. Tiesą sakant, mes gana prisikamavome, kol įkalbėjome kiną pasikeisti skrybėlę, kuri, tačiau, nė kiek nepakeitė jo galvos; ir sėkmingai iškišome jam angliškas kelnes su amerikonišku revolveriu šoninėje kišenėje. Mūsų nuostata dėl europietiškų metodų skleidimo Azijoje visuomet pasižymėjo kaip viena painiausių ir nedoriausių prieštarybių. Mes spyrėme juos imtis technikos ir draudėme pirkti kulkosvaidžius; mes neretai leisdavome jiems įžengti į mūsų nacionalinių koledžų auditorijas, o paskui drausdavome dalyvauti jų pačių nacionalinėse tarybose; mes šaipėmės iš jų tradicinių apdarų, o paskui vėlgi kvatojomės, kai jie perėmė mūsų drabužius; kiną vadinome siauraakiu stabmeldžiu tol, kol jis nekrutėjo; kai tik pasijudino, jis virto Geltonuoju Maru; badėme jį pirštais, kad nepaiso euro-

piečių patarimų, o paskui priekaištavome, kad paklausė rusų; ir galiausiai savo pagrįstą susirūpinimą dėl jų užsitęsusių, visa naikinančių vidaus karų pavojaus šypsodamiesi užbaigiame išvada, kad tie jų karai niekas kita kaip tik apgaulingos peštynės. Nereikia būti prokiniškam, tuo labiau antieuropietiškam, kad pamatytum, jog įprastinis Azijos problemų nepaisymas įgrūdo mūsų mąstymą į miglotus ir nelogiškus rėmus. Kinų klausimas yra tikrai rimtas, ir jau atėjo laikas į kiną pažvelgti rimtai, koks jis yra iš tikrųjų, o ne koks jis mums atrodo, tai yra kaip keistos ir neperprantamos būtybės iš žemės pakraščio įsikūnijimas. Aš nesiūlau čia gilintis į kokius nors vien politinius karinių ir diplomatinių gudrybių klausimus; tačiau norėčiau priminti vieną kitą primirštą viso reikalo filosofijos aspektą; ir nepaisydamas, kieno pusėj bus tiesa, norėčiau pradėti nuo to, kad esu tikras, jog tasai plutokratas klydo, sakydamas, kad visos blogybės pareina nuo misionierių.

Pasaulyje yra dvi žmonių rūšys: sąmoningi dogmatikai ir nesąmoningi dogmatikai. Pats ne kartą įsitikinau, kad nesąmoningieji yra patys dogmatiškiausi. Tad po pasaulį kiekvieną mielą dienelę bastosi begalė nesąmoningų misionierių. Jie išties pamokslauja, kur tik eina; kartais jie yra tokie fanatiški, kad net praktikuoja tai, ką patys skelbia; bet jie niekad neprisipažįsta pamokslaują. Jie labai klysta, manydami, kad tas jų praktikuojamas dalykas yra visuotinai laikom.'politika. Kiekvienas jų poelgis rodo tam tikrą jų mąstysenos tipą; nors ir ne visai giliamintės mąstysenos. Kiekvienas mostas rodo tam tikrą supratimą apie socialinį pranašumą; beje, tokio supratimo jie patys niekad nėra kaip reikiant apmąstę. Kaip tik čia ir ima byrėti iš mūsų civilizacijos perkelti bruožai. Jie byra todėl, kad yra svetimi ir nukelti per toli nuo savo pagrindo. Dauguma minimų dalykų, atkeliavusių iš Europos, paprastai būdavo susiję su kokia nors moraline ar filosofine idėja; tačiau jie neįstengdavo moraliai ir filosofiškai pasitvirtinti, atsidūrę taip toli nuo Europos. Deja, nors ir būdami ne savo terpėje, jie vis dėlto pernelyg įsigali. Jie prarado savo teorinį pagrindą ir užėmė apgailėtinai silpną grynai praktinių dalykų padėtį. Jie dog-

matiški, nors ir neturi dogmos.

Trumpai tariant, europietis imasi viršesnio tono, bet ne ten, kur jis tikrai pranašesnis. Čia glūdi labai keista ironija ir prieštaravimas; pusės netgi susikeičia vietomis. Ne tik Azija perėmė visas blogybes iš Europos, bet ir Europa žymia dalimi pasiskolino visus netikusius dalykus iš Azijos. Kad problema būtų aiškesnė, suprantamesnė, galima imti kad ir rūbų klausimą, ypač bažnytinių, ir palyginti jį su tomis religinėmis idėjomis, kurios slypi jų formoje. Reikia pripažinti, kad daugelio Rytų tautų rūbai yra kur kas gražesni už vakariečių: jų kur kas laisvesnės ir aptakesnės tradicinės linijos, kurios būdingos aukščiausiam Elados kultūros pakilimui ir visiems kitiems humaniškiems žmonijos istorijos tarpsniams. Jie natūralesni ir kartu simboliškesni už šiuolaikinių europiečių ar bent jau už dabartinės Europos vyrų kostiumus. Tačiau tas azijietiškas elementas Europos niekad nepasiekė. Tiesiog neįtikėtinas dalykas, kad Londono biržos makleriai imtų ir pasirodytų gatvėse, pasipuošę ilgais povo spalvų apdarais, kuriuos nešioja daugelis arabų elgetų. Ne itin tikėtina ir tai, kad koks bankininkas iš Birmingamo taptų oresnis, užsidėjęs ant galvos didžiulį tiurbaną su didingai plevėsuojančia stručio plunksna. Išvardinti dalykai, kuriuose Rytų tautos tikrai išsaugojo daugiau žmogiškumo, visiškai nerodo jokių paplitimo ženklų. Tendencija visiškai priešinga. Kaip tik arabų elgeta nori žūtbūt sužibėti maklerio apdaru, bent jau lopais. Indijos princas paskubomis persirengia Birmingamo bankininku. Ne kas kitas, o pats šlykščiausias mūsų civilizacijos produktas, industrinio devynioliktojo amžiaus didmiesčių kostiumai ir rengimosi maniera, pasklido po visą pasaulį, kaip dar niekad nebuvo paplitusi krikščionybė, kaip niekad nebuvo paplitęs riteriškumas, kaip niekad nebuvo paplitusi vienpatystė, kaip niekad nebuvo prigijusi demokratija ar pilietinis idealas. Mums nepavyko priversti tolimos Azijos gyventoją būti krikščionimi, bet mums pavyko priversti jį būti storžieviu. Man rodos, tai vienas keisčiausių ir bloga lemiančių istorinių prieštaravimų, kai pagalvoji, ką krikščioniškas pasaulis galėjo duoti ir ką jis davė.

Bet tuo metu, kai šis vulgarumo amaras sklido iš Europos į Aziją, kažkas sėlino ir iš Azijos į Europą. Keista, bet tai irgi buvo amaras. Jo įtaka nebuvo aiškiai regima, ir nepasklido ji plačiau už Koknio kultūrą[42] ar blankių apdarų madą. Bet ta įtaka buvo stipri ir, manau, labai liūdna. Iš visų didžiausių Azijos blogybių mus greičiausiai pasiekė neviltis. Tai visi tie neigiami ir anarchistiniai idealai, susiję su panieka individui, abejingumu mus supančio gyvenimo romantikai, kovingos dvasios pesimizmu ir paralyžiumi. Tai idėjos, atkeliavusios pas mus iš pačių Azijos glūdumų, ypač blogos idėjos. Savaime suprantama, aš žinau, kad tokiame neaprėpiamame ir sudėtingame žemyne yra daug kitų idėjų; daugelis jų jokiu būdu nėra žalingos. Tačiau kalbama ne apie tas idėjas, kurios glūdi Azijos gelmėse ir apie kurias aš, žinoma, nutuokiu nedaug, bet apie tas azijietiškas idėjas, kurios giliausiai įsišaknijo Europoje ir kurios man per daug gerai pažįstamos. Ir ypač mane stulbina antitezė ir prieštaringumas, kad nė viena iš dviejų didžiųjų civilizacijų neperdavė kitai savo geriausių bruožų. Mes atidavėme jiems darkymąsi, o jie mums pasiuntė ligą.

Mūsiškė civilizacija išties pranašesnė savo idėjomis. Kai kurie tuo netiki, nes mano, kad gilios idėjos būtinai turi būti slegiančios. Jie negali patikėti, ir tai tiesa, kad visų giliausios yra įkvepiančios idėjos. Tų drąsių ir žvalumą keliančių koncepcijų, kurios daro gyvenimą prasmingą, krikščioniškasis pasaulis turi nepalyginamai daugiau už kiekvieną kitą kultūrą; daugiau turi geros valios idėjų; daugiau supratimo apie asmeninį riteriškumą ir gailestingumą; daugiau gaivaus vilties vėjo. Mūsų tėvų pastangomis šių dalykų metafizika ir moralė išpuoselėta taip pat giliai ir subtiliai kaip kiekviena tamsi ir apgriuvusi Azijos metafizika. Tačiau po Aziją keliaujantis europietis, kaip matyt, nenujaučia atstovaująs tiems dalykams. Jis vis dar tebėra nuoširdžiai įsitikinęs, kad atstovauja kuriai nors briliantinu ar golfo lazdomis prekiaujančiai firmai. Ir galime kone užsimerkę tvirtinti, kad, sugrįžęs iš Rytų, jis įpins rytietiško pesimizmo gaidelę atokvėpiuose tarp pagyrų Vakarų komerciš-

kumui. Niekad nesupratęs savos religijos, jis greičiausiai persiims svetima; ir kaip tik ta, kuri tikrai žemesnė už pirmąją. Jei įsigilintume į tuos dalykus, galbūt įžvelgtume naują nuvalkioto žodžio „misionierius" prasmę.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

APIE BUDIZMĄ

„Anglų budistas", Ceilono „Budizmo metraštyje" pasirodžiusio labai vertingo ir suprantamo esė apie tikrąją budizmo prigimtį autorius, man atrodo esąs gana neparankus sąjungininkas daugeliui kitų Anglijos budistų. Šiaip ar taip, jis vargiai susilauktų pripažinimo tų anglų budistų, kurie dažniausiai save vadina teosofais. Artimiausia riba, kurią teosofija, kaip populiari religija, gali pasiekti, yra persikūnijimo romantika, kitaip tariant, pasakaitė apie tai, kaip siela, pati būdama nemirtinga, įsikūnija daugybėje įvairių gyvenimų. „Anglų budistas" neigia ne tik sielos nemirtingumą, bet ir patį jos egzistavimą. Tiesą sakant, jis neigia patį savojo „aš" egzistavimą. Egzistencija esanti tik pražūtingas nuolat išnykstančių minčių bei jausmų krioklys, ir niekad niekas negalįs sakyti, kad ką nors turi, juolab savąjį „aš". Kadangi niekas neturi jokio savojo „aš", tai, savaime suprantama, negali būti ir jokio asmenybės nemirtingumo. Ir tikrai minėtasis rašytojas iš pradžių pažeria daug narsių ir opių neiginių. Blogiausiu atveju jie mums gaivinamai primena, kad anglas budistas labai jau angliškas. Jis pasišovęs įrodyti, kad budizmas atsirado ne tarp azijiečių, o tarp „arijų rasės žmonių", ir jo paties tone neabejotinai jaučiama kovinga europiečio dvasia. Tikiuosi, kad kokiam nors arijų rasės atstovui, linkusiam vadinti save europiečiu ir krikščionimi, bus leista paeiliui pacituoti savo aiškius teiginius apie budizmą ir prie kiekvieno pridurti po akivaizdų krikščionybės aiškini-

mą. Pirmiausia apie budizmą jis sako, jog tai nėra Budos garbinimas; kitaip tariant, žmonėms nieko nedera dievinti. Antra, tai nėra kuri nors panteizmo[43] atmaina, o tai reiškia, jog tai nėra nė viena ir deizmo[44] apraiškų; deizme nėra Dievo, o ką jau kalbėti apie dručkį Paną[45]. Trečia, budizmas neturi nieko bendra su jokia visatos kilmės teorija, tai yra jis nepatenkina žmogaus intelektualinio smalsumo apie visatos atsiradimą. Ketvirta, jis nėra dogmų visuma, kurią reikia suprasti kaip tikėjimą, pagrįstą Budos ar kieno kito autoritetu; ne, tai — samplaika abejonių dėl visko, taip pat ir dėl Budos ar dar ko nors kito. Penkta, budizme nėra painių paslapčių, kitaip tariant, jame nėra nė kvapo to, ką bemaž visi mūsiškiai teosofai ir turėjo galvoje, kai skelbėsi Mįslingaisiais budistais. Šešta, jis nemoko apie sielų persikūnijimą, tai yra apie tą vienintelį dalyką, kurį lig šiol mažne visi budizmo skleidėjai pas mus primygtinai mums bruko. Septinta, jame nėra šventikų sistemos ar mokyklos, kadangi nėra praktinių funkcijų, kurias reikėtų atlikinėti. Nėra nieko, ką vienas galėtų duoti kitam, ką vienas galėtų padaryti kito labui; nėra substancijos ar paramos, kurią žmogus žmogui galėtų suteikti; nėra nei duonos kasdieninės, nei nuodėmių atleidimo, nei išsigelbėjimo nuo blogio.

Šitaip anglų budistas, akimoju negailestingai apnuogindamas budizmą, paprastai jį ir pateikia anglams. Aš netrukus šį tą pasakysiu apie vieną jo siūlomą dalyką, tik leiskite man atsikvėpti prieš atsikertant į vieną tų labai skubotų, bet labai griežtų neigimų — idėją apie sielų persikūnijimo galimumą. Tvirtinimas, kad budistai netiki sielų persikūnijimu, devyniasdešimt devyniems žmonėms iš šimto nuskambėtų lygiai kaip ir mintis apie musulmonų netikėjimą Koranu ar spiritualistų netikėjimą dvasiniu bendravimu su mirusiais. Trumpai tariant, tai tolygu pasakymui, kad kalvinistai visai netiki Kalvinu, o komunistai siaubingai bijo komunizmo. Net nusijuokiau, įsivaizdavęs, kokią gausybę mistinių romanų tasai anglas budistas vienu staigiu mostu nušveitė į šiukšliadėžę. Bet man atrodo, kad jie taip ir neatsidūrė šiukšlinėje ar dvipensių tomelių lentynoje. Mane ima baimė, kad madingi ir populiarūs romanistai su savo best-

seleriais apie Egipto princeses, įsikūnijusias angliškose ar amerikietiškose herojėse, nepatirs rimto prekybos nuopuolio dėl kažkokio metafizinio esė Ceilono laikraštyje. Manau, kad Dorinda ir jos mirę „aš" ir toliau puikuosis knygų lentynose savo liepsningu viršeliu, vaizduojančiu didžiulį žaliaakį stabą. Jaučiu, kad „Devyni Normos Helveiz gyvenimai" ir ateityje puošis spaudos atsiliepimų ištraukomis, siūlančiomis atsiversti knygą, o kartu — prarajų prarają. Tik akimirką galime pasidžiaugti gražia ir pilna paguodos vizija, kad tokios knygos jau neberašomos ir ištirpsta nirvanoje ar amžinoje naktyje. Dorindos velionys „aš", matyt, nėra mirę, bet tik užkeikti; o susipažinusieji su Normos Helveiz asmenybe sutiks, kad katei leista nugyventi devynis gyvenimus. Nors nežinia, ar Norma tuos devynis gyvenimus turi, ji greičiausiai susilauks devynių leidimų. Ir nesvarbu, ar ta ledi persikūnys daugybę kartų, ar ne, autorius, be jokios abejonės, įsikūnys begalėje knygų. Nepaisant to, gali ar negali mirti žmogaus dvasia, jo patiklumo, vulgarumo ir žavėjimosi žemais dalykais dvasia nemiršta, bent jau mūsų amžiuje. Nesvarbu, ar gali persikūnyti šios išskirtinės asmenybės, tačiau į jas panašūs dalykai — bjaurūs, nesveiki, keliaklupsčiaujantys ir kvaili — išliks tol, kol sielų persikūnijime atsitiks kas nors netikėta ir nesąmonės daugiau netriumfuos prieš tiesą.

Šiaip ar taip, anglas budistas iš Ceilono spjauna į tokią nesąmonę. Sveikinu jį — atsimetėlį. Bet pateikęs savo tikslią ir triuškinančią santrauką apie tai, kuo budizmas nėra, jis toliau dėsto nepaprastai įdomų ir netgi svarbų apibrėžimą, kas yra tasai budizmas. Kiek suprantu, siūlomas tiesiog metafizinis apmąstymas fundamentaliojo skepticizmo maniera. Pasak jo, mes esame nelaimingi, kadangi nuolatos veikiame, mąstome ir jaučiame, tikėdami, kad kažkas yra tikra, pasiekiama ir naudinga. Bet prieš siekiant kažko, mums vertėtų suvokti, kad nėra tokio dalyko, kaip „kažkas". Visa, kas egzistuoja, yra savo egzistavimo baigties akte, tad šis troškimas tiesiogine to žodžio prasme yra nusivylimo sinonimas. „Jo šviesoje gyvenimas tampa nesibaigiančia tėkme, srove, nuolatine kaita, praeinančiu dalyku ir niekad toks pat dvi akimirkas iš eilės (...). Visą gyvenimą, netgi aukščiausiame

jutimų pasaulyje, nėra nieko, ką galėtume laikyti psichine substancija, daiktu ar siela. Tokia yra kertinė šio mokymo doktrina, jo švietimo centrinis taškas". Tai rašytojas teigia gan aiškiai ir drąsiai; jis visai atvirai pareiškia, kad jo tikėjimas nesako, kaip daugelis kitų, jog kūnas keičiasi, o siela patiria pokyčius, jis aiškiai teigia, kad siela neturi nė vienos dalelytės, kuri būtų gyvybingesnė už materialius daiktus, kad iš viso nėra sielos, kuri išliktų. Neverta aušinti burnos apie asmens tapatybę būsimajame gyvenime, kadangi net šiame gyvenime jos nėra. Neketinu čia plėtoti šios filosofijos filosofinės kritikos. Viso labo noriu pasakyti, kokia yra ta filosofija vieno žymiausių jos filosofų žodžiais. Norėčiau atkreipti dėmesį į keletą momentų moralės klausimu. Išties rašytojas ir toliau tvirtina, kad šių pažiūrų praktiniai ir moraliniai padariniai išplaukia iš didžios praktikos ir tyriausios moralės. Tačiau šis skirsnis yra neabejotinai migločiausia ir mažiausiai įtaigi jo esė dalis. Mielai tikiu, kad dauguma budistų yra geri žmonės, bet negaliu suprasti, kaip jų teorija, čia taip aiškiai skelbiama, įkvepia žmones gėriui.

Pavyzdžiui, budistai Budą vadina Gailestingumo Dievu, ir aš jau beveik pradedu suprasti, ką tos teorijos išpažinėjai laiko gailestingumu. Toks gailestingumas man atrodo esąs kone visiška vadinamosios krikščionių mielaširdystės priešybė. Bendrais bruožais ir skubotai šį skirtumą galėčiau apibūdinti taip: krikščionis gailisi žmonių, nes jie miršta, o budistas jų gailisi todėl, kad jie gyvena. Krikščionis gailauja dėl to, kas griauna žmogaus gyvenimą, o budistas liūdi todėl, kad šis — gyvas. Šiaip ar taip, budistas gailisi žmogaus, nes žmogus — tai jis pats. „Kitas principas yra tas, kad *Dukka*, kentėjimas ar dar geriau — Nepasitenkinimas, gyvenimui būdingas ir jame egzistuoja." Šitai, žinoma, jau buvo pasakyta pirmoje iš Keturių šventų tiesų, kurios mums primena ne tik tai, kad gimimas, irimas, liga ir mirtis laukia kiekvienos gyvos būtybės, bet ir tai, kad pati individo egzistencija yra pripildyta liūdesio. Kai krikščionių šventasis gydė luošį, jis manė, kad kojos suteikia šiam teisėtą pasitenkinimą. Kai krikščioniškoje ligoninėje išgydo sergantį, ten gyvenimą laiko esant potencialiu malonumu. Atsakydamas į šį

argumentą, niekaip negaliu suprasti, kuo budistų šventasis ar budistų ligoninė galėtų žmogui padėti — galbūt pačiu budizmu?

Žinoma, žmogus gali nusivilti viskuo pasaulyje, nepaisant to, ar jis geranoriškas, ar ne. Bet jei Faustui nelemta daugiau ištarti: „Sustok, akimirka žavinga!“, kodėl tad jis turėtų kartoti šią frazę nebe aistros, o filantropijos skatinamas?

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

APIE EGIPTIEČIŲ ĮTAKĄ

Galime pagrįstai viltis, jog kasinėjimai Egipte sukels egiptizmo madą Anglijos svetainėse. Bet nėra ko tikėtis, kad toji mada išsemtų visas šitokio susidomėjimo teikiamas galimybes. Prekiautojai baldais ir dekoratoriai neabejotinai pasiskolins vieną kitą idėją iš gražių lovų ir stalų, papuoštų žvėrių galvomis ir besiremiančių į keturnaičių kojas. Nuo pat vaikystės stebėjausi, kodėl kaip reikiant nebuvo išnaudota tokia analogija; dar nuo tų laikų, kai tik galėjau atsisėsti ant medinio arkliuko lyg ant kėdės arba apžergti kėdę ir įsivaizduoti, jog tai arklys. Kaip malonu pamoti draugužiams ir pakviesti juos prie vaišių stalo, paremto milžiniško nuožmaus dramblio iltimis ar briedžio ragais. Bet nuogąstauju, kad mada niekad iki galo neišsiskleis. Vargu ar prekiautojai baldais kada pasiūlys sarkofagus šių laikų amžinatilsiams, ar laikys tokius išdailintus karstus baldais. Abejoju, ar mes kada nors išvysime svetainėje besiilsinčius vargšo dėdės Henrio arba apraudotos velionės tetos Merės išbalzamuotus kūnus. Toks dirbtinis užkonservavimas senovės egiptiečiams, atrodo, buvo visai įprastas dalykas, kurį padiktavo jų religijos ir moralė. Juk net kai mums pavyksta šį tą sužinoti apie religiją, mes vis tiek neturime jokio supratimo apie atmosferą. Tačiau krikščionis to-

kia praktika šiurpintų lygiai taip pat kaip ir stiklo dėžėje laikoma senelio iškamša. Pats irimo procesas mums ne toks baisus; puvimas kelia mažesnį pasibjaurėjimą negu sustingusios gyvybės kaukė, o akivaizdžiame nykime slypi daugiau vilties negu baisiame žemiškame nemirtingume.

Tačiau reikia manyti, kad egiptizmo mada neprisikas iki Egipto religijos. Aukštuomenės dama gal kada ir pamils Izidės šydą, nors ir ne taip stipriai kaip pati deivė. Bet labai abejoju, ar aukštuomenės džentelmenas paseks Anubio manieromis ir ims nešioti šunų galvas imituojančias kepures; o dar mažiau įtikėtina, kad visos damos Bastos garbei panorėtų save prilyginti katėms. Greičiausiai kurį laiką jausis dekoratyvinis poveikis netgi grožinei literatūrai bei dekoratyviam menui. Lotosas galbūt pakeis rožę, o ibis išstums lakštingalą. Tačiau prabėgs daug laiko, kol koks spontaniškas Vakarų poetas ims ir prabils apie ibį tokiais žodžiais, kaip Kytsa[46] apie lakštingalą, arba apdainuos lotosą taip, kaip kadaise Ronsaras[47] apdainavo rožę. Šitie dalykai kelia pasigėrėjimą vien todėl, kad jie išnyko; juos galima išausti širmose ir kilimuose, nes jie išliko, kaip kad išlieka padžiovinti žolynai albume ar plika akimi nematomos dalelytės po mikroskopo objektyvo stiklu. Net mokyčiausi vyrai negali tvirtai pasakyti, kokia išties buvo tų laikų egiptiečių religija. Juk žinom, kaip siaubingai mokslinčiai susipainioja net šių dienų religijoje. Be to, mūsų spėliojimus apie egiptiečių tikėjimą smarkiai vulgarizavo įprotis kurti nieko vertas pasakaites ir teorijas apie persikūnijimą, kurios visada sukasi (tik niekaip nesuprantu kodėl) apie paslaptį, gaubiančią senovės Egiptą. Kiek man žinoma, Egipto religijoje nėra net užuominos apie persikūnijimą. Negaliu suvokti, kodėl romanai apie persikūnijimus turi būtinai nagrinėti egiptiečių tikėjimą. Jie paprastai neaplenkia ir Egipto valdovų; na, o tie, kurie dalijasi prisiminimais apie savo ankstesnius gyvenimus, retai kada neatsimena buvę Egipto princesėmis ar jų meilužiais. Atrodytų, kad tuo žemės istorijos tarpsniu visi žmonės buvo egiptiečiai, o visi egiptiečiai — karališkos personos. Jei man tektų gyventi ankstesniais laikais, labiausiai norėčiau būti senovės kinu. Galėčiau nugyventi am-

želį ir kaip senovės chaldėjas ar persas. Manau, kad galėčiau būti net ir senovės europiečiu, panašiai kaip kad dabar esu šiuolaikinis europietis. Nemažai kūrybinių pastangų reikėtų padėti etruskų civilizacijai, kaip kad Floberas[48] triūsė kartaginiečių civilizacijos labui. Kažin ar reikia sakyti, kad aš visai netikiu tais pitagorietiškais samprotavimais; negana to, man jie nusibodę. Manau, įstengčiau pateisinti nuobodulį, jei jį iš viso įmanoma pateisinti. Mano laikinas gyvenimas šioje planetoje prieš tūkstančius metų būtų buvęs toks pat mįslingas, koks mįslingas mano ramus gyvenimas dabar; ir man tai atrodo gana mistiška. Tačiau atmintis jokiu būdu nebūtų vizija, tai būtų tarytum prisiminimas kokios nors dienos, kurią netyčia buvau primiršęs. Toji diena iškiltų atmintyje tik kaip dar vienas eilinės dienos šviesos blyksnis arba tokia paprasta ir kartu tokia nepaprasta šios dienos šviesa. Tikroji religija darosi išties vis labiau mistinė todėl, kad skelbiasi (tiesa tai ar apgaulė?) slepianti grožį, gražesnį už kiekvieną mums žinomą; ar galbūt patį didžiausią blogį. Įprastiems daiktams tai suteikia savito ryškumo, nes diegiama mintis, jog egzistuoja kažkas raudonesnio už raudoną ir baltesnio už baltą.

Gali atsitikti taip, kad naujasis susidomėjimas Egipto istorija išgelbės mus nuo tokios egiptietiškos romantikos nuobodulio. Žinodami kur kas daugiau apie Egiptą, tikriausiai nesigirsime pažįstą daugelį Egipto princesių. Mes mažiau didžiuosimės ir savo ankstesniais gyvenimais bei meilės nuotykiais dar prieš mums gimstant. Mes, ko gero,padarysime keistą atradimą, susijusį su tais mirusiaisiais, kurie kadais buvo gyvi žmonės, o ne vien mūsų pačių mirusieji „aš“, kuriais mes užkopėme ant dabartinio svaigaus proto ir dorybės aukštumų pjedestalo. Trumpai tariant, belieka viltis, kad visa ta dirbtinė mistika, suvulgarinusi mūsų požiūrį į Egiptą, užleis vietą kur kas humaniškesniam dalykui, vadinamam istorija. Ir tikrai mūsų skubotas žvilgsnis į tą garsų vyrą, šiuo metu vadinamą „faraonu eretiku“, yra rimtas ir įtaigus istorijos momentas. Kalbu ne apie tuščią sarkofagą, kurį reikia pagal išmonę užpildyti savo ankstesniais „aš“, bet apie atpažįstamo istorinio tipo realią istorinę figūrą. Daug ką galima pa-

sakyti tiek prieš tą tipą, tiek ir jo labui. Jame glūdi šis tas nuo Marko Aurelijaus[49]; yra kažkas ir nuo Juliano Atskalūno[50], ir vėlgi nuo Juozapo Austrijiečio, Marijos Antuanetės brolio[51]. Kad ir kokie negausūs ir padriki būtų tie faktai, kuriuos galime surinkti apie jį, taip nutolusį žilos senovės bekraštėje dykumoje, vis dėlto jų užtenka, kad susilieję krūvon jie sudarytų bendrą vaizdą apie charakterį ir juo mus įtikintų. Jis buvo vienas tų idealistų, kurie siekia viską supaprastinti, o supaprastindami rodo per daug intelektualinio nekantrumo. Jis susiviliojo tuo kilnesniu monoteizmu, kuris iš tikro tebegyvavo daugelio politeizmo apraiškų fone, ir saulės skritulį pateikė kaip Dievo pakaitalą bei simbolį. Sako, jis net mėginęs menui suteikti šiek tiek natūralizmo, nepaisydamas vaizdavimo supaprastinimo taisyklių, siekdamas savo įvaizdį paversti greičiau gyvu portretu nei stabu. Priimu kaip gryniausią tiesą ir tai, kad jis, kaip ir visi humaniški bei didžiadvasiai jo tipo žmonės, buvęs imperializmo priešininkas. Tikrindamas kai kuriuos faktus knygai apie Palestiną, sužinojau, kad kadaise jį gana smarkiai kritikavo už aiškiai nerimtą požiūrį į siuzereno valdžią, kurią Egiptas, matyt, turėjo primesti Palestinos gentims. O mūsų šovinistiškai nusiteikę mokslinčiai ir istorikai dar labiau niršo ant tos išdžiūvusios mumijos vien už tai, kad ji buvo Mažasis Anglas arba greičiausiai Mažasis Egiptietis. Šių dalykų užtektų realiam istoriniam charakteriui apibrėžti. Tai toks žmogus, kuriame susilydo raiškus didvyriškumas ir truputėlis puikybės. Jis dažnai pralaimi savąją kovą su visuotiniais prietarais, kadangi per mažai reiškia pagarbos visuotiniams sentimentams. Jo padėties paradoksas tas, kad jo idealai — beasmeniai, o susidomėjimas juo — grynai asmeninis. Trokšdamas išgelbėti kone visą pasaulį, jis išgelbsti tik savo paties sielą.

Tačiau šie spėliojimai patvirtina dar vieną nepaprastai svarbią istorinę tiesą. Šiam reformistui nepasisekė pagonių pasaulyje dėl nenuginčijamo dalyko: visuotinė religija yra viena, o asmeninės filosofinės pažiūros — visai kas kita. Senoji pagonių religija maža kuo skyrėsi nuo šokio ar pietų. Individui buvo palikta ne religija, o susimąstymas. Jei žmogus tapdavo mąstytoju, jis savaime atplyšdavo nuo visuomeninių ri-

tualų, ir nesvarbu, ar jis gyveno kaip Buda, ar mirė kaip Sokratas. O krikščionybė sulydė tuos du dalykus į vieną, kur sugyvena viešas tikėjimas ir asmeniniai įsitikinimai. Šis lydinys labai palankiai sutiko įvairius prietarus, nes ir jie spręsdavo tą pačią problemą. Krikščionybė davė tikėjimą, kuris tapo ne vien tik kultu, bet ir kultūra. Todėl juo geriau suprasime tikrą tos kone priešistorinės pagonybės istoriją, tuo tvirčiau įsisąmoninsime, jog kadaise įvykęs religinis perversmas buvo vienas iš nedaugelio žmogaus žingsnių pirmyn.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

APIE ARCHITEKTŪRĄ

Visi mes jau kuris laikas girdime gandus apie sumanymą nuversti Sičio[52] bažnyčias. Kai kas iš mūsų labiau pritaria nuomonei, kad geriau būtų nugriauti patį Sitį. Amžiams slenkant šio prieštaravimo ironija išblėsta. Daugelis graikų ir egiptiečių šventovių tebestovi, o prie jų prisišlieję miesteliai bei kaimai jau seniai subiro į dulkes. Žiūrėdami į tas šventoves, mes ir dabar jaučiame, jei išvis turime vaizduotę, savotišką mistinį potraukį. Kyla mintis, jog šventovė iš tikrųjų buvo pastatyta tarnauti ne žmonėms, o Dievui. Tačiau šitokią simpatiją mes, atrodo, sugebame pajusti tik pagonių dievo akivaizdoje. Prirašyta nesuskaičiuojama gausybė nepagoniškų eilėraščių apie pagoniškus dievus, lyg šmėklomis tebeplevenančius virš savų šventyklų. Begalė šiuolaikinių poetų rašė ir teberašo apie senų laikų griuvėsius, kur vis dar vaidenasi šunagalvis Anubis ar didingoji žaliaakė Basta[53]. Kūrėjai retai kada sielvartaudavo dėl tų išnykusių miestų gyventojų, kurie buvo tokie žmogiški. Bet jei jau kalbame apie ištuštėjusius miestus, tai reikia prisiminti žmones, kurie ten vis dėlto gyveno. Jie dirbo, tuokėsi, valgė ir miegojo savajame mieste, prie kurio neretai būdavo prisirišę iš didžio

patriotiškumo. Kaip ir mūsų Sičio gyventojai dar tais laikais, kai žmonės ten statė bažnyčias. Dabar, kai Sitis jau tapo panašus į milžinišką sandėlį, poetai taip smarkiai nevirkauja dėl jo griovimo. Tačiau skaitytojas su palengvėjimu atsidus, išgirdęs, kad aš neketinu virš Londono paleisti raudonąjį gaidį ar imtis ir iš naujo sukelti Didįjį gaisrą[54], kuris minimas (visiškai klaidingai) Paminkle. Aš tik bendru istoriniu požiūriu sakau, kad šis paslaptingas žmogus, kaip Kažko Sityje vaizdavimas, senovėje būtų buvęs kukliai pavadintas Sičio Žyniu. Dar galiu pridurti, kad, žvelgdami į žmonijos praeitį ir ateitį, mes dažniausiai pamatome, jog religija buvo kur kas įdomesnė už prekybą. Net žymiausi prekybiniai miestai tokie kaip Tyras ir Kartagina, kur kas mažiau domina ir jaudina savo konosamentų šūsnimis ar svyruojančiu šekelio kursu drachmos atžvilgiu, negu tąja poetine savos prigimties ypatybe, kuri juos vertė mėtyti kūdikius į Molocho[55] aukurą.

Tačiau prekybinių ir religinių centrų palyginimas siejasi su kitu klausimu, kuris galbūt mums šiek tiek artimesnis negu Molocho garbinimas. Mes dar nepažengėme taip toli, kad sugebėtume atgaivinti šitokį Rytų misticizmą, nors nežinia, prie ko galim netrukus prieiti, apgalvotai derindami neopagonišką gamtos garbinimą su savosiomis pastangomis apriboti gyventojų skaičių. Šiaip ar taip, vis labiau ir labiau darosi aišku, kad prekyba yra kosmopolitiška, o religija lieka daugiau ar mažiau tautinė, netgi jei ji ir tarptautinė. Būdama tautų gyvenimo išraiška, ji suteikia savitų bruožų vietiniam ir tradiciniam gyvenimui; o religijos komerciškumas juo toliau, juo labiau virsta apgavystėmis ir visokiausiais mainais. Londono bažnyčios išties išsaugojo tam tikrą istorinį miesto charakterį; jos išties primena mums vieną ar kitą laiko tarpsnį Anglijos istorijoje. Tačiau grynai komercinis Anglijos gyvenimas tampa vis mažiau ir mažiau angliškas, o materialinė Londono mašinerija vis labiau panėšėja į niujorkiškąją. Atrodo, kad savi, šeimyniški dalykai turės keliauti į prieglaudą, kaip jau nekart yra buvę. Prabėgs dar daug laiko, kol paskutinis atminimas apie Reną[56] dings po šv. Povilo katedros griuvėsiais, kaip kad paskutinis Regento paminklas išnyko sykiu su Regento gatve.

Tad kalbama ne tiek apie Londono bažnyčių, kiek apie paties miesto išsaugojimą. Londonas turi savitą sielą; tokią sielą, kurią būtina išsaugoti; bet atrodo, kad niekas tuo jos išsaugojimu uoliai nesirūpina. Turbūt visai įmanoma, kad įstabiosios senos Reno statytos bažnyčios dar prisidės prie Londono sielos išgelbėjimo, netgi jei jau ir esame praradę bet kokią viltį, kad bažnyčios kada nors išgelbės londoniečių sielas. Mat tie septynioliktojo amžiaus statiniai turėjo savitą charakterį ir išreiškė dvasią, kurios aš asmeniškai negalėčiau pavadinti pačia kilniausia. Esu (kaip piktdžiugiškai pastebėjo mano priešai) viduramžių specialistas, ir mane instinktas verčia ieškoti kilniausios dvasios ten, kur kadais stovėjo aukščiausias špilis. Sakoma, kad senoji gotikinė šv. Povilo katedra, prieš Didįjį gaisrą stovėjusi ant Ladgeito kalvos, buvo aukščiausias statinys visame krikščionių pasaulyje. Ji, matyt, atrodė labai didingai, besistiebianti į svaigias aukštumas nuo šitokios kalvos. Įsibrovėlis amerikietis, ko gero, būtų išsaugojęs senąją šv. Povilo bažnyčią kaip visai padorų dangoraižį.

Vis dėlto negeidauju dabartinį renesansinį šv. Povilo katedros kupolą tučtuojau pakeisti Vūlverto bokštu. Kad ir koks būtų jos santykis su krikščioniškuoju pasauliu, ji vis dar užima labai svarbią vietą Europos architektūroje. Ji daugiau ar mažiau atspindi Europos dvasią, ir šiame konflikte aš atiduodu pirmenybę Europos, o ne Amerikos dvasiai. Maždaug tokį pat vaidmenį, tik šiek tiek mažesniu mastu, atlieka ir kitos renesanso laikų bažnyčios; bent kol jos pritaria minčiai, jog kultūra yra ne tiek kiekybės, kiek kokybės klausimas. Jose slypi užuomina, kad įstabūs statiniai, stovintys ramiose vietose, neretai gali atskleisti mūsų gilios žmogiškos praeities paslaptį kur kas geriau negu pastatai, užimantys nepalyginamai daugiau vietos tiek gatvėse, tiek laikraščiuose. Šiais laikais vienaip ar kitaip pasitvirtina faktas, kad ne dangoraižis siekia dangų. Žmogus turi šiek tiek nusimanyti apie amatininkų meistriškumą ir istoriją, kad galėtų pajusti kai kurių septynioliktojo amžiaus raižinių puikumą, netgi jei jie neskoningi ir tik iš tolo primena klasikinius. Kad žmogus galėtų tinkamai įvertinti dangoraižį, reikia tik kaklo galvai pakelti ir akių paspoksoti. Polinkis žavėtis

vien dydžiu ne tik vulgarus; jis labai atsilikęs ir barbariškas. Tai ir yra pagrindinis skirtumas tarp Rembranto ar Velaskeso[57], besigilinančių į eilinio veido subtilumą, ir kaimo bernų, kurie mugėje vėpso į milžiną. O kadangi kalbama apie karą tarp barbariškumo ir civilizacijos, aš, manau, jau ne pirmą kartą stoju civilizacijos pusėn.

Tačiau jei tas didesnis daiktas ir atrodo savo vietoje, pas mus jis aiškiai netinka. Nors kaip dangoraižis jis ir puikus, prie mūsų dangaus jis nesiderina. Pati pirmoji geros dekoracijos taisyklė yra tinkamas fono parinkimas. Būtų klaidinga tapyti net Aladino rūmus, nežinant, ar jų kupolai bei minaretai stūksos Vėjuotų Viržynų, ar Nilo su Kleopatros luotu fone. Juo netinkamesnis fonas, tuo labiau jis gožia avansceną. O mūsų dekoracijos, tam tikru atžvilgiu, tiesiog griūte griūva ant aktorių. Mūsų dekoracijos tokios, kad scenos darbininkas, jas kaitaliodamas, neturi kada ir atsikvėpti. Mūsiškis fonas nuolat keičiasi. Kai kam toks išnykstantis vaizdas gali pasirodyti niūrokas. Kitiems (ir man kartu) jo šalti debesys ir pilki atspalviai panašūs į tikros romantikos viziją. Bet, šiaip ar taip, angliškas oras yra išskirtinis; tai ir turime galvoje, kalbėdami apie būtinumą prieš jį atsilaikyti. Nėra kito tokio dalyko, kaip angliškas klimatas. Taigi geriausia Amerikos architektūra yra stačiai nuostabi kaip Pensilvanijos geležinkelio stotis Niujorke. Tačiau geriausia Amerikos architektūra yra klasikinė, prilygstanti geriausiai graikų ir romėnų architektūrai. Bent jau iš dalies prilygstanti. Ji pritaikyta klimatinėms sąlygoms; ji buvo kuriama su ta mintimi, kad aiškiai ir raiškiai išsiskirtų tvirto, nepajudinamo kaip uola dangaus skliauto fone; ji — neapsakomo baltumo brūkšnys žydrynėje. Ji atitinka akinančią šviesą ir giedras erdves virš Manhatano bokštų; ir tenai į ją, kaip ir į viską savo vietoje, gražu pažiūrėti. Tačiau netgi įsibrovėliai, kurie atsigabeno su savimi amerikietiškus statinius, dar neatsivežė nė lopinėlio žydro Amerikos dangaus.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

APIE OLANDIJĄ

Neseniai turėjau progos lankytis šalyje, kur dar nebuvau keliavęs, nors ji viena arčiausių mums geografiškai ir bene artimiausia savo istorija. Olandiją pažinojau tik iš paveikslų, tad savaime aišku, kad iš pirmo žvilgsnio jos peizažai pasirodė tartum pavogti iš Nacionalinės galerijos. Galbūt iš tikrųjų Nacionalinę galeriją vertėtų perkrikštyti Internacionaline. Šiais kosmopolitinės veidmainystės laikais, kai tiek tautinių dalykų vadinama tarptautiniais, gana keistai nuskamba mūsų patriotinė pretenzija tokioje vietoje, kur pilna užsieninių paveikslų. Rafaelio ir Rembranto[58] kūrinių kolekcija vadinama Nacionaline galerija, o kokia nors krautuvėlė mažame kaimelyje — Internacionaliniu prekybos centru. Man šovė į galvą mintis, kad tas faktas, jog olandų genijus pasiekė šlovės viršūnių tapyboje, pabrėžia skirtumą tarp tos šalies ir mūsų tėvynės, kurios daugeliu atžvilgių labai panašios. Olandiją šlovino jos tapytojai, o Angliją — poetai. Salų Valstybę tai dar labiau izoliavo. Viena išraiškos priemonė kosmopolitiškesnė už kitą. Paveikslų versti nereikia, o išversti eiles — neįmanoma. „Karvelių aimana senolėj guoboj, gausybės bičių dūzgesys“ — nemokantis angliškai šito negirdi. Tačiau Hobemos[59] „Alėja“ prieinama visiems turistams, jos neužstoja tvora, kurios neperliptų nemokantys olandiškai ar flamandiškai. Olandai išties sustiprina savo pranašumą puikiausiai kalbėdami dar pustuziniu kalbų, bet tai ne vienas ir tas pats. Patriotų pareiga — meilę savo kraštui išreikšti suprantamai, o poetams tai padaryti sunku, nes jie rašo tik gimtąja kalba, kuri panaši į slaptą įsimylėjėlių šneką.

Aš nedaug ką žinojau apie Olandijos didybę, kuri šiek tiek primena veneciškąją. Amsterdamas išties labai panašus į Veneciją; o aš, ilgai lavinęs protą sensacingais Openheimo skaitalais[60], tik miglotai siejau tą miestą su deimantais ir žy-

dais, taip pat ir asmenimis, kurie dėl tų deimantų žydus pjovė. Tačiau keliautojas greičiau vaikštinėja tarp didžios Valstybės griuvėsių, o ne mažos valstybėlės apribojimų. Visur jauti didybę, kuri paprastai lydi kolonijomis ir prekyba besilaikančią aristokratiją, lygiai kaip ir šešioliktojo amžiaus Venecijoje ar aštuonioliktojo — Anglijoje: nuosavi namai tartum rūmai ir nuosavas genijus portretų tapymui. Bet kadangi olandų orumas žengia koja kojon su olandų supuvimu, anglas į Olandiją žvelgia su nerimu, lyg žiūrėtų ne į praeitį, o į ateitį.

Žinoma, kalbėdami apie Anglijos nuopuolį iki Olandijos lygio, negalime nepaisyti ir tų, kurie galbūt ir teisingai sako, jog Anglija iškils taip aukštai kaip ir Olandija. Visai tikėtina, kad Olandija dabar laimingesnė už Angliją. Galima drąsiai teigti, kad apskritai mažosios nacijos dabar kur kas laimingesnės už didžiąsias. Gal ir nuobodžiau būti šveicaru negu prancūzu, — o tai visais laikais buvo gana malonus užsiėmimas. Tačiau nėra abejonių, kad Šveicarija tvarkosi geriau už Prancūziją, nors Prancūzija tvarkosi geriau už daugelį kitų pramoninių kraštų. Šveicarija tvarkosi geriau, nes ją lengviau valdyti. Jai nekyla jokių problemų su kariuomene, pasieniu, ji nesikiša į užsienio politiką, nesimėto kilniais tradiciniais prieštaravimais dėl religijos ir politikos. Gal geriau, o gal ir ne, būti Prancūzijos, o ne Šveicarijos piliečiu, bet aišku kaip dieną, kad saugiau būti šveicarų valstiečiu negu prancūzų. Danai klestėte klesti, tapę valstiečiais, nors galbūt kaip piratai, jie pasaulyje turėjo daugiau įtakos ir svarbos.

Gerai žinoma, kad olandai turėjo kur kas daugiau įtakos ir reikšmės kitiems kraštams, būdami jūrininkai ir kolonistai, kurie, ypač tais laikais, prilygo piratams. Bet nėra tikra, kad olandai dabar laimingesni ir labiau patenkinti. Šią išankstinę išlygą reikia pareikšti ir priimti prieš pradedant juos kritikuoti. Tai visai rimtas istorijos ir ekonomikos pavyzdys visiems tiems, kurie teigia, kad didžios nacijos nedžiugina šviesi ateities perspektyva pavirsti maža nacija dėl laimingo atsitiktinumo ar didelių pastangų dėka.

Ir vis dėlto kone kiekvienas mąstantis žmogus teisingai ar neteisingai mano, kad būtų gerai išlaikyti savo didžiosios na-

cijos didybę, kaip kad kiekvienas norėtų savo tėvą matyti džentelmenu, nors pats širdyje ir šlovintų valstiečių gyvenimo būdą. Šiuos dalykus nelengva nagrinėti, o dar sunkiau jų nepaisyti. Galbūt nuodugniausiai visa tai išdėstyta lengvabūdiškame žodžių žaisme, pasitaikančiame senose ir kupinose grožio eilėse apie britų kareivį Kinijoje.

Anglas jaučia, kad ne per jį Anglija patirs gėdą ar net nuopuolį. Jei jo šaliai išties kur kas pravarčiau smukti, tuo turėtų užsiimti arba už jį išmintingesnė apvaizda, arba niekingesni palikuonys. Viskas pareina nuo viršuje plytinčio dangaus ar kažkur apačioje glūdinčios prarajos, bet ne nuo paties žmogaus lemtingą jo tėvynės likimui valandą. Kaip pasakė Viktoras Hugo[61], jo senam priešui Luji Napoleonui pasidavus prie Sedano[62]: „Kiekvienas pranašas, kurs tai būtų numatęs, būtų buvęs apkaltintas išdavyste“.

O gal moralas ir visai paprastas? Mano galvoje sukasi senos frazės apie dalykus, kurių, kaip rašoma, galima nelaukti, bet vargas jų sulaukusiems! Kad ir kaip ten būtų, daugelis, taip pat ir aš, jaučiame, kad tokia senovės didybė negali žlugti. Tačiau ta pati įgimta nuojauta man kužda, kad žlugimas vis artėja ir artėja. Olandija nuėjo tokį pat kelią kaip ir kiekviena kita didi Valstybė, kurios šlovė rėmėsi vien tik komercija ir kolonijomis, kuri, atėjus laikui, nepagalvojo apie valstiečius, liaudies religiją ir kitus įsišaknijusius dalykus. Goldsmitas „Veikfildo klebone“[63] pabrėžė, kad prekeiviška Anglijos ir Olandijos aristokratija vienodai pamiršo liaudį. Anglijos šlovės saulė tada švietė zenite, o Olandijos jau leidosi; visa tai buvo prieš šimtmetį. Toks prekeiviškas saulėlydis paprastai būna laipsniškas ir beveik nepastebimas. Olandijos miestuose puikuojasi viešbučiai, kadais, matyt, buvę aristokratų viensėdijomis; mūsiškių aristokratų rūmai jau perstatomi į viešbučius. Nacionalinėje galerijoje kabo Rembranto kūrinių, o „Mėlynasis berniukas“ jau kadais atsidūrė Jungtinėse Valstijose.

Aš netikiu likimu, kuris užklumpa žmogų netikėtai, kad ir kaip šis elgtųsi; bet aš tikiu likimu, kuris užklumpa nieko neveikiantį žmogų. Jei į viską žiūrėčiau kaip į būtinybę, tai sakyčiau, kad Anglija pasekė savo sesėmis — Venecijos

ir Olandijos valstybėmis. Jei kada ir taikyčiau tą bjaurų materializmą, kalbėdamas apie gyvas ir nykstančias nacijas, tai sakyčiau, kad Anglija neabejotinai merdi. Tačiau netikiu, kad naciją kas nors gali pražudyti, nebent ji pati. Juk kiekviena problema yra padiktuojama valios; labai trokšdami, galime išnešti sveiką kailį. Tačiau reikia žiūrėti į akis savo nesėkmėms ir skaičiuoti laimėjimus; *negalima* priklausyti vien nuo prekybos ir kolonijų, savo prekeivišką moralę reikia derinti su kur kas labiau valstietiška religija ir lygybe; laikas baigti tenkintis jūrų valdomis ir pamėginti kaip nors grįžti į sausumą.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

APIE AMERIKIEČIŲ MORALĖS NORMAS

Kartais Amerika mums peršama, net ir pačių amerikiečių (kurie turėtų tai geriau žinoti), kaip aukštos moralės pavyzdys. Išties apstu amerikietiškų dorybių, tačiau toks dorybingas požiūris vargu ar bus viena jų. Ir jei kas nori patirti, kokiu silpnybių ir nenuoseklumo raizginiu kartais gali būti amerikiečių moralės sąvoka, patariu užmesti akį ne tiek į nusikaltimų bangą ar čarlstoną, kiek į rimtus atitrūkusių nuo gyvenimo ir kultūringų kritikų idealistinius esė; imkime kad ir vieną panelės Eivis D. Karlson kūrinėlių, pavadintą „Ieškau dorybės pakaitalo“. Jai dorybė, be abejo, reiškia ribotus Naujosios Anglijos tabu, bet ji pati to nežino; ji prieina išvadą, kad mes turėtume atvirai pripažinti, jog „abstraktaus gėrio ir blogio standartas merdi“. Tas teiginys atrodys ne toks pamišėliškas, jei šiek tiek nuodugniau pamąstysime, ką iš viso galėtų reikšti tas abstraktaus gėrio ir blogio standartas — bent jau autorės gimtojoje valstijoje. Tai žvilgsnis į naują pasaulį.

Kaip pavyzdį ji ima jaunuolį, išauklėtą „namuose, kur

buvo mėginta nubrėžti dogmatišką ribą tarp gėrio ir blogio". O kokia toji dogmatiška riba? Taip, išties kokia? Vyresnieji jam diegė, kad vieni dalykai yra geri, o kiti — blogi, ir kurį laiką jis sutiko su šiuo keistu tvirtinimu. Bet vis dėlto iškeliavęs iš namų, pamatė, kad „iš pažiūros visai malonūs žmonės daro tai, ką jis buvo mokomas laikyti blogiu". Paskui ateina eilė apreiškimui: „Į gėlės žiedelį panaši mergaitė, kurią jis gaubia romantiško idealizmo rūku, dūmija kaip velniūkštis iš požemio ertmių, o jos glamonės tartum gundytojos iš kino filmų. Draugužis, į kurį linksta jos širdis, nesiskiria su gertuve ir t.t." Štai ką rašytoja vadina dogmatiška riba tarp gėrio ir blogio!

Abstraktaus gėrio ir blogio standartas, matyt, štai koks: mergaitė, rūkydama cigaretę, pavirsta pikta pragaro dvasia; tokiu savo poelgiu ji kone prilygsta seksualinei vampyrei; jaunuolis, kuris ir toliau geria fermentuotą gėrimą, kaip kad visi jo tėvynainiai gėrė lig šiol, neišvengiamai turi būti pasmerktas „blogiui" ir turi neigti bet kokį skirtumą tarp gėrio ir blogio. Matyt, toks „abstraktaus gėrio ir blogio standartas" kalamas į galvą amerikiečių namuose. Jau iš pirmo žvilgsnio aišku, kad tai joks abstraktaus gėrio ir blogio standartas. Jis visai ne toks. Tai nepaprastai svarbus dalykas, kurį kiekvienas sveikai mąstantis žmogus pavadintų standartu. Tai ne standartas; tai ne abstrakcija; čia nėra nė menkiausio supratimo apie gėrį ir blogį. Tai kratinys iš socialinių ir sentimentalių nutikimų bei sąryšių, kurių keletas atsiduoda snobizmu ir visi be išimties — provincija. Bet visi jie — konkretūs ir siejasi su materialistine nuostaba prieš tam tikrus daiktus. Baisėtis tabaku nereiškia turėti abstraktaus gėrio standartą; kaip tik priešingai. Tai reiškia neturėti jokio supratimo apie gėrio standartą ir jo pakaitu laikyti vienus ar kitus vietinės reikšmės pomėgius ar priešingas nuostatas. Nėra ko labai stebėtis, jei mūsų jaunuolis paskubės spjauti į tuos beprasmius draudimus; bet jei jis mano, kad jis atsimeta nuo moralės, tai yra toks pat bukagalvis kaip ir jo tėtušis. Ir vis dėlto minėta rašytoja ramiai siūlo mums mesti iš galvos visas idėjas apie gėrį ir blogį, atsisakyti visos žmonijos sampratos apie abstraktaus teisingumo standartą vien dėl to,

kad kažkokio vaikino iš Bostono neįmanoma priversti baisėtis gražuole kaip kokiu velniu, kai ji traukia cigaretę.

Jei auganti karta nesusidurtų su dar žalingesniais dalykais, nebūtų taip sunku pripratinti ją prie tiesos ir teisingumo tradicijų. Aš manau, jog tą epizodą vertėjo paminėti vien todėl, kad jis meta šviesos spindulėlį ant puritoniškosios Amerikos kultūros krizės[64]. O kadangi ir toliau mums teigiama, kad Amerikos idealizmo misija yra nustatyti „standartą", pagal kurį Anglija turi persitvarkyti, bus pravartu prisiminti, ką apskritai reiškia standartas bei idealas.

Beje, ko gero, galėčiau paliudyti tą keistą tabu apie tabaką. Žinoma, daugybė amerikiečių surūko nesuskaitomą gausybę cigarų; daugybė kitų cigarus sužiaumoja, ir tai, man atrodo, dar didesnis malonumas. Egzistuoja keista nuomonė, kad čia, šiaip ar taip, liečiama etika, ir dauguma rūkančių yra išties nusistatę prieš rūkymą. Atmenu, sykį teko vieną ir tą pačią popietę priimti du amerikiečių reporterius; prieš mane gulėjo dėžutė cigarų, ir aš pasiūliau po vieną kiekvienam iš eilės. Jų reakciją (kaip jie patys sakytų) buvo labai įdomu stebėti. Pirmasis žurnalistas, staiga nutilęs, sustingo ir šaltu balsu atsisakė. Aiškiau jis jau negalėjo parodyti, kad aš mėginu papirkti garbų žmogų bjauria ir žema malone; lyg būčiau buvęs Senis nuo Kalno[65] ir siūlęs jam hašišo, galinčio jį padaryti samdomu žudiku. Antrojo reakcija buvo dar įstabesnė. Antrasis žurnalistas iš pradžių atrodė abejojąs; paskui jo veide šmėstelėjo klasta; po to lyg ir nervingai apsidairė, tartum žiūrėdamas, ar mes vieni, ir galiausiai su prislėgta ir slepiama šypsena pratarė: „Ką gi, pone Čestertonai, bijau, kad turiu tokį įprotį".

Kadangi tas įprotis būdingas ir man, be to, niekad neįstengiau įsivaizduoti, kaip jį galima sieti su morale ar amoralumu, tai atvirai prisipažįstu, kad mudu abu esame giliai pasinėrę į nedorą gyvenimą. Mums kalbantis, pastebėjau kitais atžvilgiais jį esant visai sveiko proto. Jis gana gerai nusimanė apie ekonomiką ir architektūrą; tačiau jo moralės pojūtis buvo berods visai išgaravęs. Jis išties manė, kad rūkyti gana nuodėminga. Jis neturėjo „abstraktaus gėrio ir blogio standarto"; tasai standartas jame ne tik merdėjo, bet buvo

jau aiškiai išnykęs. Šiaip ar taip, tai ir esmė, ir matas. Nė vienas, turintis abstraktaus gėrio standartą, negali manyti, kad rūkyti cigarą — bloga. Bet tasai žurnalistas turėjo konkretų standartą, susidedantį iš tam tikros genties tam tikrų, sustabarėjusių papročių. Tie, kurie sako, kad amerikiečiai daugiausiai kilę iš Amerikos indėnų, neabejotinai galėtų savo teiginį patvirtinti prielaida, jog ši mistinė materialių daiktų baimė žymia dalimi yra barbarų sentimentas. Sako, raudonasis indėnas teisė ir nuteisė už žmogžudystę tomahauką. Šitaip jis tapo prototipu baltaodžiui, kuris prakeikia butelį, nes pernelyg daug jo turinio suteka į žmogų. Draudimą kartais šlovina už jo paprastumą; šiuo atveju jį galima lygiai taip pat pasmerkti už jo barbariškumą. Aš pats negaliu taip absurdiškai teigti, kad amerikiečiai — laukiniai; aš taip pat nemanau, kad jei jie ir būtų kilę iš laukinių, tai neturėtų pernelyg didelės reikšmės. Svarbu kultūra, o ne etnologija; o čia aptariama kultūra, netiesiogiai kilusi greičiau iš Naujosios Anglijos nei iš Senosios Amerikos. Tačiau kad ir iš kur ta kultūra būtų kilusi, būtina pažymėti štai ką: atrodo, ji tikrai nesupranta, ką reiškia gėrio ir blogio standartas. Ji nelabai supranta, kodėl vieni ar kiti įpročiai netiko prie senos rąstų trobelės ar senajam gimtinės miesteliui. Joje vyrauja miglotas, praktinis supratimas, kad tam tikri įpročiai nėra tiesiogiai naudingi naujuosiuose prekybos centruose ar naujajame azartinių lošimų pragare. Jei jaunuolio senutė mama ar bosas nemėgsta matyti jį slankiojant su pypke burnoje, toks elgesys tampa nuodėme arba jau bent priartėja prie filosofinės moralės sampratos apie nuodėmę. Žmogus rūkydamas neprigenės rąstų savo trobai; rūkydamas jis nesudarys dividendų Didžiajam Bosui; taigi dūmas atsiduoda nuodėme. Paprasti žmonės tiek tenusimano apie teologų ir filosofų atrastą nuodėmę, kiek pieną geriantis vaikas nutuokia apie bakterijas, tyrinėjamas toksikologo. Galbūt jų dorybei daro garbę toks miglotas blogio supratimas. Žmogus, kuris yra toks kvailas, kad į pasiūlytą cigaretę atšauna: „Aš neturiu ydų", gal ir ne visada nusipelno būti persmeigtas tarsi špaga tokiu atsakymu, kokį davė italų kardinolas: „Tai ne yda, antraip jūs ją, be abejo, turėtumėte". Bent jau kardinolas žino, kad tai

ne yda, ir tai rodo jo šviesų protą. Aiškių standartų stoka tiems, kurie sunkiai įžvelgia čia slypint ydą, gali būti tik didelių pavojų ir depresijos pradžia. Gal ir mano abiem žurnalistams iš Amerikos pavyks priskirti rūkymo nuodėmingumą prie kitų keistų dalykų, sudarančių dalį Amerikos konstitucijos.

Tad drįsčiau pareikšti panelei Eivis Karlson (kurios straipsnyje visais kitais atžvilgiais yra gana daug tikrai giliaminčių ir vertingų pastebėjimų), jog aptariamasis konfliktas kyla ne dėl to, kad jankių puritonai per daug dorovingi, bet todėl, kad ne visai dorovingi. Jis kyla anaiptol ne todėl, kad jie nubrėžia pernelyg griežtą ir tiesią liniją tarp gėrio ir blogio, bet kad ta linija labai jau vingiuota ir neryški. Jie vadovaujasi asociacijomis, o ne abstrakcijomis. Tokiu būdu jie suplaka rūkymą su gundymu arba gertuvę kišenėje — su sielos nuodėme. Aš turiu šiek tiek vilties, kad kai kuriems fundamentalistams pavyks tapti nors truputėlį fundamentalesniems. Kalba, kad tenesiečiai trokšta nubrėžti ribą tarp žmonių ir beždžionių[66]. Kai kas dar sako, jog jie pernelyg uoliai siekia nužymėti ribą tarp juodaodžių ir baltųjų. Ar galiu viltis, kad jiems pavyks nubrėžti nors kiek logiškesnę ribą tarp blogų ir gerų žmonių? Tas skirtumas ir sunkumas šiek tiek paaiškėja, lyginant senąjį kukluksklaną su naujuoju kukluksklanu. Senąją slaptą draugiją galėjai pateisinti, o galėjai ir ne; tačiau ji turėjo aiškų tikslą: ji buvo prieš kažką nukreipta. O naujoji slapta draugija, atrodo, nukreipta prieš bet ką, dažnai prieš kiekvieną geriantį, o kartu, kiek žinau, ir prieš kiekvieną rūkalių. Didysis amerikietiško temperamento pavojus ir slypi štai tokiame beformiame fanatizme: jeigu jau žmonės kažką persekioja, stenkimės juos įtikinti, kad tik persekiodami tikėjimo vardan, jie praskaidrins savo protą.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

OMARAS CHAJAMAS [67] IR ŠVENTAS VYNAS

Girtuoklystės problema paskatino naujosios dorovės šalininkus pratrūkti keiksmais; o tų entuziastų minia nusidriekia nuo žmogaus, išsviedžiamo iš aludės lauk 12.30, iki ponios, kuri trupina kirviu Amerikos barus. Šiose diskusijose beveik visada jaučiama viena labai išmintinga ir nuosaiki pozicija — teigti, kad vynas ar panašus į jį šlamštas, turi būti geriamas kaip vaistas. Drįstu nė už ką nesutikti. Vienintelis tikrai pavojingas ir amoralus gėrimo būdas — būtent gerti vyną kaip vaistą. Ir štai kodėl. Jei žmogus geria vyną, trokšdamas malonumo, vadinasi, jis trokšta ko nors ypatingo, nekasdieniško ir ko (jei jis turi nors truputį sveiko proto) jis nesiekia kas valandą. Bet jei žmogus geria vyną, trokšdamas sveikatos, jis siekia natūralaus dalyko, tai, kas jam priklauso ir be ko jis sunkiai save įsivaizduoja. Žmogus gali atsilaikyti prieš ekstazės kerus, bet daug labiau akinantys yra natūralios būsenos kerai. Jeigu būtų stebuklingas tepalas ir mes duotumėm jo stipriam žmogui, sakydami: „Tu peršoksi paminklą", be abejonės, jis peršoktų, bet vargu ar jis imtų šokinėti visą dieną miestelėnų pasitenkinimui. O jei duotumėm šio tepalo aklajam, sakydami: „Tu praregėsi", pagunda būtų kur kas didesnė. Jam būtų sunku susilaikyti nesitepus, girdint gražiojo arklio kanopų bildesį ar rytmečio paukščių giesmes. Lengva susilaikyti nuo pasilinksminimo ir daug sunkiau — nuo normalios būsenos troškimo. Iš čia ir tas faktas, kurį žino kiekvienas gydytojas, kaip pavojinga duoti ligoniams alkoholį, net jeigu jis jiems ir reikalingas. Aš anaiptol nenoriu tvirtinti, jog manau, kad duoti ligoniui alkoholį kaip stimuliatorių yra nepateisinama. Bet, aš manau, daug naudingiau jį atiduoti sveikiems pasilinksminimui, ir šitai jiems bus tik į sveikatą.

Blaivus požiūris į šį reikalą atrodys paradoksalus kaip ir daugelis kitų blaivių požiūrių. Gerkite, kai jums linksma,

bet niekada, kai esate nelaimingas. Niekada negerkite, kai jums blogai negeriant, antraip panėšėsit į pilkaveidį džino gėriką smuklėje. Gerkite, kai jums ir be to gera, ir jūs panėšėsit į besijuokiantį Italijos valstietį. Niekada negerkite, kai jums reikia išgerti, nes tai bus racionalus gėrimas ir kelias į mirtį bei pragarą. Bet gerkite, kai jums nereikia išgerti, nes tai bus iracionalus gėrimas ir amžinoji žmonijos sveikata.

Daugiau nei trisdešimt metų didžiojo Rytų poeto garbė ir šešėlis gula ant anglų literatūros. Ficdžeraldo išverstas, Omaras Chajamas puikiai sukoncentravo savyje visą tamsų ir pasyvų mūsų laikų hedonizmą. Nėra jokio reikalo šnekėti apie literatūrinius šio darbo privalumus — maža pasaulyje knygų, kur taip sumaniai susipina linksmas epigramų kandumas ir svajingas dainos liūdesys. Bet aš norėčiau tarti žodį apie jo filosofinę, etinę ir religinę įtaką, ir tas žodis, manau, pasirodys anaiptol ne nuolaidus, o net priešiškas. Daug ką reikėtų pasakyti prieš „Rubajų" dvasią ir jų milžinišką poveikį. Bet vienas kaltinimas grėsmingai iškyla savo nelaimei, o juo labiau mūsų; ši knyga sudavė triuškinantį smūgį draugingumui ir gyvenimo džiaugsmui. Kažkas pavadino Chajamą liūdnu ir laimingu senu persu. Liūdnas jis buvo, bet laimingas — ne, jokiu būdu. Jis buvo didesnis džiaugsmo priešininkas negu puritonai.

Svajingas ir malonus rytietis guli po rožės keru su savo vyno taure ir eilėraščių ritinėliu. Keista būtų, jei kas nors, žiūrėdamas į jį, mintimis grįžtų į tamsų kambarį, kur gydytojas pilsto ligoniui brendį. Dar keisčiau, jei tos mintys grįžtų prie pilkojo netikėlio, pliumpiančio džiną smuklėje. Bet filosofinė vienybė riša tuos tris viena šėtono grandine. Omaro Chajamo vyno pliumpimas blogas ne todėl, kad tai tik šiaip vyno pliumpimas. Jis blogas, labai blogas todėl, kad tai medicininis vyno pliumpimas. Tai gėrimas žmogaus, kuris geria dėl to, kad nėra laimingas. Tai vynas, kuris užtraukia dangų, o ne atveria jį. Tai ne poetiškas gėrimas, kuris būna džiaugsmingas ir nevalingas, tai racionalus gėrimas, toks pat proziškas kaip ir kapitalo investavimas, toks pat nemalonus kaip ir dozė laisvinančių. Jausmų, ne stiliaus, požiūriu sena anglų užstalės daina pakyla kur kas aukščiau:

Ratu, draugai, pakelsim taurę,
Ir sidras teputoja!

Nes šią dainą dainuodavo, norėdami išreikšti ir išaukštinti išties vertingus dalykus — brolybę, šnekumą, trumpą ir dorą neturtėlių laisvalaikį. Aišku, didžioji dalis šių vangių išpuolių prieš Chajamo dorovę yra neteisingi ir naivūs, tokie dažniausiai ir būna panašūs išpuoliai. Vienas kritikas, kurio straipsnį teko skaityti, pasirodė neįtikėtinai kvailas, pavadindamas Chajamą ateistu ir materialistu. Rytiečiui tokie dalykai yra neįmanomi — jis per daug gerai suvokia metafiziką. Iš tikrųjų esminis prieštaravimas, kurį nurodys samprotaujantis krikščionis, ne tai, kad Chajamas per mažai dėmesio skiria Dievui, o tai, kad per daug. Štai tas baisusis teistas[68], kuris negalvoja apie nieką kita, tik apie Dievą, ir užmiršta žmogų kaip asmenybę ir žmogaus valią.

Neklaustas sviedinys nei Ne, nei Taip,
O Šen ir Ten lošėjo muštas skrieja.
Tik Tas, kas numetė tave ant vejos, —
Jis žino viską apie Tai, Jis žino Tai.

Krikščioniškieji mąstytojai, tokie kaip Augustinas[69] ar Dantė[70], prieštarautų šioms eilutėms, nes jos neigia laisvą valią, dvasios kilnumą ir narsą. Ginčas tarp aukščiausiosios krikščioniškos minties ir šito skepticizmo kyla ne dėl to, kad skeptikai neigia Dievo egzistavimą, o dėl to, kad jie neigia žmogaus egzistavimą.

„Rubajai" garsiau už kitus mūsų laikais apdainuoja pesimistinį malonumų vaikymąsi; ir ne jie vieni. Daugelis mūsų laikų intelektų akstina mus tam pačiam retų malonumų vaikymuisi. Volteris Peiteris[71] sako, jog mes visi pasmerkti mirčiai ir mums lieka tik džiaugtis akimirkos grožiu dėl pačios akimirkos. To paties mokė labai įtikinanti ir vieniša, pesimizmo pilna O. Vaildo filosofija[72]. Šio tikėjimo devizas — *carpe diem*[73], bet šis tikėjimas — ne laimingiems žmonėms; tai nelaimingųjų tikėjimas. Didžio džiaugsmo apimtas žmogus neskina rožės žiedų kur pasisukęs, jo akys prikaustytos prie nemirtingos rožės, kurią apdainavo Dantė. Didis džiaugsmas kupinas nemirtingumo dvasios. Tikra jaunystės puošmena — tai jausmas, kad visa erdvė — tavo, idant galėtum laisvai ištiesti kojas. Visos didžiosios komiškos knygos, pavyzdžiui,

„Tristramas“ ir „Pikvikas“[74], pilnos erdvės pojūčio ir nesenstančios. Mes jaučiam, kad jų herojai — tai nemirtingi žmonės pasakoje be galo.

Žinoma, didis džiaugsmas apima tik tam tikromis akimirkomis, retsykiais, bet tai nereiškia, kad mes turim galvoti apie jas kaip apie greit praeinančias arba džiaugtis jomis „dėl pačios akimirkos“. Taip darydami, mes mėgintumėm racionaliai paaiškinti džiaugsmą ir kartu jį sugriautumėm. Džiaugsmas — paslaptis, kaip ir tikėjimas, ir jo negalima racionaliai paaiškinti. Įsivaizduokim, kad žmogus išgyvena tikro džiaugsmo akimirką. Aš neturiu galvoje to, kas siejasi su gėrėjimusi emaliu, aš turiu galvoje tai, kas neša stiprų džiaugsmą, sakyčiau, net skausmingą, kankinantį džiaugsmą, kaip kad pirmosios meilės kerai ar pergalė mūšyje.

Įsimylėjėlis džiaugiasi ta akimirka ne dėl pačios akimirkos. Jis džiaugiasi dėl mylimosios ar galų gale dėl savęs paties. Karys džiaugiasi ne dėl akimirkos, o dėl vėliavos. Jis gali kautis už kvailą ir beprasmišką reikalą, meilė taip pat gali būti vaikiška ir tęstis savaitę. Bet patriotui vėliava — amžina, kaip įsimylėjėliui — meilė, tai kažkas, kas negali baigtis. Tokios akimirkos pripildytos amžinybės, jos džiaugsmingos kaip tik todėl, kad atrodo begalinės. Pažvelkime į jas Peiterio akimis, ir jos taps šaltos kaip pats Peiteris ir jo stilius. Žmogus negali mylėti mirtingų dalykų. Netgi akimirką jis gali mylėti tik nemirtingus dalykus. Peiterio klaida jo garsioje frazėje. Jis nori, kad mes degtumėm „kieta it brangakmenis liepsna“. Liepsnos niekada nebūna kietos it brangakmeniai — jų negalima liesti ir rūšiuoti. Taip ir žmonių emocijos niekada nebūna kietos it brangakmeniai — jos kaip liepsna, pavojingos liesti ir netgi tyrinėti. Kad mūsų aistros taptų kietos kaip brangakmeniai, jos turi būti šaltos kaip jie. Nė vienas stipriausių smūgių paprastiems žmonių jausmams nebuvo toks triuškinantis kaip šis estetų *carpe diem*. Visiems be išimties malonumams reikalinga visai kita dvasia: tikras kuklumas, tikra, neapibrėžta viltis, tikras berniokiškas tikėjimas. Nekaltumas ir paprastumas reikalingas visoms aistroms — taip pat ir nedoroms. Net nuodėmei reikia skaistybės.

Nekalbėsim apie Omaro Chajamo poveikį kitkam, mums svarbu, kad šitam pasauliui jis buvo stiprus ir paraližuojantis. Puritonai[75], kaip sakiau, daug linksmesni nei jis. Naujieji asketai — Toro ir Tolstojaus pasekėjai[76], — ir tie daug labiau džiaugiasi gyvenimu, nes, kad ir kaip ten būtų, sunku atsisakyti vyno ir prabangos; lieka nesuskaičiuojama galybė paprastų malonumų ir, be kita ko, pats gebėjimas džiaugtis. Toras gali džiaugtis saulėtekiu ir be puodelio kavos. Tolstojaus nežavi vestuvės — jis juk stiprus dvasia ir gali žavėtis juodžemiu. Gamta galima džiaugtis, atsisakius pačių paprasčiausių patogumų. Krūmas gražus ir blaiviam. Bet nei gamta, nei vynas, nei kas kita negali žavėti, jei jūs neteisingai suprasit patį džiaugsmą. Kaip tik taip ir atsitiko Omarui Chajamui (ar Ficdžeraldui). Jis ir jo pasekėjai nematė, kad tikras džiaugsmas įmanomas tik tam, kuris įtikėjo amžinuoju džiaugsmu, glūdinčiu daiktų esmėje. Mūsų nedžiugins ir *padekatras*[77], jei mes neįtikėsim, jog žvaigždės šoka mums į taktą. Niekas negali būti toks linksmas kaip rimtas žmogus. „Vynas, — sakoma Šventajame rašte, — džiugina žmonių širdis, bet tik tų žmonių, kurie jas turi". Tai, kas vadinama gera nuotaika, pasiekiama tik nuotaikingam žmogui. Galų gale žmogus gali džiaugtis vien daiktų esme. Galų gale žmogus gali džiaugtis vien tikėjimu.

Kadaise žmonės tikėjo, kad žvaigždės šoka jiems į taktą, ir šokdavo kaip niekas nėra šokęs nuo tų laikų. Rubajų išminčius susijęs su šiuo senoviniu pagonišku eudenonizmu[78] ne daugiau kaip su krikščionybe. Jis ne didesnis Bakcho garbintojas už šventąjį. Dionisas ir jo pasekėjai pažinojo būties džiaugsmą, tokį pat rimtą kaip Volto Vitmeno[79]. Dionisas pavertė vyną ne vaistu, o paslaptim[80]. Kristus taip pat pavertė vyną paslaptim — ne vaistu. Chajamui vynas — vaistai, o ne paslaptis. Jis puotauja, nes gyvenimas nelinksmas, jis geria, kai jaučiasi nelaimingas. „Gerk, — sako jis, — nes tu nežinai, iš kur atėjęs ir kam. Gerk, nes nežinai, kada išeisi ir kur. Gerk, nes žvaigždės žiaurios ir pasaulis eina perniek. Gerk, nes nėra kuo tikėti ir nėra už ką kovoti. Gerk, nes viskas vienodai nuodėminga ir beprasmiška." Taip jis stovi, laikydamas taurę rankoje. Bet

šalimais altoriuje stovi Kitas, taip pat su taure rankoje. Gerk, sako jis, nes visas pasaulis raudonas it vynas, turintis viešpaties meilės ir įniršio atspalvį. Gerk, nes trimitai jau kviečia į mūšį. Štai taurė, išgerk prieš kovą. „Gerkite iš jos visi, nes tai yra mano kraujas — naujosios sandoros kraujas, kuris už daugelį išliejamas nuodėmių atleidimui“[81]. Gerk, nes žinau, iš kur atėjai ir kam. Gerk, nes žinau, kur eisi ir kada.

Iš esė rinktinės „Eretikai“

GABALĖLIS KREIDOS

Atsimenu nuostabų vasaros atostogų rytą, melsvą ir sidabrinį, kai, ne be vargo atsiplėšęs nuo įprastinio nieko neveikimo, užsidėjau kažkokią skrybėlę, pasiėmiau lazdelę ir įsidėjau į kišenę šešis ryškiaspalvius kreidos gabaliukus. Tada nuėjau į virtuvę (kuri, kaip ir visas namas, priklausė vienai labai sąžiningai ir nuovokiai senyvai moteriai iš Saseksо) ir paprašiau šeimininkės rudo vyniojamo popieriaus. Popieriaus buvo, ir net labai daug, bet šeimininkė nesuprato jo paskirties. Jai dingojosi, kad jeigu žmogui prireikė to rudo popieriaus, vadinasi, jis rengiasi daryti paketėlius, ko aš nė neketinau daryti ir kas iš tiesų viršytų mano sugebėjimus. Šeimininkė labai nuodugniai papasakojo man apie vyniojamo popieriaus standumą ir atsparumą. Aš gi paaiškinau jai, kad viso labo rengiuos tik paišyti, o piešinių ilgaamžiškumas manęs bemaž nedomina, ir kad, mano manymu, čia svarbu ne tiek popieriaus standumas, kiek lygus paviršius, paketėliams, beje, neturintis jokios reikšmės. Kai šeimininkė suprato, kad aš visgi noriu tik piešti, ji pasiūlė man daugybę balto popieriaus lapelių, manydama, kad aš darau užrašus ant rudo popieriaus taupumo sumetimais. Štai tada aš pamėginau perteikti jai tą subtilų loginį

atspalvį: man patinka ne tiek pats vyniojamas popierius, kiek jo rudumas, kaip kad man patinka spalyje miškų, alaus ar šiaurės upokšnių spalva. Rudas popierius tarsi įkūnija tų pirmųjų, sunkiausių pasaulio sukūrimo dienų sutemas, o pabraukęs per jį ryškiaspalviu kreidos gabaliuku, jūs pamatysit, kaip iš tamsybės iškyla tarsi pirmosios žvaigždės auksaspalvės ugnies kibirkštys, kraujo raudonis, jūros žaluma. Visa tai paskubomis susakiau senyvai moteriai ir įsikišau rudą popierių į kišenę kartu su kreidos gabaliukais, o gal ir dar su kuo nors. Tikiuosi, kiekvienas pastebėjo, kokius senovinius ir poetiškus daiktus mes nešiojamės kišenėje, tarkim, kad ir kišeninį peiliuką, kuris yra pirmųjų žmogaus ginklų atmaina, jaunesnysis kalavijo brolis. Kadaise buvau sumanęs parašyti poemų rinkinį apie tai, ką nešioju kišenėse. Bet tai būtų atėmę daug laiko, o, be to, ir didžiojo epo metas jau praėjęs.

⁂

Paėmęs lazdelę ir peilį, kreidos gabaliukus ir rudąjį popierių, patraukiau didžiųjų kalvų link. Ropinėjau didingais jų šlaitais, išreiškiančiais geriausias Anglijos savybes — sykiu ir galybę, ir švelnumą. Glotnūs jų kontūrai, kaip ir stambiųjų nešulinių arklių ar tvirtuolių bukmedžių, tiesiai mūsų piktoms ir niekingoms teorijoms į akis pareiškia, kad stiprūs būna tik kilniaširdžiai. Žvelgiau į tą gamtovaizdį, malonų akiai kaip ir tos mažytės trobelės; bet savo jėga jis buvo kaip žemės drebėjimas. Kaimai didžiuliuose kloniuose jautėsi saugūs kaip ir per amžius, nors toji žemė, nelyginant jūros banga, pasiruošusi viską nuplauti, grėsmingai kilo virš jų.

Ėjau žaliuojančios velėnos kauburiais ieškodamas, kur prisėsti ir papaišyti. Tik, apsaugok viešpatie, nemanykit, kad rengiausi piešti gamtą. Aš rengiausi piešti šėtonus ir serafimus, senuosius aklus dievus, kuriuos žmonės garbino dar visų deklaracijų priešaušry, ir šventuosius pikto raudonio apdarais, ir jūras keistoje žalumoje, ir visus šventus bei demoniškus simbolius, kurie esti tokie nuostabūs savo ryškiomis spal-

vomis rudame vyniojamajame popieriuje. Visa tai kur kas maloniau piešti nei pačią gamtą; visa tai piešti — kur kas lengviau. Lankoje atklydo iš kažkur karvė, ir dailininkas tikriausiai būtų ją nupiešęs, bet kadangi man niekaip neišeina užpakalinės kojos, aš nupiešiau karvės sielą, kurią saulės šviesoje regėjau ganantis priešais. Toji siela buvo iš purpuro ir sidabro, ji buvo septynragė ir paslaptinga kaip, beje, ir visų gyvulių. Bet jei aš nesugebėjau su savo kreidos gabaliukais atrasti to, kas buvo gamtovaizdyje gražiausia, tai gamtovaizdis tikrai pažadino visa, kas buvo gražiausia manyje. Štai kur, mano manymu, glūdi klaida tų žmonių, kurie manė, jog seniesiems poetams, kūrusiems iki Vordsvorto[82], visai nerūpėjo gamta, nes jie apie ją nerašė.

Jiems labiau patiko rašyti apie didžius žmones, o ne apie dideles kalvas, bet rašydami jie sėdėjo ant didelių kalvų. Jie labai nedaug rašė apie gamtą, bet užtai daug pasiėmė iš jos. Baltus šventų mergelių apdarus jie piešė sniego baltumo, nes visą dieną stebėjo sniegą. Jie išpuošė paladinų skydus heraldiškų saulėlydžių purpuru ir auksu. Tūkstantinės lapijos žaluma pražysdavo Robino Hudo[83] stotas. Pamiršto dangaus mėlio kontūrus jie paversdavo žydrais Dievo motinos rūbais. Įkvėpimas prasiskverbdavo į jų sielas nelyginant saulės spinduliai ir pasirodydavo mums Apolono pavidalu.

✤

Tačiau, sėdėdamas ir braukydamas tas kvailas figūras, aš, didelei savo paties nuoskaudai, ėmiau suprasti, kad pamiršau vieną kreidos gabaliuką — patį svarbiausią, baltos spalvos. Aš išnaršiau kišenes, bet neradau nė gabalėlio baltos kreidos. Tie, kurie susipažinę su filosofija (ar religija), įkūnyta piešinyje ant rudo popieriaus lapo, žino, kad balta spalva simbolizuoja gėrį ir yra labai svarbi. Negaliu nepakalbėti apie viso to moralinę svarbą. Viena iš tiesų, glūdinčių rudame popieriaus lape, yra ta, kad tai — balta spalva. Apie spalvos nebuvimą čia negali būti ir kalbos, tai konkreti šviesi spalva, tokia pat kaip įtūžęs raudonis, tokia pat griežta kaip ir juoda. Kai pieštukas įkaista iki raudonumo, jis piešia ro-

žes, o kai pabąla, jis piešia žvaigždes. Ir viena iš dviejų ar trijų aukščiausios religinės moralės (tarkim, tikros krikščionybės) tiesų yra teiginys, kad balta — tai spalva. Dorybė — tai ne nuodėmių nebuvimas ar dorovinių pagundų vengimas. Dorybė — gyvas ir nepakartojamas dalykas kaip ir skausmas ar kvapas. Gailestingumas — tai ne vien keršto nebuvimas ar bausmės atleidimas bei atpildas. Gailestingumas aiškus ir paprastas dalykas kaip ir saulė. Labdarybė nėra vien susilaikymas nuo pasileidimo. Labdarybė reiškia kažką liepsninga, tarsi Žana d'Ark[84]. Trumpai tariant, Dievas piešia įvairiom spalvom, bet kai jis piešia balta spalva, jo piešinys išeina itin ryškus, net akį rėžiantis. Tam tikra prasme mūsų amžius suprato tai ir išreiškė niūriom mūsų rūbų spalvom. Jeigu mes iš tiesų įsitikintumėm, kad balta spalva — tai kažkas blyškaus ir bespalvio, neigiamo ir nieko nesakančio, mes baltą spalvą panaudotumėm vietoje pilkos ar juodos. Mūsų gedulo apdarui. Gatvėse sutiktumėm vertelgas baltais nelyginant vandens lelijos surdutais ir akinančiais sidabro baltumo cilindrais. Bet mes jų nesutinkam...

Ir visgi kreidos nebuvo.

Sėdėjau ant kalvos ir sielvartavau. Arčiausiai buvo Čičesterio miestas, o ir jame vargu ar galėjai tikėtis ko nors panašaus į dailininkų parduotuvę. O juk be balto mano vargšai pieštukai buvo tokie beprasmiški ir neįdomūs kaip kad žemė be gerų žmonių. Ūmai susigėdęs, aš ėmiau dairytis, lyg kažką prisimindamas, kai staiga pašokau ir puoliau pašėlusiai kvatotis, kvatotis vėl ir vėl — taip, kad net karvės ėmė spoksoti į mane ir sušaukė savo tarybą. Įsivaizduokite žmogų, negalintį Sacharoje pripildyti smėlio laikrodžio. Įsivaizduokite garbų vyrą, kuriam beplaukiojant vandenyne neužtenka sūraus vandens cheminiams bandymams. Aš sėdėjau ant milžiniško kreidos sandėlio. Visa aplinkui čia buvo iš kreidos. Kreida klojo kreidą iki pat dangaus. Aš pasilenkiau ir atlaužiau gabalėlį uolos, ant kurios sėdėjau: jis nepiešė taip gerai kaip parduotuvinė kreida, bet to visgi užteko.

Aš stovėjau ir palaimingai džiūgavau, tolydžio suvokdamas, kad Pietų Anglija ne tik pusiasalis, senos tradicijos, civilizacija ir kultūra. Ji yra dar nuostabesnė. Ji — baltos kreidos gabalėlis.

Iš esė rinktinės „Milžiniški mažmožiai"

KAIP AŠ ATRADAU SAVO ŠALĮ

Visa, ko mes kartais ieškome tarsi pametę galvas, yra labai arti. Vaikystėje aš manydavau, kad dangus ar pasakų šalis yra man už nugaros, ir todėl, kad ir kaip stengčiausi, išvysti jos nesugebėsiu. Aš įsivaizduodavau kažkokį žmogų, besisukantį tarsi sukutis ir beviltiškai mėginantį pastverti slystantį pasaulį. Galbūt ir žemė sukasi dėl to. Galbūt ji stengiasi pažvelgti sau per petį, idant pagautų tą pasaulį, be kurio jos gyvenime kažko vis trūksta.

Kad ir kaip ten būtų, mūsų svajonių tikslus reikėtų įsivaizduoti esant kažkur greta. Mokslas puikuojasi atstumais ir stulbinančia žvaigždžių toluma; bet tikėjimui ir kūrybai būtinai reikia grėsmingo paslapties artumo. Dangaus karalystė — mumyse; užnugaris — mums už nugaros. Aš nenustebčiau, jei, pasukęs už kampo, patekčiau į labirintą, kuriame klajoja mistikai. Aš nenustebčiau, jei netoli Flytstryto[85] išvysčiau keistą langą, vėliau — keistą žibintą, dar kiek vėliau — ir elfų šalį.

Ir nenustebčiau; bet vakar, pasukęs už Flytstryto kampo ir vėlgi atsidūręs toje pačioje Anglijoje, nustebau.

Ko gero, man teks paaiškinti, kas mane nustebino. Pačiomis sunkiausiomis ir tamsiausiomis akimirkomis reikia atsiminti vieną labai svarbų dalyką. Anglija nėra tokia kvaila, kaip gali atrodyti. Jos išorė yra kiek apgaulinga. Pas mus vyrauja oligarchija, ir mes turbūt visai nenuliūstume, jei valdantieji sluoksniai būtų dar baisesni, negu jie yra iš tikrųjų.

Bendruomenių rūmuose, pavyzdžiui, oratoriai kalba ne vien blogiau, negu kalbėdavo anksčiau, bet dar ir blogiau, negu kalba svečiuose ar klube. Matyt, mūsų tėvynainiams patinka, kai viršuje viešpatauja pakilus tuščiažodžiavimas. Keista regėti neregį vedant kitą neregį, bet Anglija pasiūlo mums dar keistesnių reginių. Anglijoje gali pamatyti neregius vedžiojant po gatves reginčiuosius. To negana. Mūsų politikai šneka ne tik blogiau už kitus, bet blogiau ir už save. Jų tuščiažodžiavimas — tai tik paprastas atsitiktinumas, tarsi likimo nežinia. Jei jums nusišypsos laimė ir jūs sutiksite valstybės vyrą, savo nuostabai, išgirsite anaiptol ne paikas frazes. Pradžioje tai netgi baugina. Man niekados neteko susidraugauti su politiku, kad galėčiau paklausti, kodėl jis taip atkakliai vaidina kvailį.

Štai kokia jos neganda — apie Angliją nieko negali spręsti iš jos žymių žmonių. Dar vakar buvau įsitikinęs, kad nieko apie ją negali spręsti ir iš apsišvietusių žmonių, nes jų tiesiog nebėra. Jie išsiblaškė kas sau: vienus prarijo „liaudies gyvenimas", kitus — aukštuomenės gyvenimas. Nežinau, kuris iš jų bjauresnis, bet tie, kurių aš pasigedau, pasirinko vieną jų arba (o tai jau blogai) kaitalioja juos tarsi kokias pasibaisėtinas pamainas — ligos ir gydymosi. Tie puikūs žmonės, anksčiau sudarę kuklų apsišvietusiųjų pasaulėlį, stveriasi dabar tai orchidėjos, tai paprastos saulėgrąžos.

Tų, kuriuos turiu galvoje, dabar nėra. Bet jie buvo. Jie daug valgė. Jų maistas buvo paprastas, bet ne dietinis. Jie rimtai žiūrėjo į politiką ir buvo taip atsilikę, jog stengėsi gerai šnekėti. Dar vakar aš maniau, kad jie visai dingę. Bet aš pasukau už kampo ir atradau juos: pilną kambarį.

Tą kambarį puošė kėdė, kurioje sėdėdavo Džonsonas[86]. Senais laikais, kai net dykūnai nieko nebijojo, šiame klube kalbėdavo Vilksas[87]. Bet visa tai galėjo tapti tik muziejaus eksponatais. Buvo keista, jog čia vyravo kažkoks aštuonioliktojo amžiaus nuoširdumas, triukšmas ir įtūžis. Klubo narių pažiūros buvo visiškai skirtingos, bet nė viena frazė nesukėlė man to nerealumo pojūčio, kurio aš nevalioju išvengti, klausydamas, kaip protingi žmonės gina mano paties pažiūras. Ištikimybė senovei čia kaip ir Džonsono — buvo tole-

ruojami bet kokie juokai. O ištikimybė liaudžiai čia kaip ir Džono Vilkso — buvo svaidomos epigramos ir nesibodima dvikova, žvelgiama gyvenimui į akis ir nebijoma šmeižto. Taigi ji buvo tokia kaip Džono Vilkso; ne, ji buvo tokia kaip Fokso[88].

Ypač mane pakerėjo viena savybė, įkūnijusi visą mano protėvių dvasią: kiekvienas iš priešiškumo savo pašnekovui stengėsi kalbėti kuo geriau. Mūsų laikų blogybė ta, kad nuoširdumas anaiptol nepadeda iškalbingumui. Kai senovės oratorius užsidegdavo pykčiu, jis ieškodavo pačių smarkiausių žodžių, idant sutriuškintų priešą. Šiuolaikinis oratorius suranda tik menkaverčių faktelių ir pašaipą be geluonies. Bet kai užsidega tikras oratorius, jis ima šnekėti kaip paprastas žmogus. „Europos likimas", „nacijos ateitis" iš pažiūros — neblogai, bet kai jis supyks ne juokais, sušuks tada: „Kurgi mes ritamės?", arba: „O jie mus apiplėšinėja!"

Žmonės tame kambaryje buvo visiškai tokie patys kaip aštuonioliktajame amžiuje. Visi strykčiojo iš vietų, visi stengėsi nukauti savo priešininką svariais žodžiais, o ne paniekos kupina pašaipa. Aš šnektelėjau su jais apie Airijos savivaldą ir išeidamas pranešiau jiems, jog anglų aristokratija todėl nenori airių parlamento, kad jis būsiąs panašus į šį klubą.

Tuoj, išėjęs į Flytstryto sutemas, aš perskaičiau, kad Londonas vienbalsiai prieštarauja kažkam, ko jis ir girdėjęs nėra. Kaip kokiam paveiksle aš aiškiausiai pamačiau, kad šiuolaikinis pasaulis — tarsi jūra, putojanti tikru ir įmantriu gyvenimu. Dar aš pamačiau ant vandens plonytį piktų jėgų ir laikraštinio melo leduką.

Sutemose jis tyliai braškėjo.

Iš „Autobiografijos"

III. PRAEITIES ŠIANDIENA

ISTORIJA PRIEŠ ISTORIKUS

Tyrais liepsningos jaunystės metais mane buvo apsėdusi viena idėja. Aš maniau, kad vaikus mokykloje visų pirma derėtų mokyti istorijos, nes tik tvirtuose istorijos rėmuose viskas suranda savo vietą. Kaldamas lotynų kalbą, vaikas negali suprasti, kokia ji svarbi. Vėliau jis supras jos svarbą, susipažinęs su Romėnų istorija. Kas gali suprasti aritmetikos ar geografijos naudą? Užtat šlovingojo Austerlico išvakarėse Napoleonui[1], besirengiančiam nelygiai kovai, geografija ir aritmetika, be abejo, pravertė. Aš manydavau: jeigu vaikai mokysis istorijos, jie išmoks mokytis ir kitko. Algebra, pavyzdžiui, gali pasirodyti velniška bjaurybe, bet argi negana vien saracėniško jos pavadinimo, gaudžiančio apie kryžiaus žygių romantiką. Graikų kalba nuobodi tol, kol neišmanai nieko apie graikus. Istorija, manydavau aš, tas pasakojimas apie žmoniją, sužmogins visus mokslus, net ir antropologiją.

Bet liepsninga jaunystė jau praėjo, ir aš sužinojau, kad viskas ne taip paprasta. Bėda ta, kad nėra ko mokyti — nėra pačios istorijos. Tai ne cinizmas, kitaip ir būti negalėjo; nūnai nėra jokio sutarimo, kiekvienas turi savo visatą, ir todėl visi tokie vieniši. Istorijos nėra; yra tik istorikai. Dabar papasakoti apie įvykius tiesiai ir aiškiai kur kas sunkiau nei juos iškraipyti. Faktus sunku tiksliai aprašinėti, juos tiesiog norisi sudarkyti.

Nėra bešališkų istorikų. Istorikai sudaro dvi grupes: vieni jų sako pusę tiesos, kiti — vien melą. Aistringas istorikas mato tik vieną klausimo pusę, ramus istorikas nemato nieko, taip pat nesuvokia ir paties klausimo.

Bet yra dar vienas būdas susipažinti su praeitimi, tik

niekaip negaliu suprasti, kodėl juo taip retai naudojamasi. Galima neskaityti istorikų, bet skaityti istoriją — būtina. Pamėginkim metus ar mėnesį, ar porą savaičių skaityti apie Kromvelį[2] tik tai, kas buvo rašoma jam gyvam esant. Iš atminties (neturiu nieko po ranka) galiu išvardinti daug gerų istorinių knygų, kurių autoriai puoselėjo vieną tikslą — papasakoti apie tą epochą: Klarendono[3] „Istorija", Evelino[4] užrašai, pulkininko Hatčinsono[5] gyvenimas; be to, dar Karlailio paskelbti Kromvelio laiškai ir kalbos. Beje, prieš pradėdami skaityti šias knygas, atidžiai užklijuokite viską, kas rašyta Karlailio[6]. Iš visų knygų išbraukite kritiką ir komentarus. Nors akimirkai liaukitės skaitę tai, ką rašo gyvieji apie mirusiuosius; skaitykite tai, ką apie gyvuosius rašė kartu su jais gyvenę žmonės.

Man toptelėjo į galvą geras pavyzdys. Nūdieniai duomenys apie ankstyvąjį geriausiąjį viduramžių laiką dažniausiai būna skolinti iš romanų ar mokslinių darbų. Romanai esti labiau įtikėtini, nes romanistai juk mėgina aprašyti žmones, o istorikams toli gražu tai ne visados pasiseka. Ir jeigu kalbėsime atvirai, tai apie vieną kurią epochą mes sužinome visų pirma iš romanų.

Vidutinis anglas įsivaizduoja viduramžius maždaug taip:

1. Senas geras romantinis požiūris, klajojantys riteriai, princesės, turnyrai. Šitaip žiūrėdamas į viduramžius, pamatai, kad jie anaiptol ne niūrūs — jie nušvinta mėnulio šviesa. Tai prasimanymas, bet ne melas. Meilė ir nuotykiai buvo visados; buvo jie ir tuo metu.

2. Pigus Mančesterio požiūris. (Palaimintoj nežinioj būdamas, jo laikėsi ir Dikensas[7].) Pasipūtęs vertelga apkaltina riterius, tūnančius šarvuose, per dideliu atsargumu. Atsakymas čia tegali būti vienas: paklauskim vertelgos, ar tas riteris apsaugotas taip pat negarbingai kaip ir jo ginklanešys ir ar tik nebus tas ginklanešys narsesnis nei mūsų dienų ginklų gamintojas.

3. Rosečio[8] požiūris. Švelnios spalvos, subtilūs kvapai, rafinuotumas ir vaiskumas. Čia nepakenktų ir dozė Čoserio malūnininko[9]

4. Globėjiškas požiūris. Makolis[10], pavyzdžiui, ne šiaip

sau džiūgavo, jog tamsūs žmogeliai, nesugebantys keliauti vien iš smalsumo ar „pelno troškimo", keliaudavo iš prietaringumo. Juk malonu manyti, kad didvyris ar šventasis — tai viso labo tik komivojažerio pirmtakai.

Tiek Dikensas, tiek Rosetis, tiek Makolis — didūs žmonės, ir, nors jie visi labai nedaug težinojo apie viduramžius, jų pažiūros vis dėlto įdomios. Yra ir dar vienas kuklus žmonių, galinčių papasakoti apie viduramžius, būrys; tai tie, kurie tada gyveno. Jų atsiminimai pas mus, Anglijoje, beveik nežinomi. Bet, mano džiaugsmui, pasirodė, jog Žuanvilio[11] ir Viljardueno[12] kronikos kuo puikiausiai išverstos į anglų kalbą. Atsiverskit Žuanvilį, ir visi Dikenso, Rosečio ir Makolio viduramžiai nukris nuo jūsų pečių it sunkus apsiaustas. Jūs atrasit paprastus jausmingus žmones, tokius pat kaip mes, gal tik truputį narsesnius ir kiek tvirtesnių įsitikinimų. Žuanvilis plepa apie save taip atlapaširdiškai kaip ir Pepis[13], bet visgi atrodo geresnis už jį. Ir imi nejučiomis gerbti jį; jis pedantiškai tikroviškas ir kaskart vis pasiaiškina, ką pats matęs, o ką tik girdėjęs iš kitų, jis doras iš prigimties savo siela; Liudvikas kartą paklausęs jo, kas geriau: raupsai ar mirtina nuodėmė, ir jis atsakęs: „Geriau penkiasdešimt nuodėmių"; jis kilniaširdiškai giria kitų narsą, jis prisiriša prie žmonių ir neslėpdamas didžiuojasi jų meile; jis kaip tikras džentelmenas dreba dėl savo garbės — Liudvikas jį ne kartą peikęs, ir mes atpažįstam čia pulkininko Niūkomo[14] savybes. Labiausiai turėtumėm būti dėkingi jam už karaliaus, kurio širdyje tilpo avinėlis ir liūtas, paveikslą.

Septynioliktasis amžius buvo išminties amžius, o aštuonioliktasis amžius buvo Blaivaus Proto amžius. Liudvikas yra sakęs, jog perdėm ištaigingi rūbai nėra gerai, bet derėtų vis dėlto rengtis gražiai, idant žmonai būtų lengviau jus mylėti. Žmogus iškart suvoki, kad tuo metu buvo kalbama apie faktus, bet ne apie skonį. Be abejo, būta ir romantikos. Liudvikas ne tik protingai ir linksmai postringavo po ąžuolu — jis įšoko į jūrą su skydu ant krūtinės ir atstatyta ietimi. Bet tai ne sutemų ir ne mėnulio šviesos romantika — tai vidudienio romantika.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas"

APIE ISTORIJOS RAŠYMĄ

Istoriją galima rašyti trim būdais. Senasis Viktorijos laikų stilius, naudotas mūsų vaikystės knygose, buvo vaizdingas ir pilnas apgaulės. Vėlesnis ir gerokai moksliškesnis stilius, kurį įvedė autoritetingi akademikai, leidžia meluoti į valias, jei tik vengi vaizdumo. Jie mano, kad tol, kol melas skambės nuobodžiai, tol jis bus įtikimas. Trečias būdas — panaudoti vaizdumą (tai grynai natūralus žmogiškas instinktas viskam, kas įsidėmėtina), pritaikant jį tiesos, o ne apgaulės tikslams. Jo tikslas — papasakoti skaitytojui, ką iš tikrųjų reiškė tas audringas įvykis, o ne palikti, neišaiškinus jo prasmės ar dar daugiau — išaiškinus klaidingai; tai reiškia pateikti teisingą, o ne apgaulingą įvykio vaizdą; tačiau nėra nė menkiausios priežasties nenupasakoti jo gyvai.

Pateiksiu vieną žinomą pavyzdį iš pirmųjų mūsų istorijos knygelių pirmųjų puslapių, kuris labai nuodugniai iliustruoja visus šiuos tris dalykus. Kai būdami vaikai skaitėme apie Heistingso mūšį[15] (dar prieš ėmus staiga jį vadinti Senlako mūšiu), daugelis mūsų, turėjusių nors kiek vaizduotės, prisimins vieną dalyką, gal todėl, kad tai buvo vienintelis įsimintinas dalykas. Tai buvo tas pats spalvingas vaizdelis, kai Tailferis, arba Tailferis Žonglierius, žengė normandų armijos priešakyje, vis išmesdamas į viršų ir gaudydamas savo kardą bei traukdamas giesmę apie Rolando mirtį[16]. Tada mane tas pasakojimas sužavėjo; jis mane ir lig šiol tebežavi. Aš nežinojau, kad, šalia viso kito, žonglierius reiškia ir šelmį, tokiu būdu tik iš dalies suvokiau to džentelmeno ekscentriško pratimo esmę. Labai miglotai nutuokiau, kas buvo tasai Rolandas, todėl visai nesupratau giesmės turinio ir ją giedančio žmogaus sielos. Dabar aš jau žinau, kad didžioji dalis ten įpintų dvasinių elementų buvo visiškas prasimanymas. Man piršo mintį, kad didžios saksų tautos žmonės buvę labai kilnūs, nes jie buvę gryni germanai. Ten dar rašė,

kad buvusi kita, normandų tauta, irgi labai tauri, nes iš tikrųjų tai buvę ne prancūzai, o skandinavai, vadinasi, irgi tikriausi gryniausi germanai. Dar skaičiau, kad popiežiumi vadinamas nedorėlis, piktų kėslų pilnas, rėmė skandinavus, kurie atžygiavo iš Prancūzijos prieš Anglijoje gyvenusius germanus. Bet visa tai manęs nejaudino tol, kol pagaliau supratau, jog ten nėra nė žodelio tiesos. Man įstrigo į atmintį Tailferis, mėtantis kardą, vienas vienintelis judrios vizijos blyksnis, vienas gyvas vienuoliktojo amžiaus judesys.

Taigi, taikant, pavyzdžiui, Kembridžo naujųjų laikų istorijoje, vėlesnį mokslinčių metodą, Tailferis paprasčiausiai neminimas. Tas metodas tiesiog atmeta tokius vaizdžius dalykus kaip kardai ir žonglieriai. Ankstyvųjų Viktorijos laikų[17] autorius įpynė vaizdingą detalę, bet jos nepaaiškino. Vėlesnių Viktorijos laikų rašytojas tą detalę išmetė ir jos niekuo nepakeitė. Užtat jis prigrūdo gausybę sąrašų, katalogų ir visokiausių skaičių, kurie turėjo parodyti, kad visa istorija buvo daug banalesnė, nei teigia tradicija. Vardų vardai be jokių paaiškinimų ir nuorodų, švystelėję vienintelį kartą perkrautame pasakojime, buvo vienintelės užuominos apie žmogiškas būtybes. Jei pasakojimas ir turėjo kokią nors prasmę ar gilią mintį, jis buvo lygiai toks pat negyvas ir nužmogintas melas kaip ir karas tarp saksų bei skandinavų. Kartais užsimenama, kad visi karai kildavę dėl rasės, kartais — dėl turto. Sakoma, kad Vilhelmas jodavęs vienplaukis savo kariūnų priešakyje, nes mānęs, jog tai palengvins laikiną prekybos nuopuolį; o Haroldas žuvęs jo paties sveikam saksiškam protui pašnibždėjus, jog žūti — geras dalykas. Naujosios istorijos buvo tokios pat nepatikimos kaip ir senosios. Vienintelis skirtumas, kad naujųjų istorijų ne tik kad nebuvo įmanoma priimti už gryną pinigą, bet ir skaityti.

Taigi, tiek būdamas vaikas, tiek dabar, jau suaugęs, aš norėjau ir tebenoriu, kad apie kardo svaidytoją man būtų papasakota ne mažiau, o daugiau. Aš norėjau sužinoti viską apie Tailferį Žonglierių, tuomet aš būčiau sužinojęs labai daug apie vienuoliktąjį amžių ir viduramžių aušrą. Jei man apskritai būtų ką nors papasakoję apie giesmę, kurią traukė Tailferis, arba kodėl jis ją giedojo, aš būčiau buvęs supa-

žindintas ne tik su Heistingso mūšiu, bet ir su šimtais kitų mūšių — su viena didele kova, siautusia viename Žemės pusrutulyje. Žinoti šį tą apie „Rolando giesmę", vadinasi šį tą nusimanyti apie krikščioniškąjį pasaulį. Aš būčiau žinojęs, jog antrame plane viręs mūšis su barbarų bei pagonių religijomis netiesiogiai suteikė didybės kovai per visus feodalų išpuolius, vykusius pirmame plane. Štai kodėl Tailferis norėjęs palaiminti normandų mūšį, pagerbdamas kilnų atminimą žmogaus, kritusio už kryžių. Tad galbūt kas nors pasakys kokiam atsargiam prancūzui: „Jei jums tvirtins, kad tai esą tik šiuolaikinės diplomatinės rietenos, patariu nekreipti į jas dėmesio ir prisiminti Žaną d'Ark[18]". Ir pats žonglierius būtų paskui save vedęs ištisą procesiją kitų asmenybių. Tiesa apie žonglierius reikštų tiesą apie trubadūrus. Tiesa apie trubadūrus reikštų tiesą apie Provansą[19] ir visą tą žavingą Pietų civilizaciją, kuri vienodai prisidėjo prie albigiečių[20] pesimistinės erezijos, ir prie šv. Pranciškaus[21] optimistinės ortodoksijos. Tiek šventasis, tiek ir eretikas pradėjo nuo trubadūrų. Kaip tik neseniai perskaičiau šiuo klausimu vieną iš negausių istorijos studijų, kurios patvirtina ir pailiustruoja mano žodžius.

Jos pavadinimas „Inkvizicija" gana klaidinantis. Jis neturi nieko bendra su ispanų inkvizicija, su kuria tas žodis asocijuojasi daugeliui šių laikų žmonių. Tai labai gyva ir pilna energijos apybraiža, parašyta pono Hofmano Nikersono[22] apie tai, kaip gimė pirmoji inkvizicijos idėja; o ji gimė, kad ir kaip keista, tame pačiame turtingame romantiškame trubadūrų ir meilės dvarų krašte. Tame iškreiptame pasaulyje išdygo keista ir niūri, bet, matyt, įdomi filosofų mokykla. Jie buvo pesimistai, bet turbūt labai mokantys įtikinti. Jie buvo kaip reta civilizuoti ir, be abejo, troško sugriauti civilizaciją. Nebus šmeižtas sakyti, kad jie norėję pražudyti civilizaciją, nes kai kuriuo atžvilgiu jie patys prisipažino norį sugriauti viską. Jie maištavo ne tik prieš bažnyčią, bet ir prieš visatą — bent jau prieš materialiąją visatą. Jie tikėjo dvasią, bet neabejotinai buvo prisiekę sunaikinti saulę ir mėnulį, kai tik to prireiks ar pasitaikys gera proga.

Jie manė, kad visa mūsų kūniška egzistencija savaime jau

yra blogis, kad santuoka bloga, nes per ją atsiranda vaikai; o nuodėmė nėra baisi, kol per ją neatsiranda vaikų. Ši džiugi filosofija pasklido Pietų kraštuose, ir jai grėsė toks pat sėkmingas skilimas kaip islamui. Prieš ją buvo surengtas kryžiaus žygis, panašus į kryžiaus žygius prieš islamą. Toji karinė kampanija pagimdė tai, ką mes vadiname inkvizicija; iš pradžių ji priminė karo būklę. Netgi karo būklė iš pradžių buvo savotiškas linčo teismo patobulinimas. Taigi šita aiškiai ir išsamiai išdėstyta teorija, kaip tai daro ponas Hofmanas Nikersonas, yra stačiai lobis mūsų kultūrai ir žmonijos supratimui. Jis neteisina ankstyvųjų kryžiaus žygių, juo labiau — inkvizicijos žiaurumų vėlesniais laikais. Tačiau nors ir neteisina, jis kartu aiškina. Net fanatikai būna fanatiški ne šiaip sau, jie — ne pamišėliai, kurie dėl visko netveria pykčiu. Tačiau daugelyje žinomų istorijų žiaurumai būna ne tik be jokio pateisinimo, bet ir be priežasties. O šios knygos autorius (ją išleido ponas Džonas Beilis), aprašydamas iš pradžių beprotišką ereziją, o paskui — jos beprotišką persekiojimą, įprasmina visą istoriją. Mes galime įsivaizduoti į save panašius žmones, persekiojančius tokį intelektualinį iškrypimą kaip pesimizmas, ir siekiančius sunaikinti tuos, kurie troško sunaikinti pasaulį.

O čia randi neabejotinai romantiškų dalykų. Įdomu, kiek mūsų dienų skaitytojų yra ką nors girdėję apie mūšį prie Miurė. Galiu prisipažinti, kad per savo gyvenimą nebuvau apie jį nieko girdėjęs, nors ir žinojau bendrais bruožais albigiečių istoriją. Miurė mūšis[23] buvo vienas įstabiausių įvykių visoje pasaulio istorijoje. Nedidelė Šiaurės riterių gauja, vadovaujama mūsiškio dvasiško tėvelio Simono de Monforo[24], vienu netikėtu manevru apstulbino ir išvaikė palyginti milžinišką ispanų ir Pietų Prancūzijos armiją, kuriai vadovavo didūs karaliai ir princai. Ponas Nikersonas pasakoja karinės istorijos topografiniu tikslumu, bet jo žodžiai vis dėlto skamba kaip vaikiškas nuotykių romanas. Štai ką aš turėjau galvoje, užsimindamas apie vaizdžią istoriją ir jos reikšmę; ji skiriasi nuo senosios valdžios istorijos, paliekančios nuošalyje savo reikšmę, bei naujosios mokslinės istorijos, kuri palieka nuošalyje ir viena, ir kita. Šitai aš ir norėjau pasakyti užsiminda-

mas, kad vaikystės laikų istorija apie Tailferį Žonglierių būtų kur kas įdomesnė, jei apie patį žonglierių būtų papasakota ne mažiau, o atvirkščiai — dar daugiau. Miurė mūšis tampa dar labiau romantiškas, kai supranti, jog tai buvo filosofijų karas — kova tarp mistinio sakramentalinio materializmo ir bekūnio pesimistinio idealizmo. Bet kaip pasakojimas, ji yra nuostabiai romantiška, viena iš miriados romantiškų sakmių, kurios niekad nebesekamos.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

KAM REIKALINGI ROMANISTAI

Labai seniai, kai dar gyvenau Rajuje, Sasekse, turėjau garbės savo namuose priimti du labai žymius vyrus; abu jie buvo amerikiečiai, beje, broliai, tačiau jų sėkmės pobūdis atrodė keistai nevienodas. Vienas jų — Henris Džeimsas[25] — buvo romanistas, kuris gyveno gretimais, o antrasis — Viljamas Džeimsas[26] — filosofas, ką tik perkirtęs Atlantą ir atrodė linksmas kaip pati jūra. Faktiškai tarp jų buvo kone fantastiškas kontrastas: pirmasis labai iškilmingai žiūrėjo į socialines smulkmenas, dažnai laikomas banaliomis, o kitas labai širdingai vertino abstrakčias studijas, paprastai laikomas sausomis. Henris Džeimsas pasakojo apie skrebučius ir arbatos puodelius su šeimos nuodėmklausio įspūdingumu, o Viljamas Džeimsas kalbėjo apie metabolizmą ir vertybių sudėtingumą lyg žmogus, prisimenantis savo flirtus garlaivyje. Ir nors jiems abiem jaučiu kuo didžiausią pagarbą, niekaip negaliu atsikratyti minties, kad tam tikras sąlyginis išbaigtumas ir neišbaigtumas jų kontraste atskleidžia vieną tiesą apie du skirtingus rašytojų tipus.

Neseniai iš naujo skaitinėjau vieną veliono Hervio Vikhemo nepaprastai protingų studijų apie šiuolaikinį mąstymą,

tarp jų ir studiją apie Viljamą Džeimsą. Mano manymu, kritikas apskritai teisingai vertina filosofiją, tačiau ne itin teisingai patį filosofą. Pats aš nemanau, kad pragmatizmas kada nors gali būti rimtas varžovas amžinos Tiesos ir Absoliuto filosofijai. Tačiau aš išties manau, kad Viljamas Džeimsas iškilo kaip tos, dabar labiausiai paplitusios iškilmingos nesąmonės tikrai energingas ir ištikimas šalininkas bei švarintojas. Jis gal tik netiesiogiai prisidėjo prie tikėjimo tikėjimu reikalo. Tačiau jis neabejotinai daug prisidėjo prie netikėjimo netikėjimu reikalo — labai naudingo dalyko. Bet ne tai svarbiausia. Man atrodo, kad kaip tik ten, kur nepasisekė Viljamui Džeimsui, pavyko Henriui Džeimsui — sudaryti vientisą subtilių šešėlių ir konkrečių atvejų schemą. Taigi šitai galima padaryti tik romane, nes čia galima daryti išimtis. To negalima padaryti filosofijoje, nes ji privalo būti universali.

Pragmatizmas žlunga, nes jis — tai sistema, sudaryta iš visokiausių atsitiktinumų. Tačiau jei iš atsitiktinumų susideda pasakojimas — juo geriau, ypač jei tie atsitiktinumai labai keisti. Prisiminsiu pirmą pasitaikiusį Henrio Džeimso apsakymą, kuriame pasakojama apie protingą jaunuolį, neaiškiai tapusį savotiška prijaukinta kate turtingų, bet neapsakomai nuobodžių sutuoktinių namuose. Ir ne todėl, kad jis būtų koks snobas ar padlaižys, bet kadangi jį tikrai jaudina senosios poros atsidavimas ir iliuzijos apie jų mirusią dukrą, kurios gyvenimą jie tęsia savotiškame sapne atviromis akimis, kuriame jaunuolis figūruoja kaip jos mylimasis. Apsakymas parašytas gražiai ir subtiliai, be to, įtikinamai. Jeigu jam pritaikysime kokią nors moralės filosofiją, nesvarbu, moderni ar beprotiška ji būtų, visi susigūšime, išvedę bendrą taisyklę, kad jaunuoliai turėtų iš senių prašyti išmaldos, kad turėtų skatinti jų iliuzijas, kad toks surėdymas yra modelis normaliems namams. Štai tam ir reikalingi romanistai. Jie neprivalo žmonių teisinti, o tik įkvėpti jiems humanizmo. Romanistas, o ne filosofas, turi užsiimti visais tais atsitiktinumais, nes „gyvenime būna visai kitaip". Viljamas Džeimsas klydo, neperkeldamas savo samprotavimų į romanus kaip jo brolis, kur toks oportunizmas visai tinka. Jis mėgino su-

daryti visuotinę sistemą iš šių atsitiktinumų ir oportunizmo, todėl sistema išėjo nesisteminga.

Taigi kukliai priminiau, kad vis dėlto ir romanistai šiek tiek reikalingi.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

APIE SKAITYMĄ

Didžiausia nauda, kurią gauname skaitydami žymius rašytojus, neturi nieko bendra su literatūra; nieko bendra su stiliaus įmantrybėmis ar jausmų ugdymu. Geras knygas naudinga skaityti, nes jos neleidžia mums tapti „tikrai šiuolaikiniais žmonėmis". Būti tikrai šiuolaikiniu žmogumi reiškia pasmerkt save kraštutiniam ribotumui. Juk išleidę paskutinius pinigus madingai skrybėlaitei, mes pasmerkiam save būti senamadiškus. Amžių keliai nukloti „tikrai šiuolaikinių žmonių" lavonais. Literatūra, amžinoji klasika be paliovos primena mums tą gausybę nenaujų ir nemadingų tiesų, tuo sulaikydama nuo naujų, į kurių įtaką mes galėtumėm pakliūti.

Karts nuo karto, o ypač mūsų neramiais laikais, papučia vis nauji vėjai. Anksčiau juos vadindavo erezijomis. Dabar jie vadinami įnoriais arba idėjom. Kartais tos idėjos būna naudingos, o kartais — visiškai žalingos. Bet jos visada susietos su viena tiesa arba, tiksliau, pusiau tiesa. Teigiama, kad Viešpats yra visa žinantis; ir užmiršus Jo meilę, kaip kad padarė Kalvinas[27], prasideda erezija. Galima siekti paprasto gyvenimo, bet neverta užmiršti ir paprasto džiaugsmo bei mandagumo. Eretikai (jie juk fanatikai) — ne tie, kurie perdėm stipriai myli tiesą; tiesos negalima mylėti perdėm stipriai. Eretikas tas, kuris myli savo tiesą labiau už TIESĄ. Jis išpažįsta savo pusiau tiesą vietoje tos, kurią surado žmonės. Jis nė už ką nenori suprasti, kad jo neįkainojamas paradoksas siejasi su begale truizmų, ir tik visi jie, kartu paėmus, sudaro pasaulio išmintį.

Kartais tokie žmonės būna rūstūs ir nuoširdūs kaip Tolstojus[28]; kartais jausmingi ir moteriškai plepūs kaip Nyčė[29]; kartais protingi, narsūs ir išradingi kaip Bernardas Šo[30]. Jie visada kelia susidomėjimą, o kartais randa ir sekėjų. Bet visada jų sėkmė neatsiejama nuo tos pačios, esminės klaidos. Visi mano juos atradus kažin ką naujo. O iš tikrųjų nauja ne pati idėja, bet stygius kitų, ją supančių. Galimas dalykas, vieną ir tą pačią mintį mes rasime visose didžiosiose klasikos knygose nuo Homero ir Vergilijaus iki Fildingo ir Dikenso. Visos naujos idėjos gali būti surastos senosiose knygose, tik ten jos kiekviena savo vietoje, surikiuotos, papildytos, o kartais ir paneigtos kitų idėjų. Didieji rašytojai nepasirūpino naujomis idėjomis ne todėl, kad jos jiems nerūpėjo, o todėl, kad sugalvojo tiek jas, tiek ir jų paneigimą.

Jeigu jums neaišku, pateiksiu dar porą pavyzdžių iš to, kas dabar itin madinga tarp šiuolaikinių, drąsių žmonių. Nyčė — tai žino kiekvienas — mokė tokių doktrinų, kurias jis pats, kaip ir jo sekėjai, skelbė esant labai maištingas. Jis teigė, jog įprastinė altruistinė moralė yra silpnųjų sumanyta tam, kad sutrukdytų išrinktiesiems nugalėti ir valdyti juos. Ne visi šiuolaikiniai žmonės su tuo sutinka, bet visi mano esant šitai nauja ir negirdėta. Aš manau, niekas neabejoja, jog didieji praeities rašytojai, tarkim kad ir Šekspyras, nesilaikė šios idėjos ne todėl, kad ji nebuvo atėjusi jiems į galvą. Atsiverskit paskutinį „Ričardo III“ veiksmą ir jūs surasit ne tiktai visą Nyčės mokymą, bet ir paties Nyčės terminus. Ričardas Kuprius sako didikams:

> ...Juk sąžinė — bailių sukurtas baubas
> Pagąsdinti narsių žmonių širdims[31]...

Šekspyras ne tik sugalvojo Nyčės išrinktųjų teises. Jis sugalvojo jiems tinkamą vertę ir vietą. Tikroji jų vieta — puspročio kupriaus lūposе prieš pralaimėjimą. Nekęsti silpnųjų gali tik niūrus, liguistas ir tuščiagarbis žmogus, toks kaip Nyčė ar Ričardas. Nereikia manyti, jog Šekspyras nenumatė Nyčės idėjų; jis numatė jas, ir numatė kiaurai.

Imkim dar vieną pavyzdį. Bernardas Šo savo nuoširdžioje ir įspūdingoje pjesėje „Majoras Barbara“ meta vieną baisiausių iššūkių įgrisusiai, nuvalkiotai moralei. Žmonės sako:

„Skurdas — ne nuodėmė". Ne, atsako Šo. Skurdas — nuodėmė. Visų nuodėmių motina. Nuodėmė likti skurdžiumi, jei gali pamaištauti ir praturtėti. Būti skurdžiumi — vadinasi, būti niekšingu, šiaudadūšiu pataikūnu. Sprendžiant iš kai kurių užuominų, Šo skiria šitai idėjai daug dėmesio; lygiai tą patį daro ir jo sekėjai. Ir vėlgi čia ne idėja, o tik vaidmuo yra naujas. Tekerėjaus Bekė Šarp[32] pasakiusi, kaip lengva būti dorovingai už tūkstantį svarų ir kaip sunku — už šimtą. Kaip ir Šekspyrui, Tekerėjui[33] ne tik buvo pažįstamas toks požiūris, bet jis žinojo ir jo vertę. Jis netgi žinojo, kad šitai ateis į galvą protingam ir nuoširdžiam žmogui, nežinančiam net, dėl ko gyventi. Bekės Šarp cinizmas — tikroviškas; o Anderšafto ir Šo, — nors ir paskelbtas su prideramu pamokslui griežtumu, — netikras. Tiesiog neįtikėtina, kad skurdžiai galėtų būti didesni niekšai ar pataikūnai už turtinguosius. Bekės Šarp pusiau tiesa iš pradžių tapo užgaida, vėliau — tarsi antkryčiu, galų gale — melu.

Kalbant apie Tekerėjų, kaip ir apie Šekspyrą, galima padaryti tą pačią išvadą. Tai, ką mes vadiname naujomis idėjomis, dažniausiai yra tik senų idėjų duženos. Nereikia manyti, kad tos mintys neateidavo Šekspyrui į galvą; jos ateidavo ir surasdavo ten galybes kitų, pasirengusių išspirti nesąmones.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

GERI SIUŽETAI, KURIUOS SUGADINO DIDIEJI RAŠYTOJAI

Galima parašyti ir šitaip pavadintą straipsnį. Aš ir imsiuos jį rašyti. Beje, aš jau rašau jį. Jeigu kokį nors siužetą palietė meistro rankos, tai dar nereiškia, jog nuo to jis tapo geresnis. Įprasta manyti, kad niekas, pasiėmęs siužetą iš žmonijos gyvenimo, nelieka jai skolingas. Įprasta manyti, kad, kai

Šekspyras paėmė legendą apie Lyrą, Gėtė — apie Faustą, Vagneris — apie Tanhoizerį[34], jie buvo teisūs, o pačios legendos tik dėkoti jiems privalėjo. Manding, jie buvo neteisūs, o legendos galėjo iškelti jiems bylą dėl šmeižto. Įprasta manyti, kad poema, kurią sukūrė vienas, kur kas vertesnė už legendą, sukurtą visų. O aš manau kitaip. Man geriau daugelio gandai negu išrinktųjų paskalos. Aš linkęs patikėti amatininkų bendruomeniška nuojauta, o ne profesionalo individualizmu. Mano išmanymu, liaudies genijus vertesnis už poeto genijų. Lyg ir tarp kitko pasakysiu, kad Šekspyras visgi netelpa į šią teoriją. Kiek aš suprantu, jis tik gerino siužetus; kiek aš suprantu, jis negalėjo jų sugadinti. Jis, matyt, labai mėgo rašyti iš prastų pasakojimų geras pjeses. Jei Šekspyras gyventų dabar, jis sukurtų iš sporto žinių pavasarišką komediją, o iš pigių skaitalų — taurią tragediją. Žodžiu, mano teorijai jis nepadės, ir aš palieku jį ramybėje.

Miltonas[35] — kaip tik puikus pavyzdys, tik bėda — jo siužetas — biblinis, ir postringauti apie jį — šiek tiek rizikinga. Tam tikru atžvilgiu Miltonas sudrumstė rojų ne blogiau už žaltį. Jis parašė didžią poemą, bet pamiršo siužeto esmę. Jis protingai, subtiliai ir jausmingai, jei aš ko nors nepainioju, aiškino potraukį prie uždrausto vaisiaus. Jo Adomas ragauja vaisių sąmoningai. Jis nėra apgautas, jis tenori dalintis su Ieva jos nelaime. Kitaip tariant, žmogiškasis nuodėmingumas pakylėtas iki kilniaširdiškumo arba galų gale iki romantiško gesto, kurio negali nedovanoti. Iš tikrųjų mūsų nuodėmingumas prasidėjo ne nuo kilniaširdiškumo; jei mes niekingi ir menki, tai tik ne dėl to, kad mūsų protėvis elgėsi kaip geras draugas ir tikras vyras. Biblinis variantas kur kas prakilnesnis ir gilesnis. Visas žemiškas blogis traktuojamas jame kaip kraštutinis ir nusikalstamas įžūlumas, nepaisantis jokių, netgi pačių švelniausių sąlygų, į tą siauraprotišką anarchiją, kuri nepripažįsta jokių ribų. Nėra pasakyta, kad vaisius masino savo išvaizda ar kvapu; jis masino tik tuo, jog buvo uždraustas. Didžiausia laisvė rojuje buvo apribota mažiausiu draudimu; be draudimo kaip reikiant laisve nepasimėgausi. Geriausia, kas yra ganykloje, — tai aptvaras, kuris ją juosia. Nugriaukit jį, ir ganykla virs dyk-

viete, tokia, kokia pavirto rojus, netekęs vienintelio apribojimo. Mintis, kad sielvartą ir nuodėmes pagimdė šėlstanti puikybė, kuri, negavusi galios valdyti, nesugeba džiaugtis, Biblijoje kur kas gilesnė ir tikslesnė nei Miltono spėjimas, kad tik dėl savo riteriško atsidavimo damai kilniaširdis žmogus pateko į bėdą. Būties knyga savo stebėtinai sveika nuojėga parodo mums, kaip greitai po nusidėjimo Adomas prarado bet kokį riteriškumą.

Mano teoriją patvirtina ir Gėtės „Faustas". Aš, be abejo, nešneku apie meistriškas smulkmenas — čia jokia kritika negalima; aš šneku apie „Fausto" kontūrus, veikiau apie pirmąją jo dalį, nes antroji, kaip ir misterio Mantolinio[36] pažįstamos grafienės, kontūrų neturi. Naujoji Fausto, Mefistofelio ir Margaritos istorija atrodo man kur kas menkesnė ir ne tokia puiki kaip senoji Fausto, Mefistofelio ir Elenos istorija. Mano laimei, Jorkšyro lėlių teatre aš mačiau pjesę „Daktaras Faustas"[37] Vėliau mačiau ją Londone, bet Jorkšyro lėlės buvo gyvesnės nei Londono aktoriai. Marionetės stengėsi vaidinti kaip žmonės, o žmonės, deja, vaidino kaip marionetės. Bet esmė ne čia. Esmė štai kur: viduramžių Faustas žuvo, padaręs baisią nuodėmę; norėdamas gauti pirmąją pasaulio gražuolę, jis prisiekė savo ištikimybe amžinajam blogiui. Jis pasmerktas už didžią nuodėmę, o naujasis Faustas — išgelbėtas už kur kas menkesnę ir niekingesnę nuodėmę. Gėtės Faustas anaiptol nėra apžavėtas ir apsvaigęs nuo tos puikios, nežemiškos moters. Virtęs jaunuoliu, jis kartu tapo ir niekšu; akimirksniu prasidėjo romanas, kurio aš visgi nepavadinčiau meilės ryšiu, nes, kaip dažniausiai tokiais atvejais būna, surišta buvo tik moteris. Šioje pagundos ir vilties maišalynėje atsiskleidė blogiausia vokiečių savybė — beširdis sentimentalumas. Vyras pražudo moterį, kuri nieko nepaisydama išgelbsti jį — tai ir yra visa kūrinio moralė, *die ewige Weiblichkeit*[38]. Pasilinksminęs žmogus apsivalo; juk jo auka nukentėjo ir galų gale žiaurumas virs gailestingumu. Man kur kas labiau patinka tas lėlių teatro siužetas, kuriame juodi velniūkščiai veda Faustą į pragarą. Jis tarsi linksmesnis.

Toks pat ir Vagnerio principas. Jis papasakojo neiškraipytą Tanhoizerio legendą. Didis viduramžių siužetas glumina

mus savo paprastumu ir tyrumu. Kilniaširdis riteris Tanhoizeris už savo siaubingą nuodėmę buvo atskirtas net nuo paprastų nuodėmingųjų. Jis tapo pačios Veneros, įkūnijančios stabmeldiškuosius geidulius, meilužiu. Palikęs nuodėmingus požemius ir vėl išlindęs į šviesą, jis nukeliavo į Romą, idant paklaustų popiežiaus, ar gali toks kaip jis atgailauti ir būti išganytas. Popiežius atsakė, jog viskam esančios ribos. Jis pasakė, kad tas, kuris šitaip atsiskyrė nuo paprastų ir dorų žmonių, negali daugiau atgimti, kaip kad nukirsta šaka negali sužaliuoti. Gedėdamas Tanhoizeris iškeliauja į amžinosios žūties požemius. Popiežius pažvelgė į savo lazdą ir pamatė lapus. Vagnerio riteris, jei aš gerai prisimenu, vėl grįžta į Romą ir vėl atgailauja. Jeigu tai ne sugadintas siužetas, tai tuomet nežinau, ką iš viso reiškia „gadinti".

Štai dar vienas menkas pavyzdėlis. Visa Europa nerimsta, ginčydamasi apie prancūziškai parašytos O. Vaildo „Salomės"[39] dorovę. Ši pjesė kiek niūroka ir pompastiška, bet nematau joje kokio nors ypatingo amoralumo. Užtat mane stebina tai, kaip Vaildas negrabiai sudarkė pačią nuostabiausio siužeto esmę. Visas biblinio pasakojimo grožis ir graudumas — tyroje Salomės nekaltybėje; jai nė motais suaugusiųjų intrigos. Piktavalis tironas kaip tikras politikas nutarė parodyti savo malonę, o klastingoji karalienė troško tik keršto. Kerštingosios Erodiados[40] duktė (aš ją visada įsivaizduodavau vaiku) šoko diplomatiškam despotui ant kaklo, ir anas, suglebęs iš nuostabos, liepė prašyti, ko tik ji panorės. Mergaitė, pabūgusi neregėto dosnumo, bėga klausti motinos patarimo; žiaurioji karalienė, sulaukusi savo keršto valandos, reikalauja krikštytojo mirties. Pasakojimas apie plaštakę, nė nenumanančią, jog ji pavirto vapsva, — stiprus ir kupinas graudžios ironijos. Užtat Vaildas pateikia mums niekingą ir liguistą istoriją apie šokėją, pamilusią pranašą. Nesakau, kad tai išvien amoralu, — šiuo atveju ne pro šalį būtų žinoti, kaip tatai veikia kitus. Bet sakau visgi, kad parašyta yra blogai, nes čia jau galima spręsti iš savo jausmų.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas"

APIE KILNŲJĮ KARALIŲ ARTŪRĄ

Per savo paskutinę kelionę po Kornvalį, o ir vėliau, turėjau progos truputėlį atidžiau įsigilinti į temą, kuri mane domina tiek pat kiek ir šimtus kur kas protingesnių vyrų — tai karaliaus Artūro ir Apvaliojo stalo [41] istorija bei legenda, taip pat ir legenda apie šv. Gralį[42]. Kiek supratau, išmintingiausieji dabar linkę manyti, kad Artūras, net būdamas Dievu, iš tikrųjų buvo žmogus. Man rodos, kad jo dieviškumas nebuvo toks didis kaip žmogiškumas. Krikščionių herojus gali turėti pagonių dievybės vardą. Vis dėlto ir dėl tokių pagoniškų dievybių kyla neaiškumų, kurių, prisipažįstu, niekaip negaliu išsiaiškinti, net kai išties paaiškėja, jog jos yra tik legendos. Ne visada lengva suprasti, kodėl jas mokslas priskiria prie mitų. Kai koks nors senas valų bardas man pasakoja apie vieną iš karaliaus Artūro kunigaikščių ir jo sugebėjimą išsiurbti jūrą su keliais laivynais, negaliu laiduoti, jog jis neperdeda. Bet kai šių laikų vokiečių profesorius mane įtikinėja, jog tai gryniausias mitas apie saulę, aš suabejoju, nes nežinau, ar saulė iš tikro gali išmaukti laivyną su visa jūra, kad lengviau nusileistų, o antra, negaliu atsikratyti jausmo, jog retkarčiais žmonės surezga kokią nors istoriją vien todėl, kad ji — graži išmonė ar paprasčiausiai neįtikimas dalykas.

Ranką prie širdies pridėjęs galiu prisipažinti, kad niekad kaip reikiant nesupratau, ką reiškia pasakymas, jog vienas ar kitas plačiai paplitęs pasakojimas yra mitas apie saulę arba mitas apie kultūrą, arba dar kas nors, bet tik ne tai, kas yra iš tikrųjų. Man neaišku, kas norėta pasakyti teiginiu, jog Persėjo ir Andromedos legenda[43] siejasi su saule ir mėnuliu ar netgi dar kažkuo. Ar tai reiškia, kad visi istorijos apie didvyrį ir gražiąją princesę pasakotojai galvoje visad turėdavę saulę ir mėnulį, o ne vyrą ir moterį? Tai reiškia uolų susidomėjimą astronomija ir rimtų mokslinių studijų pranašumą prieš lengvesnius ir sentimentalesnius dalykus, kas labai retai pasitaiko. O gal tai reiškia, kad žmonės ar netgi vienas žmogus rimtai yra pasakęs:

„Dabar aš papasakosiu jums apie saulę ir jos reiškinius, o kad pasakojimas būtų aiškesnis ir nekeltų abejonių, pirmiausia priminsiu istoriją apie jaunuolį su sparnuotais batais ir jauną moteriškę, grandinėmis prirakintą prie uolos“? Sunku net įsivaizduoti tokį mąstymą, tačiau jei kas nors taip ir susiejo idėjas, vargu ar tai gali tiksliai apibūdinti pirmąjį pasakojimą, kuris daug tikresnis už visokius sugalvotus saitus. Kažin ar galime patikėti nauja istorija apie saulę, jei tūkstančiai žmonių ir toliau suprato jos pagrindinę mintį, net nežinodami, kad ir čia įpainiota saulė. Matyt, legenda išliko gyva savo vidinės galios dėka; ji išsilaikė todėl, kad buvo graži, o ne todėl, kad pasakoja apie saulę; ji ėjo iš lūpų į lūpas dar ilgus šimtmečius, jau nebūdama mitu apie saulę.

Vertinant istoriškai, plačiai paplitusios legendos esmė buvo ta, kad ši legenda visiems labai patiko. Ji pasakoja apie mums labiausiai rūpimus dalykus ir, beje, ne vien legendose. Galima laikyti kokį nors paprastą palyginimą pirmine užuomina, bet tai, žinoma, ne paaiškinimas. Populiari legenda lieka nepaaiškinta dėl dviejų priežasčių: pirma, užuomina nepaaiškina paties populiarumo, antra, kodėl tas populiarumas savaime suprantamas. *A priori*[44] čia nereikalinga jokia astronomija, norint paaiškinti romantišką istoriją apie du jaunuolius; tai rodo, kad žmonės mėgavosi herojaus ir herojės meile, nė kiek nesigilindami į astronomiją. Vadinti legendą astronomine mito apie saulę prasme man atrodo kone beprasmiška. Aš šią saulės teoriją, kaip ir Persėjo mitą, imu kaip vieną iš daugelio pavyzdžių. Gerai suprantu, kad mitologinių teorijų yra beveik tiek pat kiek ir mitų, o ir mada dabar labiau linkusi į augmenijos nei į saulės alegorijas. Išties esu tikras, kad kaip tik dabar saulė slepiasi už debesies. Lygiai taip pat negalima teigti, kad herojus esąs derlius, kaip ir sakyti jį esant saulės šviesa — sunkiausia tai, jog daugelis žmonių domisi herojumi vien todėl, kad jis herojus, kitaip tariant, kad jis herojiškas. Nereikia jokio kito paaiškinimo, be to, tie aiškinimai nieko nepaaiškina. Netenka abejoti, kad kaip tik herojiška idėja amžių amžius jaudino žmonių širdis, ir visai gali būti, kad kaip tik ji nuo pat pradžių egzistavo žmonių protuose. Atrodo kur kas įtikinamiau, kad iš pradžių žmogaus protas, jei tai buvo žmogaus protas, turėjo labai miglotą supratimą apie herojų

ar dievybę, todėl įžvelgė tą idėją vienuose ar kituose aplinkos įvykiuose, pavyzdžiui, saulėtekyje arba sėklos dygime. Tačiau kad ir kaip ten būtų, šie materialūs įvaizdžiai, nustoję egzistuoti, negalėjo visko paaiškinti, o mes negalime su jais sutapatinti kokio nors be jų egzistuojančio dalyko.

Tačiau jei toks sutapatinimas pagonių pasakose, kaip ir Persėjo legendoje, tėra iliuzija, tai jis rodo visišką istorijos nežinojimą ir žmogiško patyrimo nebuvimą, mėginant jį pritaikyti aiškiai krikščioniškoms vizijoms, panašioms į šv. Gralio legendą. Tie, kurie paprasčiausiai teigia, jog Gralio istorija — tai pasakojimas apie kokį nors keltų talismaną, šneka pačias didžiausias nesąmones. Kiekvienam sveiko proto žmogui labai lengva išdėstyti faktus, kuriais iš tikro remiasi viskas, o kartu ir jo paties fantazija. Visose pasakose galima aptikti idėją, kad kas nors leidžiasi ko nors ieškoti — ar tai būtų aukso obuolys, ar milžino barzdos plaukelis. Nebūtina turėti daug proto ar įrodinėti, kad tokių pasakų yra ir valų, ir kornų, ir bretonų tautosakoje; savaime suprantama, kad jų yra šimtai. Kadangi ieškoma pačių įvairiausių daiktų, todėl visai įmanoma, kad kai kurie jų primena taurę ar dubenį. Kadangi tai vis žmogaus fantazijos kūriniai, ginčytina, ar visi jie turi kokį nors, kad ir tolimą ryšį su idealo žmogaus sieloje troškimu. Aukso obuolys (nors vargu ar žadinantis apetitą) vis dėlto yra įkvepiantis, o milžinas, nors ir ne gražuolis, vis dėlto patraukia vieninteliu savo plaukeliu. Jei yra keltų pasaka apie kokį nors puodą, kaušą ar kitą tuščią indą, visai gali būti, kad kažkas kažkada tikrai sutapatino šią seną, kadais girdėtą legendą su pasakojimu apie šv. Gralį. Tačiau tvirtinimas, kad ji visuomet buvo ta pati legenda apie Gralį arba tik kitas jos variantas, bet jos esmė ta pati, reiškia tiesiog nesugebėjimą suvokti iš viso bet kokią esmę. Šventų legendų apie taurę, matyt, egzistavo dėl kitų priežasčių, ir tai buvo vienintelės priežastys. Jos visai aiškiai siejosi su krikščionišku supratimu apie sakramentus, kurie visiems suinteresuotiems turėjo daug daugiau reikšmės negu pagoniškos pasakos apie puodus ir kaušus. Negalime sakyti, kad pagoniška idėja peraugo į krikščionišką idėją, nes pati savaime ji niekad nebūtų galėjusi peraugti. Trumpai tariant, į tokią prielaidą galima atsakyti paprastai: jei kas nors teigia, kad

šv. Gralis buvo senovės keltų talismanas, užtenka atsakyti: „Senovės keltų talismanas nebuvo šv. Gralis."

Vargas su tais šiuolaikiniais kritikais, kurie daugiau žino apie mirusius dalykus negu apie gyvus. Jie žino daugiau apie tuos dalykus, kuriais galbūt tikėjo keletas priešistorinėje Britanijoje gyvenusių žmonių, negu apie dalykus, kuriais milijonai žmonių, gyvenančių Europoje ir Amerikoje, nuoširdžiai tiki šiandien. Jeigu jie ką nors žinotų apie tokį dalyką, tai iškart pastebėtų, kokia yra tikroji nuoširdaus susižavėjimo šv. Graliu prasmė. Jie pamatytų, kad niekas negali taip žavėtis, prisimindami vieną ar kitą valų pasaką. Tačiau jie pasmerkti nuolatos atradinėti mažus dalykus ir išleisti iš akių stambius, kapstytis tarp negyvėlių ir neigti ryškią dienos šviesą, kuri krinta ant gyvųjų žemės.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

ALFREDAS DIDYSIS

Tūkstantosios karaliaus Alfredo[45] mirties metinės vis dėlto šiek tiek suvienija aibes baisingų prieštaravimų. Visi, neskaitant paskirų mokslingų nuomonių, jaučia, kad mintis apie didį žmogų, gyvenusį labai seniai, tiesiog atgaivina orą, nes visa, kas sena — nepasenę, kas tolima — nenutolę. Tik mirusysis gali tapti taikdariu, kaip kad Evangelijoje ne gyvas, bet miręs Kristus sutaikė žemę su dangumi. Kažkodėl senieji amžiai mums visados atrodo humaniški, o mūsiškis — baisus ir visiškai nehumaniškas. Smulkmenos kaskart stulbina mus; ir kaip siaubingam sapne vis daugėja antpečių ir sagų. Tyrinėti žmogų pagal savo amžininko pavyzdį — tas pats, kas tyrinėti kalną su padidinamuoju stiklu, o tyrinėti jį pagal žilos senovės pavyzdžius — tas pats, kas žiūrėti į kalną pro žiūroną.

Štai kodėl Anglija, kaip ir visos didžiosios šalys, atrado savo didvyrį užmirštos senovės rūkuose. Niekas neabejoja Alfredo dorybėmis — jis kilnus ir didis, nepaisant to, ką sako legendos. Jis

galbūt nėra atlikęs didelio žygdarbio; bet žygdarbį lengviau atlikti nei tapti legendos didvyriu. Legenda daug tikroviškesnė už faktą: ji porina mums, ką reiškė tas žmogus savo amžiui, o faktai teigia, ką po daugelio amžių jis reiškia keliems mokytiems gaudagrašiams. Alfredas turbūt nėra kepęs paplotėlių piemens žmonelei, nėra dainavęs ir danų stovykloje — bet tai niekam nė nerūpi, išskyrus galbūt tuos, kurie, nusispjovę į bet kokias skerspaines, nutarė kildinti iš jo savo giminę. Bet tų legendų pasakojimai daug taiklesni ir raiškesni nei šimtai mūsų laikais mėgstamų pabirų, ką Alfredas valgydavo pusryčiams, kokią jis mėgo muziką. Legenda istoriškesnė už faktą: faktas byloja apie vieną žmogų, legenda — apie milijonus. Perskaitę, kad herojus paversdavo saulę mėnuliu, o žalumas — raudoniu ar purpuru, mes galim ir nepatikėti, bet užtai sužinosim svarbiausią dalyką: sužinosim, kad žmonės tikėjo visu tuo, kai žiūrėjo į jį. Kaip ir visų legendinių didvyrių, Alfredo narsumas ir šlovė nepriklauso nuo kokių nors netikėtų atradimų, ir jų negali išdildyti iššifravęs kokį dokumentą ar iškasęs apdūlėjusį akmenį. Galbūt melavo tie, kurie paporino mums, jog, pirma nukirsdinęs priešą kardu, Alfredas nukovė jį daina, bet mes puikiai žinom, jog apie mus šito neporins. Mitai kuriami apie visus — sakytojai ir metraštininkai labai noriai skleidžia gandus, jog mes mėgstame išgerti ir, be to, dar mušam savo žmonas. Ir tik nedaugelis prisimena, kad mes, gyvybės negailėdami, apgynėme gimtąją gatvę nuo nuožmaus priešo. Istorijos gimsta greitai, bet narsumo jose nė lašo. O jau jeigu jo yra — gali neabejoti žmogų buvus išties didų. Tūkstančiai apgaulių legendos pirštu parodo mums slypinčią tiesą.

Jau vien dėl to Alfredo kultas geras ir naudingas. Visos tautos norėtų savo užuomazgoj atrasti tokį didvyrį, kuris būtų it toliašaudis pabūklas, patikrintas skriejimo nuotoliais. Keista ir nuostabu, kad mes taip vertinam pastabas apie žmogų, mirusį jau prieš tūkstantį metų, ir galim pasakyti Alfredui kaip sakė Rostanas[46] Ereliukui:

> Dors, ce n'est pas toujours la légende qui ment
> Une rêve est parfois moins trompeur qu'un document*

---

* Miegok, ne visados legenda meluoja, kartais net svajonė patikimesnė už dokumentą. *(Pažod. vert.)*.

Žinant, kad žiloje senovėje tavo tautai atstovavo toks paprastas ir sąžiningas žmogus, nejučia grįžta amžių prisiminimai, ir šimtmečių košmarai neatrodo tokie klaikūs. Istorija tampa lyg ir suprantamesnė, mielesnė, o apleista amžių šventovė — jauki nelyginant užeiga.

Nesvarbu, ar mus pasiekė įtikinami faktai, ar dar įtikinamesni prasimanymai, bet karalius Alfredas nepanašus į nieką, jo nesupainiosi su jokiais kitais didvyriais. Tad neatsitiktinai lordas Rozberis[47] pavadino jį tikru anglu. Visa anglo didybė telpa viename žodyje: tarnyba. Turbūt neatsirastų tautos, kuri rinktųsi iš tarnybos ir valdžios — tarnybą, o iš valdinio ir karaliaus džiaugsmų — valdinio džiaugsmus. Netgi mūsų tironai Eduardas ir Elžbieta[48] amžinu savo dalykišku susirūpinimu priminė mitrius didelio dvaro valdytojus. Tipiškas gi mūsų herojus — Velingtonas[49]. Jis buvo didingas ir žymus, bet po visu šituo slėpėsi keistas nuolankumas, antraip, argi jis galėtų, nė trupučio nesigėdydamas, nepaisydamas pajuokos, pulti ant kelių prieš įžūlų, storžievišką Jurgį IV[50]? Per amžių tolį ir legendų skraistę mes jaučiam, jog ir Alfredas turėjo šias savybes. Kad ir pripažindami visas savo klaidas, mes vis dėlto galim tvirtinti, jog net mūsų valdovai nebuvę tokie valdingi kaip kitų šalių liaudies didvyriai. Juo daugiau apie tai mąstai, juo nepakenčiamesnis darosi nūdienis pozos ir įsitvirtinimo kultas.

Lordas Rozberis kartą pasiūlęs mums įsivaizduoti, kaip Alfredas būtų apsidžiaugęs savo šalies laimėjimais, galingu laivynu, milžiniška technikos pažanga. Ką gi, gal ir ne pro šalį pamąstyti, kaip jis nustebtų ir nudžiugtų pamatęs visa tai, ne pro šalį įsivaizduoti, kad vaikiškas jo žvilgsnis nerastų juose grubumo ir grasumo, ką puikiausiai matom mes. Garlaivis atrodytų jam jūros slibinu, o paštas— didžio burtininko stebuklu. Visa tai suprasti gal ir ne pro šalį, bet ne pro šalį būtų susipažinti ir su kai kuriomis lordo Rozberio vizijomis. Ką pasakytų Alfredas, jei jam būtų pasiūlyta leisti pinigus ne liaudies gydymui, ne švietimui, bet kovai su vestgotais[51], kažkur pasaulio krašte užėmusiais lopinėlį žemės? Ką pasakytų jis, sužinojęs, kad raštija ir iškalba, kurias jis paliko Anglijai, padeda ne mokyti žmones, bet mulkinti juos tokiais posakiais, kaip: „Ugnis nedegina“, ar: „Jūroj nenuskęsi“? Ką pasakytų jis, išgirdęs, kad tauta, neišdavusi sveiko proto ir

klusnios tarnybos idealų, tiek kentėjusi nuo Napoleono represijos, dabar savo kumyrą vadina Pietų Afrikos Napoleonu[52]? Ką pasakytų jis, pamatęs, kad Anglija nusigręžė nuo sąžiningų pareigingų žmonių ir ėmė meilikauti, panaudodama nešvarią fatališko žmogaus mistiką?

Galime guostis ir šituo, jeigu kitko nebesugebame. Bet negalime būti tikri, kad Alfredui tai patiktų, — tuomet tereikėtų įsivaizduoti, kad ir Fra Andželikas[53] džiūgautų, pamatęs Obrio Berdslio[54] kūrinėlius. Žinoma, jeigu tik turim noro, galime ir toliau sau šitaip gyventi. Be to, visiškai tikra, jog susitaikę su ydomis netruksime užkopti į pergalės viršūnes. Tačiau ko gi jos bus vertos, kai atsidūrę ten, viršuje, pamatysime, kad vis dar tebesame šešėlyje. Ir suprasime, kad didysis Alfredas gėdytųsi mūsų.

Iš esė rinktinės „Margi charakteriai"

PABAISOS IR VIDURAMŽIAI

Neprisimenu, kad būčiau kur nors skaitęs tinkamai ir suprantamai parašytą apybraižą apie mitines pabaisas, apie kurias tiek daug rašė viduramžiais. Mano regėtos studijos šlubavo dėl trijų ar keturių keistų ir neapdairių klaidų, kurios jaukė visas mano mintis šia tema.

Pirmoji klaida — tai juokinga nesąmonė, kuriai misteris Freizeris[55] ir į jį panašūs tyrinėtojai paskolino, o greičiausiai užstatė savo autoritetą. Turiu galvoje tą absurdišką nuomonę, kad vaizduotės dalykuose žmonės jokiu būdu neturi kopijuoti vieni kitų. Eilės ir poetiniai pasakojimai panašūs ne todėl, kad hebrajai iš tikrųjų buvo chaldėjai ar kad krikščionys kažkada buvo pagonys, o todėl, kad žmonės lieka žmonėmis. Ir, nepaisant visos tos dabartinio mąstymo tendencijos, egzistuoja toks dalykas kaip žmogus ir žmonių brolybė. Kiekvienas, pažvelgęs į mėnulį galėjo jį pavadinti nekalta mergele ar medžiotoja, net jeigu

nieko nebuvo girdėjęs apie Dianą. Kiekvienas, išvydęs saulę, galėjo ją pavadinti pranašų ir sveikatos Dievu, neturėdamas jokio supratimo apie Apoloną[56]. Po sodą vaikštinėjantis įsimylėjėlis lygina moterį su gėle, o ne su žnypliu, nors žnyplį irgi sukūrė Dievas, o be to, jis daug pranašesnis už gėles savo išsivystymu ir kelionėmis. Pasiklausius kvailų kalbų, galima pamanyti, kad meilę gėlėms primetė kokia nors sena dvasininkų tradicija, o meilę žnypliams uždraudė koks nors baisingas gentinis tabu.

Antroji didelė klaida yra ta, kad pasakos, netgi kai jos išties perimtos iš ankstesnių šaltinių, pasakojamos sena, nuvalkiota ir įprasta dvasia. Kai siela tikrai atbunda, ji visada tiesiogiai reaguoja į aplinkinius daiktus. Tarkime, jei žmogus atsibustų savo lovoje iš sapno, kuriame regėjo Dievo atvaizdą, liepusį jam be paliovos dažyti tol, kol viskas bus mėlyna, tai jis pradėtų nuo savęs, paskui nudažytų mėlynai savo lovą ir taip toliau. Bet jis naudotųsi visais po ranka pakliuvusiais įrankiais, o taip atsitinka dvasinių revoliucijų metu. Jas skatina aplinka net tada, kai ją pačią jos keičia.

Vadinasi, jei tikėjimo išpažinėjai mums teigia, kad krikščionys „pasiskolino" vieną ar kitą pasakojimą ar mitinę būtybę iš pagonių, lygiai taip pat galima sakyti, kad mūrininkas „pasiskolino" savo plytas iš molio, o chemikas sprogmenis — iš chemikalų arba kad gotikos laikų Linkolno ir Bovė[57] statytojai „pasiskolino" nusmailintą arką iš trapių mauriškų pinučių. Gal jie ir pasiskolino, bet (dėl dievo meilės!) grąžino.

Neverta čia sustoti dėl dar kokių penkių ar šešių panašių klaidų, nes dviejomis ankstesnėmis remiasi esminė klaida dėl, pasakytume, vienaragių, kurie, šiaip ar taip, yra pagrindinis mūsų gyvenimo reikalas. Daugelis mistinių pabaisų, apie kurias buvo tiek daug kalbama viduramžiais, turėjo tradiciją, neabejotinai senesnę už krikščionybę. Aš su tuo nesutinku, kadangi taip sakytų didesnė dalis žymių autoritetų. Kaip pasakė Svinbernas savo pokalbyje su Persefone: „Aš pragyvenau gana ilgai, kad suprasčiau vieną dalyką"[58], t. y. jog žymūs vyrai — tikri laimės kūdikiai, o tie, kuriems sekasi, neapkenčia krikščionybės. Tai aiškiai pasireiškia bendroje gyvenimo ir literatūros tradicijoje. Man rodos, Senajame testamente sakoma, jog vienaragį labai sunku pagauti, ir, aišku, lig šiol niekam nepavyko jo pagauti.

O jei dar niekas lig šiol nepaaiškino, kad šiuo atveju „vienaragis", matyt, reiškia raganosį, tai kas nors šitai greit pasakys. Tik ne aš. Nors galbūt ir teisybė, kad dauguma tų viduramžiškų pabaisų buvo pagoniškos kilmės,— ši nuolat kartojama tiesa kur kas mažiau šiurpi negu kita, visais laikais ignoruojama tiesa.

Kaip įsitikinau, pagoniškų pasakų pabaisa visada buvo blogio simbolis. Kitaip sakant, ji buvo tikra pabaisa, ji buvo siaubinga; arba, kaip pasakė Kingzlis[59] tais nuostabiais pagoniškais hegzametrais:

Šlykštūs dvigalviai, kurie nepaklūsta valdovams auksaplaukiams.
Veltui staugia įsiutę, kol krinta nuo didvyrio kardo.

Kartais nukauta pabaisa galėjo būti panaudojama, galabijant kitas pabaisas, kaip kad Persėjas panaudojo Gorgoną mūšyje su jūros slibinais[60]. Bet čia tik paprasčiausias sutapimas. Lygiai taip pat nesunku įsivaizduoti, kad, jei turėčiau progos užmauti liaudies mokytojo galvą ant lazdos kaip kad per prancūzų revoliuciją, ji puikiausiai atstotų kuoką, daužant kitų, ne tokių kietų liaudies mokytojų galvas. Arba vėlgi hidra, atsiauginanti dvi galvas vietoj kiekvienos nukirstos, galėjo būti pašlovinta kaip besišakojančios evoliucijos ir augančio gyventojų skaičiaus simbolis. Bet, tiesą sakant, hidros niekas nešlovino. Ji buvo nudėta, lydint visuotiniam palengvėjimui. Galbūt šių laikų žmonės žavėtųsi minotauru kaip žmonių ir gyvulių susitikimo vieta; galbūt jie gėrėtųsi chimera kaip simbolio, kur trys galvos geriau už vieną, pavyzdžiu. Galbūt ir hidra, ir chimera žavėtųsi šių laikų žmonės. Tačiau jomis visai nesižavėjo senoliai. Tarp pagonių vyravo nuomonė, jog groteskišką mitinį gyvūną reikia nudėti. Kartais jis sužavėdavo žmogų, kaip sfinksas, bet net ir tada nejausdavai jam karštos meilės.

Tokių nežemiškų gyvūnų atgimimas, Europai tapus krikščionių žeme, niekur deramai neaprašytas. Vienoje seniausių legendų apie šv. Jurgį ir Slibiną sakoma, jog šv. Jurgis Slibino nenudobė, o tik surišo jį ir apšlakstė šventintu vandeniu. Panašiai atsitiko ir taižmogaus proto kertelei, kuriančiai baisius ir nenatūralius vaizdus. Prisiminkime grifą. Mūsų laikais grifas, panašiai kaip daugelis kitų viduramžių simbolių, paverstas šlykščiu ir absurdišku kaukių balių personažu; pavyzdžiui, dvidešimtyje „Pančo"[61] piešinių matome grifą su vėžliu,

laikančius Londono miesto herbą. Šiuolaikiniam „piliečiui" toks sutvarkymas atrodo puikus: jį galintis praryti grifas neegzistuoja, o vėžlys, kurį valgo pats pilietis, tebegyvuoja. Tačiau grifas nebuvo visados gyvas, jis netgi ne visais laikais buvo blogas. Jis —mistiškas dviejų gyvūnų, visuotinai laikomų šventais, įkūnijimas: šv. Morkaus liūto —dosnumo, šlovės, pergalės žvėries ir šv. Jono erelio — tiesos, troškimų, proto laisvės paukščio. Tad grifas dažnai būdavo naudojamas kaip Kristaus simbolis, sujungiantis erelį ir liūtą į tą paslaptingą ir absoliučią vienovę, kurioje Kristus suvienijo dievišką ir žmogišką pradus. Bet jei net galvotume apie grifą kaip apie gerą padarą, bijotume jo ne ką mažiau, galbūt net daugiau. Tačiau ryškiausias — vienaragio atvejis, kurį aš ketinau nuodugniai patyrinėti šiame straipsnyje, bet jis berods kažkaip paslaptingai paspruko nuo mano minčių, ir lig šiol jo, aišku, beveik neminėjau. Baisus padaras tasai vienaragis; nors jis ir gyvena kažkur Afrikoje, visai nenustebčiau, jei kurią dieną pamatyčiau jį atpėdinant vienu iš keturių baltų kelių, vedančių į Bykonsfildą[62]; pabaisą, baltesnę už pačius kelius ir su ragu, aukštesniu už bažnyčios smaigalį. Nes visi tie mistiniai gyvūnai būdavo įsivaizduojami neapsakomai dideli ir nepaprastai niršūs bei laisvi. Baisaus vienaragio žingsniai drebindavo bekraštes dykumas, kur jis gyveno, o milžiniško grifo sparnai prašniokšdavo virš galvos kažkur padangėmis, palydimi tūkstančio cherubinų griausmo. Tačiau aišku viena, paklausus viduramžių žmogaus, ką, jo manymu, reiškia vienaragis, jis atsakytų: „Skaistybę".

Supratę šį dalyką, mes suprasime ir daugelį kitų, bet visų pirma— pačią civilizaciją, kurioje mes gyvename. Krikščionybė krikščioniškomis dorybėmis nelaikė romumo, baikštumo ir „padorumo". Ji suvokė jas kaip beribes, nesuvaldomas ir netgi naikinančias jėgas, niekinančias šio pasaulio jungą, viešpataujančias dykumoje ir reikalaujančias sau peno iš Dievo. Kol to nesuprasime, kaip reikiant nesuprasime ir užrašo „Liūtas ir Vienaragis"[63] virš konditerio krautuvėlės.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

ROLANDO GIESMĖ

Daugelis mūsų turbūt atsimena mokyklinės istorijos knygose skaitę apie tai, kaip Heistingso[64] mūšyje žygiavo menestrelis Tailferis, švytuodamas kalaviju ir giedodamas giesmę apie Rolandą[65]. Tai, be abejo, buvo tikru Viktorijos laikų stiliumi parašytos istorijos, kuriose vos ne vos tebuvo užsimenama apie Romos imperiją ir kryžiaus žygius, idant būtų galima kuo rimčiausiai prabilti apie rimtus dalykus, kaip antai Jurgio I genealogiją arba Edingtono galią[66]. Menestrelio paveikslas iškildavo vaizduotėje tarsi kažkas gyva negyvoje aplinkoje, nelyginant būtum atradęs pažįstamą veidą išblukusiame gobelene. Jo giedama giesmė turbūt nebuvo ta didinga ir griežta epinė poema, kuri majoro Monkryfo[67] dėka tapo tokia vientisa ir netgi istorinė (juo išsamiau perteikiama visa tai, juo naudingiau literatūrai). Menestrelis, be abejo, išsirinko tik kai kuriuos tarpsnius arba mėgstamiausius fragmentus (antraip neleistinai būtų buvę užmiršti patys mūšiai). Bet pasakos, kaip ir jos interpretavimo, moralas vienodas — jie juk pagimdyti to paties įkvėpimo. Pasakos vertė ta, kad, nepaisant nuostolių ir gniuždančio abejingumo, ji įteigia vaikiškoje galvelėje mintį, jog žmogus nedaro tokio mosto kardu, kol jis kažko nepajunta, ir nedainuoja, kol jis neturi apie ką dainuoti. Bukaprotiškas godumas ir feodalinių žemių grobimas neįkvepia tokiam žongliravimui. Kitaip tariant, pasaka vertinga tuo, jog ji parodė mums, kad istorija, netgi pati seniausioji — gyva. Interpretavimas geras savo užuomina, kad, jei mes iš tiesų norim mokytis istorijos, turime mokytis jos širdimi. Iš meilės istorinei smulkmenai ir netgi jos nuobodumui turėtumėm mokytis istorijos tiek į ilgį, tiek į plotį, išskleisdami ją virš amžininkų darbuose slypinčios išmonės. Netgi toks atsitiktinis skaitytojas kaip aš, tik paviršutiniškai perbėgdamas tokius kūrinius (jeigu tai išties to laikotarpio kūriniai), dažnai sužino iš jų daugiau nei iš kruopščiausiai

parašytų reziumė ar mūsų amžininkų, pranokstančių save, politinių santraukų. Naujų laikų žmogus, mokęsis iš naujų istorijos vadovėlių, randa tuose kūriniuose neįtikėtinų dalykų. Pateiksiu vieną iš daugelio pavyzdžių, iliustruojančių šią mano mintį. Didžioji šabloniškų istorijų dauguma pasakoja jaunam studentui apie feodalizmą kaip apie kokį ritualą ar paprotį; feodalo valdiniai buvo vadinami vasalais, jie duodavo priesaiką feodalui ir t. t. Bet šitai pateikiama taip, lyg tų žmonių klusnumas būtų buvęs laukinis ir nebylus, lyg vasalai būtų buvę vergai. Mes užmirštam, kad priesaika iš tiesų buvo priesaika, garbės reikalas. Pirminis feodalinis jausmas buvo idealus ir beasmenis nelyginant patriotizmas. Tautų dar nebuvo, bet mažesnės grupelės jau turėjo lyg ir tautos sielą. Skaitytojas suras labai dažnai vartojamą sąvoką „vasalinė priklausomybė"; jai suteikiamas ne tik herojiškumo, bet ir išdidumo atspalvis. Vasalas, be abejonės, didžiavosi būdamas vasalu, kaip kiekvienas kitas didžiuotųsi būdamas lordu. O iš tikrųjų tų laikų poetas vartoja sąvoką „vasalinė priklausomybė" ten, kur nūdienos poetas turėtų vartoti žodį „riteriškumas". Vasalinė priklausomybė buvo pentinas riterių kovoje su pagonimis. Arkivyskupas Turpinas sukapoja į gabalus genties vadą Moslemą; krikščionys, jo triumfo liudininkai, šūkauja, didžiuodamiesi begaliniu jo atsidavimu — kaunantis greta tokių, kaip arkivyskupas, kryžius tikrai bus apgintas. Jų krikščionybėje nebuvo vietos nesutarimams dėl religinių įsitikinimų.

Kaip tik tokias tiesas mes turėtumėm rasti istorinėje literatūroje, bet tai, deja, labai retas atvejis. Viename pavyzdyje apie menestrelį Heistingso mūšyje sudėtos visos neįprastos tiesos, kurios turėtų būti perduodamos ir išsaugomos, bet tai irgi labai retas atvejis.

Turėtumėm sužinoti, pavyzdžiui, koks buvo menestrelis, suvokti, jog jis galėjo turėti tokius pat gilius ir fantastiškus jausmus kaip ir klajojantis muzikantas, šlovinamas dvyliktojo amžiaus poemoje, didingai miręs, šokdamas savo šokį ir versdamasis kūliais prieš Dievo motinos atvaizdą.

Galiausiai, norint įžiūrėti žmogų tarp šarvų ir vienuoliškos mantijos, reikia būti skaičiusiam ir šiuolaikinių veikalų.

Rašantys filosofijos istoriją tik retsykiais atskleidžia mums istorinių asmenybių filosofines pažiūras, o dar rečiau religines. Paskutinis pavyzdys, bylojantis apie tą patį dalyką, — tai nežinomo menestrelio įvaizdis, to, kuris numeta kardą giedodamas giesmę; pavyzdžiu galėtų būti ir pati giesmė apie Rolandą. Šiuolaikinis istorijos mokslas dažniausiai yra etnologinis arba ekonominis. Jis pasakoja apie Normandų žygį, jį supaprastindamas; čia vartojamas žodis „sakmė". Ne pro šalį būtų pažymėti, jog tikroje Normandų sakmėje tas pats dainius, kovęsis pirmose kariūnų gretose, garsiai šlovina pralaimėjusiuosius. Tai byloja apie krikščioniškojo pasaulio esmę: net Vilhelmo Užkariautojo rūmų poetas garbina Rolandą nugalėtąjį.

Didysis prancūzų epas baigiasi prarastos vilties, minios beviltiškumo, nesibaigiančios kovos su kitatikiais išaukštinimu. Nežinau nieko nuostabesnio poezijoje už tokią keistą ir netikėtą pabaigą; tą be galo ilgą pabaigą. Šlovingasis krikščionių imperatorius Karolis Didysis pagaliau apmaldė savo imperiją; tarsi paskutiniame teisme įvykdęs teisingumą, jis miega taip, tarytum virš jo sosto tvyrotų taika, panaši į rojaus. Bet štai pasirodo Dievo angelas ir garsiai rauda, sakydamas, kad jam reikia vis naujų, tolimų žemių ir kad jis vėl turįs nutraukti savo ramią dienų tėkmę. Ir didysis karalius raunasi sau ilgą, žilą barzdą, apraudodamas neramų gyvenimą. Poema baigiasi karų su barbarais vizija; vizija ta — be galo tikroviška; vien todėl, kad tas karas, kuriame pasaulis įnirtingai gelbėjamas nuo visiškos anarchijos, yra nesibaigiantis. Šitoks karas šiame pasaulyje niekad neturi pabaigos; mūsų draugų, kovojusių jame, kapai dar neužžėlė žole.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis"

SAVONAROLA[68]

Niekados mes turbūt nesuprasime Savonarolos, kol nesuvoksime, koks baisus blogis glūdi pačioje civilizacijos širdyje. O šito mes nesuprasim tol, kol būsim civilizuoti. Na ką gi, galbūt geriau jo niekada ir nesuprasti...

Didieji žmonijos gynėjai vadavo žmoniją nuo jos priešų ir nuo to, ką patys žmonės manė esant blogiu. Įstatymų leidėjai saugojo žmones nuo anarchijos, gydytojai gelbėjo nuo marų, reformatoriai — nuo bado. Bet visa tai tik smulkmena palyginti su dar vienu, pačiu baisiausiu pasaulyje klestinčiu blogiu; žiauri jo prakeiktis paliečia savo ranka žmones, o kartais ir ištisas tautas; jam tėra vienas vardas — sotumas. Savonarola gelbėjo ne nuo anarchijos, bet nuo tvarkos, ne nuo maro, bet nuo paralyžiaus, ne nuo skurdo, bet nuo turto. Tokie kaip Savonarola dar kartą patvirtina visuotinę ir labai svarbią psichologinę tiesą: jis žinojo, kad aršiausias džiaugsmo priešas yra perteklius, o prabanga — tikra mirtis.

Esu įsitikinęs, kad, metęs iššūkį prabangai, Savonarola ne šiaip sau kovojo su blogiu. Amžininkai, pradedant Džordžu Eliotu[69] ir kitais jo gerbėjais, stengiasi užglaistyti jo rūstumą, tiesiog blusinėdami renesanso rūmų nusikaltimus ir nuodėmes. Jie teisūs, bet vis dėlto nėra reikalo taip kruopščiai įrodinėti esą Savonarola tik badė pirštais juodas nuodėmių dėmes tarsi koks niurzga iš etikų draugijos. Aš veikiau linkęs manyti jį neapkentus ne tiek mūsų civilizacijos nuodėmių, kiek pačios civilizacijos, ir kaip tik tuo jis pranoko daugelį moralistų. Jis sugebėjo suprasti, kad nusikaltimas nėra vienintelis blogis; deimantų vagystės, apnuodytos vyno taurės, begėdiškos statulos — tai tik simptomai, o liga yra ta, kad vynas, briliantai ir statulos pavergė žmones. Štai ką užmiršo daugelis mėginusių smerkti pirmuosius asketus ar puritonus. Atsisakymas nuo nekaltų malonumų ne visados esti inspiruotas aklos neapykantos visam tam, ką lėkštas moralistas pavadintų nuodėme.

Žmogus gali atsisakyti nuo viso to, ko lėkštas moralistas anaiptol nepavadintų nuodėme. Asketai mato įvairiai — tarpais mažiau, tarpais daugiau už paprastą žmogų.

Kaip tik šią neapykantą ir nešiojo Savonarola širdyje. Jis kovojo ne su smulkiomis žmogiškomis nuodėmėmis, bet su bedievišku pasipūtusiu sotumu, su pripratimu būti laimingam, su pagrindine nuodėme, kadaise pražudžiusia Adomą. Jis skelbė atšiaurumą, artimą jaunystei ir viltims. Jis skelbė dvasios žvalumą ir aiškumą, be kurių sunku įsivaizduoti ne tik tai, kas šventa, bet ir tai, kas džiugu. Jis skelbė jausmų tyrumą ir gaivumą, kurie reikalingi tiek vienuoliui, tiek įsimylėjėliui. Vienas mokslininkas gan įžvalgiai pastebėjo, kad vargu ar Savonarola taip jau nemėgo meno, juk jis draugavo su Mikelandželu, Botičeliu ir Luku dela Robija[70]. Juk esmė štai kur: idant suvoktų grožį ir juoką, žmogui reikalingas dvasios tyrumas ir jos rūstis. Reikia džiaugsmo disciplinos ir dėkingumo pratybų, idant pamatytumei kiekvieną paukštį, pavadintumei vardais akmenis ir žoles, pagautumei visas saulėlydžio spalvas.

Civilizacija, gaubusi iš visų pusių Savonarolą, buvo pasirinkusi neteisingą kelią — tą patį, kuriame aibės išradimų, bet nėra atradimų, kur visa, kas nauja, bematant pasensta, o visa, kas sena, nėmaž neatsinaujina. Rafinuotas renesanso nusikaltimų žiaurumas liudija visai ne apie vaizduotės turtingumą, bet apie jos skurdumą, kaip ir kiekviena kita šlykštynė. Kai žmogus nemato arklio, jis ima ir sugalvoja kentaurą, kai pabosta stebėtis buliumi, jis ima garbinti šėtoną. Demonizmas tik paakina senkančią vaizduotę. Savonarola siekė kitko, daug sudėtingesnio dalyko: jis kvietė žmones atsigręžti atgalios, idant tie nustebtų, išvydę paprastą daiktą, kurio jau seniai nebuvo matę. Keista, bet pati nepopuliariausia pasaulyje doktrina — paprastą gyvenimą skelbianti esant dievišką! Nieko nėra sudėtingesnio už demokratiją: žmonės negali ramiai klausytis, kad jie visi yra karaliai. Nėra nieko sudėtingesnio ir už krikščionybę (Savonarolai, beje, ji neatsiejama nuo demokratijos): žmonės negali ramiai klausytis, kad jie visi esą Dievo vaikai.

Savonarola žuvo, žlugo ir jo respublika. Žmonės aps-

vaigo nuo mieguistų despotijos apžavų ir pamiršo, kas jie buvo anksčiau. Dabar dauguma žmonių taip gerbia meną, kad Medičio[71] dvasia regisi jiems kilnesnė už Savonarolos. Kaip tik ir tų žmonių civilizacijos turėtumėm šiandien labiausiai saugotis. Mus iš visų pusių gaubia tie patys simptomai, kadaise visai teisėtai sukėlę florentiečio pyktį, — hedonistai[72] nuo malonumų pailso labiau nei ligoniai nuo skausmo, o menas, išsėmęs gamtą, griebėsi nusikaltimo. Kraujo grožybė, žmogžudystės poetiškumas vėl patraukė poetų ir dailininkų dėmesį. Vaizduotė nuskurdo, ir žmonės liovėsi matę, jog gyvas žmogus kur kas nuostabesnis už mirusįjį. Be to, kaip ir Medičių laikais, stiprėja despotija, ir net patiems stipriausiems nepažįstamas potraukis prie kažko stipresnio. Mes lenkiamės įžūliam tironui, nes mes jaučiamės silpni. Mes norim užkrauti savo naštą ant svetimų pečių, o tai juk ir yra vergystės esmė, jos dvasia, ir visai nesvarbu, ar mes perduodam savo reikalus vergams ar didikams. Bet garsusis vienuolis respublikonas meta iššūkį mūsų epochai, sutikdamas pralaimėti, kad tik priešas nelaimėtų. Kaip ir tada, kova tarp jo ir Lorenso tęsiasi; tai — kova tarp laisvės atsakingumo ir vergystės neatsakingumo, kova tarp tiesos pavojų ir atsargaus tylėjimo, tarp darbo džiaugsmo ir nepakeliamos džiaugsmo negalios. Lorenso Puikiojo vienminčių apstu ir tarp mūsų — dėl akimirkos džiaugsmo jie paaukos ir šalį, ir amžinybę, jie geriau pasirinks paskutiniąsias, tvankias vasaros dienas, o ne gaivų ir rūstų pavasario vėją. Jų menui, literatūrai, politikai privalu nors akimirksnį paliesti estetinius jausmus, o žmogiškos dvasios likimui jie abejingi. Jų skulptūrėlės ir sonetai tobuli, ir „Makbetas“[73] palyginti su jais — viso labo tik tam tikri štrichai, o „Mozė“[74] — tik netašytas akmens luitas. Jų mūšiai visados buvo pergalingi, tačiau Cezaris ir Kromvelis[75] patyrė gausybę pažeminimų. Visa tai artėja prie beformio ir minkštasienio pragaro, kuris panašus ne į kilimais nuklotą kambarį, bet į veltiniu išmuštą pamišėlio vienutę.

Šią baisią ir paskutinę žmonijos nelaimę Savonarola buvo nuspėjęs iš anksto ir visomis savo begalinėmis jėgomis stengėsi užkirsti jai kelią. Jo nesuprato beveik niekas; vieni laikė jį bepročiu, kiti — šarlatanu, dar kiti — žmogiškojo džiaugsmo

priešininku. Jei Savonarola ir būtų pasakęs jiems, kad išgelbės juos nuo pertekliaus pavojaus, su kuriuo kartu baigiasi skausmai ir džiaugsmai, jie vis tiek nebūtų jo supratę. Net ir mūsų dienomis yra žmonių, jaučiančių tą patį pavojų ir aukojančių save tam pačiam pasipriešinimui ir, be abejo, apkaltinamų smulkiapolitinėm pažiūrom.

Kai kurie, gindami Savonarolą, teigė, kad Tuštybių Deginime[76] žuvo ne tiek jau daug meno kūrinių. Man atrodo, kad jų sudegė ne tiek jau mažai, antraip juk ir ta ryžtinga priemonė pasirodytų tuščia ir beprasmė. Esu tikras, jog Mikelandželas, buvęs Savonarolos draugas, būtų sukrovęs į laužą visas savo skulptūras iki vienos, jei jis būtų žinojęs, kad liepsnos atšvaitai danguje — tai ne saulėlydis, bet naujo, geresnio pasaulio gimimas.

Iš esė rinktinės „Margi charakteriai“

APIE ŠEKSPYRĄ

Neseniai didžiai susidomėjęs perskaičiau knygą viena, ne visai nauja tema. Turiu galvoje Šekspyrą; negalima nuošalyje palikti tokių dalykų kaip Šekspyro sonetai, Tamsiaplaukė dama ir poeto santykiai su Sautamptonu, Eseksu, Bekonu[77] ir visokiausiomis jo gyvenamojo meto įžymybėmis. Knygą parašė grafienė de Šambriun, o išleido Epltonas; kūrinys man atrodo ir žavus, ir įtikinantis. Skubu pridurti, kad ta dama labai mokyta, o aš — nemokša. Neapsimesiu daug žinančiu apie Šekspyrą, išskyrus tą tuščią laiko švaistymą skaitant literatūrinį jo palikimą. Madam de Šambriun knygelė vadinasi „Šekspyras — Aktorius ir Poetas“. Turiu nuolankiai prisipažinti, kad lig šiol pažinojau jį tik kaip poetą ir niekad nesigilindavau į nuodugnius saloninius gandus apie jį kaip aktorių. Išties mokslo vyrai daugiau turėtų gilintis į biografijos faktus, o kukliam literatūros kritikui galėtų

leisti vertinti jų studijas kaip literatūrą. Tokia studija, man atrodo, turi milžiniškos vertės literatūrai — tai ne tie gausūs bekoniški romanai, kurie stačiai įžeidžia literatūrą savo pigiu sensacingumu. Išties kai kurios Bekono knygiūkštės įžeidžia tiek patį Bekoną, tiek Šekspyrą. Nesu toks išmanantis, kad galėčiau samprotauti apie čia pateikto fakto prieštaringumą, apie Sautamptono ryšį su Sonetais ar Tamsiaplaukės damos[78] apsireiškimą Davenantų šeimynoje[79]. Galiu tik pasakyti, kad paprastam žmogeliui tie argumentai atrodo bent jau suprantami. Taigi niekad nesiginčijau su ponu Frenku Harisonu[80] ar ponu Bernardu Šo[81] dėl panelės Merės Fiton pretenzijų, niekad nesurėmiau ieties, argumentuodamas prieš arba už tą abejotino grožio karalienę. Pakankamai iečių sulaužiau, ginčydamasis su jais dėl daug svarbesnių dalykų. Bet toks naivus žmogus kaip aš turbūt nesunkiai pastebės, jog apie Tamsiaplaukę damą beveik nieko nežinoma, tik tai, kad ji buvo tamsiaplaukė, ir jog visai mažai žinoma apie Merę Fiton, išskyrus tai, kad ji buvo šviesiaplaukė. Aš vėlei prisipažįstu neturįs jokios teisės spręsti klausimo, ką „T. T." turėjo galvoje, rašydamas „V.H.", ir nemanau, kad tas keblumas aptemdytų mano džiaugsmą kartoti mintyse: „Bet tavo grožis nemirtingas neišblės", ar: „Nesiųsk vėjuotai nakčiai rytmečio lietingo". O jei pasitvirtintų čia iškelta mintis, kad kai kurie tų sonetų jau buvo parašyti tuo laiku, kai Viljamas Herbertas, Pembroko grafas[82], buvo vienuolikos metų, tai tas vaikas turėjo būti ne pagal metus galvotas, jei apskritai Šekspyras nemeluoja. Galbūt kai kas šmaikščiai atsakytų į tuos man neaiškius klausimus. Tačiau tokiam atviraširdžiui neišmanėliui kaip aš problema atrodo gana praktiška. Tiesą sakant, tokiais atvejais šmaikštūs paaiškinimai man visuomet atrodo per daug šmaikštūs. Bet, kaip jau sakiau, nesirengiu tų problemų paversti dogmomis. Pasak ponios de Šambriun teorijos, tasai Šekspyro taip nepaprastai garbinamas jaunuolis buvo jo paties globėjas ir užtarėjas grafas Sautamptonas, kurį ji ir pati neabejotinai dievina. Tačiau ji labai įtikinamai įrodinėja, kodėl jį reikėtų laikyti savotišku didvyriu. Visai tikiu jos žodžiais, kad Esekso ir Sautamptono maištas buvęs iš esmės teisėtas ir kupinas visuotinio pakilimo. Ji sako,

kad, maištui pasisekus, jiedu būtų įėję į istoriją kaip patriotai ir reformistai. Aš taip pat esu įsitikinęs, kad tiesa ir tai, jog maištas buvęs nukreiptas greičiau prieš Sesilį[83] nei prieš Elžbietą, ir vien todėl jis buvo garbingas. Įdomu pastebėti, kad dėl minėtos priežasties Bekonas ir Šekspyras, toli gražu jokie konspiratoriai ar priešo bendrininkai, tapo dviem antagonistinėmis figūromis dviejose priešingose grupuotėse, skirtingose aršaus pilietinio karo pusėse. Bekonas buvo aršus Esekso kaltintojas; iš esmės Bekonas, ko gero, tapo savotišku Sesilio samdomu rašeiva ir tarnu. Šekspyras, žinoma, draugavo ir žengė koja kojon su Sautamptonu, Esekso draugu ir pasekėju. Pasak tokios teorijos, išeitų, kad Šekspyras „Ričardą II" ir į jį panašias pjeses kūrė kaip sąmoningas politines demonstracijas[84], įspėjančias silpnus valdovus daugiau vadovautis protu, kai tuo pat metu Bekonas kruopščiai ir tulžingai rezgė planus, kaip čia tą maištą pasmerkus. Kad ir kaip ten būtų, vis dėlto nekyla abejonių, jog tuos du didžius vyrus skyrė bedugnė, nors kai kas juos suplakė į vieną įžymybę (galima sakyti, į vieną didžią pabaisą). Ši teorija dar didesne pabaisa paverstų bekoniškąją Bekono versiją. Jis sugebėjo ne tik gyventi dvejopą viešą gyvenimą, bet dargi priklausyti dviem priešingoms politinėms partijoms. Jis, matyt, per naktį rengdavo prieš save sąmokslą, o prašvitus nuteisdavo save pakarti.

Jei pasakysiu, kad tokia fantazija Bekoną ir Šekspyrą paverstų Džekiliu ir Haidu[85], abiejų partijų šalininkai turbūt imtų gana uoliai ginčytis, kas buvo kas. Savo ruožtu šiuo klausimu aš labai mažai abejoju. Džiaugiuosi, matydamas, kad ponia de Šambriun taip pat mąsto labai panašiai ir žino kur kas daugiau. Jei žmonijos istorijoje vis dėlto buvo nešvarus sąmokslas, tai visų pirma kalbama apie valdymo metodą, kurį Berglėjus su sūnum[86] diegė Anglijoje, prisidengdami Elžbietos vardu; nors ir labai gailauju, turiu pridurti, kad čia neapsieita be Bekono pagalbos. Žmonės, kuriuos pražudė Robertas Sesilis, buvo be išimties doresni už jį patį (nors tai nedaug ką pasako), o kai kuriems jų užteko garbumo ir dvasios stiprybės mirties valandą pralenkti tą menką kuprotą būtybę net savo orumu. Kiekvienam jų — nesvarbu,

ar tai būtų Eseksas, Marija Striuart[87], ar vargšas Gajus Fouksas[88] — galbūt vertėjo atsistoti po kartuvėmis vien tam, kad tasai žmogelis atrodytų menkas. Ir aš iš visos širdies džiaugiuosi, girdėdamas, kad visas tas šlykštus plutokratų lizdas su Sesiliu priešakyje savo priešu laikė ir didingiausią iš anglų. Mane apima neapsakomas džiaugsmas, prisiminus, kad jis turėjo galvoje kaip tik šiuos tiudorų politikierius, kalbėdamas apie sužeistojo stiprybę nušlubuoti į šalį ir apie menininką, kuriam valdžia užrišo liežuvį, ir apie geraširdžio belaisvio rūpinimąsi sergančiu kapitonu. Paskutinė eilutė tikriausiai atspindėjo daugybę scenų ant šešioliktojo amžiaus kartuvių pakylos. Sunku įsivaizduoti Šekspyrą didingesnį už Šekspyrą. Bet visai įtikėtina, kad jei jo draugai būtų triumfavę, o siekiai ir tikėjimas atgimę, per neįsivaizduojamą transfigūraciją jis būtų pranokęs save patį. Man žinoma daug mažiau apie kitas ten aptariamas grynai asmeninio gyvenimo, o ne visuotinės politikos problemas. Turiu galvoje tą paslaptingą nelemtą moterį, į kurią sonetų autorius nukreipia iš naujo atgimusį seną banguojantį įtūžį, katalikiškąjį *odi et amo*[89]. Net man, eiliniam ir atsitiktiniam bendrų dalykų skaitinėtojui, be abejo, yra girdėtas juokelis, arba skandalinga naujiena, jog seras Viljamas Davenantas buvęs tikrų tikriausias Viljamo Šekspyro sūnus. Kaip ten buvo iš tikrųjų, nežinia, bet Šekspyras neabejotinai pažinojo Davenantus, laikiusius užeigą, kur jis lankydavosi, o vėliau (kaip aiškina šios knygos autorė) lankėsi ir pats Sautamptonas. Knygoje tvirtinama, jog ponia Davenant buvusi, kaip mes dabar sakytume, vampyrė, kad ji iš pradžių suviliojo poetą, o vėliau ėmėsi gundyti ir perą. Tačiau poetas, nors ir apimtas prieštaringų jausmų, tą damą dabar jau permatė kiaurai ir todėl tūžo dėl kvailinamo draugužio; ir štai iš to trigubo aistrų raizginio gimė daug tragiškų sonetų. Čia aš nieko negaliu pridurti, galiu tik pakartoti tai, kas minėtoje knygoje išdėstyta labai įtikinamai, suprantamai ir patraukliai, be menkiausios disproporcijos ar sutrikusios pusiausvyros, todėl ir daugelis tokius klausimus nagrinėjančių išmintingų ir sumanių darbų dvokia beprotnamiu. Rašytoja valdo temą; skaitydami mes jaučiame, kad nors jos išvados ir aiškios, ji nelabai nusimintų,

jei kas nors jas visiškai paneigtų. Ji nuo pradžios iki galo remiasi faktais ir yra bešališka; niekas kitas taip nesugebėtų. Dokumentacija ir nuorodų sistema atrodo esanti labai kruopščiai padaryta, o ten, kur galiu spręsti šiek tiek daugiau, niekur nejaučiamas joks įrodymų dirbtinumas, ir apskritai nėra toli siekiančių aiškinimų, kurie nuolat rėžia akį daugelyje panašiai atkurtų biografijų, ypač iš pavojingo Elžbietos gyvenamojo meto. Šiaip ar taip, gal ta era išties buvo didžiulė dvasinė kova, o Šekspyras ir Bekonas — priešiškos sielos. Kiekvienu atveju susiduriame su keistu paradoksu, kad Šekspyras buvo miglota, vos ne istoriška asmenybė; pasak vienų,— bevardė ir bevertė, pasak kitų,— beasmenė ir nusižeminusi, o iš tikrųjų — nekrintanti į akis ir pasislėpusi; ir štai iš jos ištryško giedros dainos ir įgimtos iškalbos šaltinis. Tuo tarpu Bekonas buvo plačiai pagarsėjęs kaip nacionalinės mokslinės filosofijos kūrėjas, o liko po jo tik mįslės, pranašystės, išgalvotos kriptogramos ir per visą gyvenimą nuvilnijęs potraukis prie bepročių.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus"

TEISUOLIŠKASIS HAMLETAS

Retsykiais aš linkęs manyti (lygiai kaip ir kiti, kurie irgi linkę manyti), kad žmonės būtų visada teisūs, jei nebūtų buvę auklėjami. Bet tai, žinia, ne visai taip. Juk iš tikrųjų jokio auklėjimo nėra. Mes visi pasirengę numirti už tai, kad tik žmonės būtų auklėjami tam tikra viena dvasia, ir mes visi (aš tikiuosi) pasirengę numirti už tai, kad tik jie nebūtų auklėjami tam tikra kita dvasia. Daktaras Strongas iš „Deivido Koperfildo" auklėjo berniukus. Bet ir misteris Feiginas iš „Oliverio Tvisto"[90] taip pat auklėjo berniukus. Kaip mes dabar pasakytumėm, jiedu abu buvo auklėjimo šalininkai.

Pirmoji mano mintis nėra gera, tai tiesa; ir vis dėlto, galvodamas apie teatrą, aš visados ją prisimenu. Negalėčiau būti teatro kritikas, nes aš jį per daug myliu ir tuo, manau, nesiskiriu nuo paprastų gerų žmonių, niekados nepasisakančių spaudoje. Jei jums rūpi žinoti, kas yra demokratija politikoje, tai atsakymas bus labai paprastas: tai tik ryžtingas ir kone beviltiškas mėginimas išgauti geriausių žmonių, kurie patys nėra savimi užtikrinti, nuomonę. Jums leista užimti kokią tik panorėtumėte aukštosios visuomenės padėtį nedemokratinėje visuomenėje, bet valdžia visgi — atlygis už įžūlumą. Ir nugalėtojas čia gali būti kiekvienas, bet tik ne kuklus žmogus. Ten, kur demokratijos nėra (pavyzdžiui, *pas mus*), galima pagarsėti turtais, skoniu ar, tarkim, dalykiškumu, kariniais ar aristokratiškais gabumais. Bet nieku gyvu nepagarsėsi kuklumu kaip tikras šventasis. Tai reiškia, kad visi paprasti ir neryžtingi žmonės tiesiog atmetami ir liaudžiai atstovauja tiktai niekšai, nors, beje, liaudyje tų niekšų ne per daugiausia. Tai liečia ir teatrą. Netikėkit tuo, kad liaudžiai nepatinka Šekspyras. Šekspyras nepatinka kaip tik tai liaudies daliai, kuri jau nebe liaudis. Londono gvėroms nuobodu eiti į „Hamletą“ anaiptol ne todėl, kad jis jiems perdėm sudėtingas ar įmantrus. Tiesiog jie mano barus, totalizatorių ar miuzikholą esant sudėtingesnius ir įmantresnius nei „Hamletas“. Štai čia kaip tik jie neklysta.

Londono gvėroms nepatinka Hamletas, nes jie yra estetai pačia baisiausia šio žodžio prasme. Jie pernelyg skubino savo jausmus, gėrėdamiesi viskuo, kas puiku. Jie yra estetai; o estetai — tokie žmonės, kurie perdėm protingi, kad galėtų gėrėtis geru paveikslu, ir nepakankamai paprasti, kad jis jiems patiktų. Bet, jei nuvesite žiūrėti „Hamleto“ paprastus žmones, kaip antai garbius valstiečius ar senus geruosius tarnus, svajingus klajūnus ar linksmuosius sukčius, jie tikrai pagailės Hamleto. Jie tikrai supras, kad tai didi tragedija.

Aš vertinu nemokytų žmonių nuomonę, bėda tik, kad esu vienintelis iš bemokslių žmonių Anglijoje, rašantis straipsnius — mano broliai tyli ir jie manęs neužstos; jų laukia kur kas svarbesni darbai. Anądien mačiau Džuliją Marlou ir Soterną, vaidinusius „Hamlete“, ir man į galvą atėjo keletas min-

čių, kurioms, aš manau, mano artimieji pritars. Deja, tik nieko nepasakys — būdami kuklūs, savo nemokytumą jie pridengia užuomarša.

Anksčiau, gal, tiesa, juokais, galeriją vadindavo „rojeliu". Aš žiūriu į šį juoką visiškai rimtai. Galerijos publika — tai rojaus gyventojai. Jie — tai paskutinioji instancija, aukščiausias autoritetas (jei žmogus apskritai gali būti aukščiausias autoritetas). Nė kiek nesistebiu, kad aktorių mostas nukreiptas kaip tik į juos, lygiai kaip jis būna nukreiptas į Olimpą. Tegul tad nevilties apimtas herojus, kreipdamasis į juodąjį Erebą[91], suraukia savo vešlius antakius ir pasižiūri į parterį. Bet jei nors vienoje mūsų pjesėje atsirastų toks, kuris galėtų išaukštinti sielą, tada — visų šventųjų vardan — tegul jis pakelia akis į dangų ir pasižiūri į vargšus.

Ir tik vienu atveju publika buvo niekuo dėta nesupratusi Hamleto; kalti buvo kritikai. Šiomis dienomis visi laiko Hamletą skeptiku. Bet juk jo jėga ir yra ta, kad jis anaiptol ne skeptikas. Jis visai nelinkęs dvejoti, kiekvienu atveju dvejoja jis ne daugiau nei visi blaiviai mąstantys žmonės, įskaitant šventikus ir kryžiuočius. Jei Hamletas būtų buvęs skeptikas, tai nebūtų buvę tragedijos. Jau pačioje pradžioje jam buvo suteikta galimybė parodyti savo skepticizmą. Jei jis būtų buvęs skeptikas, jis būtų pavadinęs iškalbią ir visiškai neįtikėtiną savo tėvo dvasią haliucinacija ar dar kokiu nors nieko nereiškiančiu žodžiu, būtų vedęs Ofeliją ir linksmai sau gyvenęs. Hamletas tragiškas visai ne todėl, kad jis skeptikas. Jis tragiškas todėl, kad jis per daug protingas būti skeptiku. Jo protas be galo aiškus; toks aiškus, kad gali pasirodyti jam ir vaiduokliai. Visa Hamleto skeptiko teorija pagrįsta tik išplėštom iš konteksto citatom, tokiom kaip: „Būti ar nebūti", ar, tarkim (kas jau visiškai negerai), žodžiais, kuriuos skaitydamas taip ir matai pavargusį rankos mostą: „Juk savaime nėra nei gerų, nei blogų dalykų — tik mūsų mąstymas paverčia juos tokiais"[92]. Hamletas sako tai, nes jis kenčia nuo dviejų kvailių; ir jei norite pažiūrėti, kaip skirtingai jis galvojo, galite įsitikinti tuo, perskaitę tą pačią sceną. Jei norite, paklausykit žmogaus, kuris jokiu būdu ne skeptikas. Štai tokie jo žodžiai: „...Iš tikro kažkas taip

slegia mano širdį, jog net šis visatos žiedas — žemė — atrodo man kaip nykus uolėtas skardis; štai šis stebuklingas baldakimas — oras, ši puiki mus gaubianti padangė, šis didingas nupliekstas auksine liepsna skliautas, — visa tai man dabar atrodo nelyginant didžiulis ir drumstas debesis. Koksai nepaprastas kūrinys — žmogus! Koks kilnus savo protu! Koks neaprėpiamas savo gabumais. Koks įspūdingas ir nuostabus savo judesiais ir išvaizda! Kaip panašus į angelą savo veiksmais! Kaip panašus į Dievą savo išmone! Pasaulio grožis: visų gyvių pažiba! O kas man ji — toji dulkių kvintesencija...“[93]

Kad ir kaip būtų keista, bet ir šie žodžiai pateikiami kaip pesimizmo pavyzdys. Iš tikrųjų. Tai turbūt patys optimistiškiausi žodžiai visoje literatūroje. Tai geriausias Hamleto tikėjimo įrodymas. Jis tikėjo, kad pasaulis gražus, nors visa tai ir buvo slepiama nuo jo. Nūdienos žmonės (lygiai kaip ir „Hamleto“ aiškintojai) tiki tik nuotaika. Tikrasis Hamletas tikėjo protu. Daugelis optimistų, tik žavėdamiesi juo kaip žmogumi, šlovino jį. Tik Hamletas šlovino žmogų, įžiūrėdamas jame gyvulį. Daugelis poetų, kaip, tarkim, Šelis[94] ar Vitmenas[95], buvo optimistai, kai jiems būdavo gera. Tik Šekspyras likdavo optimistas, kai jam būdavo bloga. Kaip tik tai ir yra tikėjimas. Tikėjimas gali įveikti nuotaiką. Hamletas tikėjo nuo pradžios iki galo. Jis protestuoja, bet neneigia įstatymo; jis kenčia, nes Visagalis uždraudė savižudybę.

Jei Hamletas būtų buvęs skeptikas, jam būtų gerai ėjęsi. Jis nė nebūtų žinojęs, kad jo nuotaikos tėra nuotaikos. Jis būtų įvardinęs jas pesimizmu, cinizmu ar kokiu kitu paiku žodžiu. Bet Hamletas buvo didžiadvasis ir žinojo, kad jis — tai dar ne viskas. Jis žinojo, jog tiesa yra ne jo suvokimo galioje; štai kodėl jis susidurdavo su tokiais nesuprantamais jam reiškiniais kaip susitikimas su Horacijum ar Vaiduokliu. Jis nuo pat pradžių įsitikinęs, kad jis — neteisus ir kad kažkur yra tiesa. Tikras skeptikas negali manyti save esant neteisų, jam neegzistuoja nei tiesa, nei netiesa. Jis tiesiog vis giliau ir giliau grimzta į sąlyginumo bedugnę. Hamletą būtų galima tiesiog priešpriešinti skeptikui. Jis —mąstytojas.

Iš esė rinktinės „Beprotybė ir mokytumas“

HAMLETAS IR PSICHOANALITIKAS

Šiandien mokslui paskyriau ilgas priešaušrio valandas. Kiekvienas šiais laikais žino, kad naujas šaunus mokslas, vadinamas psichoanalize, grindžiamas sapnų aiškinimu. Bet norint juos aiškinti, reikia sapnuoti, o norint sapnuoti, tenka miegoti. Tad, kol žmonija eikvojo laiką lėkštiems ir nemoksliškiems užsiėmimams, kol tamsūs ir prietaringi valstiečiai kasė savo tamsius ir prietaringus daržus, ieškodami tamsių ir prietaringų bulvių, kol kunigai tęsė savo dievobaimingą pantomimą, o poetai giedojo rytines giesmes vieversiams, aš nušokau keliais amžiais į priekį. Nepaisydamas nuovargio, aš pažangiai sapnuodavau visokiausius košmarus, kurie, be abejonės, sulauks ateityje išsamaus paaiškinimo. Aš neimsiu kruopščiai aprašinėti savo sapnų, juk nesu koks kietaširdis psichologas.

Rodos, vaikštinėjau Albertholo[96] požemiais, kramčiau pampučius (minkštučius pyragaičius, išnykusius mūsų laikais kaip ir visa, kas kadaise pelnė Anglijai šlovę) ir ginčijausi su teosofu. Visa tai bus nelengva suderinti su Froidu[97] ir numalšintų aistrų teorija. Niekad gyvenime nesu atsisakęs suvalgyti pampučį arba pasiginčyti su teosofu, o bastytis vienui vienas Albertholo požemiais, manau, negeidžia niekas.

Nusileidęs pusryčių, aš išskleidžiau laikraštį (rytinį, o ne vakarinį, kaip jūs jau sąmoningai pastebėjote), taigi išskleidžiau rytinį laikraštį ir radau jame nemažai įdomių dalykų apie psichoanalizę. Kitaip tariant, radau jame viską, išskyrus viena — kas tai per daiktas toji psichoanalizė. Užtat man paaiškėjo, kad sapnai — tai simboliai, ir graudžiausia, kad jie būtinai simbolizuoja kokią nors žiaurią ar šlykščią paslaptį. Manyčiau, kad žodis „simbolis“ vartojamas čia ne visai moksliškai. Juk simbolis — ne kaukė, o raktas, tinkamiausia išraiška to, ko nepasakysi kitaip, tiesiau. Aš kramčiau pamputį, o tai visai galėjo reikšti, kad Edipo

komplekso[98] įkarštyje aš troškau nukąsti nosį savo tėvui; bet tuomet tas simbolis atrodys kiek nevykęs. Galimas daiktas, vaikštinėjimas po Albertholą simbolizuoja slaptą norą nužudyti dėdę; bet ir šis simbolis veikiau užtemdo negu praskaidrina mano dėdžudikiškus kėslus. Drįstu teigti, kad sapnai nepriartino manęs prie tiesos pažinimo: naktį ji paslėpta dar giliau negu dieną. Naudos iš to tiek, kad dėdės mirtis priminė man Hamleto, apie kurį, beje, kiek vėliau, tragediją.

O norėčiau pasakyti, kad mano laikraštis buvo apsikrėtęs miglotumu. Jis, pavyzdžiui, teigė, kad masinė psichoanalitinė piliečių apklausa paspartins literatūros vystymąsi. Nežinau, ar tai teisybė, bet jei aš nors truputį pažįstu žmogaus prigimtį, tai ji gali tik paspartinti paistalus. Yra kažkas vaikiškai graudaus naiviame psichoanalitikų postringavime apie mokslinį tikslumą toje srityje, kur neįmanoma nieko patikrinti. Žmonės ieško sapnuose ženklų nuo pat pasaulio sukūrimo, senas ir tų ženklų aiškinimo mokslas. Tiesą sakant, jis ne tiek senas, kiek akivaizdus, jo nereikėjo atrasti, nes jis gyvavo per amžius. Dar prieš šiuolaikinę madą aš pats (dievas mato — nesu psichologas) sakydavau, kad, kaip ir kiekviename liaudies prietare, yra tiesos ir šioje patarlėje: „Ką dieną užmirši— naktį susapnuosi". Liaudis nuo seno žino, kad žmogui būdinga išvysti naktį tai, ką jis slėpė nuo savęs dieną. Bet liaudies išmonė turi nors ir vienintelį, bet visgi privalumą prieš visai neliaudišką mūsų dienų mokslą — ji nepretenduoja į rimtumą. Manoma, kad viduramžiai buvę tikėjimo amžiumi, bet tai ne visai tikslu — veikiau jie buvę abejonės, sveikos abejonės ar net sveikos pašaipos amžiumi. Senos pasakos apie šmėklas ne tik baisios — jos ir juokingos; o psichoanalizėj juoko nėra nė kvapo. Senovėj valstietis sakydavo: „Girdėjai? Ką dieną pamiršai — naktį susapnuosi", o kiti nusistebėdavo: „Čia tai bent!", ir leipo juokais. Net ir dabar, kaimo merginai susapnavus laidotuves, draugė sako: „Lauk vestuvių", ir abi kikena. Bet kai Dž. Beresfordas vadina froidizmą labai daug literatūrai žadančia teorija, nes toji tyrinėja lytį, amžiną temą romanuose, niekas nesijuokia. Gražbylys lektorius apiberia mus perlais, kur kas juokin-

gesniais už striukus valstiečių sąmojus, ir nesusilaukia nė menkiausio šypsnio. Kaltas dėl to nesveikas iškilmingumas, kuriame kaip vakuume tūno šių dienų mokslas. Jei būtų Froidas išdėstęs savo pažiūras viduramžių smuklėje, jis tikrai būtų sulaukęs kur kas didesnio pasisekimo.

Psichoanalitikai tebešurmuliuoja prie vadinamosios Hamleto problemos. Tiesa, jie nebesuka sau galvų, ar buvo Danijos princas beprotis; jiems dabar rūpi visai kitkas: ar tik nesam mes visi pamišėliai. Nors ir labai juokinga, tačiau mūsų mąstytojai bei kritikai yra pakankamai subtilūs, kad pastebėtų vos vos įžiūrimus atspalvius, bet jie nesugeba pastebėti to, kas tiesiog savaime aišku. Jie žūtbūt stengiasi įrodyti, kad pasąmonėje Hamletas troško viena, o sąmoningai — visai ko kita. Reikia manyti, sako jie, sąmoningai jis visa širdimi geidė keršto, bet vaikystėje patirtas šokas pagimdė jame liguistą, slaptą, keistą nenorą žudyti. Kažkodėl niekam neateina į galvą, kad ne taip jau malonu perpjauti gerklę savo patėviui ar dėdei. Hamleto moralė skiriasi nuo dabartinės: jis žinojo, kad keršyti baisu, ir vis dėlto jautė turįs atkeršyti.

Hamleto elgesiui paaiškinti nereikalingas psichoanalitikas. Jis pats paaiškino savo poelgius dargi piktnaudžiaudamas tuo. Pareiga apsireiškė jam ganėtinai siaubingu apdaru, be to, jis nebuvo sukurtas tokiems žygiams. Žinoma, kilo konfliktas, bet Hamletas visa sąmone suvokė jį nuo pradžios iki galo. Ne pasąmonė valdė jį, bet pernelyg aiški sąmonė.

Kad ir kaip būtų keista, pačių mokslininkų pasąmonėj ir kiūtoja prietaras, kuriam jie paaukojo visai paprastos tiesos suvokimą; būtent paprasčiausią dorovinį principą, kuriuo Šekspyras (vėlgi ne ką mažiau keista) tikėjo labiau negu Froido įstatymais. Šekspyras, be abejo, tikėjo kova tarp pareigos ir jausmo. O mokslininkai nenori pripažinti, kad kaip tik ši kova kamavo ir Hamletą. Jie pakeičia ją sąmonės ir pasąmonės kova. Jie duoda Hamletui kompleksus tam, kad nereikėtų duoti sąžinės. Priežastis ta, kad mokslininkai atsisako rimtai žiūrėti į paprastą arba, jei norite, tiesiog primityvią moralę, išlaikiusią visą tragedijos pastatą. Esama trijų teiginių, nuo kurių šiuolaikinė liguista pasąmonė bėga kaip nuo šmėklos. Pirma, mes turim eigtis teisingai, net jei

mums ir labai nesinori. Antra, teisingumui gali prireikti, kad mes nubaustumėm žmogų, kuris beveik visados būna stipresnis už mus. Trečia, pati bausmė gali įgauti kovos arba žudynių pavidalą. Prietaringas mūsų dienų išminčius pirmąjį principą pavadintų asketizmu arba idealizmu, antrąjį — smurtu, trečiąjį — barbariškumu. Dabar žmonės instinktyviai slepia nuo savęs tą paprastą tiesą, jog kartais einant prieš savo valią, rizikuojant gyvybe, tenka nužudyti tironą. Štai kodėl tironai klesti mūsų laikais.

Norėdami (saugok dieve!) išvengti situacijos, kai žmogus ramiai sau gyvena, o pareiga šaukia stoti jį į kovą, mokslininkai apverčia Šekspyro tragediją aukštyn kojomis ir mėgina įminti jos mįslę, pasitelkdami tamsias ir beprasmiškas šiuolaikines teorijas. Jie mėgina apšviesti ją naujosios moralės šviesa, apie kurią Šekspyras nė girdėti nebuvo girdėjęs; jie kaip ugnies bijo senosios moralės, apie kurią Šekspyras negalėjo negirdėti. O šioji moralė (daugelio manymu, pagrįsta kur kas esmingesniu psichikos pažinimu) pripažįsta tirono nužudymą ne tik todėl, kad tai — kelias į laisvę, bet dar ir dėl to, kad tai atleidžia nuodėmę. Tuo tarpu, kai mums siūlo atpildą pakeisti gailesčiu, tai galėtų reikšti tik viena: nedrįsdamas nubausti tų, kurie nusipelnė bausmės, mūsų pasaulis baudžia tuos, kurie nusipelnė gailesčio.

Iš esė rinktinės „Polinkiai nėra užgaidos“

TOMAS DŽONSAS IR DOROVĖ

Dušimtosios Henrio Fildingo[99] gimimo metinės minimos visai ne be reikalo, nors, kiek man žinoma, tik laikraščiuose. Kvaila būtų tikėtis, kad dėl kokio nors chronologinio atsitiktinumo Fildingą skaitys tie, kurie apie jį rašo. Šitoks abejingumas ir vadinamas šlove. Klasikas yra tas, kurį giria jo neskaitę. Ir čia nėra jokios nuodėmės — tai

tik pagarba žmonijos poreikiams ir skoniui. Nesu skaitęs Pindaro[100] (turiu galvoje graikiškąjį; Piterį Pindarą[101] aš skaičiau), bet tai, aišku, nesukliudys man sakyti: „Pindaro šedevrai...“, ar: „... didieji poetai Eschilas ir Pindaras...“ Mokyti žmonės perdėm dideli neišmanėliai šiuose reikaluose, ir dėl to jų požiūris visiškai neprotingas. Tarkim, paprastas žurnalistas arba šiaip šį bei tą skaitęs žmogus pamini Homerą ar Vijoną[102], o jie tučtuojau pergalingai šiepiasi: „Jūs gi nemokat senosios prancūzų kalbos!“, arba: „Jūs nemokate senosios graikų...!“ Bet jiems nėra ko triumfuoti ar juo labiau šieptis. Paprastas žmogus turi teisę kalbėti apie nusistovėjusias, tradicines žmonijos istorijos tiesas; taip pat kaip ir kiekvienas kitas. Nemokantis prancūzų kalbos gali vadinti Vijoną geru poetu, kaip kad ir žmonės be klausos gali vadinti Bethoveną puikiu kompozitoriumi. Jei vienas žmogus neturi klausos, tai anaiptol nereiškia, kad jis mano visą žmoniją jos neturint. Jeigu aš esu nemokša (koks iš tikro ir esu), tai anaiptol nereiškia, kad esu apgautas. Tas, kuris nepagirs Pindaro jo neperskaitęs, yra paprasčiausiai įtarus skeptikas, netikintis ne tik Dievo, bet ir žmonėmis. Jis panašus į žmogų, kuris, neužlipęs į Everestą, nedrįs tvirtinti, kad šis yra aukštas, ir, nepabuvęs Šiaurės Poliuje, nepatikės, kad tenai šalta.

Tačiau šitoks pasitikėjimas nėra beribis. Žmogus gali girti Pindarą, nieko iš esmės nenutuokdamas apie graikų kalbą. Bet jei kas nors ima plūsti Pindarą, niekinti jį, ignoruoti ir įrodinėti, kad tas buvęs nevėkšla ir baisus apgavikas, štai tada, man regis, būtų neblogai, jeigu jis nors truputį pasimokytų graikų kalbos, gal net pasklaidytų patį Pindarą. Tas pats ir su kritikais, kurie imtų vadinti Pindarą nedorėliu, tamsuoliu, visiškai netikusiu poetu. Kai žmonės šitaip kalba apie Pindarą, aš tik gailiuosi, kad jie nemoka graikų kalbos. Kai jie ima šitaip kalbėti apie Fildingo moralę, aš apgailestauju, kad jie neskaito angliškai.

Kiek suprantu, dabar paplitusi nuostabiausia mintis, kad Fildingas — amoralus ir tiesiog įžeidžiamai grubus rašytojas. Tik stebiesi, kaip dažnai laikraščiuose kritinių straipsnių autoriai lyg ir atsiprašo už jį. Vienas kritikas aiškina, jog

jis kitaip negalėjęs, — vis dėlto buvo aštuonioliktasis amžius; kitas — jog nevalia nepaisyti žmonių elgesio ir mąstysenos pasikeitimų; trečias — jog Fildingas galų gale turi ir žmogiškų jausmų; ketvirtas — jog jis netgi turėjęs keletą antraeilių dorybių. Apie ką visa tai? Fildingas aprašo Tomą Džonsą pasukus tam tikru keliu, kuriuo, deja, pasuka daugybė jaunų žmonių. Nėra reikalo sakyti, kad Fildingas žinojęs, jog ne tuo keliu pasukta — žinojo tai ir pats Tomas Džonsas. Tomas Džonsas taip ilgai ir garsiai kalbėjo, kad visai nevertėjo pasukti tuo keliu; jis pripažino, kad tas kelias pražudęs jo gyvenimą, ir tai sugebės įžvelgti kiekvienas, nepatingėjęs perskaityti atitinkamą ištrauką[103]. Nors ir nepasakyta tiesiogiai, vis dėlto aišku, kad Fildingas būtų rinkęsis Tomo Džonso, o ne kokio bailio ar niekšo gyvenimą. Bet nėra nė vienos pastraipos, nė vienos eilutės, nė žodžio apie tai, kad Fildingas būtų rinkęsis Tomo Džonso, o ne doro žmogaus gyvenimą. Fildingas turi vieną aiškų tikslą: jis piešia kokį nors jaunuolį, kurio aistros ir egoizmas kartais nustelbdavo viską žmoguje.

Dorovinė Tomo Džonso praktika bloga, bet, atvirai šnekant, ne tokia bloga kaip Artūro Pendenio arba Pipo, ir kiekvienu atveju ne tokia amorali kaip Danieliaus Derondos[104] praktika. Taip, ji bloga, bet nėra nieko, kas įrodytų jos dorovinės teorijos blogumą. Nėra reikalo patarti daugumai jaunuolių paūgėti iki Fildingo dorovinių pažiūrų. Sugebėję perimti vargšo Tomo Džonso dorovines pažiūras, jie pasirodytų mums archangelo pavidalu. Tomas Džonsas nemirė su savo nuodėmėm ir vertybėm; jis vaikšto po miestą, mes kasdien sutinkam jį. Rūkom, geriam, kalbam su juo, kalbam apie jį. Skirtumas tik tas, kad mes nematom reikalo apie jį rašyti. Mes tik skaidom jį, paprastą ir vientisą žmogų, į dalis. Mūsų Džeimsas Baris[105] rašo apie geriausias jo gyvenimo akimirkas, ir mes regim jį geresnį, negu jis yra. Mūsų Zola[106] rašo apie blogiausias jo gyvenimo akimirkas, ir mes regim jį blogesnį, negu jis yra iš tiesų. Mūsų Meterlinkas[107] apdainuoja tą dvasinio nuopuolio akimirką, pats puikiai žinodamas, kad buvo išsigandęs. Mūsų Kiplingas[108] apdainuoja tą žiaurumo akimirką, kai pats bijojo dar labiau. Mūsų nešvankieji rašvtojai rašo apie šio

paprasto žmogaus nešvankybes. Mūsų puritoniškieji rašytojai rašo apie jo šventeiviškumą. Mes žvelgiam pro skylutę, pro kurią žmonės atrodo velniai, ir vadinam tą reginį Naujuoju menu. Mes žvelgiam pro kitą skylutę, pro kurią žmonės atrodo angelai, ir tą reginį vadinam Naująja teologija. Bet jei, paėmę iš lentynos knygą, pasklaidytume jos pageltusius puslapius ir tose senienose surastume pasakojimą apie žmogų tokį, koks jis yra, koks vaikšto už sienos, šaligatviu, vieškeliu, mes tučtuojau imtume kalbėti apie senųjų laikų amoralumą.

Pažiūros į moralę pasikeitė, bet, man regis, ne į gerąją pusę. Dorovė knygose mums ėmė asocijuotis su saldžiu optimizmu, su grožybe. Dabar, anot mūsų, morali knyga — tai knyga apie amoralius žmones. Moralioje knygoje būdavo apstu mums pažįstamų scenų iš Hogarto[109] „Nusidėjėlio gyvenimo" ar iš liaudiškų laikraštėlių, kaip kad „Baisusis Viešpaties teismas", nukreiptų prieš žudikus ar priesaikos laužytojus. Šis požiūrių pasikeitimas turi filosofinį pagrindą. Beglobis mūsų dienų skepticizmas leido mums pajusti, kad dorovė — tai skonio reikalas, psichologinė užgaida. Ir jei gėris egzistuoja tik žmogaus sąmonėje, tai norįs apdainuoti jį, suprantama, vienoje ar kitoje sąmonėje sudės jo daugiau arba prikiš į knygą daugybę gerų žmonių. Kiekvienas pasakojimas apie blogą žmogų įrodys mums, kad dorybė — pamėkliška. Kiekviena knyga, kurioje tik įmanomas blogis, kartu įrodys gėrio nerealumą. Mūsų dienomis įprasta manyti, kad jei žmogus piktas, tai jis ir negeras. Anksčiau buvo manoma, kad jei žmogus ir už piktą piktesnis, gėris visgi išlieka. Dorybė egzistavo pati savaime, nepriklausomai nuo to, ar žmogus siekė jos, ar puldavo nuo jos aukštumų. Tai, be abejo, galima įrodyti tiek to paties pakilimo, tiek nuopuolio pavyzdžiais. Jei Tomas Džonsas nusižengdavo moralės normoms, tuo blogiau jam pačiam. Kitaip negu dabartiniai melancholikai, Fildingas nemanė, kad kiekviena jo herojaus nuodėmė išvaiko kerus, arba, kaip dabar pasakytų, dorovės fikciją. Žmonės sakydavo, kad nuodėmingasis „nusižengia įstatymui", bet buvo ir įstatymas, nepaliekantis jo ramybėje. Tai, ką dabartiniai žmonės vadina Fildingo laisvumu ir nepadorumu, parodo jo griežtumą

ir doroviną rūstumą. Jis nebūtų manęs padedąs dorovei, jei būtų rašęs knygas vien apie „gražius" žmones. Janas Maklarenas pasirodytų jam visiškas nedorėlis, ir aš tą puikiai suprantu. Garbė mums liepia sakyti tiesą apie siaubingą žmogaus sielos kovą. Jei knygoje nėra blogų žmonių, tai tuomet bloga pati knyga.

Tvirtą sampratą apie gėrį, nepriklausantį nei nuo žmogaus silpnybės, nei nuo žmogiškų klaidų, mes atrasim pačiose lengvabūdiškiausiose, pačiose nepadoriausiose senosios anglų literatūros knygose. Aišku, beprasmiška vadinti Šekspyrą didžiuoju moralistu, bet šiuo atžvilgiu jis tipiškas moralistas, ypač kai kalba ir apie gėrį, ir apie blogį senuoju požiūriu. Gėris yra gėris, net jeigu jam niekas nepadeda. Blogis yra blogis, net jeigu nebelieka žmonių, kurie jį smerktų.

Iš esė rinktinės „Viską apsvarsčius"

BAIRONO OPTIMIZMAS

Mums be galo sunku suprasti Bairono amžių[110] ir jo dvasią. Ką tik praėjusi epocha mums tolima ir neįtikinama tarsi sapnas. Bairono pasaulis regis mums bespalvis ir bedžiaugsmis, nenatūralus, teatrališkas ir šaltas. Mums liūdna žiūrėti į prašmatnių numirėlių eiseną — bukagalviai vyrai su žandenom, ilgesingos žmogystos pavėsinėse, lakštingalos ir rožės, besikaitaliojančios skrupulingai kaip audeklo raštas.

Bet juo atidžiau įsigilinam mes į žmonijos istoriją, juo nereikalingesnis mums darosi žodis „dirbtinis". Pasaulyje nebuvo dirbtinių dalykų. Žmonės įpratę manyti papročius, kostiumus, statulas, žėrinčius puikybe ir tuščiagarbiškumu, esant dirbtinius, tarytumei puikybė ir garbės troškimas nėra tokie gilūs ir nuoširdūs jausmai kaip neapykanta, meilė ar baimė. Tuščiagarbiškumo gali atrasti tiek atsiskyrėlio būste, tiek kaukiančio miške laukinio žvėries guolyje.

Tuščiagarbiškumas — tai balsas iš pragarmės. Kad ir koks jis būtų — geras ar blogas, — jame nėra dirbtinumo.

Svarbiausia tai, kad įvairūs nepažįstami, keisti ir svetimi dalykai atrodo mums anaiptol ne baisūs ar atžūlūs, bet dirbtini. Yra nemažai pavyzdžių; tarkim, tropinė augmenija ir paukščiai. Didžiulė skaisčiažiedė tropinė gėlė neatrodo mums kaip gamtinė ugnis, kaip nebylus šėtoniškų jėgų išsiveržimas. Mums tik sunku patikėti, jog ji ne vaškinė. Menko tropinio paukščio kūnelio ir milžiniško snapo mes nevadinam Kūrėjo įnoriu ar nelabai vykusiu pokštu. Mes veikiau pavadinsim tai meistriškai išdrožtu ir išpaišytu žaislu. Tą patį galima pasakyti ir apie didžiąją gamtos konvulsiją, susietą su Bairono vardu. Mums baironizmas nėra užgesęs ugnikalnis. Mums jis — nustojęs degti fejerverkas.

Iš tikrųjų tiek Baironas, tiek baironizmas daug geresnis ir reikšmingesnis, nei mums atrodo. Visų pirma mes klystam, vadindami Baironą pesimistu. Jis pats, tiesa, laikėsi tokios nuomonės, bet kritikui, nors mažumėlę pažinusiam Baironą, turi būti aišku, kad, ko gero, nė vienas protingas žmogus nebuvo toks neteisus savo atžvilgiu kaip jis. Visa tai, kas vadinama Bairono pesimizmu, nusipelno kur kas didesnio dėmesio nei tikras pesimizmas.

Mūsų keistame pasaulyje turbūt nėra buvę nė menkiausios smulkmenos, kuri nebūtų buvusi išaukštinta ir pagražinta, pamirštant viską aplinkui. Viskas šiame pasaulyje paeiliui buvo skelbiama vienintele būties prasme. Knygos, meilė, pinigai, tikėjimas, vynas, tiesa, jausmai, mistika, paprastumas, darbas, gyvenimas gamtos prieglobstyje, gyvenimas prašmatniame kvartale — viskas paeiliui tapdavo gėriu, atperkančiu pasaulio, kuriame be šitokių šviesulių būtų neįmanoma gyventi, trūkumus. Dėl to pasaulis, visais atžvilgiais smerkiamas, kokiu nors vienu požiūriu visada buvo pateisinamas ir net išaukštinamas.

Pesimistų choras teisina ir išaukština būtį. Ši dėkojimo apeiga sąžiningai paskirstyta tarp jų. Šopenhaueris[111] — viešpaties namų bibliotekininkas; jis dainuoja proto rūstumą. Karlailis[112] — liokajus, apdainuojantis darbštumą. Omaro Chajamo[113] žinioje — rūsiai, ir jis iš tarnybinių paskatų

garantuoja mums, jog visoje likusioje namo dalyje nėra nieko gero. Netgi patys niūriausi nesibodi gėrėtis savo kūryba. Pačiuose begėdiškiausiuose ir šventvagiškiausiuose keiksmuose amžinai tūno tasai gėrėjimasis savimi, jis podraug su laukinių gėlių kvapais ir paukščių giesmėmis įsilieja į dėkojančiųjų chorą.

Baironas buvo nepaprastai garsus, ir daugelis mano, kad visa tai dėl jo pesimizmo. Jį garbino daugybė žmonių; beveik kiekvienas jų niekino žmoniją. Ir vis dėlto, jei geriau įsigilinsime — pesimizmas nebuvo svarbiausias dalykas. Grynas, nuoširdus pesimizmas retai būna populiarus. Nežinia, kas maloniau: sužinoti apie visišką būties neišbrendamumą ir beprasmybę ar išgirsti apie savo mirties nuosprendį arba choleros epidemiją? Pesimistas susilaukia populiarumo ne todėl, kad jis viską atstumia, o kaip tik todėl, kad kažką priima.

Taip buvo ir su Baironu bei baironistais. Jie išties neigė daug ką; bet ne viską. Jie drabstė žmogų purvais, bet visa tai tik tam, kad parodytų kitus, kur kas švaresnius dalykus. Švarias jie manė esant tik gamtos jėgas. Žmogus jiems buvo tas pats, kas Karlailiui paskalos ar mada, filosofija ir tikėjimas — Chajamui, laimės vaikymasis — Šopenhaueriui. Jie plūdo žmogų, kad išryškintų kitką; juk nėra lengva rašyti kreida baltoje lentoje.

Vargu ar galima rimtai žiūrėti į teigimą, kad baironiškas dykviečių ir šėtoniškų gamtos jėgų potroškis liudija dvasios nuopuolį ir skepticizmą. Jei žmogus vienas sau vaikštinėja audringos jūros pakrante, jeigu jis mėgsta kalnus, vėją ir nepaaiškinamą niauraus gamtovaizdžio sielvartą, mes tvirtai galim pareikšti, kad jis labai jaunas ir sveikas. Kai vyno taurę dengia šešėlis, jis regisi mums tamsus. Tamsi yra ir naktis, ką tik priglobusi saulėlydį. Vynas — juodas ir sykiu tamsiai raudonas; dangaus juodumas persismelkė sutemų mėliu, o gal raudoniu. Tokia štai Bairono mokyklos tamsa. Juoda Bairono spalva — tai tik pernelyg tiršta raudona. Tais laikais jauni žmonės mėgo niūrų uolų šaltumą, nes skaisčiai, tarsi laužai ar deglai liepsnojo šaltyje ir tamsoje jų širdys.

Naujieji pesimistai visiškai į juos nepanašūs. Juos vilioja

ne paprastos ir senos stichijos, o sudėtingos šiuolaikinės mados užgaidos. Baironistai veržėsi į dykumą; o mūsų pesimistai — į kavinę. Baironizmas sukilo prieš dirbtinumą; naujasis pesimizmas kaip tik stojo už jį. Jaunų baironizmo šalininkų poza — padidintas nuoširdumas; dekadentas nuėjo dar toliau, ir jo poza — pasipūtimas. Jis paviršutiniškas, nerimtas, ir todėl galima patikėti, kad jis netiki niekuo. Baironas taip pat buvo pesimistas gyvenime. Jis siųsdavo dangaus perkūnijas ant niekingų žmogelių galvų, ir tuose prakeiksmuose aidėjo ne neviltis, bet nesuvaldomas tikėjimas kažkuo. Bet štai, kada jis parašė „Don Žuaną", pasirodė, kad jis jau prarado ir aistrą, ir stiprybę. Netikėtas juoko priepuolis pranešė pasauliui, kad lordas Baironas iš tiesų nemyli nieko.

Norint sužinoti, ką poetas jaučia, neblogai būtų atkreipti dėmesį į jo mėgstamas eilėdaros pėdas. Jis gali meluoti žodžiais, jis gali meluoti frazėmis; bet jis negali meluoti ritmu.

Bairono žodžiai ir frazės kupini nevilties; jo eilėraščių ritmas — jaunatviškas ir tvirtas. Jis prakeikia būtį, atstumia viltį, bet nieko negali padaryti, kad mes ankstų pavasario rytą nesąmoningai nekartotume žingsniams pridurmui:

> Ak, nebeduos pasaulis džiaugsmo kito, tą atėmęs,
> Kai ankstyvos jaunystės spindesys išnyksta — grožio plėnys
> Tai ne rausvumas skruostų, kurs taip greit nuvysta
> Širdies švelnusis žiedas ir pati jaunystė.*

Ir tai yra atsakas į jo pesimizmą. Baironas — tai vienas tų, kuriuos galėtumėm pavadinti nesąmoningais optimistais. Sąmoningai jie būna dažniausiai pesimistai, nes jų energija, jėgos trykšta per kraštus, ir jų jėgoms prilygsta tik drakonas sulig visu pasauliu. Nesąmoninga meilė ir tikėjimas — jo gyvenimo esmė — per ilgai kiūtojo nukišta tarp šaltų ir netikrų jausmų ir ištrūko tik tada, kai jis pažino rūsčią ir realią politiką. Graikijoje, savo mirties dieną Baironas pradėjo gyventi. Jis pagaliau išgirdo tą džiugesio šauksmą, kurio negirdėjo dar niekas iš mūsų; kurį mes prisimenam tik tada, kai netikėtai pamatom žolę ar priešo ietis.

Iš esė rinktinės „Margi charakteriai"

* Ištrauka iš Bairono eilėraščio „Stansai muzikai". *(Vertė K. Rastenis).*

APIE BAIRONĄ IR TOMĄ MURĄ[114]

Mano manymu, kažkas liko neišsakyta apie Baironą ir jo biografiją, apie daugelį jo draugų ir amžininkų. Matyt, todėl, kad išsakyti ne taip jau paprasta. Bijau, kad manasis mėginimas papasakoti apie juos nuskambės keistai ir miglotai; tačiau man pačiam atrodo, kad jis labai aiškus. Aš jaučiu simpatiją Baironui, taip pat Bairono draugui Murui ir net Muro draugui Princui Regentui. Kaip asmenybė, Baironas iš tos trijulės buvo lengviausiai pažeidžiamas, tačiau aš neketinu leistis į polemiką apie jo asmeninį gyvenimą. Užteks pasakyti, kad remiantis pačia juodžiausia hipoteze, jo gyvenimo istorija puikiausia atspindi tiesą, labai vertingą bet kokioje išpažintyje: tol nežinosi, ką geriausio gali pasakyti, kol patirsi, kokias blogybes gali išpasakoti. Didžiausia blogybė, kurią galima priskirti Baironui, jei tai iš viso tiesa, nebuvo tokia jau bloga, kaip daugelis pagrįstai manė, kol ji buvo iš dalies slepiama. Tai buvo ne koks nors ankstyvas, nuo pat lopšio jį lydėjęs iškrypimas, bet vėlesnis trūkumas, paženklintas Edipo nelaime[115], jei ne nekaltybe. Tačiau jei viską sukrautume ant vienos svarstyklių lėkštės, niekas nemėgintų tvirtinti, jog Baironas nebuvo gana agresyviai nusiteikęs blogas žmogus; o ir jis pats to, be abejo, neteigė.

Bet kaip tik čia mes susiduriame su pirma intelektualine skriauda Baironui. Pats žodis „baironiškas" įgavo ne šiaip kokios nors, bet nenuoširdžios ir stačiai melodramiškos melancholijos prasmę. Jis vaizduojamas išdidžiu ir lėkštu kvailiu, visą laiką reiškiančiu savo pramanytus jausmus ir apsimetančiu vienišu vien tam, kad patrauktų aukštuomenės dėmesį. Taigi Bairono priešai negali pasukti iškart dviem keliais. Jie negali apkaltinti jo juodžiausiais nusikaltimais, tyčiotis, esą jis viską niūriai apmąsto, o paskui tvirtinti, kad nebuvę reikalo daug mąstyti. Jie negalėjo iš pradžių kaltinti jo pasileidimu, o paskui, kai jis atvirai pripažino

savo ištvirkimą, — apgavyste. Jo rūpestis negalėjo būti gilus kaip pragaras ir tuo pat metu — lėkštas kaip Adelfio teatro[116] pjesė. Jis negalėjo būti toks juodas, kokį jį piešė, jei jis pats save tapė už tikrovę juodesnėmis spalvomis. Ir net jei jis būtų dešimteriopai juodesnis, kiek tai įmanoma žmogui, remdamasis sveiku protu ir teisingumu, jis turėtų šiokią tokią teisę reikalauti juodu ant balto surašyto ieškinio. Šiais laikais toks atvejis greičiau primena tarp kvailiausių anglų kadais paplitusį požiūrį į prancūzų dvikovą. Dvikovoje besišaudantį prancūzą iš pradžių apšaukdavo žudiku už tai, kad nudėjo savo priešininką, ir — bailiu už tai, jei nenušovė. Žinoma, tikrovėje dauguma dvikovų buvo rimtos, ir varžovai susidurdavo su sąlygine, tačiau realia rizika. Bet kur nėra nieko mirtina, ten negali būti nieko žudikiška, o kur guli lavonas, ten negali būti nieko nerealaus. Tad Bairono poezijoje ir prozoje, kur viskas atsiduoda kalte, turėjo būti jaučiama bent jau pati kaltė.

Manasis mįslės įminimas gal ir klaidingas, bet jis nuostabiai paprastas. Sakyčiau, Baironas iš prigimties pasižymėjo ne tik didele vidine jėga, bet ir nepaprastu aistrų gyvumu; tiesa, buvo ir blogų aistrų, kurioms suvaldyti jis niekad nepasitelkė religijos. Vadinasi, jo poelgiai būdavo pasibjaurėtini; o ir kiekvienas mūsų būtų taip pasielgęs, jei vienu ar kitu metu būtų pajutęs potraukį prie panašių dalykų. Dėl šio originalumo jo siela liko pernelyg jauna, kad galėtų jausti sąžinės graužimą. Jei jis buvo Manfredas[117], tai įrodo jį nebuvus Mefistofeliu. Užkietėję velnio tarnai sąžinės graužimo nejaučia, bent jau šiuo moraliniu atžvilgiu; žlugęs Romos imperatorius ar Nyčės[118] tipo maniakas niekad nebūtų išliejęs tokio šilto ir emocionalaus pesimizmo, panašaus į baironiškąjį. Blogos Bairono nuotaikos priepuoliuose buvo kažkas bernioikiško tik todėl, kad dar nebuvo atbukusios jo vaikystės laikų staigaus pykčio ir liūdesio nuotaikos. Būdamas pakenčiamai blogas berniukas ir visiškai neturėdamas didvyriškos atgailaujančio nusidėjėlio mielaširdystės, jis į viena suplakė atgailą dėl savo paties elgesio bei plūdimąsi ir gausius prakeiksmus, taikomus kitiems. Taip atsitinka visiems, kurie dar per jauni vaikščioti surūgę. Kita vertus, Baironas nebuvo toks

juodas, kokį save paišė. Vienu atveju jis išties vaidino niekšą scenoje, prisipažįstantį padarius nusikaltimą. Tačiau šitokia išmonė tėra vienas vaikiškumo bruožų. Toks nenuoširdumas yra savotiška surūgėlių nuoširdumo išraiška. Jis išties visiškai klydo, sakydamas, kad jo širdis apmirusi, o jausmai šalti kaip pelenai; kad visas gaivumas išgaravo ir daugiau jo niekas nejaudina.

Kad apgintčiau tokią savo nedrąsią interpretaciją, pateiksiu vieną įrodymą. Jis padės įžvelgti prasmę Bairono poezijoje, o kitų nuomone, ten galima aptikti tik nesąmonę. Jei kas ir turėjo gaivumo nepraradusio rimo ir retorikos dovaną, tai tik Baironas. Jei kada ir buvo blogų ar gerų eilių, kurias sukūrė pilnas įkvėpimo, o gal apsvaigęs berniukas, tai jos priklausė Baironui. O dabar jos nuvertintos, ir visai ne dėl to, kad būtų išsivadėjusios, bet todėl, kad kritika per daug atbukusi, kad galėtų pajusti jų gaivumą. Jo eilių grubume ir atvirume slypi tas paprastumas, kurio šiuolaikiniai protai nesugeba perprasti. Nuostabiame Stivensono[119] esė apie lėlių teatrą yra labai tiksli frazė apie „tą tiesioginį pigaus efekto žavesį, į kurį neatsiliepiantis žmogus yra miręs ir belieka jį tik palaidoti“. Nepasakyčiau, kad puikūs ir netgi įmantrūs šių dienų kritikai būtų mirę ir juos reikėtų užkasti žemėn, bet drįstu teigti, kad jų kritika paprastai išleidžia iš akių pačią to tiesioginio žavesio prasmę ir tikslą. Ir tikrai, viena vertus, baironiški meniniai efektai — ne toks dalykas, kurį apskritai būtų galima kritikuoti. Šiuo atveju tikroji prasmė slypi šiandien įprastame žodžio „vertinimas“ pakeitime žodžiu „kritika“. Tokius dalykus mes ne kritikuojame, o vertiname, o dar geriau — nuvertiname. Tačiau tie, kurie nuvertina, nes įvertinti nesugeba, yra viso labo žmonės, vertinimui pasirinkę ne tą objektą. Neverta ginčytis su žmogumi, kurio nejaudina medžioklės rago gausmas ar pokylyje staiga pasiūlytas audringas tostas, ar viešai suduotas smūgis, ar minią sukilti šaukiąs balsas. Neverta ginčytis su tais, kuriems niekad neteko, užėjus įkvėpimui ir linksmybei, svirduliuoti keliu ir deklamuoti džiausmingas eilutes: „O, pasaulis niekad tokio džiaugsmo nesuteiks, kokį atimti gali!“, ar pakilti į neapsakomas džiūgavimo aukštumas su

žodžiais: „Ir sielos mirtina šalna ateina kaip pati mirtis“. Tos eilutės, kaip ir pats autorius, turi tūkstantį trūkumų, nes jos gyvos kaip ir jis pats, o šio vienintelio dalyko poetas ir nežinojo. O dėl jo eilių privalumo, bet koks nagrinėjimas joms būtų nepriimtinas. Tačiau baigdamas noriu paminėti vieną gerą Bairono poezijos bruožą, kuris išryškėja labiausiai — tai jos veržlumas. Jei kas nesupranta, ką aš turiu galvoje, tegul atsiverčia tomelį ir paskaito porą jo eilėraščių. Pirmas atėjęs man į galvą — skirtas Tomui Murui: „Mano valtis ant kranto, o barkas — jau jūroj“; kitas prasideda žodžiais: „Mes neklajosime daugiau“. Abu eilėraščiai labai trumpi, iš tikrųjų kur kas trumpesni, nei atrodo. Juos galima ir reikia perskaityti kone vienu atsikvėpimu, vieną po kito, kaip eilutę po eilutės. Visas kūrinėlis lekia pabaigos link greitai ir tiesiai tartum vieniša strėlė; kas jį tinkamai įvertins, tas supras strėlių ir dainų prigimtį ir kodėl Apolonas[120] buvo lankininkas.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

OLIVERIS TVISTAS

Mes esame teisūs, kalbėdami apie Dikenso savitumą, bet nevalia pamiršti, iš kur jis jo sėmėsi. Žmogui bloga būti vienam. Pasaulis mato tai, kai kalbama apie atsiskyrėlį, ir nepastebi, kai minimas keistuolis, ekscentrikas ar kita originali asmenybė. Kuo esi originalesnis, tuo didesnė tavo vienatvė. Anarchistas susijęs su žmonėmis ne daugiau nei koks atsiskyrėlis. O gyvieji, didieji rašytojai neatskiriami nuo liaudies; jie draugūs ir bičiuliški. Jie nesišalina kitų knygų, net tokių, iš kurių Sternas[121] ir Moljeras[122] sėmėsi medžiagos saviems plagiatams — juk ir vagystė yra ryšys su visuomene. Kai kalbama apie Dikensą, sunku rasti kokių nors šaltinių ar įtakingų žmonių jau vien dėl to, kad nūdienis skaitytojas tik

vienintelį Dikensą ir žino. Jis užbaigė Smoleto[123] ir Goldsmito[124] pradėtą darbą, o juos pačius sunaikino. Milžinas savo kūnu užstojo savo gigantiškuosios gimdytojus. Bet tai ne esminė problema; Dikensas supynė visa sena į nauja, kad sunku ir įžiūrėti tą sena. Geriausias pavyzdys ir bus tasai romanas[125], apie kurį rašome.

Romanas — silpnesnis už kitus, bet jis — be galo svarbus. Jame apstu grubių, nevykusių ir saldžių scenų, jog dingojasi, kad be jų Dikensas būtų geresnis. Tai tiesa, bet be jų Dikensui kažko trūktų. Romanas ne tuo svarbus, jog jis įrodo didžius Dikenso sugebėjimus; jis parodo jo stiprybės versmę. Jame ypač ryškiai atsiskleidžia ta dorovinė ir socialinė nuojauta, be kurių nebūtų kitų jo knygų. Kartais ji tiesiog dirgina, kartais darosi gūdi, bet išmetus šias niūrias gaidas, jo džiaugsmas būtų perregimas.

Dikensas pasirodė scenoje ir prajuokino pasaulį savo garsiuoju „Pikviku"[126]. Tie, kurie leipo juokais, klausydamiesi Tapmeno, Džinglio ar Velerio nuotykių, daugiau nepanoro skirtis su jų autorium. Kai prityręs aktorius iškviečiamas „bisui" į sceną, jis jau skaito kito žanro eiles. Dikensas, šalia visų savo dorybių, buvo panašus į skaitovą; bet tai dar ne viskas. Jį patį viliojo tiek graudūs, tiek ir baisūs dalykai. Kaip ir senųjų laikų žmonėms, jam magėjo pašnekėti apie karstus, griaučius ir kruvinus durklus. Jis žavėjosi tuo tarsi mažas vaikas. Mis Pitoker (būsimoji mis Lilivik) skaitė „Kraugerio laidotuves", ir man buvo gaila, kad Dikensas nerašė eilių — potraukis prie baisumų gyvavo jame podraug su juoku, ir visa tai buvo kilę iš to paties sveiko romantizmo. Čia, kaip, beje, ir visur kitur, Dikensas itin pagarbiai rašė apie amžinas žmogiškąsias vertybes. Jis prijautė tam tikėjimui, dabinusiam šventyklas velniais ir garsinusiam jas džiugiu varpų gaudesiu. Jis artimas buvo varguoliams, kuriems visados knieti paplepėti prie alaus bokalo apie mirusiuosius. Beribis džiaugsmas ir kartu beribis niaurumas, tos tikėjimo ir demokratijos apraiškos, skyrė Dikensą nuo stoiškų aristokratų ir graudžių skeptikų. Tradicija supynė į vienumą baugumą ir džiaugsmą. Kalėdų naktį buvo šnekama apie vaiduoklius.

„Pikvike" maža šiurpių dalykų — Gabrielio Grabo pasa-

kojimas veikiau paikas nei šiurpus, o gūdūs Pamišėlio ar Keistojo Įnamio pasakojimai visai nesisieja su siužetu, nes mes net neprisimenam, kur esam juos skaitę. Daug yra rašoma apie tai, kad Šekspyras įterpdavo į tragediją farsą. Ir tik toks drąsus žmogus kaip Dikensas galėjo įterpti tragediją į farsą; bet ji neprigijo. Užtat „Oliveryje Tviste" šiurpių dalykų potroškis visiškai įsismagino, ir tie, kurie pamilo Dikenso bufonadą, galėjo tik stebėtis ar netgi piktintis.

Tačiau romanas laikomas puikiu, jei regime jį tarsi klaikų sapną. Veikėjų psichologija ne visada tikroviška, užtat mūsų pačių psichika tarpais ima krūpčioti. Bilis Saiksas — netikras žmogus, užtat tikras žmogžudys. Tokių kaip Nensė gyvenime nebūna; užtat jos mirtis — tai tikrų tikriausias gyvenimas. Kai skaitome šias scenas, mirties paprastumas pažadina mumyse kažką vaikiška, išmintinga, nors ir ne itin protinga. Kilni ir vulgari melodrama pasiekia savo apogėjų, kai žūsta Saiksas. Apgultas namas, klykiantis viduje vaikas, minia, stūgaujanti lauke, pamišęs žudikas, tampantis savo auką po kambarius; stogas, virvė; staigi mirtis — visa tai panašu į Hogarto[127] ir kitų aštuonioliktojo amžiaus moralistų graviūras. Tai sunku paaiškinti žodžiais, nebent galima tai pavadinti pirmamoksliu realizmu, artimu skaudžiam vaiko paprastumui. Yra du dalykai, skiriantys jį nuo nūdienos realizmo. Moraliu dabar laikomas kūrinys apie dorovingus žmones, o anksčiau — apie amoralius. Be to, realizmas mums asocijuojasi su ypatingu, subtiliu požiūriu į dorovę; anksčiau tatai būdavo pats paprasčiausias požiūris. Bilis Saiksas žūna lyg kokio dėsningumo valia. Tai Hogarto — senasis sukrečiančių ir nuostabių truizmų stilius.

Visa tai sugalvojo Dikensas; visa tai nuoširdu ir savita; bet tai kartu yra išdavos tradicijos, derinančios sveiką protą su tikėjimu šmėklomis. Forsteris[128] tiesmukiškai pareiškia mums, kad Dikensas, jeigu ne jo išmintingumas, būtų įpuolęs į spiritizmo beprotybę. Iš tikrųjų tais laikais išmintingi žmonės tikėjo dvasiomis, bet tik piktomis. Vargas, kad stipriausias būna tas skurdus tikėjimas prakeiksmais, nužiūrėjimais ar šiaip prietarais, o prarasti kilnų, džiaugsmą teikiantį tikėjimą — visų lengviausia. Puritonai neigė šventyklas, bet tikėjo

raganomis. Dikensui buvo lengviau patikėti šmėklomis negu vizijomis. Nežinia, ar tai į gera, bet kaip tik čia slypi jo šėtoniškumo šaknys. Ir ne tik šėtoniškumas nustebino tuos, kurie išpirko jo antrąją knygą. Nustebino juos dar vienas akivaizdus rašytojo bruožas. Vėliau jis peržengė visas ribas, bet jo šaknys liko čia. Ir vėl gali pagelbėti palyginimas su „Pikviku". Kaip ir šėtoniškumas, šis bruožas tiesiog įaugęs „Pikvike"; bet jo nepamena niekas; niekas nepastebi trečios didžiosios Dikenso ir antros didžiosios „Oliverio Tvisto" temos.

Ta tema — tai priespauda. Skaitant „Pikviką", sunku suvokti, ar daug, ar aistringai mąstė apie ją Dikensas. Mums yra žinoma, kas buvo toliau, ir todėl ten mes taip pat surasim vietų, parodančių, kaip veikė jį pagrindinė mūsų civilizacijos problema. Bet tada dar niekas nesuvokė, kad ši problema buvo jam tokia svarbi. Tai pasauliui atskleidė „Oliveris Tvistas". Jis rimtas nuo pat pirmųjų puslapių. Mes juokiamės, bet neleipstam juokais juos skaitydami. Jais negalima žavėtis, kaip kad mes žavėjomės Snodgraso beprotybėmis ar Vinklio nesėkmėmis. Ankstesnis humoras skiriasi nuo naujojo ne smarkumu, o kokybe. Dikensas juokiasi iš Bamblo tam, kad jį pražudytų; juokiasi iš Vinklio, suteikdamas jam amžiną gyvenimą. Tiesa, Dikensas ėmėsi kardo. O ant ko jis užsimojo?

Štai čia ir matyti, koks jis didis; čia ir matyti, kuo skiriasi poetas nuo pedanto. Idant aiškiau būtų, prisiminkime, kas vyko tuomet. Buvo reformų amžius, ir pasaulyje knibždėjo radikalai bei reformatoriai, ir visi jie siekė ką nors demaskuoti dėl vienos ar kitos visuomeninės panacėjos, kurių buvo taip gausu aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje. Kažkas meldė respublikos ir negalėjo užmigti, kol šalyje valdė monarchas. Kažkas nekentė bet kokios valdžios ir kovojo prieš bet kokius įstatymus. Bet didžioji tos kartos dalis tikėjo, kad sąžiningumas, taupumas ir sveikas protas pergalės viską, netgi tai, ką taip dosniai pagimdė aistrų ir netikėjimo amžius. O šis siekė sutrypti veržimąsi į bažnyčią, pagarbą dvasininkams, o podraug ir užuojautą skurdžiams. Reformatoriai šlavė nuo savo kelio ir gailestį benamiams. Iš to gimė prieglaudos, kurioms ir teko pirmieji Dikenso kardo smūgiai.

Dikenso maištas stovi aukščiau politikos, jam svetimi socialiniai šablonai. Tai ne kapitalisto maištas prieš feodalą, ne ateisto — prieš bažnyčią, ne liberalo — prieš torį[129]. Jei Dikensas gyventų šiais laikais, jo maištas nebūtų socialisto maištas prieš konservatorių ar anarchisto — prieš socialistą. Jo maištas — tai amžinas silpnojo maištas prieš stiprųjį. Jis nekentė ne kokių nors išvedžiojimų, akstinančių priespaudą, jis nekentė pačios priespaudos. Dikensas negalėjo tverti žiūrėdamas, kaip vienas žmogus iš aukšto žvelgia į kitą. Su tuo galima, net reikia kovoti iki pat pragaro vartų. Tai, ką jis vadina sentimentalumu, yra tiesiog jo sveikas protas. Jam nerūpėjo trumpalaikės torių ar Mančesterio mokyklos schemos. Jis nebūtų domėjęsis ir trumpalaikėmis fabijietiškomis[130] schemomis. Įvairiais pavidalais iškylančią matė jis vieną realiją — tironiją ir kirto ją nė nesusimąstydamas, nauja ji ar sena. Jeigu jis matė, kad valstiečiai ir šeimynykščiai pernelyg bijo sero Lesterio Dedloko, jis puldavo serą Lesterį, negalvodamas, kad seras Lesteris pasakys, jog jis puola Angliją, ar misteris Raunsvelas pareikš, kad jis puola oligarchiją. Šiuo atveju jis patikdavo Raunsvelui ir nepatikdavo Dedlokui; bet vos tik pastebėjęs, kad darbininkai bijosi Raunsvelo, Dikensas ėmė nepatikti ir jam, kadangi pavadino jį misteriu Baunderbiu[131]. Kai jis griovė senąją tvarką, atrodė, kad jis miglotai giria naująją. Bet kai jam pakliuvo po ranka naujoji, riesta buvo ir jai. Kai jis, išklausęs tūkstančius postringavimų ir įvairių motyvų, ginančių prieglaudas, pamatė, kad jose auklėtiniai bijo spragilo, kaip kad valstiečiai bijo lordų, jis ir čia sudavė staigų ir triuškinantį smūgį. Štai kodėl „Oliverio Tvisto“ pradžia šitokia nuostabi ir reikšminga. Dikensas visiškai nesuvaržytas sudėtingų ekonominių to meto apskaičiavimų; jis regi tironiją tokią, kokia ji yra, be jokių pagražinimų. Jis puola prieglaudas su vaikišku įkvėpimu, tarsi berniukas ten būtų sutikęs žmogėdrą. Kiti žmonės jo laikais kaltindavo vieną ar kitą iš ekonominės, socialinės ar mokslinės pusės; ir tik jis blogį smerkė todėl, kad tai tiesiog blogai, ir tiek. Jis žvelgia į blogį su ta puikia nuostaba, kurioje gimsta tiek didžiausias džiaugsmas, tiek teisingiausias pyktis. Jis įžengia į prieglaudą kaip Oliveris Tvistas, kaip vaikas.

Tuo kaip tik stebina ir sukrečia žinomas epizodas, jau tapęs priežodžiu, bet dar nepraradęs savo nuostabios jėgos. Be abejo, aš kalbu apie tą vietą, kur Oliveris Tvistas prašo „dar trupučio". Dažnas realistas, rašydamas apie niūrią prieglaudą, nupieštų vaikus kaip kokias palaužtas aukas, nedrįstančius tarti nė žodžio, nieko nelaukiančius ir nesitikinčius. Žodžiu, jis suteiktų jiems graudumo, paversdamas juos pesimistais. Bet Oliveris graudus ne dėl to. Oliveris graudus, nes jis optimistas. Visą scenos tragizmą sudaro tai, kad Oliveris tiki gėriu, tiki teisingumu. Jis stoja prieš prieglaudos valdžią, kaip kad Prancūzijos valstiečiai stodavo prieš karalius ir parlamentus; jo gyvenimas niaurus, bet jo akyse dega šviesa. Jis žino, kad egzistuoja neteisybė, bet jis taip pat žino, kad yra ir teisybė. Dažnas su nuostaba pastebi, kad prancūzų varguoliai iki revoliucijos buvę kur kas turtingesni nei daugelio kitų šalių varguoliai. Čia štai šuo ir pakastas; todėl jie ir sukilo. Kiti varguoliai žinojo tik vargą; o prancūzai pažinojo ir viltį. Štai šiuo atžvilgiu Dikensas buvo sūnumi prancūzų varguolių ir jų džiaugsmingų pažiūrų, atnešusių tokius karčius vaisius. Jie buvo vienintelė engiama tauta, reikalavusi teisybės, kaip kad reikalavo jos ir mūsų berniukas iš prieglaudos.

Iš „Poezijos ir esė rinktinės"

ELIZABETĖ BARET BRAUNING

Ponia Brauning[132] buvo didis poetas, o ne, kaip vangiai ir paprastai manoma, viso labo tik didi poetė. Žodis „poetė" angliškai skamba menkinamai, tad jį galima suprasti kaip ypač piktą komplimentą. Ponios Brauning kūryba puiki tuo, kad joje nėra tos pamaiviškos ir sentimentalios elegancijos, kurios du paskutinius šimtmečius buvo reikalaujama iš rašančių damų. Jei jos eilės kur ir nukenčia, tai tik dėl nežymios įvaizdžių ekstravagancijos, palyginimų veržlumo ir savotiškos

išminties šešėlio. Nesąmonė jos poezijoje nėra silpnumo išraiška, ją pagimdo jos galia. Ji greičiau ne didis, bet geras poetas.

Ponia Brauning dažnai atrodo saldesnė ir sentimentalesnė už daugelį kitų literačių vien tik todėl, kad ji buvo stipresnė. Kad įveiktum kliūtis, reikia turėti savyje šiek tiek stiprybės. Visiškai nusižeminti reikia milžiniškos jėgos, daugiau jėgos nei mes jos turime. Kurdama užsimiršimo poeziją, ji išties garbingai ir ryžtingai užsimiršdavo, kaip koks šio pasaulio atsiskyrėlis. Tokios eilutės kaip:

Mūsų Euripidas — žmogus,
Ir jo ašaros karštos liejas.

daugeliui mūsų sukelia silpnumo ir šleikštulio pojūtį. Sunku įsivaizduoti ką nors juokingiau už Euripidą[133], vaikštinėjantį ir liejantį ašaras, kurios garsiai kapnoja ant žemės, ir kaip ponia Brauning eina artyn jo su termometru. Tačiau to idiotiško dvieilio vienintelis privalumas tas, kad ponia Hemans[134] niekad nebūtų tokio sukūrusi. Ji būtų parašiusi ką nors labai kilnaus, labai tyro ir visai nereikšmingo. Ponia Brauning susidūrė su didžiuliu ir rimtu sunkumu. Ji išties norėjo kažką pasakyti. Ji taikė į gyvą bei keistą įvaizdį, bet nepataikė. Ji patyrė tą katastrofišką ir viešą nesėkmę, kuri prilygsta medaliui, apdovanojimui ar ženkleliui už narsą.

Nepaisant įgrisusios pusiau tiesos, kad menas esąs amoralus, jis vis dėlto turi gan daug moralinių savybių, o dar daugiau — drąsos. Pavyzdžiui, piešimo menui reikia netgi savotiškos fizinės drąsos. Kiekvienas, kuris mėgino nubrėžti tiesią liniją, bet taip ir nenubrėžė, žino, jog jam greičiausiai nervai neišlaikytų, kaip jie neišlaikytų, mėginant nušokti nuo uolos. Lygiai taip pat visame didžiame literatūros mene glūdi rizikos elementas, o didžiausi rašto menininkai paprastai būdavo tie, kurie labiausiai rizikavo pasakyti nesąmonę. Kone visi didieji poetai, pradedant Šekspyru, rašydavo pompastiškai. Ponia Brauning buvo elžbietietė[135] savo prašmatnumu, įžūlumu ir gigantiška proto galybe. Tiek jos, tiek Šekspyro eilėse neretai jaučiame, jog jie galėjo iškilti kur kas aukščiau, turėdami perpus mažiau talento. Ją palietė didysis elžbietiečių prakeikimas, todėl ji negalinti nieko palikti nepastebėto, negalinti parašyti nė vienos eilutės be kokio nors įvaizdžio.

Ir povo vėduoklių akys
Mirktelėjo svetimai šlovei, —

sakė ji apie popiežiaus vėduokles italų trispalvės akivaizdoje.

Ir karališkas kraujas akių nuostabių strėlėmis prisišaukia nelaimę.
Ir monarcho karūnos šešėlis pranyksta jos plaukuose, —

taip ji piešia gražią aristokratę. Įvaizdis su povo plunksnomis, kurios mirkčioja tarsi Londono berniūkščiai, yra galbūt viena jos agresyviausių ir tūžmingiausių metaforų. Moters plaukų, kuriuose pranyksta karūnos šešėlis, įvaizdis — nepaprastai gyvas ir tobulas. Abi metaforos pasižymi vienoda intelekto vaizduote ir vienoda intelekto galia. Abi jos — savotiškos eterinės epigramos pavyzdžiai. Vienas ryškiausių ir pagrindinių ponios Brauning bruožų buvo tas, kad ji vienodai žiūrėjo į sėkmę ir nesėkmę. Kaip kiekviena santuoka pasaulyje, tiek gera, tiek ir bloga, lieka santuoka — dramatiška, nepataisoma, didi artėjančiais įvykiais, taip ir kiekvienos skirtingos idėjos vienybė yra faktas, darantis vienokį ar kitokį poveikį vaizduotei, kuris dėl savo gėrio ar blogio visiems laikams tapo mūsų protinio regėjimo dalimi. Jos skaitytojui susidaro įspūdis, kad ji niekad neatmeta vaizduotės, panašiai kaip koks aštuonioliktojo amžiaus džentelmenas niekad neatmesdavo dvikovos. Jei ji ir suklupdavo, tai tik nuslydusi nuo atramos, o ne todėl, kad būtų išsigandusi šuolio.

Eilėraštis „Gvidžių namo langai" vienu požiūriu būdingas jo autorei. Ponią Brauning teisėtai galime vadinti tipiška liberalizmo, to didžio pirmos devynioliktojo amžiaus pusės judėjimo, kuris siekė išlaisvinti žmones iš senų institucijų, pamažu keitusių žmogaus prigimtį, iš karceriais virtusių prieglaudos namų ir grandinėmis virtusių mistinių brangakmenių, poete. Tai ne maištas. Širdyje ji nesinešiojo neapykantos senoms, bet iš esmės žmogiškoms institucijoms. Ji vadovavosi giliai konservatyviu tikėjimu pačia seniausia institucija, kuri vadinama demokratijos vardu,— paprastu žmogumi. Jos, kaip ir visų protaujančių žmonių, idealas buvo chaotiška ir suraizgyta gėrio, susidedančio iš angliškų raktažolių ir graikiškų statulų, balandyje čiulbančių paukščių ir dėl vėliavos į gabalus kapojamų pulkų, samprata. Jie nebuvo nei radikalai, nei socialistai, tik liberalai; o liberalas yra kilnus

ir nepataisomas pamišėlis, kuris stengiasi savo galva sukurti tvarkingą sistemą.

Ponia Brauning ir jos vyras buvo liberalesni už daugelį liberalų. Jų liberalizmas pasireiškė intelekto ir širdies svetingumu, o tai — geriausias šio termino apibrėžimas. Jie niekad nepersiėmė tuščiu revoliucionierių įpročiu manyti, jog praeitis — bloga, nes ateitis — gera, o tai prilygsta prielaidai, jog žmonija nieko daugiau nedarė, tik klydo, bet ji neabejotinai pasitaisys. Brauningas daugiau už bet ką kitą galėjo suvokti, kad visos elgesio normos tėra tik pergalingos revoliucijos. Jis suprato viduramžių logikus, sėjančius vėją ir pjaunančius audrą su visu tuo dosniu veržlumu, kuris įgyjamas su abstrakčių idėjų pagalba. Jis sugebėjo studijuoti antiką renesanso jaunuolio akimis ir skaityti graikų gramatiką kaip meilės eilių tomelį. Toks milžiniškas ir kone stulbinantis Brauningo liberalizmas neabejotinai paveikė jo žmoną. Savoje Naujosios Italijos vizijoje ji grįžo prie Senosios Italijos įvaizdžio, nes visos didžios revoliucijos — tai grįžimas prie ramaus gyvenimo. Revoliucionieriui, nutraukusiam saitus su praeitimi, yra tinkamas idioto apibūdinimas. Mat kaip gali žmogus trokšti to, apie ką nėra niekad girdėjęs? Neišsenkantis ponios Brauning palankumas visoms senosioms ir pagrindinėms žmonijos aistroms labiausiai išryškėja patriotiškumo sampratoje. Dėl kažkokios neaiškios priežasties, kurią išties sunku suvokti, tikėjimas patriotiškumu mūsų dienomis paprastai reiškia įsitikinimą, kad kiekviena svetima tauta turi atsisakyti savo patriotiškų jausmų. Toks nesuprantamas prieštaravimas yra tiesiog juokingas. Žmonės, kurių gyvenimas grindžiamas draugyste, ir į kitų draugystę žiūri palankiai. Susižiedavusių porų tarpusavio susidomėjimas jau tapo posakiu ir, kaip daugelis kitų posakių, kartais atsibosta. Dabar, kalbant apie patriotiškumą, leistina manyti, jog tokio sentimento kiti žmonės nejaučia. Ponios Brauning laikais didieji liberalai taip nemanė. Brauningai, jei galima taip pasakyti, turėjo bekūnį patriotiškumo talentą. Jie mylėjo Angliją ir brangino Italiją; vis dėlto jie buvo visiška priešingybė kosmopolitams. Jie mylėjo abi šalis kaip šalis, o ne kaip sąlyginius Žemės rutulio padalinius. Jie laikėsi įsikibę patriotiškumo šaknų ir esmės. Jie žinojo, kaip

gėlės, paukščiai ir upės patenka tarp smegenų girnų ir išeina karais bei atradimais ir kaip koks nors tolimo žemyno nuotykis ar šiurpus nusikaltimas gali įgauti itališko miesto spalvą arba tylaus Sario kaimelio dvasią.

Iš esė rinktinės. „Paprastuolis"

APIE R. L. S.

Neseniai turėjau progos kiek paskaitinėti tai, kas paskutiniu metu prirašyta apie Robertą Lujį Stivensoną[136]. Aš neskaičiau to, ką parašė pats Robertas Lujis Stivensonas, nes viską jau esu seniai ir ne vieną kartą perskaitęs; ir viską prisimenu, o tai, rodos, nebūdinga kai kuriems jo darbų nuvertintojams, nes pastebėjau, jog kritikai kritikuoja ne patį Stivensoną, o kažką kitą, tuo pačiu juodindami ir jį. Šia fraze išsakomi patys keisčiausi dalykai. Vienas žymus kritikas pareiškė, kad Stivensonas esąs Po[137] mėgdžiotojas, tik žemesnio lygio, o tai panašu į teiginį, jog Dikensas buvęs ištisa Bairono plagiato masė, o „Kai-Lungo piniginė" tėra savotiškas Bertono „Melancholijos anatomijos"[138] perpasakojimas.

Stivensonas buvo žmogus, iš puritoniško pasaulio atėjęs į pesimizmo pasaulį. Arba greičiausiai jo biografijos esmė ta, kad jis ištrūko iš pirmojo, bet nepateko į antrąjį. Tas bėgimas buvo pirmas ir paskutinis ieškojimas laimės, kurią jam draudė tiek protėvių tikėjimas, tiek amžininkų netikėjimas. Jis turėjo sudurstyti savotišką savo laikiną filosofiją, kuri negalėjo būti (ir iš tikrųjų nebuvo) visai išbaigta ar logiška, bet išreiškė labai svarbių tiesų, kurias jo laikais visi neigė. Tačiau tiek tos tiesos, tiek ir klaidos lietė laimės problemą, ir ne tik laimės troškimą, bet ir tikėjimą įmanoma laime. Dėl šios priežasties jų teisingai nesuprato nei tie, kurie ieškojo tiesos Kalvine[139], nei tie, kurie jos ieškojo Šopenhauerio filosofijoje[140]. Dėl šios priežasties jų, matyt, nesupras ir žmonės, kurie jį

lygina su Po arba mano, kad jis mylėjo tik savo niekingus personažus. Ir vis dėlto šiuo paskutiniu klausimu bei dėl laimės problemos jį gali kritikuoti tik kur kas įžvalgesni kritikai.

Pasigėrėjimo vertas esė „Žibintininkai“ yra ataka prieš realizmą, kurį galima apibūdinti šitaip: realistas buvo tas, kuris aprašinėjo lūšnyną kaip, tarkime, ištisą vienspalvę pilką ar pilkai rusvą fabrikų ir smuklių masę. Toks realizmas buvo nerealus jau vien todėl, kad smuklės atrodė tokios pat niūrios ir aprūkusios kaip fabrikai. Tuo tarpu netenka abejoti, kad į jas užsukantys žmonės čia jaučia tokį pat milžinišką skirtumą kaip ir skirtumą tarp darbo įstaigoje iki vėlyvos nakties ir malonios vakarienės restorane po apsilankymo teatre. Kvaila imtis aprašinėti lindynių šviesotamsą ir paskui save vadinti menininku, kai tuo tarpu esi aklas skirtumui tarp šviesos ir šešėlio. Maždaug tokia pat dvasia Stivensonas ėmėsi nurodinėti, kad malonumas, kurį dauguma žmonių patiria gyvenime, negali būti matuojamas tik iš išorės, nes ji gali pasirodyti atstumianti net tada, kai kalbama apie dalykus, kurių išorė turi pagarsėjusios patrauklumo galios. Norėdami sužinoti, kodėl Stivensonui patiko Skelto[141] „Jaunatviška drama“, nieko nepešime, nusiuntę „Blankaus penso ir spalvingo dvipensio“ egzempliorių į Akademijos mokyklą, kad ten jį įvertintų; norėdami sužinoti, kodėl skurdžių kvartalo gyventojas mėgsta lankytis smuklėje, nieko nepešime, vien tik nusiuntę rafinuotą Vestendo[142] savaitraščio kritiką pasižvalgyti po ją. Žinoma, ši taisyklė taikytina daugeliui tų, kurie nelinkę kišti ten savo nosies. Santūrus realistas mėgavosi, aprašinėdamas varganą gyvenimą kokios nors priemiesčio senmergės, kuri nieko neveikdavo, tik liedavo akvareles ir plaudavo arbatos servizą. Čia vėlgi jis nepastebėjo esmės: kad ji akvareles liedavo savo malonumui, kai tuo tarpu niekam malonumo neteikia arbatos puodelių plovimas. Kiek malonumo ji iš to patirdavo, žino tik vienas Dievas, bet ne realistinių romanų autorius; prasta logika, jei akvarelė liejama vien tik vandeniu, visiškai nenaudojant spalvos. Šis principas „Žibintininkuose“ taikomas įvairiausiems žmonių tipams, net šykštuoliui. Žmonės vaizduojami kaip nežinia dėl ko džiūgaujančių stručių būrys, kiekvienas pasinėręs

visa galva laisvalaikio pramogose lyg smėlio duobutėje. Kad pateisintume šitokį požiūrį, reikalingos dar ir kitos tiesos, bet jis neabejotinai teisingas. Psichologijos moksle net iliuzijos yra faktai, panašiai kaip sapnai yra duomenys. Kiekvienas žmogus žino, ko jis nori, ir dar žino, kad norėti verta. Nė vienas dar nebuvo įsimylėjęs kekšės, o tik moterį, kurią kiti laiko kekše. Neteisinga sakyti, jog žmogus nusigeria šlykščioje aplinkoje; pats girtuokliavimas ją ir padaro šlykščią. Aš čia nenubrėžiu tikslių šio ginčo ribų, kaip kad girtuoklio ar šykštuolio atveju. Aš tik noriu pažymėti, kad kai realistai iškėlė prieš Stivensoną Dega[143] paveikslą su dviem pilkaveidžiais užkietėjusiais girtuokliais, sėdinčiais prie savo drumstai žalio gėralo, ir pareiškė: „Čia — Absento[144] paveikslas“, jo atsakymas buvo toks: „Čia visai ne Absento paveikslas, nes žmonės geria absentą vien tam, kad daiktai atrodytų iškreipti“.

Vis dėlto jis nepatarė ieškoti paguodos absente: jis patarė jos ieškoti selteryje. Jis neigė, jog „Blankaus penso ir spalvoto dvipensio“ herojė negalėjo būti spalvinga vien todėl, kad, paviršutiniškų skaitytojų nuomone, ji buvusi gana blanki. Savo žymiausiuose kūriniuose jis ėmėsi užpildyti pernelyg blankius senos melodramos apie du jaunuolius kontūrus, rūpestingai atsijojo subtilaus meno spalvas; jis siekė išryškinti tai, kas tikrai buvo neapsakomai malonu tuose neapčiuopiamuose malonumuose, ir nauja dvasia paaiškinti juos suaugusiems žmonėms, neišbraukiant iš atminties tų dalykų, kurie ypač buvo svarbūs vaikams. Kaip tik šis psichologinis eksperimentas — mėginimas suprasti, ar fantastišką vaikystės džiaugsmą *galima* pratęsti lig brandaus žmonijos amžiaus, — Stivensoną ypač domino. Kiekvienas, kuris nesupranta, kad čia ir slypi jo eksperimento *esmė*, nieko neišmano nei šiuo klausimu, nei apie žmogų ir iš tikrųjų kritikuoja visai ką kita.

Vis dėlto keista, kad tie, kurie jaučia Stivensonui pyktį, nepastebėjo tikrųjų pavojų ar sunkumų, kuriuos sukėlė jo psichologinis ginčas, lig pat šiol gana sveikas, bet galintis nužengti pernelyg toli. Būdamas visiškai sveikas savo motyvacija, jis per daug subjektyvus, kad galėtų būti visai sveikas savo metodu. Jį tikrai galima panaudoti šykštuolio ar net

žmogžudžio pateisinimui, ir iš tikrųjų gyvenime Stivensonas galbūt jautė daugiau palankumo žmogžudžiui negu šykštuoliui. Tam ginčui trūko kaip tik to, ko Stivensonas nesąmoningai ieškojo, bet nerado: tikėjimo taisyklės prasme, tikro pasitikėjimo kokiu nors išorės standartu, atstojančiu tikrovę. Be šito pritarimas drakoną laikančio vaiko džiaugsmui gali virsti pritarimu drakono džiaugsmui ryjant kūdikį. Reikia pripažinti, kad yra malonumų, vedančių prie didžiausio džiaugsmo, ir malonumų, vedančių prie didžiausios nevilties. Stivensono filosofija noriai tai pripažįsta, nors iš tikrųjų Stivensonas tai suprato geriau, nei mano paviršutiniški skaitytojai. Tačiau minėti kritikai išties yra be galo paviršutiniški skaitytojai, jei jie net nepastebėjo šio akivaizdaus pavyzdžio. Jie tiesiog pavadino jį savanaudišku ir nematė, kad jis subjektyvus netgi tada, kai apie savanaudiškumą ir kalbos negali būti ir netgi kai jis subjektyvus kitų atžvilgiu. Tačiau kritikai nesmerkia Stivensono dėl jo tikrojo trūkumo — dėl to, kad jis neturėjo aiškaus ir elementaraus supratimo apie tiesą. Paaiškinimas visai paprastas: jie patys jo neturi.

Prisipažinsiu, sunkiai įsivaizduoju keistesnę ir mįslingesnę paralelę už Stivensono ir Po sugretinimą. Iš pagarbos tokiems estetikos kritikams aš atmetu viską, išskyrus estetikos kritiką. Aš jau nekalbu apie tokius antraeilius dalykus kaip moralė, filosofija ir bendras požiūris į gyvenimą. Metu šalin tokius menkniekius kaip įsitikinimas, abejonė, neviltis, pesimizmas, dievobaimingumas, tikėjimas, viltis ir kilniaširdystė. Jeigu į meną žiūrėsime vien tik kaip į metodą atgaivinti atmintyje kai kurias vizijas ar bendrais bruožais numatyti tam tikras aplinkybes, tai, man rodos, nebuvo kitų dviejų menininkų, tokių nepanašių vienas į kitą, kaip Stivensonas su Po. Aplinkybės, kurias jie mėgino kurti, buvo visiškai priešingos; visai skirtingi buvo ir techniniai triukai, kurių padedami, jie mėgino tas aplinkybes kurti. Po tikslas buvo įteigti ne vien tik siaubą, bet ir neviltį. O Stivensono kūrybos esmė ta, kad jis niekad nemėgino įteigti nevilties, netgi aprašinėdamas siaubingus dalykus. Antra vertus, jis visuomet buvo už kovą, netgi beviltiškiausiomis aplinkybėmis. Du broliai iš Darisderio namų kovoja iki paskutiniųjų.

Žmonės iš Ašerių namų kovoti nė nepradeda. Net turint prieš akis tekstą, man sunku patikėti, kad daktaras Džekilis ir ponas Haidas nesigrums[145], nebent tik pagare. Tačiau kai tas kitas džentelmenas įsitraukė į gana vienpusišką pokalbį su varnu, tasai varnas krankteléjo ne virš mūšio lauko.

Kaip jau sakiau, turėjau galvoje ne vien tik moralinių, bet ir grynai meninių aplinkybių klausimą. Stivensono technika lanksti, tvirta, įtempta ir gyva. Jei pasirodys, kad jis pernelyg kruopščiai renkasi žodžius, įtemptai seka savo stilių, tai visų pirma todėl, kad jis labai atsargus. Po poezijos esmė, skaitymo malonumas ir grožis slypi jo pusiau mieguistoje būsenoje. Apmąstykite tas svajingas melodijas, tuos mieguistus pasikartojimus kaip begalinio knarkimo begalinius aidus ir palyginkite juos su trumpaeiliais, aštriažodžiais kūriniais, pernelyg neraiškiais ir kampuotais, kad juos būtų galima pavadinti gera poezija. Po visų pirma buvo įmantrus. Jam patiko tikrąja to žodžio prasme sielvarto prašmatnumas. Jis puikiai jautėsi ant prabangių, tačiau niūrių pagalvėlių, „ant kurių krito lempos šviesa"; tačiau krito ne tik lempos šviesa. Metu iššūkį kiekvienam, kuris ras Roberto Lujo Stivensono rinktiniuose raštuose bent vieną sakinį, liudijantį apie autoriaus polinkį į prašmatnumą. Galima sakyti, jog retkarčiais jis rinkdavosi kąsnį pernelyg įnoringai arba griebdavo jį per staigiai. Tačiau jis niekad neskendo purpurinėse skausmo jūrose, o visa Po esmė ir yra ta, kad jo jūros būdavo bekraštės ir bedugnės. Po žmonės ne iš tų, kuriuos nelaimingus padarė kiti, jei kalbėsime apie Henrį Djurį[146] ar Robertą Heriką, arba kurie patys kalti dėl savo nelaimės, kaip daktaras Džekilis arba Markheimas; tai žmonės, kurių ir neįmanoma įsivaizduoti laimingų. Jie nelaimingi, nes jiems nesiseka. Jie tragiški dar prieš prasidedant pačiai tragedijai. Edgarui Po nuotaika buvo kertinis dalykas; tai buvo pagydomos melancholijos nuotaika. O stivensoniškos dvasios esmė, žinoma, slypėjo melancholijoje, kurios nepagydysi, net jei pati nelaimė ir išgydoma.

Tačiau šiuo metu kalbu ne apie etinius motyvus, o vien tik apie meninius metodus ir meninius efektus. Toks budrumas, atsargumas ir pasirinkimo dvasia glūdi pačiame

Stivensono stiliuje. Jie jaučiami ir Stivensono įvaizdžiuose. Jis visų pirma mėgo tuos dalykus, kurie buvo griežti ir ryškūs; negalėjo būti nieko menkesnio už antrojo rašytojo tamsių bibliotekų ir niūrių koridorių didingą pilkumą. Stivensono mėgstami daiktai buvo panašūs į kieto medžio skiedrą, atskeltą nuo „Admirolo Benbou" medinio ženklo trumpu pirato Bilio Bounso kardu[147]. Jie buvo panašūs į siaubingo luošio ramentą, blykstelėjusį tropinėje saulėje, skubant su mirties pavedimu. Trumpai tariant, jo mėgstami daiktai kone visuomet būdavo apčiuopiami ir aiškiai matomi prieš saulę. Netgi kai jie nebūdavo tokie kaip kad „Balantrės šeimininko" dvikovos scenoje: žvaigždžių šviesa — tvirta kaip plienas, o žvakių liepsnos — stačios lyg kardai. Be abejo, niekur daugiau nebuvo tiek mažai tamsių salių ir migdančių kvapų, kuriuose švytėdami iro kitų herojų smegenys. Vėliau Stivensonas apgailestavo dėl tokio perdėjimo, kai ponia Djuri turėjo nušluostyti kardo ašmenis, juos suvarydama į įšalusią žemę. Tačiau čia — grynai stivensoniškas perdėjimas, nes buvo iškraipyta tai, kas tikra ir aišku. Jis visuomet darbuodavosi aštriais ašmenimis, jausdamas po kojomis tvirtą pagrindą.

Šis faktas išryškėja tiek jo nesėkmėje, tiek ir sėkmėje. Palyginti su didžiaisiais Viktorijos laikų[148] romanų rašytojais, jam nepasisekė todėl, kad jis buvo pernelyg griežtas sau ir savo personažams. Jis aprašydavo savo personažą keliais brūkštelėjimais, kai viktorijiečiai skirdavo tam šimtą švelnių potėpių. Brūkštelėjimai būdavo meniški ir visai teisingi — net pernelyg teisingi. O keletas brūkštelėjimų sudaro teisingumo įspūdį, daug brūkštelėjimų sukuria tikrovės įspūdį. Ilgas Džono Silverio ramentas visada įsikiša laiku ir yra kone pernelyg tvirtas, kad atrodytų tikras. Pulkininko bambukinė lazdelė kyšteli Tekerėjaus romane[149] lyg tarp kitko, ir neįmanoma prisiminti, kiek kartų ji buvo paminėta; tačiau mes vis labiau įsitikiname, kad ten išties būta lazdelės ir kad tikrai būta pulkininko. Apie Stivensono veikėjus, kaip ir apie Tekerėjaus, niekas neskleidžia paskalų. Ten nėra banalių, o dar geriau — nereikalingų daiktų pertekliaus. Jų negaubia gandų aureolė ar iškreipti įspūdžiai. Stivensonas nepaliaujamai dėliojo daiktus į savo vietas, jis apsiribojo tokiais tobu-

lais ir negausiais žodžiais, jog jo veikėjai buvo išties pernelyg tikroviški, kad galėtume jais patikėti. Būdamas pasigėrėjimo vertas kritikas, jis ir pats tai gerai žinojo.

Atrodo, kad iš moralinės pusės jo gyvenimo prasmė irgi visiškai pražiūrėta. Vis dėlto ją simbolizuoja tie patys saulės spindulių ir kardo ašmenų įvaizdžiai. Stivensono mirtis šviesesnė už Po gyvenimą. O jo vietos istorijoje esmė ta, kad jis pasirodė kaip tik tą akimirką, kai galėjo pasipriešinti pesimistiškai dvasiai, netgi priimdamas kai kurias pesimistų filosofijos tiesas. Gyvendamas Viktorijos epochoje, jis pripažįsta kovą už gyvenimą tokią, kokia ji vaizduojama žiūrint iš natūralios atrankos pozicijos, tačiau skelbėsi esąs pasiryžęs mėgautis kova, panašia į piratų ir drąsių jūrininkų kovą. Kai savo nuomonę jis išreiškė slogiausia fraze, Stivensonas, panašiai kaip ir kiti, besiskiriantys tik nuomonėmis, visiškai atsisakė kuo nors nusivilti, išskyrus nuomone. Jis pasiryžo, kad ir kokios būtų teorijos, visuomet išlaikyti kovingą ir džiugią nuotaiką. Tas nuostabus, bet visiškai klaidingai suprastas esė „Dulkės ir šešėlis“ buvo tikras optimisto iššūkis pesimistų pasauliui, net jei tai būtų buvusi pesimistų visata. Esu paskutinis gyvas asmuo, kuris mano, jog tai — tikras ir subrendęs požiūris į visatą. Kad jį deramai įvertintume, reikia įsigilinti į tą metą — paskutiniojo amžiaus dešimtmečio dekadentinę tamsą. Pavyzdžiui, aš ją prisimenu labai gerai, nes ji gaubė mano vaikystę ir ankstyvą jaunystę, o mano pirmas literatūrinis impulsas buvo kova su ja. Tačiau yra daugybė mano bendraamžių, kurie gali paliudyti, jog jie nebūtų galėję kovoti su ta tamsa ar ją pakęsti, jei ne Roberto Lujo Stivensono dvasia ir genijus.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

APIE TOMĄ HARDĮ

Tomas Hardis[150], didžių tragedijų kūrėjas, visą savo gyvenimą kilniai studijavo nepralenkiamas graikų tragedijas, kurių skardžių griaustinių paskutinis aidas buvo, ko gero, jo paties balsas. Jį galima vadinti greičiau pagoniu nei eretiku, nes jis niekad nepriartėjo prie krikščionybės tiek, kad jai prieštarautų. Bet nė viename jo priešgyniavimų, kad ir kokie jie buvo, neskamba toks įžūlumas, apie kurį didvyrius ir valdovus perspėdavo graikų tragedija. Jis dažnai būdavo įžūlus, bet niekuomet — išdidus. Iki pat paskutinių savo dienų, kai susilaukė visuotinio pripažinimo kaip didžiausias Anglijos žmogus, jis išsaugojo nuostabų sielos paprastumą. Vieno žurnalo redaktorius man pasakojo, kad Hardis siųsdavęs savo eilėraščius droviai, lyg naujokas, atsiprašinėdamas už neišmanymą ir net siūlydamas pataisyti klaidas. Neminint jo didžiųjų kūrinių, vien likusi kūryba leistų pajusti atmosferą, kuri supo tą nepaprastą žmogų.

Tasai vertingas žodis „atmosfera“ dabar kiek vulgarizuotas ir nuvalkiotas kaip ir kiti panašūs žodžiai. O dėl kritikos, tai paskutiniu metu mes gyvename atmosferų atmosferoje. Gal ir tinka „Keltiškas sutemas“ vadinti atmosfera, nes toje ypatingoje nuotaikoje, kai „meilė ne tokia miela, kaip pilkos sutemos“, visai natūralu, jog net įsimylėjėlio ar damos šešėlis būtų miglotesnis už ūkaną. Natūralu kalbėti apie kai kurių Po[151] ar De Kvinsio[152] ištraukų turtingą narkotinę atmosferą. Tačiau šitokia frazė įžeidžia kūrinį, kurio atmosfera tokia aiški, jog negalima jo ignoruoti. Ji visai netinkamai apibūdina scenas, kuriose daiktai tokie apčiuopiami, kad juos matome ir net galime pačiupinėti. Būna tokių aprašymų, kurie daug labiau įtikina ir malonina negu koks nors keistų kvapų mišinys tamsiame kambaryje. O kai literatūros kritikai sako, kad Tomo Hardžio pasakojimai persunkti Dorsetšyro ar Vesekso[153] „atmosfera“,

jie šiek tiek nuvertina tai, kas tikrai galinga jo prozoje. Iš tikrųjų jis nepaprastai mėgo formas, kurios buvo ne šešėliai. Jis gali sukurti paveikslą, kuris yra truputėlį daugiau nei paveikslas, nes nėra plokščias. Jis primena paveikslą, pilną spalvingų statulų, kuris sudaro scenos gilumo įspūdį. Rašytojo simboliai ypač išryškėja viename „Tesės" epizode, kai niekšas grįžta tartum naujai gimęs ir ant plačios tvoros išilgai viso lauko didelėmis liepsnojančiomis raidėmis rašo savąją evangeliją. Hardžio evangeliją sunkiai supainiotum su Gerąja naujiena. Tačiau jis rašė ją po atviru dangumi tokiomis pat paprastomis, bet visuomet gražiomis spalvomis. Jo romanai ir eilės kupini savotiškų tvirtų groteskų, kurie įstringa atmintin beveik nepriklausomai nuo prasmės. Juos galėtume pavadinti piktais pesimisto pokštais. Labai tinkamas pavyzdys yra Hardžio eilėraštis apie palaidūną, kuriam pakeliui į namus rodosi tolumoje jo tėvas medžiotojas, išsiskiriantis savo raudonu apsiaustu, nors tėvas jau kadais miręs, o apsiaustas kybo ant kaliausės. Tai, žinoma, kiekvienu atžvilgiu būdinga Hardžiui: tai — pažiūra į gyvenimą, kuri pasireiškia truputėlį daugiau nei tragiška ironija ir retkarčiais priartėja prie savotiškos kankintojo patyčios. Bet nors niūrusis pasakojimas labai niūrus, raudonas apsiaustas vis dėlto nepaprastai ryškus. Techninis rašytojo metodas yra ir gyvas, ir materialus dalykas, tad šiek tiek klaidinga kalbėti apie jį kaip apie atmosferą. Matyt, esmė slypi pačiame ryškume ir objektyvume, kuriuo skaisčiai raudonas apsiaustas švyti iš tolo erdvėje. Šioje mažoje tragedijoje yra klaida, ir visgi nėra nieko malonesnio už·dulksną.

Hardis mums perteikė ne tik, kaip dažnai sakoma, Vakarų kaimo orą; jis perteikė ir žemę, ir paprastą molį, akmenis ir, neabejoju, erškėčius bei piktžoles. Tačiau dar ir kitu atžvilgiu mes galime suvokti ir net toliau plėtoti teiginį tų, kurie kalba apie Hardžio Vesekso atmosferą. Vienu atžvilgiu — tai buvo ypatinga atmosfera, dvasinė, nors ji greičiau buvo ne tiek Vesekso, kiek Hardžio atmosfera. Apie tai daug sunkiau kalbėti bešališkai, nes neįmanoma kalbėti objektyviai. Hardį mes traktuojame kaip stebėtino nuoširdumo ir paprastumo žmogų; toks žmogus negalėjo ne-

kurti iš gilių, jei ne visuomet sąmoningų įsitikinimų; kiekvienas, būdamas giliai priešingų įsitikinimų, pamatys, kaip sunku apie jį rašyti be polemikos. Jis nebuvo neutralus ar nekovingas, ir pritariu jo filosofijai kaip tiesai, bet manau, kad taip pat galima į ją žiūrėti kaip į suklydimą; kitas dalykas yra suprasti, kaip atsirado toks suklydimas.

Tai, ką mes vadiname Tomo Hardžio pesimizmu, turi dvi šaknis. Abi jos buvo greičiau istorinės negu asmeninės, kitaip tariant, aš abejoju, ar jis pats žinojo, iš kur jos. Pirmoji priežastis buvo anglų žemės ūkio irimas ir apleidimas. Visi, praėjusį šimtmetį gyvenę senose ir gražiose anglų grafystėse, dabar gyvena mirštančioje civilizacijoje. Jis buvo panašus į žmogų, beviltiškai mylintį ir neišvengiamai prarandantį paskutines Amerikos Senųjų Pietų tradicijas, kurios pasižymėjo kur kas geresniais dalykais nei aristokratiškumas ir vergija. Anglijoje mes irgi turime savus Senuosius Pietus. Ten irgi per daug buvo rūpinamasi aristokratais ir nė trupučio — vergais. Tad jie buvo palikti likimo valiai, kad nekliudomai grimztų į skurdą ir vargą, o didieji pramonės miestai siurbė žemės syvus. Tarp tos istorinės užmaršties ar išdavystės ženklų yra ir šis — poetų pesimizmas. „Šropšyro vaikino dainos" skamba taip pat rūškanai, kaip ir „Dorseto vaikino dainos". Hausmenas[154] poetas galbūt geresnis už Hardį, jei jį vertintume vien kaip poetą, nes yra sakančių, jog jis daugiau mokslinčius nei kaimo stuobrys. Tačiau nesvarbu, kuris jų buvo geresnis poetas, sunkiau vis dėlto būtų nuspręsti, kuris buvo didesnis pesimistas. Abu, žinoma, galėtų pagrįsti savo vidinį netikėjimą, tačiau abejoju, ar tas priežastis galima laikyti motyvu. Aš įtariu, kad vienas tų motyvų glūdėjo ištuštėjusio kaimo betiksliame gyvenime, žmonėse, netekusiuose valstiečio šventyklos ir neatradusiuose miestiečio forumo. Jie neturi nei privačios nuosavybės, kaip ją supranta valstietis, nei viešos nuosavybės, kaip ją supranta miestietis; jie tarnavo turtingiesiems tada, kai šie pamažu skurdo.

Antroji tos filosofijos šaknis reikalinga grynai filosofinio aiškinimo, jei ne apskritai teologinio. Tai buvo paskutinė keisto kalvinistinio[155] laikotarpio įtaka. Reikia pabrėžti, kad Hardžio pesimizmas niekad nebuvo agnosticizmas[156] tikra

to žodžio prasme. Jo nepavadinsi net ateizmu. Tai buvo keistokas demoniškas monizmas[157], suvokiantis kosminį centrą, tiesiogiai reaguojantį į pačius menkiausius ir seniausius aplinkos įvykių rezultatus ir kuriam rašytojas nuolatos priekaištavo dėl atsakomybės. Toks buvo neišvengiamas ir kraštutinis poveikis, lėmęs kilnios laisvos valios sąvokos — paties krikščioniškiausio dalyko visoje krikščioniškoje teologijoje — išnykimą. Puritonai užgniaužė platesnę sielos laisvę kovodami už siauresnę sektos, spaudos ar balsavimo laisvę. Tad visai suprantama, kodėl Hardis grynai kalvinistiškai manė, jog dievybė tikriausiai iš anksto pasmerkė Tesę amžinoms kančioms pragare, užuot prakeikusi žmones, kurie blogai su ja pasielgė, o netrukus tokią dievybę ėmė vadinti šėtonu. Tarp šių dviejų dalykų — pasąmonės sielvarto dėl mirštančių laukų ir seno pagoniško supratimo apie lemtį, sugrįžusią į Angliją puritoniška prakeiksmo forma — Hardis užaugo kaip tragedijos įpėdinis. Gerai nors tiek, kad netgi šita istorija ir šita erezija prieš išnykdamos pagimdė vieną didį žmogų.

Reikia prisiminti dar ir tai, kad jis prisilipdė pesimisto etiketę labai seniai, kai buvo užėjusi pesimizmo mada. Daug kas rodo, kad vėliau gyvenime jis sušvelnėjo ir užsikrėtė kur kas šviesesnėmis nuotaikomis. Jo paties asmenybė visuomet buvo maloninga, pilna ne tik žmogiškumo, bet ir nuolankumo. Kad ir kaip smarkiai jis ginčijosi su nebūtu — demonu, kurio egzistavimu jis net netikėjo,— jis niekad nesiginčijo su realiai egzistuojančiomis ir todėl kur kas įkyresnėmis žmogiškomis būtybėmis. Atrodo, kad vėliau jis pats ėmė abejoti, ar nebus išliejęs ankstesniam ginčui viso įkarščio, kurį vertėjo išlieti vėlesnei simpatijai:

> Tu nutylėjai, ką ištart norėjai,—
> Manasis balsas kreipės į mane —
> Kad atlaidi širdis kilnesnė už bet ką.

Be abejonės, tai nuostabiausias dalykas, kokį gali išreikšti žodžiai, ir jis dažnai prabildavo nuostabiai. Tačiau provincijos tradicijos nuslėpė nuo jo svarbesnę to žodžio prasmę lūpomis senųjų mistikų, kurie kalbėjo apie gailestingumą Dievui.

Iš esė rinktinės „Apskritai paėmus“

HENRIS DŽEIMSAS

Menininkas, kuris tuo pat metu yra ir savitas, ir puikus, susilaukia tokių pagyrų, kurias galima vertinti kaip savotišką panieką; net tie, kurie jį pervertina, neįvertina jo iki galo. Nes visuomet pasireiškia tendencija į pirmą vietą iškelti jo meną, o menas dažnai suprantamas kaip paprasčiausias spalvų išdėstymas. Kadangi kiekviename paveiksle tik labai nedaugelį spalvų galima suderinti harmoniškai, tuo norima pasakyti, kad savo paletėje spalvų jis turi ne tiek daug. O kadangi kiekvienas Henrio Džeimso[158] etiudas savo tonais dažniausiai primindavo pilkai sidabrinį noktiurną, net jo šlovintojai įsigudrino užsiminti, jog jo kūryba esanti neryški ar netgi subtili. Prieš imantis bent trumpai apžvelgti, kas tikrai savita jo kūryboje, būtina pataisyti ir net atmesti tokį įspūdį, primenant tai, kuo jis panašus į kitus žymius rašytojus. Henrį Džeimsą reikia laikyti didžiu rašto vyru; juk net visiškai į jį nepanašūs genijai skendi didybėje. Jo palyginimas su Dikensu ir Šekspyru gali pasirodyti stulbinantis, net komiškas; tai, kas jį daro didų, suteikia didybės ir tiems vyrams, ir vien jau tai gali padaryti literatą giliausia prasme didų. Tai — idėjos, sugebėjimas sukelti ir atgaivinti neslūgstantį idėjų srautą. Neteisinga sakyti, kad kokybė reikšmingesnė už kiekybę. Dauguma žmonių per savo gyvenimą yra sugalvoję po vieną gerą juokelį; tačiau kurti juokelius taip, kaip juos kūrė Dikensas reiškia būti nepaprastu žmogumi. Daugeliui užmirštų poetų išsprūsdavo koks eilėraštis su vienu tikrai tobulu įvaizdžiu, tačiau atsiversdami bet kurią — gerą ar blogą, svarbią ar visai nereikšmingą — Šekspyro pjesę bet kurioje vietoje ir būdami praktiškai įsitikinę, kad ten rasime kokį nors akį patraukiantį ir galbūt atmintį praturtinantį įvaizdį, mes išreiškiame savo pasitikėjimą didžiu žmogumi. Mes nežiūrėdami renkamės iš neaprėpiamo lobyno, kurį teisėtai galima pavadinti didžiais išradimais; tai ir ponios Todžers medinė koja,

ir pono Fledžbio nosis, ir pono Peksnifo dantračiai, ir pono Svivelerio kambarys su dvigule lova[159].

Nors ir koks didžiulis atrodytų mus nuo jų skiriantis atstumas, gryniausia teisybė yra tai, kad mes nežiūrėdami renkamės iš nepakartojamų atradimų lobyno, kai prisimename pirmas pasitaikiusias dvi ar tris mintis iš nesuskaičiuojamų naujų Henrio Džeimso idėjų: apie du žmones, kurie išsigando, kad dėl kokio nors mistiško sutapimo jie niekad nesusitiks; apie žmogų, kuris nustodavo egzistuoti pasilikęs vienas; apie paslaptingą vienovę, kuri ėjo per visas rašytojo knygas kaip „raštas kilime"; apie perlus, kurie respektabilumo tikslais buvo laikomi dirbtiniais, o pardavimo — tikrais; apie staigią antgamtinę rimtį, sukurtą lyg sodas padangėse, smegenims trūkus per patį mąstymo įkarštį; apie žmoną, kuri nesugebėtų pasiteisinti prieš savo vyrą, nes visas jo gyvenimas įkūnytas riterystėje ir taip toliau, ir panašiai. Tokios idėjos, nors retkarčiais ir subtilios kaip atmosfera, vis dėlto yra tikslios kaip pats kalambūras. Jos negali kartotis; tai — kūryba. Jį puolė už tai, kad jis skiriąs pernelyg daug dėmesio smulkmenoms, tačiau nemažai jį puolusių daug dėmesio kreipė į dar didesnius niekus. Nesvarbu, ar jo nagrinėjami dalykai nereikšmingi, kaip kitiems atrodo, ar svarbūs, kaip jam pačiam atrodo; nesvarbu, ar tai buvo subtilus vulgarumo atspalvis, ar slėpiningas ydos atkaklumas; ar tai buvo dešimt neramių per anksti atėjusio svečio minučių, ar per vėlai išjudinto meilužio dešimtmetis. Svarbu, kad tai buvo geri dalykai tikrąja to žodžio prasme, kad mes būtume jų netekę, jei ne jis; kad jų nebūtų pakeitusios jokios grynos prozos tobulybės, kitaip tariant, kad jis niekad nerašė apie nieką. Kiekviena maža užuomina turėjo gilią potekstę, vadinamą verte, — kaip brangakmenis ar net kaip mažesnis, bet vertingesnis už brangakmenį daiktas — sėkla.

Jo didingumas yra vertingiausia jo savybė, panašiai kaip ir kitų kūrybingų žmonių. Bet kai šis svarbus, nors ir ignoruojamas bruožas buvo pirmąkart pripažintas, rašytoją galima buvo laikyti savitu ir rafinuotu. Be abejonės, jo kūryba tokia, kad sunku ją tinkamai įvertinti tarp pulsuojančių tiesmukiškų iškrovų, su kuriomis daugelis mūsų, nusiteikusių patriotiškai,

šiandien susiduriame. Mes turėtume jausti atsipalaidavimą tose neaprėpiamose ir neaiškiose sodų bei didžiulių apleistų namų erdvėse, sudarančiose gausybės jo dvasinių dramų foną, turėtume palengva susižavėti subtiliais ištiso šešėlių mokslo atspalviais ir pamažu gėrėtis gausingomis spalvomis to, kas iš pradžių atrodo vienspalvis. Kai kurie jo nuostabiausi kūriniai pasakoja apie šmėklas; reikia būti vienišam, kad susidurtum su šmėkla. Tačiau net manoji frazė atrodo gana ribota, nes niekas neperprato greičiau už Henrį Džeimsą šio baisaus amžiaus didybės, kada mes net apie šmėklas turime galvoti būdami minioje. Savo viduje jis visada buvo mistikas, ir mirusieji buvo šalia jo; jis, ko gero, iškilmingiau už mus visus mintimis gebėjo įsivaizduoti tą valandą, kada mirusieji atsikeldavo ir būdavo taip arti mūsų. Jo plunksną visada lydėjo nepakartojamas grynumas ir bešališkumas, ir už tai jam buvo atlyginta gebėjimu suvokti moralės proporcijas. Nuo jo žvilgsnio nepasprukdavo jokia smulkmena; jis nepadarė ir kur kas modernesnės bei mokslingesnės klaidos, nepastebėdamas svarbesnių dalykų. Jis neturėjo vargo, taikydamas savo subtilumą prie stulbinančio kovos už teisybę paprastumo; jo smegenys, kaip Nasmito kūjis[160], ilgą laiką trinksėdamos, neatprato kristi ir skaldyti.

Tai, kad jis jaučia prūsiškos kilmės žmonėms simpatiją, stebins tik tuos, kurie jį skaitė paviršutiniškai ar galbūt skaitė tik lėkštesnius jo etiudus. Jis jokiu būdu manierų neiškelia aukščiau už moralę, nors geba parodyti, kad manieros vertos daugiau nei daugelis manytų. Apsakyme „Grąžto sriegis" jis greičiau parodo dieviško seklio charakterį. Moteris, kuri patiria seną patvirkusių berniuko ir mergaitės paslaptį, yra tvirtai apsisprendusi atleisti, todėl negali jos užmiršti. Ji yra savotiškas inkvizitorius, o jos moralė — senamadiškai nuodugni ir teologiška. Tai greičiau kvietimas, o ne miglotas noras mirti ir atgailauti. Kai galiausiai pasiimti berniuko sielą kuriam laikui sutrukdo lange pasirodęs jo piktasis genijus, „baltas prakeiktojo veidas", suvokiame, kad čia galbūt vienintelė vieta visoje šiuolaikinėje literatūroje, kur tasai žodis nesukelia juoko. Nepaprastai reikšminga ir tai, kad kiekvieno tikėjimo ar visai be tikėjimo žmonės visuotinai griebėsi

tokios frazeologijos, norėdami apibūdinti pašaipų dabartinio krikščionių pasaulio priešo žiaurumą. Dori žilaplaukiai ateistai sprendžia apie prūsą, vadovaudamiesi principu, jog, kur yra dangus, ten turi būti ir pragaras. O tautos neranda nieko geresnio už demonišką kalbą, kuria apibūdina savitą išdidumo nuodą, veikiantį ne ką mažiau už tironiją.

Henris Džeimsas visad stojo, jei apskritai stojo, civilizacijos pusėn, už tą tvarkingą gyvenimą, kuriame galima viską toleruoti ir atleisti. Visas jo pasaulis sudarytas iš vientiso simpatijų tinklo. Tai bevielio sielos telegrafo pasaulis, psichologinės žmonių brolybės pasaulis, kurio komunikacijų sutraukyti neįmanoma. Kartais ta užuojauta kone baisesnė už neapykantą, o jo paties švelnumas protui suteikia kelis atspalvius. Tyla tampa širdį draskančiu reiškiniu. Trumpos erdvės ar trumpos kalbos darosi perkrautos siaubingos žmogaus gyvenimo vertės. Kalbi ir kartu rodai savo išmintį. Tik supratę, kokia tobula yra to didžio žmogaus meno pusiausvyra, galėsime suprasti jo keliamą pavojų ir sužinoti, kad bet kokie aplinkos daiktai, negalintys jos sukurti, ją tik suardytų.

Įprasta kalbėti apie Henrio Džeimso amerikietišką kilmę kaip priešingybę jo meno grakštumui ir išskirtinumui. Toli gražu nesu tikras, ar nebus pražiūrėtas vienas nuostabus ir rimtas jo bruožas. Amerikiečių tradicijoje yra idealizmo elementas, kuris labai gerai tipizuotas nuoširdžioje ir kartais perdėtoje išorinėje pagarboje moterims. Už šį išskirtinį pojūčių grynumą jis, mano manymu, turi būti dėkingas kažkam kitam, tik ne kur kas saikingesniam ir brandesniam europietiškam gyvenimo būdui, kurį pripažindamas, jis vėliau patyrė didžiausią malonumą. Senoji civilizacija suteikė trokštamų nuostabių dalykų, tačiau visas nuostabumas glūdėjo jame pačiame. Jo asmeninio gyvenimo būdas lieka kiekvieno jį pažinojusio atmintyje kaip kažkas aukščiau už mandagumą: požiūris į daiktus ir tai, ko nepavadinsi kitaip kaip tik beasmene pagarba. Nepaisant viso modernizmo, kai kurie iš jo meilės apsakymų tokie kilnūs, kad galima jų veikėjus aprengti senovės laikų rūbais ir leisti jiems vaikštinėti aukštų terasų pievelėmis tarp švelnių aukštuomenės damų bei jų galantiškų kavalierių, kurie buvo daugiau nei džentelmenai. Ponas Jeitsas[161] sako:

Nemaža buvo mylinčių, kurie manyti drįsta,
Jog meilė tai kilniausia riterystė,
Kad jie galėtų dūsaut susimąstę per dienas.
Cituodami gražias, bet svetimas eiles.

Henrio Džeimso knygos visuomet bus gražios, ir manau, kad jos per jaunos pasenti.

Iš esė rinktinės „Paprastuolis“

BERNARDAS ŠO

Senais gerais laikais, kai žmonėms dar buvo svetimas dvasios nuopuolis, kai mielas, gerasis Ibsenas teikdavo mūsų gyvenimui džiaugsmo, o sentimentalūs užmirštojo Zola[162] romanai teikdavo mūsų namams tyrumo ir linksmybės, būdavo įprasta manyti, jog jeigu tavęs nesupranta, tai jau blogai. Galima būtų visgi pagalvoti, ar visada taip jau blogai. Jei priešas mūsų nesupras, jis podraug neapčiuops ir mūsų silpnosios vietos, tad tegalės gaudyti tinklaičiais paukštį ir strėlėmis medžioti žuvį. Pateiksiu jums šiuolaikinį pavyzdį. Čia puikiausiai tiks Ostinas Čemberlenas[163], visada nugalįs arba kažkaip apeinąs savo priešus; mat tikrieji jo trūkumai ir vertybės labai jau skiriasi nuo tų, kuriuos sugeba įžvelgti jo priešininkai ir šalininkai. Šalininkai laiko jį dalykišku žmogumi, priešininkai — grubiu vertelga, o jis — puikus oratorius ir romantiškas aktorius. Jis suvokė pačią subtiliausią melodramos esmę (nors jo pusėje dauguma): jis sugeba atrodyti vienišas ir užguitas. Minia būna tokia riteriška, kad jos herojui belieka būti nelaimingam; ir tai ne kokia dviveidystė, tai lyg duoklė, kurią jėga sumoka silpnumui. Gražu, bet gal kiek ir paika, kai jis sakosi, jog jo miestas liko jam ištikimas. Tarsi koks antraeilis poetas dekadentas jis nešioja įsisegęs į atlapą keistą ryškią gėlelę. Jeigu jau kalbama apie grubumą, praktiškumą ar jo akinimus sveikai protauti, tai rodo tik papras-

tą, eilinę oratoriaus meno gudrybę. Oratorius turi visai kitus tikslus negu skulptorius ar, tarkim, poetas. Skulptorius siekia įrodyti, jog jis skulptorius; oratorius — jog jis nėra oratorius. Įsivaizduojant Čemberleną grubiu praktiku, galima drąsiausiai teigti, kad jo byla jau laimėta. Tereikia jam užsiminti kad ir apie imperiją, ir tučtuojau visi ims rėkti, jog atėjus laikui paprasti bei praktiški žmonės taip pat gali skelbti didžias tiesas. Tereikia jam griebtis tuščios retorikos, taip gerai pažįstamos kiekvienam aktoriui, ir visi tučtuojau pripažins, kad dalykiškiems žmonėms anaiptol nesvetimi kilnūs siekiai. Bet jo planai išsisklaidė tarsi rūkas, ir jis, nieko nenuveikęs, visus tik prigąsdino. Jis jaudina mus, kaip ir tas Matjaus Arnoldo[164] keltas, „kuris nuolat ėjo į mūšį, bet niekada nieko neįveikė". Tai išties kažkoks nesėkmių ir užmojų kalnas. Bet visgi kalnas; o kalnai turi romantikos.

Mūsų pasaulyje yra ir kitas žmogus, patyręs džiaugsmą: būdamas nesuprantamas, jis visai nepanašus į Ostiną Čemberleną. Kas ginčijasi su Bernardu Šo ir kas su juo sutinka (jeigu tokių yra), laiko jį įdomiu ir juokingu nelyginant klouną ar fokusininką. Visi teigia, kad jo tiesiog nereikia paisyti; kad jis plūsta ar gina tik skatinamas įgeidžio; jog jis pasirengęs viskam, kad tik sukeltų nuostabą ir juoką. Tai ne paprastas melas, tai visiška priešingybė tiesai. Lygiai taip pat galima būtų pasakyti, kad Dikensui trūksta nesuvaldomo Džeinės Osten[165] įniršio. Bernardo Šo visa jėga ir šlovė — jo nuoseklumas. Jis žavi ne tuo, kad kartais šokinėja per varžlankį ar stovi ant galvos; jis žavi nepaliaujamu savo tvirtovės gynimu. Griežtai ir greitai jis išmatuoja savo principais viską, kas nutinka danguje ar žemėje. Matas jo — nekintantis ir pastovus. Silpnapročiai maištininkai ar silpnapročiai reformų priešininkai labiausiai nekenčia ir bijosi kaip tik šitos jo savybės. Jie netveria pykčiu, žinodami, kokios tvirtos jo vertybės ir koks rūstus jo įsakymas. Galima užsipulti jo tikėjimą, ką aš ir darau, bet neįmanoma apkaltinti jo nepastovumu. Jeigu jis nemėgsta neteisybės, jis nesitaikstys su ja niekur; nesvarbu, ką darys socialistas su imperialistu. Jeigu jis nemėgsta patetiškojo patriotizmo, jis nesitaikstys su juo niekur; nesvarbu, ar tai bus būras, ar anglas, ar škotas.

Jeigu jis nemėgsta santuokos pažadų ir pančių, jis dar labiau nemėgsta nesantuokinės meilės pančių ir kur kas gausesnių pažadų. Jeigu jis užsipuola neatsakingumą tikėjime, jis užsipuls ir neatsakingumą mene. Po to, kai jis paskelbė moteris esant lygias su vyrais, bohema jį pamilo, bet ji smarkiai supyko, Šo pareiškus, kad ir vyrai lygūs su moterimis. Jo teisingumas neklystantis it mechanizmas; jis kelia baimę nelyginant mašina. Tad ne Šo yra užgaidus ir atžarus, nenusakomas ir aikštingas, o patsai ministras. Tai seras Maiklas Hiks-Byčas[166] šokinėja per varžlankį. Tai seras Henris Fauleris[167] stovi ant galvos. Ir iš tiesų žymus ir visų gerbiamas politikas nuolat keičia savo poziciją; jis pasiryžęs ginti bet ką, todėl žiūrėti į jį rimtai tiesiog neįmanoma. Aš puikiausiai numanau, ką pasakys Šo po trisdešimties metų. Jis pasakys tą patį, ką ir dabar. Kai aš sutiksiu žilą senolį, kurio barzda siekia žemę, ir tarsiu: „Moterų skriausti nevalia“, garbusis patriarchas kilstelės išdžiūvusią ranką ir partrenks mane žemėn. Taip, mes žinom, ką pasakys tuomet Šo. Bet ar atsiras toks pranašas ar orakulas, kuris išdrįs nuspėti, ką pasakys misteris Askvitas[168]?

Kažkodėl manoma, kad žmogus, netikintis proto galia, įgauna ir jėgos, ir laisvės. Tačiau iš tikrųjų taip nėra. Taikliai atsakys tiktai tas, kuris kuo nors tiki, nes jo ginklas šalia, ir savo matą jis pritaikys akimirksniu. Žmogui, susiginčijusiam su Bernardu Šo, gali pasirodyti, kad anas yra dešimtveidis, lygiai kaip ir tas, kuris, sukryžiavęs kardus su drąsiu kovotoju, pamatė dešimtį bigių. Čia juk ir yra svarbiausia — bigė tik viena, bet labai aštri. Žmogus, nuoširdžiai kuo nors įsitikinęs, atrodo mums keistuolis, nes jis nesikeičia drauge su pasauliu. Dauguma žmonių mano esant save „sveikai mąstančiais“, nes jie jau persirgę visomis madingiausiomis beprotybėmis; šio pasaulio viesulai įsuka juos į vieną nesąmonę po kitos.

Apie Bernardą Šo ir netgi apie tuos, kurie už jį daug kvailesni, dažniausiai sakoma: „Jie nori įrodyti, jog balta yra juoda“. Vis dėlto geriau būtų iš pradžių pagalvoti ir apie tai, ar tiksliai mes nusakome spalvas. Nežinia, ar gali pavadinti juodą baltu, bet gelsvą ar rausvai gelsvą — tikrai galima. Baltas vynas yra gelsvos spalvos, o europietį, kurio

veido spalva rusvai geltona, mes vadiname baltuoju; tai skamba gan šiurpiai, tarsi E. Po aprašytas vaiduoklis.

Paprašius padavėją atnešti geltono vyno, anas gali įtarti mus esant nesveiko proto. Jei koks tarnautojas praneš iš Birmos, kad ten gyvena „du tūkstančiai rausvai gelsvų žmonių“, jį tikrai palaikys nevykėliu pokštininku ir ištrenks iš darbo. Abu tačiau nukentės už tiesą. Bernardas Šo ir yra tas tiesos mylėtojas iš Birmos. Visi vadina jį pašlemėku ir keistuoliu, nes jis nevadina geltonojo baltuoju. Ši jo teisybė ir užgaidos — akivaizdžios, bet užmirštos tiesos vediniai; tiesa nuostabesnė už išmonę. Kitaip gi ir būti negali. O išmonė tam ir yra išmonė, kad mus patenkintų.

Žodžiu, blaiviai mąstant, Bernardas Šo — ir įtikinantis, ir nuoseklus. Jis trokšta matyti daiktus tokius, kokie jie yra; ir jis mato, o mūsų civilizacija nemato nieko. Jis vis dėlto ne visur lieka ištikimas tikrovei, ir ten, kur jis nukrypsta, be galo svarbu.

Pripažintas, tvirtas savo pažiūras Šo yra nuostabiausiai išdėstęs „Ibsenizmo kvintesencijoje[169]“. Trumpai tariant, jis mano konservatyviuosius idealus esant blogus anaiptol ne todėl, kad tai konservatyvūs idealai, o todėl, kad tai apskritai idealai. Kiekvienas idealas neleidžia mums laisvai spręsti apie atskirus atvejus; kiekvienas dorovinis apibendrinimas suvaržo asmenybę; auksinė etikos taisyklė skelbia, kad iš viso nėra auksinės taisyklės. Galima būtų ir paprieštarauti, atseit, tokios idėjos anaiptol neišlaisvina žmonių, o tik kliudo jiems siekti išsvajoto tikslo. Ar verta sakyti bendrijai, kad ji laisva, kai ji jau nevalioja sukurti taisyklių? Laisva liaudis ir yra laisva tuo, kad ji pati susikuria sau įstatymus. Ar verta sakyti žmogui (ar filosofui), kad jis laisvas, kai šis praranda galią apibendrinti pasaulį. Be apibendrinimo nebus ir žmogaus. Kai Šo draudžia žmonėms turėti savo konkrečius dorovinius idealus, jis panėšėja į tą, kuris gali uždrausti turėti vaikų. Tą frazę apie auksinę taisyklę, beje, galima ir paneigti perstačius ją dalimis. Tai, kad auksinės taisyklės nėra,— irgi taisyklė, tik ne auksinė, bet geležinė.

Visgi šiuo metu labiausiai sukrečia tai, kad taip lengvai ir greitai Šo ėmė skelbti tikėjimą antžmogiu[170]. Anksčiau jo

pašaipos objektas buvo praeities tikėjimai; dabar jis įžvelgė dievybę tolimoje ateityje. Anksčiau jis puolė idealus; dabar sukūrė patį klaikiausią idealą — kažkokį neregėtą padarą. Bet visi, pažinoję ir mylėję jį, galėjo tatai numatyti.

Juk Bernardas Šo niekada nematė tikrovės. Jeigu jis būtų ją išvydęs, jis būtų puolęs prieš ją ant kelių. Tai padaryti trukdė jam slaptas idealas. Šo nesiliovė lyginęs žmonių su kuo nors, pavyzdžiui, su marsiečiu, pabaisa, stoikų išminčiumi, Julijum Cezariu, Zygfrydu[171] ar antžmogiu. Gal šis jo griežtas matas ir baisus; gal jis ir nuostabus — bet tai nė kiek neliečia tikrosios tiesos. Tas, kuris, prisiminęs Briarėjų[172], pavadina žmones luošiais, nemato, „kaip yra iš tikrųjų". Tas, kuris, sugalvojęs pusdievį, visus pavadins idiotais, nemato, „kaip yra iš tikrųjų". Ką jau sakyti: Šo visad panašiai darydavo. Kai mes matom žmones tokius, „kokie jie yra iš tikrųjų", mes nesimaivom, bet tik žavimės. Ką gi daugiau sugalvosi? Keista ir drauge baugu matyti pritrenkiančią būtybę, kuriai suteikta ypatinga regos ir lytėjimo galia, svajonės ir visiškai idiotiškas potraukis vietos bei laiko. Mes ištveriam visa tai tik dėka įsisenėjusio įpročio lyginti ją su kažkuo. Mes jaučiamės pranašesni, ir tai suteikia mums esamybės ir blaivumo; išvydę tiesą, mes pasibaisėdami pultumėm ant kelių. Kiekviena mūsų gyvenimo akimirka — tai neapsakomas stebuklas; kiekvienas veidas gatvėje — neįtikėtinas tarsi pasakoje. Tai faktai, bet mes nematom jų ne dėl to, kad turėtumėm ypatingo patyrimo ar proto, o todėl, kad esame įpratę prie nuobodžių ir niūrių palyginimų. Gyvenime Bernardas Šo — pats žmogiškiausias pasaulyje žmogus, bet čia žmogiškumo jam pristinga. Tam tikru atžvilgiu jis buvo paveiktas ir savo mokytojo Nyčės silpnaprotystės[173]: jis ėmėsi skelbti keistą idėją, esą didis ir stiprus žmogus viską niekina. Jeigu tai išties didis ir stiprus žmogus, jis nusilenks ir vienišai pienei. O kai Šo paniekinamai žvelgia iš viršaus į imperiją ir civilizaciją, tai anaiptol nereiškia, kad jis mato viską, „kaip yra iš tikrųjų". Aš patikėčiau, kad jis kažką išvydo, jei jis, pagarbiai įsižiūrėjęs sau į kojas, imtų stebėtis: „Ir iš kur tokie nuostabūs ir dailūs padariniai, nepaliaujamai man tarnaują? Kuo gi aš būsiu nusipelnęs?

Kokia gi fėja juos man dovanojo pasakiškoje vaikystės šalyje? Kurį dievaitį vynu ir liepsna turiu pašlovinti, idant jie nenuneštų manęs kur nereikia?“

Norint ką nors įvertinti, būtina žinoti nuolankumo paslaptį, kurią, ko gero, galima vadinti ir tamsos paslaptimi. Tas, kuris pasakė: „Palaiminti nieko nelaukiantys, nes jiems neteks nusivilti“, gerai nepagalvojo ir apsiriko. Reikėtų pasakyti šit kaip: „Palaiminti nieko nelaukiantys, nes jie pažins nuostabą“. Jei mes nieko nelaukiam, rožės mums tampa raudonesnės, žolė žalesnė negu kitiems ir dangus mėlynesnis. Palaiminti nieko nelaukiantys, nes jie atras miestus ir kalnus; palaiminti romieji, nes jie paliks pėdas žemėje[174]. Nesupratę, kad mus supančių daiktų galėjo ir nebūti, mes nesuprasim, kad jie yra. Nepamatę tamsos, mes neįvertinsim šviesos. Išvydus visgi tamsą, šviesa atrodys mums akinanti, nelaukta ir nuostabi. Vienas iš daugelio tiesos juokelių — tas, kad, nesuvokę savo menkumo, mes nieko nesuvoksim.

Štai toks, vienintelis Šo trūkumas. Jis negali tapti išties didus tik todėl, kad jam sunku įtikti. Jis neturi savyje paties maištingiausio mūsų bruožo — susitaikymo; štai kodėl jis taip įkyriai perša savo antžmogį. Daugelį metų jis koliojo žmones dėl jų atsilikimo ir staiga pastebėjo, kad paprastas dvikojis žmogėnas vargu ar gali būti pažangus. Kiekvienas (kuriam įtikti lengviau) suvokęs, kad žmogus ir pažanga — du nesuderinami dalykai, spjautų į pažangą ir pasiliktų su žmonėmis. Bet Bernardui Šo įtikti sunku, ir jis, nusispjovęs į žmoniją, pasiliko su pažanga dėl pažangos. Jei žmogus neįstengia suprasti jo naujausios filosofijos, tai Šo ima ieškoti ne sveikesnės tiesos, bet „sveikesnio“ žmogaus. Paaiškinsiu palyginimu: auklė įsitikinusi, kad kūdikis nevalgo košės, neprašo duoti ką nors kita, bet išmeta pro langą kūdikį ir reikalauja kito. Šo neįstengia suvokti, kad mes mylim tą žmogų — geriantį alų, kuriantį tikėjimus, mušeiką, silpną, jausmingą, pagarbų žmogų. Visa, kas grindžiama juo, žmogumi, yra nemirtinga; visa, kas grindžiama mitu apie antžmogį, žūna kartu su jį sukūrusiom civilizacijom.

Kai Kristus įkūrė savo didžiąją bendriją, kertine uola jis pastatė ne genialųjį Povilą, ne aiškiaregį Joną, o prasčioką

gudruolį, bailį — žodžiu, paprastą žmogų. Ant tos uolos jis pastatė bažnyčią, kurios net pragaro vartai neįveikė*. Imperijos krito, karalystės krito, nes, savo nelaimei, buvo įkurtos tvirtų žmonių ir pagrįstos stipriais žmonėmis. Tik krikščioniškoji bažnyčia pastatyta ir laikosi silpnu žmogumi ir dėl to sugriūti negali. Grandinėje stipriausia — silpnoji grandis.

Iš esė rinktinės „Eretikai“

*„Jėzus jam tarė: „Palaimintas tu, Simonai, Jonos sūnau, nes ne kūnas ir kraujas tai tau apreiškė, bet mano Tėvas, kuris yra danguje. Ir aš tau sakau: tu esi Petras — Uola; ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią, ir pragaro vartai jos nenugalės“ *(Mt 16, 17—18)*. (Gr. *petros* — uola). *(Vert.)*

PAAIŠKINIMAI

Bernardas Šo sykį taip yra apibūdinęs savo bičiulį ir nuolatinį oponentą Gilbertą Kytą Čestertoną: „Šis didis žmogus buvo, tiesą sakant, tik žurnalistas. Bet užtat koks žurnalistas!" Šią charakteristiką pravartu prisiminti, skaitinėjant G. K. Čestertono esė. Tuose nedidelės apimties kūrinėliuose kalbama apie viską, kas gyvuoja po saule, ir kalbama aistringai. Juose randame daug vardų ir faktų pynių, į kurias kabinosi rašytojo mintis. G. K. Čestertonas gal ir buvo žurnalistas tuo atžvilgiu, kad savo apmąstymuose naudojama medžiaga operavo itin laisvai, drastiškai ir net rizikingai. Taip ne sykį jo mintis nuklysdavo ir į Lietuvą — paslaptingą kraštą, kuriame jis ieškodavo daugiau pageidaujamų, negu esamų dalykų. Dėl šios priežasties komentuoti įvairialytę jo esė faktografiją bei prasmes yra labai keblu. Be to, šiuos kūrinėlius rašytojas skyrė periodinei spaudai, rašė juos kultūrinių ir politinių aktualijų temomis, todėl jie buvo kupini poleminės aistros ir dabar jau sunkiai atsekamų nuorodų. Pagaliau nereikia pamiršti, kad G. K. Čestertonas, kaip ir kiekvienas dailiojo žodžio meistras, nevengė prasimanytų personažų bei plačių apibendrinimų.

Gausi ir įvairiažanrė G. K. Čestertono kūryba nėra visai nežinoma lietuvių skaitytojui. 1930 m. Kaune buvo išleistas jo romanas „Žmogus, kuris buvo Ketvirtadieniu". Tarpukario laikotarpiu periodikoje buvo spausdinta apsakymų, pokario metais — esė. G. K. Čestertono poezijos yra įtraukta į rinkinį „XX a. Vakarų poetai" (V., 1969), o vienas apsakymas įtrauktas į „Anglų noveles" (V., 1982).

I. ŽMONIJOS TRADICIJA

1. *Maltusizmas* — Tomo Maltuso (1766—1834), anglų ekonomisto ir sociologo, teorijos pavadinimas. Joje pateikiamas „Gyventojų skaičiaus dėsnis", pagal kurį gyventojai esą gausėja geometrine progresija, o vartojimo reikmenys — aritmetine.
2. *Eugenika* — rasės ar tautos fiziologinio tobulinimo doktrina (gr. *eugenes* — geros kilmės).
3. Senojo testamento personažai. Taip pat. žr. I, 42.
4. Čia tikriausiai minimi 1815—1846 m. Didžiojoje Britanijoje galioję vadinamieji Kviečių įstatymai, kurie nustatė dideles kviečių kainas.

Taip buvo įvestas griežtas grūdų importo apribojimas, o kartu ir stabdoma vidaus gamyba. Šie įstatymai gerokai nuskurdino valstiečius.

5. *Puritonai* — 16—17 a. Anglijoje ir Škotijoje kilusios reformacijos religinės srovės atstovai. Radikaliau negu anglikonai neigė katalikybę, propagavo asketišką gyvenimo būdą. Jie puoselėjo Šventraščio skaitymo tradiciją. Sekė J. Kalvino teologija.
Puritonas perkeltine prasme — asketas, griežtos dorovės šali inkas (lot. *purus* — švarus).
6. *Jonas Kalvinas* (1509—1564) — prancūzų teologas, religinis veikėjas, davęs pradžią specifinei reformacijos srovei. Savąją religinęetinę doktriną įgyvendino Ženevoje, griežtai reglamentuodamas kasdieninį miestiečių gyvenimą. Siaurąja prasme kalvinizmas — fanatizmu pagrįstas asketiškas pasaulietinis gyvenimas.
7. Puritonai itin reglamentavo „sekmos dienos" dienotvarkę.
8. *Valteris Skotas* (1772—1832) škotų ir anglų rašytojas, vienas iš romantizmo pradininkų. Pagarsėjo istori iais romanais.
9. *Deizmas* — tikėjimo principas, pripažįstantis Dievą tik kaip beasmenį visatos pirmtaką, nebedalyvaujantį pasaulio istorijoje (pranc. *déisme* lot. *deus* — dievas).
10. *Džeremio Bentamo* (1748 -1832) — anglų sociologo ir *Adomo Smito* (1723—1740) — škotų kilmės anglų ekonomisto teorijų šalininkai. Dž. Bentamas sukūrė utilitarizmo pagrindus, t. y. „naudos principo" filosofiją, skelbiančią patogumą esant pagrindiniu žmogaus gyvenimo akstinu, o valstybės gerovę — viso socialinio gyvenimo tikslu (lot. *utilitas* — nauda). A. Smitas atrado „darbinės vertės" teoriją, kuria remiantis, buvo skelbiamas ekonomi io intereso vyravimas valstybės gyvenime.
11. Nuoroda į Amerikos Nepriklausomybės deklaraciją, paskelbtą 1776 m.
12. *L'art d'être grand-père* (pranc.) — menas būti seneliu. Čia toliau — literatūrinės aliuzijos.
13. *Džordžas Mereditas* (1828—1909) — anglų rašytojas ir žurnalistas, pagarsėjęs kultūrinių interesų įvairiapusiškumu.
14. *Herbertas Džordžas Velsas* (1866—1946) — anglų rašytojas fantastas, futurologijos pradininkas. G. K. Čestertonas buvo karštas šio rašytojo oponentas, puolęs jį už pernelyg tiesmukišką dvasinių ir dorovinių reiškinių aiškinimą.
15. *Piotras Kropotkinas* (1842—1921) — rusų visuomenės veikėjas, anarchizmo propaguotojas. *Voltas Vitmenas* (1819—1892) — amerikiečių poetas, išgarsėjęs poezijos rinktine „Žolės lapai" (1855) ir „pasaulinės demokratijos" idėja. *Viljamas Moris* (1834—1896) — anglų dailininkas, rašytojas, visuomenės veikėjas, aukštinęs antikos ir viduramžių kultūras kaip priešpriešą „bedvasei pramoninei civilizacijai"; vėliau tapo aktyviu darbininkų judėjimo dalyviu, ėmė skelbti socialistinį utopizmą (knyga „Žinios iš niekur", 1891 m.).
Šis tokių skirtingų asmenybių sugreti imas puikiai charakterizuoja G. K. Čestertono mąstysenos laisvumą.

16. *Robertas Bernsas* (1759—1796) — nacionalinis škotų poetas.
17. *Jonas Plantagenetas* (1167—1216) — po Ričardo I Liūtaširdžio 1199 m. tapęs Anglijos ir Prancūzijos feodų karaliumi. Istorinį reikšmingumą pelnė 1215 m. paskelbdamas Didžiąją laisvių chartiją, davusią pradžią Anglijos demokratinei sistemai. Dar buvo vadinamas Bežemiu, nes, prieš tapdamas karaliumi, nesugebėjo išlaikyti savo valdžioje Airijos.
18. *Edmundas Spenseris* (1552—1599) — anglų poetas, buvęs Airijos gubernatoriaus sekretoriumi.
19. *Drochedos apgultis* — vienas žymiausių Airijos sukilimo prieš anglų kolonizatorius (1641—1652) mūšių, kurį airiai pralaimėjo 1649 m.
20. *Oliveris Kromvelis* (1599—1658) — didysis Anglijos revoliucijos ir dviejų pilietinių karų (1640—1649) ideologas, politikas ir karvedys; inicijavęs sprendimą nukirsdinti karalių Karolį I (1649), siekęs Anglijos paskelbimo respublika. Kovodamas su feodalais, 1653 m. likvidavo parlamentą ir įvedė asmeninę diktatūrą — protektoratą. Numalšino airių sukilimą (1641—1652) ir prijungė prie Anglijos Škotiją (1652).
21. *Džefris Čoseris* (1340—1400) — anglų literatūros pradininkas, sukūręs garsiuosius „Kenterberio pasakojimus" (1387—1392). G. K. Čestertonas yra parašęs studiją apie Dž. Čoserio kūrybą (1932).
22. *Horeišijas Nelsonas* (1758—1805) — Anglijos karvedys, viceadmirolas. 1805 m. Trafalgaro mūšyje (Viduržemio jūra) sutriuškino jungtinį Prancūzijos ir Ispanijos laivyną. Mūšyje buvo mirtinai sužeistas.
23. *Secret de Polichinelle* (pranc.) — Polišinelio paslaptis, tai yra paslaptis, kurią visi žino. Sąvoka atsirado 16 a. prancūzų liaudies teatre.
24. *Brabanto liūtas* — Belgijos, Olandijos ir Liuksemburgo herbų simbolis. Brabantas — svarbus viduramžių kultūros židinys, savarankiška hercogystė; dabar sudaro Belgijos karalystės dalį (įeina Briuselio ir Antverpeno miestai) bei kelias Olandijos karalystės provincijas.
25. *Kamilas Bensas Kavūras* (1810—1861) — Italijos politikas ir valstybės veikėjas, idėjinis Dž. Garibaldžio priešas, vienijęs Italiją „iš viršaus". *Džuzepė Garibaldis* (1807—1882) — Italijos karvedys ir politikas nacionalinis didvyris, kariavęs už Italijos nepriklausomybę ir suvienijimą.
26. *Robertas Lujis Stivensonas* (1850—1894) — škotų kilmės anglų rašytojas, kūręs romantinius nuotykių ir istorinius romanus. Šio rašytojo kūryba G. K. Čestertonui buvo labai artima: 1927 m. jis parašė literatūrinę studiją „Robertas Lujis Stivensonas".
27. *Džeimsas Ebotas Makneilas Vistleris* (1834—1903) — amerikiečių tapytojas ir grafikas, artimas impresionistams.
28. *Žvaigždės ir Dryžiai* (angl. *Stars and Stripes*) — neoficialus JAV vėliavos pavadinimas.
29. *Tulonas* — Prancūzijos miestas Viduržemio jūros pakrantėje. 1793 m. šio miesto rojalistai sukilo prieš jakobinų diktatūrą. Napoleono vadovaujami respublikonai sutriuškino maištininkus ir atėjusį jiems į pagalbą Anglijos laivyną. Tai buvo pirmoji Napoleono pergalė.

30. Žr. I, 22.
31. *Česapyko pergalė* — 1807 m. JAV pakrantėje, prie Norfolko, Anglijos laivynas apšaudė ir paėmė į nelaisvę JAV karo laivą „Česapykas". Šis incidentas buvo pirmas žingsnis kare tarp JAV ir Didžiosios Britanijos 1812—1814 m.
32. *Tomas Džefersonas* (1743—1826) — Amerikos politikas, rengęs JAV Nepriklausomybės deklaracijos projektą (1776). Būdamas JAV prezidentu (1801—1809), gilino politinio gyvenimo demokratines tradicijas (leido kritikuoti vyriausybę ir kt.).
33. Greičiausiai turimas galvoje *Samjuelis Džonsonas* (1709—1784) — anglų rašytojas ir kalbininkas, nepranokstamas savo meto literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo autoritetas. Buvo linkęs į konservatyvumą, moralistiką.
34. *Jurgis III* (1738—1820) — Didžiosios Britanijos karalius nuo 1760 m. Remdamasis torių partija, pradėjo didžiąją kolonijinę politiką.
35. *Vigai* — antimonarchistinė parlamentinė partija; *toriai* — monarchistinė partija. Abi susikūrė Anglijos revoliucijos ir restauracijos metu (17 a. 8 deš.). 1846 m. vigai, atlikę organizacinius pertvarkymus, pasivadino liberalų partija, o 1867 m. toriai — konservatorių.
36. *Aldžernonas Sidnėjus* (1622—1682) — Anglijos politinis veikėjas, respublikonas. Ilgojo parlamento metu (1640—1653) rėmė parlamentą prieš karalių Karolį I. Kromveliui paleidus parlamentą, stojo prieš jį.
Taip pat žr. I, 20.
37. *Liudvikas IX* (Šventasis) (1214—1270) — Prancūzijos karalius nuo 1226 m. Centralizavo valstybę, Paryžiuje įsteigė teismo rūmus, kurie vėliau buvo pavadinti parlamentu, vadovavo VII kryžiaus žygiui į Egiptą (1248—1254) ir VIII kryžiaus žygiui į Tunisą (1270), kurio metu jis mirė. 1297 m. paskelbtas Šventuoju.
38. *Morisas Beiringas* (1874—1945) — anglų rašytojas ir žurnalistas, garsėjęs aštria mintimi savo reportažuose iš Rytų.
39. *Padekatras* (pranc. *pas de quatre* — keturių šokis) — tiek baleto, tiek pramoginis šokis.
40. *Arrière pensée* (pranc.) — paslėpta mintis.
41. Žr. I, 5.
42. *Matūzalis* (hebr. *Metušalach)* — Senojo testamento personažas, Nojaus senelis. Gyveno 969 m. Perkeltine prasme — ilgaamžis žmogus.
43. *Žanas Beninas Bosiujė* (1627—1704) — prancūzų katalikų teologas, rašytojas ir politikas, polemizavęs su protestantais, Prancūzų akademijos narys nuo 1671; pagarsėjęs traktatu „Mintys apie visuotinę istoriją" (1681).
44. *Viktoras Hugo* (1802—1885) — prancūzų rašytojas, kūręs proza ir eilėmis, suformulavęs pagrindi ius romantizmo principus. Moralistas, krikščioniškojo socializmo šalininkas.
45. *Bendžaminas Dizraelis* (1804—1881) — grafas Bykonsfildas, žydų

kilmės Didžiosios Britanijos valstybės veikėjas, torių (konservatorių) partijos lyderis, ministras pirmininkas (1868 ir 1874—1880), palikęs gilią vagą vidaus ir užsienio politikoje (rinkimų reforma, kolonijų plėtimas ir pan.). Yra parašęs romantinių romanų.

46. *„New age“* (angl.) — „Naujasis amžius“, kairuoliškos pakraipos laikraštis, buvęs populiarus 20 a. pradžioje. Propagavo „cechinį socializmą“, paremtą pramonės įmonių savivalda.

47. *Tomas Hardis* (1840—1928) — anglų rašytojas, „provincijos dainius“, subtilios psichologijos menininkas. Pagarsėjęs romanu „Tesė d'Erbervilių giminės“ (1891), eilėraščiais, istoriniu ciklu „Valdovai“ (1903—1908).

48. *Viljamas Batleris Jeitsas* (1865—1939) — airių rašytojas, vienas airių atgimimo literatūrinio sąjūdžio įkvėpėjų. Prisidėjo prie airių nacionalinio teatro įkūrimo ir buvo vienas jo vadovų. 1923 m. literatūrinės Nobelio premijos laureatas. Galimas daiktas, kad čia G. K. Čestertonas turi galvoje ir *Džeką Batlerį Jeitsą* (1871—1957) — airių tapytoją, Viljamo brolį.

49. *Britų muziejus* — 1753 m. įkurta ir 1759 m. pradėjusi veikti kultūrinė institucija. Muziejaus fonduose sukaupti neįkainojami įvairiausių tautų kultūros ir meno paminklai. Muziejaus *biblioteka*, įkurta tuo pačiu metu, yra viena turtingiausių pasaulyje.

50. *Omaras Chajamas* (1048?—1122?) — persų mokslininkas ir poetas. Grožinėje kūryboje reiškė laisvamanybę ir hedonizmą — kūniškų malonumų kultą. Anglijoje išgarsėjo po to, kai 1859 m. Eduardas Ficdžeraldas (1809—1883) išvertė jo rubajus į anglų kalbą.

51. *Pamišėlis Mula* (angl. *Mad Mullah)* — taip Anglijoje buvo vadinamas Somalio šeichas, maišto prieš britų administraciją 20 a. pradžioje vadas Muchamedas ben Abdula Hasanas.

52. *Tomas Rolandsonas* (1756—1827) ir *Džeimsas Gilrėjus* (1757—1815) — anglų karikatūristai.

53. Žr. I, 22.

54. *Kamilis Demulenas* (1760—1794) — Prancūzų revoliucijos veikėjas, antimonarchistas; redagavęs demokratinius laikraščius.

55. *Robertas Emetas* (1778—1803) — 1803 m. maišto Airijoje, kurio metu buvo mėginta užimti Dublino pilį, vadovas.

56. *Profanum vulgus* — tamsi minia. Horacijaus posakio *„Odi profanum vulgus et arceo“* (Neapkenčiu tamsios minios ir vengiu jos), kuriuo jis išreiškia panieką minios aplodismentams ir pritarimą geram skoniui, dalis.

57. Nuoroda į Č. Dikenso romaną „Pomirtini i Pikviko klubo užrašai“ (1837).

58. *Čarlzas Dikensas* (1812—1879) — neišsenkamos vaizduotės anglų rašytojas. G. K. Čestertonas buvo ištikimas Č. Dikenso romanų ir jo herojų gerbėjas. 1906 m. jis parašė biografinio pasakojimo knygą „Čarlzas Dikensas“, susilaukusią palankaus specialistų įvertinimo.

59. *Adamitai* — biblinio Adomo vardu pasivadinusi sekta, 2—3 a. aukštinusi pirmapradį žmogaus tyrumą.

60. Žr. I, 15.
61. *Henrikas Ibsenas* (1828—1906) — norvegų dramaturgas, padėjęs moderniosios dramaturgijos pamatus; artimas egzistencializmui.
62. *Emilis Zola* (1840—1902) — prancūzų rašytojas natūralistas, „pliko fakto" vaizdavimo literatūroje šalininkas.
63. *Morisas Meterlinkas* (1862—1949) — belgų rašytojas, dramaturgas, simbolizmo ideologas; 1911 m literatūrinės Nobelio premijos laureatas.
64. Čia žodžių žaismas: angl. *wonderbuild* gali būti aiškinamas kaip „nuostabiai sukurtas".
65. *Midas* (738—696 pr. m. e.) — Frygijos (Mažoji Azija) karalius. Pasak senovės graikų mito, dievo Dioniso buvo apdovanotas galia paversti auksu visus ranka paliečiamus daiktus. Be to, buvęs nemokša ir savimyla, dėl ko dievų Pano ir Apolono muzikavimo varžybose pirmenybę atidavęs Panui, už ką Apolono buvęs apdovanotas asilo ausimis. Iš čia kilo posakis „Mido teismas" — nemokšos teismas.
66. Žr. I, 5.
67. *Viktorijos laikai* — Didžiosios Britanijos karalienės Viktorijos (1819—1901) karaliavimo laikai (nuo 1837) Kolonijinio, pramoninio ir kultūrinio suklestėjimo metas, įtvirtinęs imperijos metropolijoje respektabilaus gyvenimo idealus.
68. *Camera obscura* (lot.) — fotoaparato prototipas: dėžė su skylute, pro kurią prasiskverbę spinduli i sukuria apverstą objekto vaizdą ant priešingos dėžės sienelės.
69. Žr. I, 26.
70. *Alfredas Didysis* (849—901?) — anglosaksų karalius nuo 871 m. iki 899 m. Pagarsėjo išvijęs iš Anglijos danus, sudaręs pirmąjį teisyną.
71. Nuoroda į Senąjį testamentą. Dievas, nutaręs pražudyti nuodėmėse paskendusias Sodomą ir Gomorą, leidžia iš griūvančios Sodomos pasitraukti Loto šeimai. Tačiau šeimos nariams liepiama neatsigręžti kelyje. Loto žmona nepaklūsta šiam liepimui, todėl paverčiama druskos stulpu.
72. *Robinas Hudas* — anglų liaudies baladžių herojus, saksas, kovojęs prieš užkariautojus normanus. Baladžių veiksmas vyksta 12—13 a.
73. Žr. I, 50.
74. *Legenda apie Faustą* (vok. *die Faust* — kumštis) — pasakojimų apie realų Renesanso epochos asmenį visuma, atsiradusi Vokietijoje. 1507 m. pasirodė pirmasis rašytinis legendos liudijimas. 17—19 a. Europoje ši legenda buvo itin populiari lėlių teatro statomose komedijose. Į pasaulinės literatūros lobyną Fausto personažas įėjo su anglų rašytojo Kristoferio Marlou (1564—1593) ir vokiečių klasikos atstovų Gotholdo Efraimo Lesingo (1728—1781) bei Johano Volfgango Gėtės (1749—1832) kūriniais.
75. *Arčibaldas Filypas Primrozas Rozberis* (1847—1929) — Didžiosios Britanijos valstybės veikėjas, liberalų partijos narys, žymus oratorius.
76. Šiuo sugretinimu G. K. Čestertonas iškelia priešingus vienas kitam pasaulius: intrigų ir prievartos (Prancūzijos karalius *Liudvikas XI*

ir Anglijos karalius *Ričardas III*, 15 a.) bei krikščioniškosios demokratijos (Prancūzijos karalius *Liudvikas IX* ir Anglijos karalius *Eduardas I*, 13 a.).

77. *Tanhoizeris* — iš 13 a. atėjusių sakmių apie minezingerius herojus. Už nuodėmingos meilės kultą Tanhoizeris pasmerkiamas: popiežius pažada atleisti jam nuodėmę tik tuomet, kai sužaliuos jo lazda, t. y. niekad. Žuvus atgailautojui, lazda sužaliuoja.
78. *Ričardas Sviveleris* — Č. Dikenso romano „Senienų krautuvėlė" (1841) personažas; *Stenlis Orteris* — Dž. R. Kiplingo apsakymų ciklo „Trys kareiviai" (1888) veikėjas.
79. *Berkšyro nelaimė"* — populiari liaudies baladė.
80. Žr. I, 50.
81. Žr. I, 26.
82. Žr. I, 27.
83. *„Pelėjas ir Melisanda"* — simbolistinė M. Meterlinko drama (1892).
84. *Volteras* (1694—1778) — Fransua Mari Arujė — prancūzų rašytojas ir filosofas, laikęsis deizmo pozicijų (žr. I, 9). Savo įvairiaspalvių interesų skalėje turėjo pomėgį šaipytis iš krikščionybės.
85. *„Antikvari inkas"* — trijų tomų V. Skoto romanas (1816). Taip pat žr. I, 8.
86. *Tomas Moras* (1478—1535) — Anglijos valstybės veikėjas, parašęs socialinės fantastikos veikalą „Utopija" (1516). Šis pavadinimas davė bendrinį vardą visam socialinės fantastikos žanrui.
87. Žr. I, 15.
88. *Habakukas* (hebr. *Aabakuk)* — Senojo testamento pranašas, vienas iš šešiolikos palikusių raštus. „Habakuko knyga" užrašyta apie 609 m. pr. m. e.; joje esama pranašysčių apie Judėją ištiksiančias nelaimes.
89. *Tomas Sternsas Eliotas* (1888—1965) — anglų rašytojas, pagarsėjęs poema „Bevaisė žemė" (1922). 1948 m. literatūrinės Nobelio premijos laureatas. Priešingai G. K. Čestertono teiginiams, religijoje ieškojo objektyvių vertybių ir atsvaros šiuolaikinei civilizacijai.
90. *Persis Bišas Šelis* (1792—1822) — anglų poetas romantikas, kadaise garsėjo laisvamanybe, nors ateistas nebuvo.
91. *Dovydo šokis prieš Arką* — Senojo testamento pasakojimas. Karalius Dovydas, perkėlęs sostinę į Jeruzalę, nutaria perkelti į ją Sandoros skrynią (Arką), idant miestas taptų ir religiniu valstybės centru. Atgabenus Sandoros skrynią į Jeruzalę, pagautas ekstazės karalius šoka prieš ją miesto gatvėse kartu su liaudimi ir pranašų būriu. Visa tai mačiusi karaliaus žmona vėliau pasišaipo iš Dovydo.
92. *Viljamas Kongryvas* (1670—1729) — anglų rašytojas, kūręs komedijas.
93. *Ričardas Brinslis Šeridanas* (1751—1816) — anglų dramaturgas ir politinis veikėjas.
94. *Trylika lietuvių filosofų* — konkretaus objekto neturintis minties žaismas. Lietuviškų aliuzijų G. K. Čestertono kūryboje galima aptikti ir daugiau; žinant anglų rašytojo pasaulėžiūros principus, yra pagrindo manyti, kad Lietuva jį domino kaip toliausiai į Europos šiaurės rytus pasistūmėjusios katalikiškos kultūros kraštas.

95. *Tomas Karlailis* (1795—1881) — anglų istorikas, publicistas, literatūros tyrinėtojas, heroistinės istorijos koncepcijos šalininkas. Išgarsėjo knygomis „Prancūzų revoliucijos istorija" (1837) ir „Apie didvyrius, didvyrių kultą ir didvyriškumą istorijoje" (1840).
96. *Oskaras Vaildas* (1854—1900) — airių kilmės anglų rašytojas dekadentas. Propagavo „meno menui" koncepciją, amoralų estetizmą. Tiek gyvenime, tiek kūryboje nepasižymėjo dorovingumu, dėl to susilaukė aštrios G. K. Čestertono kritikos.
97. *„Ištvirkusi moteris niekada nenusibos"* — citata iš O. Vaildo pjesės „Neverta dėmesio moteris" (1893).
98. Čia G. K. Čestertonas pateikia dviejų citatų samplaiką: viena paimta iš romano „Doriano Grėjaus portretas" (1891), kita — iš komedijos „Ledi Vindermyr vėduoklė" (1892). O. Vaildo dvasia lieka neiškraipyta.
99. *Čarlzas Darvinas* (1809—1882) — anglų gamtininkas, sukūręs jo vardu pavadintą organizmų evoliucijos teoriją. Svarbiausias veikalas — „Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu, arba Pranašesnių veislių išlikimas kovoje dėl būvio" (1859).
100. *Artūras Šopenhaueris* (1788—1860) — vokiečių filosofas voliuntaristas, nihilizmo pradi inkas. Čia turimas galvoje jo traktatas „Apie moteris" (1851).
101. *Pragmatizmas* — filosofinė srovė, kurios pradininkai 19 a. pab. —20 a. pr. buvo amerikiečiai Č. Pirsas, V. Džeimsas, Dž. Djujis. Srovės pavadinimas kilo nuo graikiško žodžio *pragma* (kilm. *pragmatos*) — darbas, veiksmas. Pagrindine žmogaus sąmonės savybe ši filosofija laikė jos sugebėjimą prisitaikyti prie esamų gyvenimo sąlygų. Tiesos problema buvo paskelbta beprasmiu dalyku. G. K. Čestertonas buvo karštas šios filosofijos prieši inkas, nes matė pavojus, kuriuos ji kelia europietiškajai dorovei.
102. Greičiausi i galvoje turimas H. Dž. Velso trijų tomų veikalas „Pasaulio istorija" (1920). Taip pat žr. I, 14.
103. Tai galėtų būti anglų kalbos būdvardis *real* — tikras, realus.
104. *Lurdas* — miestas Pietų Prancūzijoje, nuo 1858 m., po Mergelės Marijos apsireiškimo, katalikų bažnyčios laikomas šventa vieta; esama gydomosios galios šaltinio.
105. *Monizmas* — pasaulio įvairovės aiškinimo principas, leidžiantis teigti, kad egzistuoja tik vienarūšė įvairovė (gr. *monos* — vienas). *Determinizmas* — esamybės tyrinėjimo principas, verčiantis visur ieškoti reiškinių sąryšio ir priežastingumo (lot. *determino* — apibrėžiu).

II. KRAŠTAI IR TAUTOS

1. *Patria potestas* (lot.) — romėnų teisėje — tėvo valdžios šeimoje principas.
2. *Šv. Pranciškus Asyžietis* (1181—1226) — viduramžių religinis veikėjas, pamokslininkas. 1209 m. įkūręs pranciškonų vienuolių

ordiną (Asyžius — miestas Šiaurės Italijoje). 1226 m. paskelbtas šventuoju. Prisimintina, kad pranciškonai buvo pirmieji lietuvių krikštytojai, pirmieji Vilniaus vyskupai. G. K. Čestertonas yra parašęs biografinę studiją „Šv. Pranciškus iš Asyžiaus" (1923).

3. *Blezas Paskalis* (1623—1662) — prancūzų matematikas, fizikas, iracionalistinės pakraipos katalikų filosofas. Daugelio atradimų tiksliųjų mokslų sferoje autorius; taip pat pagarsėjo filosofinių samprotavimų knyga „Mintys", kuri buvo išleista po jo mirties, 1669 m.
4. *Arso kiurė* — šv. Jonas Batistas Marija Vianėjus (1786—1859) — Arso miesto (Prancūzija) klebonas (pranc. *curé* < lot. *curo* — rūpinuosi). Garsėjo galia įkvėpti žmonėms tikėjimą. Šventuoju paskelbtas 1925 m.
5. *Žanas Rasinas* (1639—1699) — prancūzų dramaturgas, profesionaliosios dramos pradininkas, Prancūzų akademijos narys.
6. *Georgas Johanas Mendelis* (1822—1884) ir *Žanas Batistas Lamarkas* (1744—1829) — biologai, pagal reikšmę mokslui stovintys vienoje gretoje su Č. Darvinu. Taip pat žr. I, 99.
7. *Jonas* — Senojo testamento pranašas, kuris užrūstinto Jahvės noru buvo prarytas banginio ir išbuvo jo pilve tris paras.
8. Yra žinoma, kad G. K. Čestertoną pasikvietė Lenkijos rašytojų draugija. Kraštą jis aplankė 1927 m. pavasarį, išbuvo ten penkias savaites. Skaitė paskaitas Varšuvoje, Poznanėje, Krokuvoje, Lvove ir Vilniuje.
9. *Romanas Dybovskis* (1883—1945) — lenkų moksli inkas, tyrinėjęs anglų literatūrą; publicistas.
10. *Lenkų koridorius* — Dancigo koridorius, 1919—1939 m. pagal Versalio taikos sutartį (1919) vienintelis Lenkijos išėjimas prie Baltijos jūros.
11. *Juzefas Pilsudskis* (1867—1935) — lietuvių kilmės Lenkijos politikos ir karo veikėjas, buvęs diktatoriumi, karo ministru ir mi istru pirmininku. 1920 m. organizavo Vilniaus krašto okupavimą.
12. *Romanas Dmovskis* (1864—1939) — Lenkijos politinis veikėjas, Tautinės sąjungos įkūrėjas. Buvo priešiškas J. Pilsudskio orientacijai į Vokietiją ir Austriją, tačiau, kaip ir šis, nepripažino Lietuvos savarankiškumo.
13. G. K. Čestertonui, kaip uoliam katalikui, Aušros vartų aplankymas sudarė būtiną viešnagės Vilniuje dalį.
14. Žr. I, 94.
15. *Šarabanas* — keturratis atviras vežimas su keliomis skersinių sėdynių eilėmis.
16. *Simonas de Monforas* (1208—1265) — Anglijos protektorius, sušaukęs pirmąjį parlamentą 1265 m. Buvo karališkosios valdžios absoliutumo prieši inkas, parengė ją ribojančias provizijas.
17. Žr. I, 22.
18. *Stonhendžas* — Bronzos amžiaus pagoniškų apeigų paminklas Anglijoje, netoli Solsberio. Koncentriškais apskritimais išdėstytos akmenų figūros yra išsaugojusios didelę dalį autentiškumo. Pamink-

las kurtas 2150—1250 m. pr. m. e.

19. J. Skvirecko lietuviškame Senojo testamento vertime skaitome: „Pranašystei pasiliovus, tauta išnyks".
20. *Džonas Raskinas* (1819—1900) — anglų dailėtyrininkas, sociologas, vienas žymiausių Viktorijos laikų kultūros veikėjų.
21. H. Nelsono garbei pastatyta kolona Londono centre, Trafalgaro aikštėje. Taip pat žr. I, 22.
22. Paryžiaus centre, Vandomo aikštėje, stovi kolona su Napoleono statula.
23. Vakarų Europos tradicijoje sąvoka „nacionalistinis" vartojama politinei nepriklausomybei ir jos siekiams apibrėžti, nesuteikiant jai kultūrinio pranašumo atspalvių.
24. *Hanoverių dinastija* — Anglijos ir Didžiosios Britanijos karalių dinastija, karaliavusi 1714—1901 m. Garsioji karalienė Viktorija buvo paskutinė jos atstovė. Taip pat žr. I, 67.
25. *Semas Veleris* — Č. Dikenso romano „Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai" (1837) personažas.
26. *Largesse* (pranc.) — dosnumas.
27. Žr. I, 84.
28. „*Pančas*" (angl. *Punch*) — nuo 1841 m. leidžiamas humoro ir satyros žurnalas, einantis kas savaitę. *Džonas Bulis* — polici inkas, mėgiamas 19 a. karikatūristų personažas.
29. „*Sirano de Beržerakas*" — prancūzų rašytojo Edmono Rostano (1868—1918) romantinė komedija.
30. *Žanas Žoresas* (1859—1914), *Vilhelmas Lybknechtas* (1826—1900) darbininkų judėjimo veikėjai.
31. Žr. I, 20.
32. *Viljamas Vordsvortas* (1770—1850) — anglų poetas romantikas.
33. *Didysis reformos bilis* — 1832 m. Didžiosios Britanijos parlamento Bendruomenių rūmų reforma, praplėtusi demokratinį šalies valdymą. Pagal šį bilį karalius neteko galios skirti ministrą pirmininką.
34. *Penio paštas* — 1653 m. Prancūzijos karaliui Liudvikui XIV įsteigus Paryžiuje „vieno sū" paštą, Anglija dar kurį laiką neturėjo analogiškos institucijos. Tik 1680 m. tą padarė Londono pirklys Viljamas Dokvra, įkurdamas „vieno penio" paštą. Pačioje pradžioje buvo sukurtas kelių šimtų skyrių tinklas.
35. *Bakingamo rūmai* — Didžiosios Britanijos karalių rezidencija.
36. *Velso princas* — Didžiosios Britanijos sosto įpėdinio titulas.
37. 1704 m. Bavarijoje, prie *Blenheimo*, Džono Čerčilio Marlboro (1670—1722) vadovaujama Anglijos kariuomenė sumušė didžiausią to laiko Europos galybę — Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV armiją ir jai talkinusius bavarus. Po to Dž. Č. Marlboras dar tris sykius nugalėjo Liudviką XIV. Buvo apdovanotas kunigaikščio titulu.
    Marlborų giminei priklausė ir Vinstonas Čerčilis (1874—1965), žymus politikas ir valstybės veikėjas, parašęs keturių tomų istorinį veikalą „Marlboras, jo gyvenimas ir jo epocha", už kurį pelnė 1953 m. literatūrinę Nobelio premiją.
38. *Arturas Velzlis Velingtonas* (1769—1852) — Didžiosios Britanijos

karvedys ir valstybės veikėjas, feldmaršalas. 1815 m. vadovavo Didžiosios Britanijos ir Olandijos kariuomenės mūšyje prie Vaterlo, kur Napoleonas patyrė paskutinį pralaimėjimą.

39. 13 a. Velsą nukariavo Anglijos karalius Eduardas I. Atiduodamas šį kraštą kaip leną sosto įpėdiniui, karalius pažadėjo valų vadams, kad naujasis jų valdovas nešnekės nė žodžio angliškai. Po to buvo parodytas naujagimis — būsimasis karalius Eduardas II.
40. *Flitstritas* — Londono leidyklų ir periodikos redakcijų rajonas. Taip pat — Anglijos spaudą simbolizuojantis pavadinimas.
41. *„Daily mail"* (angl.) — „Kasdieninis paštas", 1890 m. A. ir H. Harmsvortų pradėtas leisti plačiai visuomenei skirtas (kaina — pusė penio) dienraštis. 1900 m. ėjo 1 mln. tiražu, o apie 1930 m. buvo plačiausiai pasaulyje skaitomas laikraštis, leidžiamas 2 mln. tiražu.
42. *Koknio kultūra* — plebėjiškoji Londono prastuomenės kultūra, gavusi vardą nuo Koknio rajono. Ėmė formuotis 18—19 a. sandūroje, pramoninės revoliucijos metu. Anglų kalboje esama ir specifinio koknio dialekto.
43. *Panteizmas* — tikėjimo principas, pripažįstantis Dievą esant beasmene jėga, tapačia gamtos jėgoms (gr. *pan* — visa, *theos* — dievas).
44. Žr. I, 9.
45. *Panas* (gr. *Pan)* — senovės graikų miškų ir ganyklų dievas, piemenų ir medžiotojų globėjas.
46. *Džonas Kytsas* (1795—1821) — anglų poetas romantikas.
47. *Pjeras de Ronsaras* (1524—1585) — prancūzų renesanso poetas.
48. *Giustavas Floberas* (1821—1880) — prancūzų rašytojas, pagarsėjęs romanu „Ponia Bovari" (1857); parašė istorinį romaną iš 3 a. pr. m. e. Kartaginos gyvenimo „Salambo" (1862).
49. *Markas Aurelijus* (121—181) — Romos imperatorius nuo 161 m. Buvo stoikų filosofijos atstovas.
50. *Julianas Apostata (Atskalūnas)* (331—363) — Romos imperatorius nuo 361 m. Paskutinysis imperatorius, kuris ėmėsi radikalių priemonių pagonybei atgaivinti, kovai su įsigalėjusia krikščionybe.
51. *Juozapas II (Austrijietis)* (1741—1790) — Šventosios Romos imperijos imperatorius nuo 1765 m.; *Marija Antuanetė* (1755—1793) — Prancūzijos karalienė nuo 1770 m.; nukirsdinta revoliucinio Konvento nutarimu.
52. *Sitis* — centrinė Londono dalis, istorinis centras.
53. *Anubis* — egiptiečių mitologijoje mirusiųjų globėjas; buvo vaizduojamas kaip žmogus šuns ar šakalo galva. *Basta* — egiptiečių mitologijoje džiaugsmo ir linksmybių deivė; vaizduota moterimi katės galva.
54. *Didysis gaisras* — Londono gaisras 1666 m. rugsėjo 2 d., sunaikinęs 13 tūkst. pastatų ir nusinešęs tik 4 žmonių gyvybes.
55. *Molochas* (herb. *Molech)* — semitų dievas, garbintas žmonių, ypač pirmagimių kūdikių aukomis.
56. *Kristoferis Renas* (1632—1723) — žymus anglų architektas, pagal kurio projektą buvo pastatyta 1710 m. nauja šv. Povilo katedra.

57. *Harmensas van Reinas Rembrantas* (1606—1669) — olandų tapytojas. *Rodrigas de Silva i Velaskesas* (1599—1660) — ispanų tapytojas.
58. *Rafaelis* (tikr. *Rafaelas Santis)* (1483—1520) — italų renesanso dailininkas. Taip pat žr. II, 57.
59. *Meindertas Hobema* (1638—1709) — olandų tapytojas, miško peizažo meistras.
60. *Openheimo skaitalai — Edvardo Filypo Openheimo* (1866—1946) romanai, kurių jis 1884—1945 m. parašė 144. Gyvendamas Anglijoje, romanus daugiausia leido JAV.
61. Žr. I, 44.
62. Prancūzų-prūsų karo (1870—1871) mūšis prie *Sedano* (1870), laimėtas vokiečių, kurio metu Prancūzijos imperatorius Napoleonas III (1808—1873, imperatorius 1852—1870) buvo paimtas į nelaisvę.
63. *Oliveris Goldsmitas* (1730—1774) — airių kilmės anglų rašytojas, romane „Veikfildo klebonas" (1766) pavaizdavęs patriarchalinę buitį, gilius charakterius.
64. Čia pabrėžiama, kad Amerikos kultūrą pradėjo kurti 17 a. anglų ir olandų puritonai. Taip pat žr. I, 5.
65. Greičiausiai turimas galvoje Mozė ant Sinajaus kalno.
66. Aliuzija į „beždžionės teismą" Tenesio valstijoje 1925 m., kuriame buvo bandoma nuteisti mokytoją, dėsčiusį mokykloje Č. Darvino evoliucijos teoriją. Taip pat žr. I, 99.
67. Žr. I, 50.
68. *Teizmas* — tikėjimo principas, pripažįstantis Dievą esant visagale būtybe, laisva valia sukūrusia pasaulį. Dievo sąlytis su visais tvariniais gali reikštis vienos prigimties dieviškosios trejybės pavidalais. Pasaulyje tėra trys didžiosios teistinės religijos: judaizmas, krikščionybė, islamas (gr. *theos* — dievas). Čia G. K. Čestertonas pašiepia klaidingai traktuojamą teizmą: dažnai pamirštama, kad šis tikėjimo principas skatina žmogų ugdyti savąją asmenybę.
69. *Aurelijus Augustinas* (354—430) — krikščionių šventasis, teologas ir filosofas, sukūręs krikščioniškosios minties tradicijos branduolį. Laisvos valios — tiek dieviškosios, tiek ir žmogiškosios — problemą sprendė traktatuose „Apie laisvą valią" (395), „Apie palaimą ir laisvą valią" (413), taip pat „Išpažinimuose" (400) ir kt.
70. *Dantė Aligjeris* (1265—1321) — didis viduramžių poetas, „Naujojo gyvenimo" (1292) ir „Dieviškosios komedijos" (1307—1321) kūrėjas. Taip pat buvo žinomas ir kaip kelių filosofinių traktatų autorius.
71. *Volteris Peiteris* (1839—1894) — anglų rašytojas ir literatūros kritikas, estetas, koncepcijos „menas menui" šali inkas.
72. Žr. I, 96.
73. *Carpe diem* (lot.) — džiaukis diena, tai yra naudokis proga.
74. *Lorenso Sterno* (1713—1768) — airių kilmės anglų rašytojo, sentimentalizmo pradininko — romanas „Džentelmeno Tristramo Šendžio gyvenimas ir mintys" (1759—1767) ir Č. Dikenso romanas „Pomirti i Pikviko klubo užrašai" (1837). Taip pat. žr. I, 58.

75. Žr. I, 5.
76. *Henris Deividas Toras* (1815—1862) — amerikiečių rašytojas ir filosofas, savo raštais ir gyvenimu propagavęs rusoistišką grįžimą į gamtą; parašęs veikalą „Voldenas, arba gyvenimas miške" (1854). *Levas Tolstojus* (1828—1900) — rusų rašytojas, vėlyvuoju kūrybos laikotarpiu kūręs dorovinio visuomenės tobuli imo koncepcijas, inicijavęs „tolstojininkų" sąjūdį.
77. Žr. I, 39.
78. *Eudemonizmas* senovės Graikijoje atsiradusi laimės filosofija (gr. *eudaimonia* — laimė).
79. Žr. I, 15.
80. *Dionisas* (gr. *Dionysos)* — senovės graikų mitologijoje augalijos ir vaisingumo dievas, vyno išradėjas, dar vadintas Bakchu (gr. *Bakchos)*.
81. Naujojo testamento citata (Mt 26, 27—28).
82. Žr. II, 32.
83. Žr. I, 72.
84. *Žana d'Ark* (1412—1431) — Orleano mergelė, Šimtamečio karo (1337—1453) metu vadovavusi prancūzų išsivadavimo kovai su anglais. Pasižymėjo nepaprasta valios jėga ir pasiaukojimu tėvynės labui; buvo apkaltinta raganavimu ir sudeginta ant laužo. 1920 m. paskelbta šventąja.
85. Žr. II, 40.
86. Žr. I, 33.
87. *Džonas Vilksas* (1727—1791) — anglų politinio gyvenimo reformatorius, vykdęs spaudos liberalizavimo politiką.
88. Greičiausiai galvoje turimas *Čarlzas Džeimsas Foksas* (1749—1806) — žymus Didžiosios Britanijos valstybės veikėjas, pasižymėjęs nepaprastu iškalbos menu. Buvo didis liberalas: palaikė Amerikos kolonijų kovą už nepriklausomybę ir Prancūzijos revoliuciją net tada, kai ji buvo visų smerkiama.

III. PRAEITIES ŠIANDIENA

1. *Austerlico mūšyje* (1805.II.20) Napoleonas, turėjęs menkesnę armiją nei jo priešininkės Rusija su Austrija, iškovojo pergalę (prancūzų pusėje buvo 73 000 kareivių, sąjungininkų — 86 000).
2. Žr. I, 20
3. *Edvardas Haidas Klarendonas* (1609—1674) — grafas, Anglijos revoliucijos ir pilietinių karų metu rėmęs karalių Karolį I, po to buvo Karolio II ministras; formavo restauracijos (po 1660) politiką. Parašė istorinių prisimi imų veikalą „Didžiojo sukilimo ir pilietinio karo Anglijoje istorija" (1646—1671). Taip pat žr. I, 20.
4. *Džonas Evelinas* (1620—1706) — visuomenės veikėjas, Anglijos revoliucijos ir pilietinių karų metu trumpai palaikęs rojalistų pusę, vėliau — restauracijos dalyvis. Parašė 35 veikalus įvairiomis kultūros ir politikos temomis.
5. *Kolonelis Džonas Hatčinsonas* (1615—1664) — puritonų teologas

ir politikas, Anglijos revoliucijos ir pilieti ių karų metu rėmęs parlamentą prieš Karolį I. Buvo „Aukščiausiojo teisybės teismo" narys, pasirašė po karaliaus nukirsdi imo aktu. Jo žmona parašė „Prisiminimus", kuriuose pasakojama apie K. Dž. Hatčinsono gyvenimą (pirmą kartą išleisti 1806 m.).

6. Žr. I, 95.
7. Žr. I, 58.
8. *Dantė Gabrielis Rosetis* (1828--1882) — anglų rašytojas ir dailininkas, vadinamųjų prerafaelitų, kultivavusių perdėtą puošnumą ir simboliką mene, draugijos „Brolij " kūrėjas 1848 m.
9. Žr. I, 21.
10. *Tomas Babingtonas Makolis* (1800—1859) — anglų politikas, istorikas, rašytojas; buvo karo ministru. Parašė penkių tomų „Anglijos istoriją" (1849—1861), kuri apėmė 1685—1702 m. Svarbiausiu pasaulio istorijos įvykiu laikė 1688—1689 m. vadinamąją Šlovingąją revoliuciją, kurios metu Anglijoje buvo panaikintas absoliutizmas, įvesta parlamenti monarchija su sprendžiamuoju parlamento balsu.
11. *Žanas Žuanvilis* (1224?—1317) — Prancūzijos karaliaus Liudviko IX (žr. I, 37) artimiausias patarėjas, metraštininkas. Dalyvavo VII kryžiaus žygyje, kurį aprašė. Memuaruose daug 13 a. riterių gyvenimo aktualijų, vertingi jie ir kalbiniu požiūriu.
12. *Žofrua de Viljarduenas* (apie 1150—1213) — politikas ir metraštininkas. Dalyvavo IV kryžiaus žygyje (1202—1204), kurio metu buvo užkariautas Konstantinopolis, parašė didelės literatūrinės ir istorinės vertės kūrinį „Konstantinopolio užkariavimas" (pirmą kartą išleistas 1584 m.). Buvo vienas iš Lotynų imperijos (Romanijos) kūrėjų, turėjo jos maršalo titulą.
13. *Samjuelis Pepis* (1633—1703) — plačiai pagarsėjusių dienoraščių autorius. Tarnaudamas Anglijos karaliaus dvare, pavaizdavo daug reikšmingų politi ių įvykių, susiedamas juos su asmeni iais išgyvenimais. Dienoraščiai pirmą sykį buvo išleisti 1825 m.
14. *Pulkininkas Niūkomas* — V. Tekerėjaus romano „Niūkomai" (1855) personažas.
15. *Heistingso mūšis* — 1066 m. įvykęs mūšis tarp Normandijos hercogo Vilhelmo ir anglosaksų karaliaus Haroldo. Nugalėjęs Vilhelmas buvo vainikuotas Anglijos karaliumi ir gavo Užkariautojo titulą. Šiuo įvykiu prasideda naujoji Anglijos istorija.
16. *Rolando giesmė* — herojinė epinė prancūzų poema, kurios pagrindinė tema — ištikimybė karaliui, tėvynei, krikščionybei. Poemos siužeto pagrindu tapo Karolio Didžiojo susirėmimas su baskais, kuomet jis 778 m. grįžo iš žygio į Ispaniją. Buvo užpultas karaliaus kariuomenės ariergardas, kurį gindamas žuvo karvedys Rolandas. Tuo tarpu legendoje Rolandas minimas kaip Karolio sūnėnas, vienas iš dvylikos perų, o baskai pakeisti saracėnais. Pirmą sykį legendą pamini normandų poetas Vãsas (1100—1174), viename savo eiliuotų kūrinių aprašęs Heistingso mūšį ir giedantį Rolando giesmę menestrelį Taileferį.
    Karolis Didysis (742—814) — Frankų valstybės karalius—nuo

768 m., imperatorius — nuo 800 m. Sukūrė galingiausią viduramžių valstybę, remdamasis katalikų bažnyčia pagyvino kultūrą. Jo valdymo metais susiformavo vadinamasis Karolingų renesansas.

17. Žr. I, 67.
18. Žr. II, 84.
19. *Provansas* — Pietryčių Prancūzijos sritis, vienas viduramžių kultūros židinių.
20. *Albigiečiai* — 12—14 a. religinio sąjūdžio Pietų Prancūzijoje atstovai, neigę esmines krikščionybės tiesas, dogmas ir liturgiką. Vardas kilo nuo Albi miesto.
21. Žr. II, 2.
22. *Hofmano Nikersono*, anglų istoriko, veikalas „Inkvizicija“ pasirodė 1923 m.
23. *Miurė mūšis* įvyko 1213 m.; jame albigiečiai buvo sumušti.
24. Žr. II, 16.
25. *Henris Džeimsas* (1843—1916) — amerikiečių rašytojas, vienas psichologinio romano pradininkų.
26. *Viljamas Džeimsas* (1842—1910) — amerikiečių filosofas pragmatistas. Taip pat žr. I, 101.
27. Žr. I, 6.
28. Žr. II, 76.
29. *Frydrichas Nyčė* (1844—1900) — vokiečių filosofas, vienas „gyvenimo filosofijos“ pradininkų, ypatingą dėmesį skyręs agresyvios valios fenomenui. Ypač pagarsėjo knyga „Taip kalbėjo Zaratustra“ (1883—1891).
30. *Džordžas Bernardas Šo* (1856—1950) — airių kilmės anglų rašytojas ir dramaturgas, 1925 m. literatūrinės Nobelio premijos laureatas. Artimai bendravo su G. K. Čestertonu. Abu rašytojai buvo karšti vienas kito oponentai. G. K. Čestertonas nuolat puolė B. Šo už jo pasaulėžiūros ir socialinių pozicijų neapibrėžtumą, abstraktų humanizmą. 1909 m. yra parašęs kritinę studiją apie B. Šo kūrybą.
31. Citata iš V. Šekspyro istorinės dramos „Ričardas III“ (1592) V veiksmo, 3 scenos.
32. *Bekė Šarp* — V. Tekerėjaus romano „Tuštybės mugė“ (1848) personažas. Tikrieji jos žodžiai, pasakyti 36 knygos skyriuje, skamba šitaip: „Aš galėčiau būti gera moteris už penkis tūkstančius svarų per metus“.
33. *Viljamas Meikpis Tekerėjus* (1811—1863) — anglų rašytojas, pagarsėjęs socialinės kritikos romanais, satyros ir humoro apybraižomis, esė.
34. *V. Šekspyro* tragedija *„Karalius Lyras“* (1605); *J. V. Gėtės* poema *Faustas“* (1808—1833); *R. Vagnerio* opera *„Tanhoizeris“* (1844).
35. *Džonas Miltonas* (1609—1674) — anglų poetas, publicistas ir visuomenės veikėjas. Biblinių siužetų pagrindu sukūręs poemas „Prarastas rojus“ (1667) ir „Susigrąžintas rojus“ (1671).
36. *Misteris Mantolinis* — Č. Dikenso romano „Nikolo Niklbio gyvenimas ir nuotyki (1839) personažas.

37. Žr. esė „Lėlių teatras".
38. *Die ewige Weiblichkeit* (vok.) — amžinas moteriškumas, garsioji J. V. Gėtės „Fausto" finalo frazė.
39. O. Vaildo pjesė „Salomė" (1893) buvo uždrausta statyti Anglijos teatruose iki 1931 m. Taip pat žr. I, 96.
40. *Erodiada* — Naujajame testamente tetrarcho Erodo Antipo žmona, buvusi jo brolio Erodo Pilypo žmona, taip pat jųdviejų brolio duktė (*Mt 14, 3—12*).
41. *Karalius Artūras* — 5—6 a. Velse gyvenusių keltų legendi is personažas, britų karalius, kovojęs su užkariautojais anglosaksais. *Apvaliojo stalo* riteriai — ištikimieji karaliaus Artūro bendražygiai. Viduramžiais imta pasakoti, jog karalius ieškojęs ir šv. Gralio.
42. *Šv. Gralis* (lot. *Gradalis*) — viduramžių legendose paslaptingas indas, suteikiantis ypatingų gyvenimo galių. Nuolatinės šio indo paieškos buvo riterių garbės reikalas. Dažniausiai tikėta, kad jame esama Kristaus kraujo ar kad jis — taurė, iš kurios Kristus gėrė vyną per Paskutinę vakarienę.
43. *Persėjo ir Andromedos legenda* — pasak senovės graikų mito, Persėjas nužudęs jūrų pabaisą Medūzą, vėliau išvadavęs Andromedą ir tapęs jos vyru. Po mirties Atėnė pavertusi Andromedą žvaigždynu.
44. *A priori* (lot.) — iš anksto.
45. Žr. I, 70.
46. Žr. II, 29.
47. Žr. I, 75.
48. Turima galvoje Anglijos karalius *Eduardas IV* (1442—1483), valdęs nuo 1461 m., ir karalienė *Elžbieta I* (1533—1603), valdžiusi nuo 1558 m.
49. Žr. II, 38.
50. *Jurgis IV* (1762—1830) — Didžiosios Britanijos karalius nuo 1820 m.; Šventosios sąjungos (Austrija, Prūsija, Rusija) šalininkas.
51. *Kova su vestgotais* — turimas galvoje britų—būrų karas (1899—1902) Pietų Afrikoje, kurio karštas priešininkas buvo G. K. Čestertonas. Karas baigėsi Oranžijos ir Transvalio pralaimėjimu, šioms respublikoms tampant Didžiosios Britanijos kolonijomis.
52. Kalbama apie *Horeišiją Herbertą Kičenerį* (1850—1916) — anglų lordą, feldmaršalą ir valstybės veikėją.
53. Italų renesanso dailininkas *Džovanis da Fiezolė* (1387—1455), pramintas Andželiku (Angeliškuoju). Pasakojama, kad Florencijos šv. Morkaus vienuolyno freskas tapė atsiklaupęs.
54. *Obris Vinsentas Berdslis* (1872—1898) — populiarus anglų daili inkas simbolistas, padaręs įtaką secesinio stiliaus raidai.
55. *Džeimsas Džordžas Freizeris* (1854—1941) — anglų etnografas, įvairių tikėjimo formų tyrinėtojas. 1890—1915 m. išleido milži iškos apimties darbą (12 t.) „Auksinė šaka".
56. Pasak senovės graikų mitologijos, saulės, šviesos dievas Apolonas turėjo seserį Artemidę — medžioklės, gyvulių, nekaltybės ir gimdyvių deivę, romėnų mitologijoje vadintą Diana.

57. *Linkolnas* — miestas Anglijos rytuose, garsus puošnia viduramžių katedra (11—14 a.); *Bovė* — miestas Prancūzijos šiaurėje, žinomas aukščiausia Prancūzijoje šv. Petro katedra (13—16 a.).
58. *Aldžernono Čarzlo Svinberno* (1837—1909) — anglų poeto — eilutės iš eilėraščio „Persefonės sode".
59. *Čarlzas Kingzlis* (1819—1875) — anglų rašytojas, moralistas, krikščioniškojo socializmo šali inkas.
60. Žr. III, 43.
61. Žr. II, 28.
62. *Bikonsfildas* — miestas maždaug už 20 mylių į Šiaurės vakarus nno Londono. Čia gali būti keletas aliuzijų. Pirma, protestantiškoji kvakerių sekta turėjo šiame mieste savo būstinę. Kvakeriai buvo itin nuolankūs ir socialiai pasyvūs (angl. *quake* — drebėti). Antra, lordo Bikonsfildo titulą turėjo žymus Didžiosios Britanijos valstybės veikėjas B. Dizraelis (žr. I, 45). Trečia, pats G. K. Čestertonas, mėgęs pasišaipyti iš savo stambios kompleksijos, gyveno šiame mieste, kur jis ir palaidotas vietos katalikų bažnyčios šventoriuje.
63. *„Liūtas ir Vienaragis"* — Didžiosios Britanijos herbo simboli
64. Žr. III, 15.
65. Žr. III, 16.
66. *Jurgis I* (1660—1727) — Didžiosios Britanijos karalius nuo 1714 m. Karaliumi tapo palankiai susiklosčius politinėms aplinkybėms. *Edingtono galia* — gali būti nuoroda į vietovę Vesekse, kur apie 865 m. Alfredas Didysis sumušė užkariautojų vikingų kariuomenę, tuo pademonstruodamas pirmąjį rimtą pasipriešinimą svetimšaliams (žr. I, 70). Tačiau čia galimos ir kitos aliuzijos.
67. Greičiausiai turimas galvoje *Fransua Ogiustenas Paradi de Monkryfas* (1687—1770) — prancūzų poetas, Prancūzų akademijos akademikas, turėjęs Istoriografo pavardę. Karaliaus Liudviko XV dvaro favoritas.
68. *Džirolamas Savonarola* (1452—1498) — italų vienuolis dominikonas, religinis ir politinis veikėjas. Žlugus Medičių diktatūrai, tapo faktiniu Florencijos valdovu. Įgyvendino antipasaulietinių reformų, buvo kraštutinio asketizmo socialiniame gyvenime šalininkas, skelbė religinio atsinaujinimo programas, reikalavo socialinių politinių pertvarkymų, atitinkančių miesto ir vid. sluoksnių interesus.
69. *Džordžas Eliotas* (1819—1880) — tikr. Merė Ana Evans — anglų rašytoja, daugiausia vaizdavusi provincijos gyvenimą.
70. *Buonarotis Mikelandželas* (1475—1564) — italų renesanso titanas; *Sandras Botičelis* (1445—1510) — italų renesanso tapytojas; *Lukas dela Robija* (1399?—1482) — italų renesanso skulptorius.
71. *Lorensas Medičis* (1449—1492) — Florencijos valdovas nuo 1469; poetas, pramintas Puikiuoju; globojo mokslininkus ir menininkus; panaikino respublikinę valdymo formą, tačiau jam valdant, Florencija tapo renesanso kultūros židiniu.
72. *Hedonistai* — šalininkai etinės pozicijos, kuri kūniškuosius malonumus iškelia į aukščiausios vertybės rangą (gr. *hėdonė* —

malonumas). Taip pat žr. I, 50.

73. „*Makbetas*" — V. Šekspyro tragedija, sukurta 1606 m.

74. „*Mozė*" — Buonaročio Mikelandželo skulptūra, sukurta 1516 m. popiežiaus Julijaus II mauzoliejui.

75. Žr. I, 20.

76. Savonarola viešai degindavo pasaulieti io turi io knygas, muzikos instrumentus, meno kūrinius ir kt.

77. *Henris Raislis Sautamptonas* (1573—1624) — grafas, V. Šekspyro mecenatas nuo 1590 m.; *Robertas Deverė Eseksas* (1566—1601) — grafas, Anglijos valstybės veikėjas, pasižymėjęs jūrų kautynėse su ispanų „Nenugalimąja armada", karalienės Elžbietos I favoritas iki 1599 m.; *Frensis Bėkonas* (1561—1626) — filosofas, valstybės veikėjas; tebėra nuomonių, o vienu metu jos buvo net labai paplitusios, jog jis buvęs kai kurių V. Šekspyro kūrinių autorius.

78. *Tamsiaplaukė dama* — 127—152 V. Šekspyro sonetuose figūruojanči moters sąlyginis vardas.

79. *Davenantų šeimyna* — V. Šekspyrą pažinoję ir su juo bendravę poetas Viljamas, teologas Robertas bei jų tėvas, viešbučio Oksforde savi inkas, pas kurį dažnai apsistodavo didysis dramaturgas.

80. Greičiausiai turimas galvoje *Frederikas Harisonas* (1831—1923) — anglų literatūros tyrinėtojas, teisininkas, filosofas pozityvistas, parašęs studiją „Tylusis Viljamas" (1897).

81. Žr. III, 30.

82. *Viljamas Herbertas, Pembroko grafas* — spėjama, kad ši pavardė slepiasi už 1609 m. atskira knyga išleistų „Sonetų" dedikacijos „Mr. W. H.".

83. *Robertas Sesilis* (1563—1612) — Anglijos karalienės Elžbietos I (1533—1603, karalienė — nuo 1558) laikais iškilusių didikų giminės atstovas, karalienės sekretorius, vienas svarbiausių jos politikos vykdytojų.

84. Kalbama apie 1601 m. vasario 8 d. maištą, kurį sukėlė grafas Eseksas, reiškęs senosios luominės aristokratijos nepasitenkinimą Elžbietos I vidaus politika. Maištą numalšinus, grafas Eseksas buvo nukirsdintas Taueryje, o jo bendrininkui H. R. Sautamptonui, užtariant R. Sesiliui, mirties bausmė buvo pakeista įkalinimu iki gyvos galvos. Maišto išvakarėse, vasario 7 d., sąmokslininkų užsakymu „Globuso" teatro artistai suvaidino „Ričardą II", tuo tarsi rengdami londoniečius būsimoms politinėms permainoms.

85. Aliuzija į R. L. Stivensono psichologinį romaną apie sudvejintą asmenybę — „Keista daktaro Džekilio ir pono Haido istorija" (1886). Taip pat žr. I, 26.

86. *Berglėjus su sūnum* — turimas galvoje Viljamas Sesilis, 1587 m. gavęs barono Berglėjaus titulą ir tapęs Elžbietos I pirmuoju ministru, bei jo sūnus Robertas Sesilis.

87. *Marija Stiuart* (1542—1587) — Škotijos karalienė (1561—1567); remdamasi katalikų diduomene, pretendavo į Anglijos sostą. Elžbietos I suimta ir vėliau nukirsdinta.

88. *Gajus Fouksas* (1570—1606) — vadinamojo Parako sąmokslo, surengto 1605 m. lapkričio 5 d., dalyvis. Jokūbui I 1603 m. tapus Anglijos karaliumi, katalikai nesulaukė žadėtos tolerancijos — tai ir buvo tiesioginė sąmokslo priežastis. Buvo sumanyta susprogdinti parlamentą kartu su karaliumi ir susirinkusiais deputatais. Operaciją turėjo įvykdyti G. Fouksas. Sąmokslui žlugus, jo organizatoriai buvo nukirsdinti.
Lapkričio 5 d. paskelbus nacionaline švente, ir po ši i dienai miestų gatvėse deginamos G. Foukso iškamšos — „gajai" (*guys*), kas anglų kalboje turi vardo *Gajus* ir žodžio *baidyklė* prasmes.
89. *Odi et amo* (lot.) — neapkenčiu ir myliu. Žinomo Katulo posakio dalis.
90. Č. Dikenso romanų „Deividas Koperfildas" (1850) ir „Oliverio Tvisto nuotykiai" (1838) herojai.
91. *Erebus* — 3794 m. aukščio veikiantis ugnikalnis Roso saloje, netoli Antarktidos.
92. Hamleto frazė, ištarta pokalbyje su Rozenkrancu ir Gildensternu (II veiksmas, 2 scena).
93. Citata iš „Hamleto" II veiksmo, 2 scenos.
94. Žr. I, 90.
95. Žr. I, 15.
96. *Albertholas* — karalienės Viktorijos vyro princo Alberto (1819—1861) garbei pastatytas Karališkasis Albertholas (1871) — milžiniška stiklo kupolu dengta erdvė, apjuosta viena virš kitos išsidėsčiusių galerijų.
97. *Zigmundas Froidas* (1856—1939) — austrų neuropatologas, psichologas, psichoanalizės kūrėjas. Pirmoje 20 a. pusėje psichoanalizė susilaukė perdėto dėmesio ir vulgarizavimo. Iš dalies tai lėmė pati Z. Froido koncepcija: laikomasi pozicijos, kad lytinė aistra yra slaptas visų žmogaus veiklos formų variklis.
98. *Edipo kompleksas* — Z. Froido teorijoje — lytinis potraukis, kurį kelerių metų berniukas jaučiąs motinai. Su tuo susijusi tėvo baimė, priešiškumas jam.
99. *Henris Fildingas* (1707—1754) — anglų rašytojas, pagarsėjęs romanu „Pamestinuko Tomo Džonso istorija" (1749).
100. *Pindaras* (1518—446? pr. m. e.) — senovės graikų poetas, iškilmingos choralinės lyrikos kūrėjas.
101. *Piteris Pindaras* (1748—1819) — tikr. Džonas Volkotas — anglų poetas, satyrikas.
102. *Fransua Vijonas* (1431—po 1463) — prancūzų poetas.
103. *Atitinkama ištrauka* — žr. „Pamestinuko Tomo Džonso istorijos" kn. 18, sk. 10.
104. *Artūras Pendenis* — V. Tekerėjaus romano „Pendenio istorija" (1848—1850) herojus; *Pipas* — Č. Dikenso romano „Didieji lūkesčiai" (1861) personažo Filypo Piripo pravardė; *Danielius Deronda* — Dž. Elioto romano „Danielius Deronda" (1876) herojus.

105. *Džeimsas Matjus Baris* (1860—1937) — škotų rašytojas ir publicistas.
106. Žr. I, 62.
107. Žr. I, 63.
108. *Džozefas Radjardas Kiplingas* (1865—1936) — anglų rašytojas, pagarsėjęs poemomis ir romanais (tarp jų ir vaikams). Gimęs ir ilgą laiką gyvenęs Indijoje, propagavo anglų romantiškojo imperializmo idėjas. 1907 m. literatūrinės Nobelio premijos laureatas.
109. *Viljamas Hogartas* (1697—1764) — anglų dailininkas, grafikas, kūręs realistinių paveikslų serijas.
110. *Bairono amžius* — sąlyginis pasakymas, nes Džordžo Noelio Gordono Bairono (1788—1824) asmenybė vargu ar galėjo sukurti tokią kultūrinę erdvę, kuriai apibūdinti tiktų sąvoka „amžius" (plg. „Viktorijos amžius").
111. Žr. I, 100.
112. Žr. I, 95.
113. Žr. I, 50.
114. *Tomas Muras* (1779—1852) — airių kilmės anglų poetas, Bairono bičiulis, parašęs jo biografiją (1830).
115. *Edipo nelaimė* — turimas galvoje senovės graikų mitas, pasak kurio Edipas lemties buvo priverstas nužudyti tėvą ir vesti savo motiną.
116. *Adelfio teatras* — Londono miuzikholo pavadinimas. 1825 m. Angliją pasiekęs estradinio reviu žanras šiame teatre įgavo ypatingą stilių kostiumų ir dekoracijų prašmatnumu.
117. *Manfredas* (1232—1266) — Sicilijos karalius nuo 1258 m.; garsėjo grožiu ir intelektu. „Manfredas" — draminė Bairono poema (1817).
118. Žr. III, 29.
119. Žr. I, 26.
120. *Apolonas* — senovės graikų mitologijoje šviesos, saulės ir kūrybinių žemės jėgų dievas, poezijos globėjas.
121. Žr. II, 74.
122. *Moljeras* (1622—1673) — tikr. Žanas Batistas Poklenas — prancūzų dramaturgas, teatro veikėjas, vienas naujųjų laikų komedijos pradininkų.
123. *Tobajas Džordžas Smoletas* (1721—1771) — škotų kilmės anglų rašytojas, satyrikas, sentimentalizmo atstovas.
124. Žr. II, 63.
125. Č. Dikenso romanas „Oliverio Tvisto nuotykiai" (1838). Taip pat žr. I, 58.
126. Č. Dikenso romanas „Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai" (1837).
127. Žr. III, 109.
128. *Eduardas Morganas Forsteris* (1879—1970) — anglų rašytojas, literatūros tyrinėtojas.
129. Žr. I, 35.
130 *Fabijiečiai* — Fabijaus draugijos atstovai. Draugija įsikūrė Londone 1884 m. Skelbė municipalinio socializmo idėjas; vėliau įsiliejo

į leiboristų partiją, įkurtą 1900 m. Pavadinta Romos karvedžio Fabijaus Kunktatoro vardu (lot. *cunctator* — delsiantis).

131. Čia — Č. Dikenso romanų personažai: Lesteris Dedlokas ir Raunsvelas — iš „Nykiųjų namų" (1853); Baunderbis — iš „Sunkių laikų" (1854).
132. *Elizabetė Baret Brauning* (1806—1861) — anglų poetė, poeto Roberto Brauningo žmona. 1846—1861 m. sutuoktini gyveno Italijoje, Sario miestelyje Pjemonte.
133. *Euripidas* (485?—406 pr. m. e.) — senovės graikų dramaturgas, garsėjęs kaip moterų psichologijos žinovas.
134. *Felicija Dorotėja Hemans* (1793—1835) — anglų poetė romantikė, ypač buvo išpopuliarėjusi JAV. Žymiausias jos kūrinys — poema „Kasabjanka". Yra rašiusi apie Italijos meno kūrinių restauravimą. Paliko 24 tomus poezijos rinkinių.
135. *Elžbietiečiai* — anglų renesanso rašytojai, kūrę paskutiniaisiais karalienės Elžbietos I (karaliavo 1558—1603) valdymo dešimtmečiais. Prie jų priskiriami F. Sidnėjus, K. Marlou, E. Spenseris, taip pat V. Šekspyras.
136. Žr. I, 26.
137. *Edgaras Alanas Po* (1809—1849) — amerikiečių rašytojas, niūraus vienišumo ir simbolizmo ideologas.
138. *„Kai-Lungo piniginė"* — Ernesto Bramaho (1868—1941), anglų rašytojo, romanas (1900). Autorius ilgai gyvenęs Kinijoje, rašęs rytietiško stiliaus bei detektyvinės fantastikos kūrinius; Kai-Lungas — nuolatinis E. Bramaho herojus. *„Melancholijos anatomija"* — Roberto Bertono (1577—1640), anglų rašytojo, 1621 m. sukurtas medicinos psichologijos traktatas, kuriame analizuojami psichinių negalavimų atvejai.
139. Žr. I, 6.
140. Žr. I, 100.
141. Greičiausiai turimas galvoje *Bendžamenas Skeltas*, antroje 19 a. pusėje sukūręs kartoninių lėlių teatrą.
142. *Vestendas* — respektabilus Londono rajonas.
143. *Edgaras Dega* (1834—1917) — prancūzų dailininkas impresionistas.
144. *Absentas* — alkoholinis gėrimas — pelynų trauktinė (pranc. *absinthe*).
145. Žr. III, 85.
146. Čia turimas galvoje R. L. Stivensono romanas „Balantrės šeimininkas" (1889).
147. Čia kalbama apie romaną „Lobių sala" (1883).
148. Žr. I, 67.
149. *Džonas Silveris* — „Lobių salos" personažas; *pulkininkas* — V. Tekerėjaus romano „Henris Esmondas" (1852) pagrindinis herojus, vėliau pasirodęs ir romane „Virginiečiai" (1857).
150. Žr. I, 47.
151. Žr. III, 137.

152. Turimas galvoje *Tomas De Kvinsis* (1785—1859) — anglų rašytojas.
153. Anglijos grafystės, kuriose gyveno T. Hardis.
154. *Alfredas Edvardas Hausmenas* (1859—1936) — anglų poetas ir filologas, parašęs eilėraščių rinkinį „Berniokas iš Štropšyro" (1896). Čia G. K. Čestertonas parafrazuoja įpindamas Dorseto vardą T. Hardžio gimimo ir gyvenimo vietovardį.
155. Žr. I, 5, 6.
156. *Agnosticizmas* — filosofi io pažinimo principas, pagal kurį objektyvios realybės tyrinėjimas laikomas netikru dalyku (gr. *agnostos* — nepažinus).
157. Žr. I, 105.
158. Žr. III, 25.
159. Čia — Č. Dikenso romanų personažai: *Todžers* ir *Peksnifas* — iš „Martino Čazevito gyvenimo ir nuotykių" (1844); *Fledžbis* — iš „Mūsų visų draugo" (1865); *Sviveleris* — iš „Senienų krautuvėlės" (1841).
160. *Nasmito kūjis* — škotų inžinieriaus *Džeimso Nasmito* (1808—1890) 1839 m. išrastas garo kūjis.
161. Žr. I, 48.
162. Žr. I, 61, 62.
163. *Džozefas Ostinas Čemberlenas* (1863—1937) — Didžiosios Britanijos valstybės veikėjas, konservatorių partijos narys, ėjęs įvairių ministrų pareigas.
164. *Matjus Arnoldas* (1822—1888) — anglų poetas ir literatūros kritikas, teologo ir pedagogo Tomo Arnoldo (1795—1842), įvedusio Anglijoje mokyklų reformą, sūnus. G. K. Čestertonas pateikia čia netikslią citatą iš M. Arnoldo knygos „Keltų literatūros tyrinėjimai" (t. IV, 1867). Knygoje cituojamas 3 a. keltų bardas Osianas: „Jie vis eidavo į mūšį, ir niekas, ir niekad nenugalėdavo".
165. *Džeinė Osten* (1775—1817) — anglų rašytoja, subtili provincijos gyvenimo metraštininkė.
166. *Maiklas Edvardas Hiks-Byčas* (1837—1916) — anglų politikas, konservatorių partijos narys, 1874—1878 m. buvęs mi istru Airijos reikalams. Nepritarė jėgos politikai Airijoje.
167. *Henris Fauleris* (1830—1911) — anglų politikas.
168. *Herbertas Henris Askvitas* (1852—1928) — politikas, liberalų partijos lyderis, 1908—1916 m. Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas. Ilgiausiai išsilaikęs šiame poste 20 a. politikas; 1988 m. jį pralenkė konservatorių partijos lyderė Margaret Tečer.
169. *„Ibsenizmo kvintesencija"* — 1891 m. B. Šo parašytas veikalas, padaręs didelę įtaką 20 a. teatrui.
170. Turima galvoje B. Šo filosofinė komedija „Žmogus ir antžmogis" (1903).
171. *Zygfrydas* — germanų mitologijos ir epi ių poemų didvyris.
172. *Briarėjus* (gr. *Briareus*) — šimtarankis senovės graikų mitologijos milžinas, padėjęs Dzeusui nugalėti titanus.

173. Aliuzija į tikrąją F. Nyčės silpnaprotystę gyvenimo pabaigoje. Taip pat žr. III, 29.

174. Čia G. K. Čestertonas nurodo į Naujojo testamento Kalno pamokslą (*Mt 5, 3—11*), laisvai jį interpretuodamas.

VARDŲ RODYKLĖ

Abednegas 119
Adomas 180, 181
Alfredas Didysis 5—7, 76, 186—189,
Anderšaftas 179
Andromeda 183
Andželikas (Fra Džiovanis da Fiezolė) 189
Anubis 141
Apolonas 163, 190, 221
Arnoldas 41
Arnoldas, Matjus 246
Arso kiurė — žr. Vianėjus
Artūras 183
Artūras Pendenis 212
Artūras Vorderis 88
Askvitas, Herbertas Henris 247
Ašeriai 234
Augustinas, Aurelijus 158
Aurelijus, Markas 143

Baironas, Džordžas Noelis Gordonas 214—221, 230
Bakingamas, Džordžas Viljersas 129
Bamblas 224
Bardela 64
Baris, Džeimsas Matjus 212
Basta 141, 144
Baunderbis 225
Beilis, Džonas 174
Beiringas, Morisas 41
Bekė Šarp 179
Bekonas, Frensis 199—201, 203
Bengsas 57
Bentamas, Džeremis 20
Berdslis, Obris Visentas 189
Beresdorfas Dž. 208
Berglėjus — žr. Sesilis, Viljamas
Bernsas, Robertas 28
Bertonas, Robertas 230
van Bethovenas, Liūdvigas 211
Bezent, Ani 49
Bilis Bounsas 235
Bilis Saiksas 223
Binksas 92
Borchesas, Chorchė Lujis 8
Bosiujė, Žakas Beninas 45
Botičelis Sandras (Aleksandras di Marianas Filipepis) 197
Bramahas, Ernestas 230
Braun 40
Brauning (Baret), Elizabetė 226—229
Brauningas, Robertas 229
Briarėjus 249
Buda 137, 139, 144

Cezaris, Gajus Julijus 198, 249

Čemberlenas, Džozefas Ostinas 245, 246
Česterton, Frensė 12
Čestertonas, Gilbertas Kytas 5—14, 29, 129, 153, 252
Čestertonas, Sesilis 11
Čoseris, Džefris 30, 169

Danielius Deronda 212
Dantė Aligjeris 64, 113, 158
Darisderis 233
Darvinas, Čarlzas 69, 104, 114
Davenantai 200, 202
Davenantas, Viljamas 202
Dega, Edgaras Hileras Žermenas 232

Deividas Koperfildas 203
Demulenas, Kamilis 55
Diana 190
Dybovskis, Romanas 114
Dikensas, Čarlzas 23, 63, 169, 170, 178, 221—226, 230, 241, 246
Dionisas 160
Dizraelis, Bendžaminas 45
Djuri 235
Dmovskis, Romanas 115
Dorinda 138
Dostojevskis, Fiodoras 9
Dovydas 94
Džefersonas, Tomas 38
Džeimsas, Henris 175, 176, 241—245
Džeimsas, Viljamas 175, 176
Džekas 81
Džekilis 201, 203
Džinglis 222
Džipsonas, Edgaras 99
Džonas Bulis 127
Džonas Silveris 235
Džons 40
Džonsas 48, 121, 210
Džonsonas, Samjuelis 38, 166

Edipas 207, 218
Eduardas I 80
Eduardas IV 188
Eikenas, Konradas 88
Elena 181
Elflandas 44
Eliotas, Džordžas (Merė Ana Evans) 196
Eliotas, Tomas Sternsas 92, 93
Elžbieta I 188, 201, 203
Emetas, Robertas 55
Enochas 16
Epltonas, Eduardas Viktoras 199
Epona 6
Erodiada 182
Eschilas 211
Eseksas, Robertas Deverė 199—202
Euklidas 35
Euripidas 227
Evelinas, Džonas 169

Fauleris, Henris 247
Faustas 80—82, 140, 180, 181
Feiginas 203
Ficdžeraldas, Edvardas 157, 160
Fildingas, Henris 178, 210—213
Fiton, Merė 200
Fledžbis 242
Floberas, Giustavas 142
Fogas 85
Foksas, Čarlzas Džeimsas 167
Forsteris, Eduardas Morganas 223
Fortinbrasas 30
Fouksas, Gajus 202
Fra Andželikas — žr. Andželikas
Frebelis 41
Freizeris, Džeimsas Džordžas 189
Froidas, Zigmundas 207, 209

Gabrielis Grabas 222
Gargantiua 10
Garibaldis, Džuzepė 36
Gėtė, Johanas Volfgangas 180, 181
Gilrėjus, Džeimsas 54
Godiva 65
Goldsmitas, Oliveris 150, 222
Gorgona 191
Gralis 183, 185
Grenvilis, Ričardas 62
Grigsbis 63
Guldas P. S. 53—55
Guliveris 10

Habakukas 92
Haidas 201, 234
Hamilton, Sesilė 64, 65
Hamletas 76, 86, 204—209
Hanoveriai 126
Hardis, Tomas 49, 237—240
Harisonas, Frederikas 200
Haroldas 172
Hatčinsonas, Kolonelis Džonas 169
Hausmenas, Alfredas Edvardas 239
Hemans, Felicija Dorotėja 227
Henris 140
Henris Djuris 234
Herbertas, Viljamas 200
Hiks-Byčas, Maiklas Edvardas 247
Hobema, Meindertas 148
Hogartas, Viljamas 213, 223
Homeras 23, 178, 211
Horacijus 206
Horacijus (Kvintas Horacijus Flakas) 60
Hugo, Viktoras 23, 150

Ibsenas, Henrikas 66, 84, 245

Ieva 180
Izidė 141

Janas Maklarenas 214
Jeitsas, Viljamas Batleris 23, 45, 49, 244
Jėzus Kristus 39, 44, 66, 115, 186, 192, 251
Jonas (evangelistas) 31, 114, 192, 250
Jonas Bežemis (Plantagenetas) 29
Julianas Apostata (Atskalūnas) 143
Juozapas II (Austrijietis) 143
šv. Jurgis 191
Jurgis I 193
Jurgis III 38
Jurgis IV 188
Jurijelis Meibliumas 85

Kafka, Francas 8
Kalebas Bolderstonas 126
Kalvinas, Jonas 20, 137, 177, 230
Karlailis, Tomas 98, 169, 215, 216
Karlson, Eivis 151, 155
Karolis Didysis 195
Kasparas 81
Kavūras, Kamilas Bensas 36
Kičeneris, Horeišijas Herbertas 189
Kingzlis, Čarlzas 191
Kiplingas, Džozefas Radjardas 212
Kytsas, Džonas 141
Klarendonas, Edvardas Haidas 169
Kleopatra VII 147
Kongryvas, Viljamas 95
Kornelijus 70
Kromvelis, Oliveris 30, 129, 169, 198
Kropotkinas, Piotras 25
Kuzminas, Michailas 9
Kvinbas Flestrinas 10
De Kvinsis, Tomas 237

Lamarkas, Žanas Batistas 114
Lesteris Dedlokas 225
Leviatanas 10, 114
Lybknechtas, Vilhelmas 128
Lyra 180
Liudvikas IX (Šventasis) 40, 80, 170
Liudvikas XI 80
Lotas 76
Lujis, Haris Sinkleris 5

Makbetas 76
Mak Kebas 49
Makolis, Tomas Babingtonas 169, 170
Maklarenas, Janas 214
Manfredas 219
Mantolinis 181
Margarita 181
Marija Antuanetė 143
Marija Stiuart 202
Markheimas 234
Marlboras, Džonas Čerčilis 129, 130
Marlou, Džulija 204
Matūzalis 16, 45, 46
Medičiai 198
Medičis, Lorensas (Puikusis) 198
Mefistofelis 181, 219
Mendelis, Gregoras Johanas 114
Merė 140
Mereditas, Džordžas 24
Mešačas 119
Meterlinkas, Morisas 66, 86, 212
Midas 71
Mikelandželas, Buonarotis 197, 199
Miltonas, Džonas 180, 181
Moljeras (Žanas Batistas Poklenas) 221
Molochas 145
de Monforas, Simonas 121, 174
de Monkryfas, Fransua Ogiustenas Paradi 193
Moras Tomas 89
Moris, Viljamas 25, 89
Morkus (evangelistas) 192
Moslemas 194
Muras, Tomas 218, 221

Napoleonas I (Napoleonas Bonapartas) 37, 80, 168
Napoleonas III (Šarlis Luji Napoleonas Bonapartas) 150
Nasmitas, Džeimsas 243
Nelsonas, Horeišijas 30, 37, 55, 121, 122, 124
Nensė 223
Nyčė, Frydrichas 178, 219, 249
Nikersonas, Hofmanas 173, 174
Niūkomas 170
Nojus 87
Norma Helveiz 130

Odenas, Vistanas Hiū 5, 7
Ofelija 205
Oliveris Tvistas 203, 221, 223—226
Oldbakas 88
Omaras Chajamas 51, ·79, 84, 156—158, 160, 215, 216
Openheimas, Edvardas Filypas 148
Orteris Stenlis 83
Osten, Džeinė 246

Pamišėlis Mula (Muchamedas ben Abdula Hasanas) 53
Panas 137
Paskalis, Blezas 113
Peiteris, Volteris 158, 159
Peksnifas 242
Pepis, Samjuelis 170
Perksas 44
Persefonė (Korė) 190
Persėjas 183—186, 191
Petras 251
Pietų Afrikos Napoleonas — žr. Kičeneris
Pilsudskis, Juzefas 115
Pindaras 211
Pipas (Filypas Piripas) 212
Piteris 94
Piteris Pindaras — žr. Volkotas
Pitoker 222
Platonas 85
Po, Edgaras Alanas 230, 231, 233, 234, 236, 237, 248
Polkertonas 57
šv. Povilas 130, 145, 146, 250
Pranciškus Asyžietis (Džovanis Bernardonė) 113, 173

Rablė, Fransua 23
Rafaelis (Rafaelas Santis) 148
Rasinas, Žanas 113
Raskinas, Džonas 124
Raunsvelas 225
Rembrantas (Rembrantas Harmensas van Reinas) 147, 148, 150
Renas, Kristoferis 145, 146
de Renjė, Anri Fransua Žozefas 9
Ričardas III 80
Ričardas Sviveleris 83, 242
Robertas Herikas 234
dela Robija, Lukas 197
Robinas Hudas 77, 163
Rolandas 171, 173, 193, 195
Rolandsonas, Tomas 54
de Ronsaras, Pjeras 141
Rosetis, Dantė Gabrielis 169, 170
Rostanas, Edmonas 187
Rotšildas, Mėjeris Amšelis 70, 71
Rozberis, Arčibaldas Filypas Primrozas 80, 188
Ruso, Žanas Žakas 14

Saliamonas 95
Sapolijus 131
Saroela 115
Sautamptonas, Henris Raislis 129, 199, 200—202
Savonarola, Džirolamas 196—199
Semas Veleris 63, 126, 222
Sesilis, Robertas 201, 202
Sesilis, Viljamas 201
Sidnėjus, Aldžernonas 40
Simonas 251
Skeltas, Bendžamenas 231
Skotas, Valteris 20, 88
Smitas, Adomas 21
Smoletas, Tobajas Džordžas 222
Snodgrasas 224
Sokratas 144
Soternas, Edvardas Hiū 204
Spenseris, Edmundas 29
Sternas, Lorensas 221
Stingsas 63
Stivensonas, Robertas Lujis 36, 76, 84, 220, 230—236
Strongas 203
Svinbernas, Aldžernonas Čarlzas 50, 190

Šadracas 119
de Šambriun 199—201
Šekspyras, Viljamas 30, 78, 86, 87, 129, 178—180, 199—204, 206, 209, 210, 214, 223, 227, 241
Šelis, Persis Bišas 93, 206
Šeridanas, Ričardas Brinslis 95
Šerlokas Holmsas 76
Šo, Džordžas Bernardas 10, 178, 179, 200, 245—250, 252
Šopenhaueris, Artūras 105, 215, 216, 230

Tailferis (Žonglierius) 171—173, 175, 193
Tanhoizeris 81, 180—182
Tapmenas 222

Tekerėjus, Viljamas Meikpis 189, 235
Tesė 238, 240
Tėtušis Braunas 9
Todžers 241
Tolstojus, Levas 160, 178
Tomas Džonsas 210, 212, 213
Toras, Henris Deividas 160
Turpinas 194

Vagneris, Richardas 180—182
Vaildas, Oskaras 99, 158, 182
Velaskesas, Diegas (Rodrigas de Silva i Velaskesas) 147
Velingtonas, Artūras Velzlis 188
Velsas, Herbertas Džordžas 24, 108, 112
Venera 182
Vergilijus (Publijus Vergilijus Maronas) 178
Vianėjus, Žanas Batistas Marija 113
Vijonas, Fransua (de Mankorbjė, arba de Ložas) 211
Vikhemas, Hervis 175
Viktorija 6, 11, 71, 73, 114, 172, 193, 235, 236
Vilhelmas 172
Vilhelmas I (Užkariautojas) 195
de Viljarduenas, Žofrua 170
Vilksas, Džonas 166, 167
da Vinčis, Leonardas 59
Vinklis 224
Virginija 65
Vistleris, Džeimsas Ebotas Makneilas 36, 37, 86
Vitmenas, Voltas 25, 66, 67, 160, 206
Volkotas, Džonas 211
Volteras (Fransua·Mari Arujė) 87, 127, 130
Vordsvortas, Viljamas 129, 163

Zygfrydas 249
Zola, Emilis 66, 212, 245

Žana d'Ark 164, 173
Žoresas, Žanas 128
Žuanvilis, Žanas 170

TURINYS

Gilbertas Kytas Česlertonas, arba Sveikos nuovokos netikėtumai 5

I. ŽMONIJOS TRADICIJA

Paprastuolis *(vertė V. Štilius)* 15
Trys žmonių tipai *(vertė M. A. Pakštas)* 22
Mokyklos prietaras *(vertė V. Štilius)* 25
Mokestis už patriotizmą *(vertė V. Štilius)* 29
Apie politinį slaptumą *(vertė V. Štilius)* 31
Apie vėliavas *(vertė V. Štilius)* 35
Tomis ir tradicijos *(vertė M. A. Pakštas)* 39
Lengvabūdis *(vertė V. Štilius)* 42
Matūzalietis *(vertė M. A. Pakštas)* 45
Fanatikas *(vertė M. A. Pakštas)* 47
Beprotybė ir mokytumas *(vertė M. A. Pakštas)* 49
Pasipūtimas ir karikatūra *(vertė M. A. Pakštas)* 53
Vandalizmas *(vertė V. Štilius)* 56
Vulgarumas *(vertė M. A. Pakštas)* 59
Apie juoką *(vertė M. A. Pakštas)* 61
Pastaba apie nudizmą *(vertė M. A. Pakštas)* 64
Apie sąlyginumus *(vertė M. A. Pakštas)* 66
Apie sėkmės garbinimą *(vertė M. A. Pakštas)* 68
Apkaltinimas nepagarbumu *(vertė M. A. Pakštas)* 72
Detektyvinei literatūrai apginti *(vertė M. A. Pakštas)* 75
Pagarbos vaikams gynimas *(vertė M. A. Pakštas)* 77
Lėlių teatras *(vertė M. A. Pakštas)* 80
Choras *(vertė M. A. Pakštas)* 82
Duobkasys *(vertė M. A. Pakštas)* 85
Apie archeologiją *(vertė V. Štilius)* 88
Naujoviškas fanatizmas *(vertė V. Štilius)* 91
Apie komiškąją dvasią *(vertė V. Štilius)* 93
Atkaklusis tikratikis *(vertė M. A. Pakštas)* 97
Apie pabaisas *(vertė M. A. Pakštas)* 103
Filosofijai metas atgimti — kodėl? *(Vertė M. A. Pakštas)* 107

II. KRAŠTAI IR TAUTOS

Netikęs keliauninkas *(vertė M. A. Pakštas)* 113
Apie anglą užsienyje *(vertė V. Štilius)* 117
Šiuolaikinio turizmo filosofija *(vertė M. A. Pakštas)* 121
Prancūzai ir anglai *(vertė .V. Štilius)* 124
Esė apie du miestus *(vertė .V. Štilius)* 128
Apie Europą ir Aziją *(vertė V. Štilius)* 132
Apie budizmą *(vertė V. Štilius)* 136
Apie egiptiečių įtaką *(vertė V. Štilius)* 140
Apie architektūrą *(vertė V. Štilius)* 144
Apie Olandiją *(vertė V. Štilius)* 148
Apie amerikiečių moralės normas *(vertė V. Štilius)* 151
Omaras Chajamas ir šventas vynas *(vertė M. A. Pakštas)* 156

Gabalėlis kreidos *(vertė M. A. Pakštas)* 161
Kaip aš atradau savo šalį *(vertė M. A. Pakštas)* 165

III. PRAEITIES ŠIANDIENA

Istorija prieš istorikus *(vertė M. A. Pakštas)* 168
Apie istorijos rašymą *(vertė V. Štilius)* 171
Kam reikalingi romanistai *(vertė V. Štilius)* 175
Apie skaitymą *(vertė M. A. Pakštas)* 177
Geri siužetai, kuriuos sugadino didieji rašytojai *(vertė M. A. Pakštas)* 179
Apie kilnųjį karalių Artūrą *(vertė V. Štilius)* 183
Alfredas Didysis *(vertė M. A. Pakštas)* 186
Pabaisos ir viduramžiai *(vertė V. Štilius)* 189
Rolando giesmė *(vertė M. A. Pakštas)* 193
Savonarola *(vertė M. A. Pakštas)* 196
Apie Šekspyrą *(vertė V. Štilius)* 199
Teisuoliškasis Hamletas *(vertė M. A. Pakštas)* 203
Hamletas ir psichoanalitikas *(vertė M. A. Pakštas)* 207
Tomas Džonsas ir dorovė *(vertė M. A. Pakštas)* 210
Bairono optimizmas *(vertė M. A. Pakštas)* 214
Apie Baironą ir Tomą Murą *(vertė V. Štilius)* 218
Oliveris Tvistas *(vertė M. A. Pakštas)* 221
Elizabetė Baret Brauning *(vertė V. Štilius)* 226
Apie R. L. S. *(vertė V. Štilius)* 230
Apie Tomą Hardį *(vertė V. Štilius)* 237
Henris Džeimsas *(vertė V. Štilius)* 241
Bernardas Šo *(vertė M. A. Pakštas)* 245
P a a i š k i n i m a i 252
V a r d ų r o d y k l ė 274

Литературно-художественное издание
Ч е с т е р т о н Гилберт Кит
ЭССЕ
Избранное

На литовском языке
Перевели с английского *Мариюс Аудрис Пакштас и Видмантас Штилюс*
Вильнюс, изд-во «Минтис», 1989

Grožinės literatūros leidinys
Č e s t e r t o n a s Gilbertas Kytas
ESĖ
Rinktinė

Redakcijos vedėjas *Antanas Rybelis*
Redaktorė *Danutė Navickaitė*
Serijos ir viršelio dailininkas *Albertas Broga*
Meninė redaktorė *Marija Paplauskienė*
Techninė redaktorė *Rima Kratavičiūtė*
Korektorės: *Irena Čupalienė, Irena Daugirdienė*
ИБ № 3843

Duota rinkti 1988 03 10. Pasirašyta spaudai 1989 01 16. Formatas 84x108 $^{1}/_{32}$. Popierius ofsetinis Nr.2. Garnitūra Tip. Taims 10 punktų. Ofsetinė spauda. 14,7 sąl. sp.l.29,93 sąl. spalv. atsp. 16,09 apsk. leid. l. Tir. 25000 egz. Užsakymas 2722. Kaina 2 rb 30 kp.

„Minties" l-kla, 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15.
Rinko „Ryto" spaustuvė, 235800 Klaipėda, Baltijos pr. 10
Spausdino M. Šumausko sp., 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.